

Univerzita Hradec Králové

Filozofická fakulta

Historický ústav

**Proměny krajiny českých zemí ve druhé polovině
20. století z hlediska významných dějinných
procesů (odsun, kolektivizace a jejich odraz
na modelových územích)**

Disertační práce

Autor:	PhDr. Jaromír Karpíšek
Studijní program:	P 7105 Historické vědy
Studijní obor:	České a československé dějiny
Forma studia:	prezenční
Vedoucí práce:	prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Zadání disertační práce

Autor: PhDr. Jaromír Karpíšek

Studium: F13150

Studijní program: P7105 Historické vědy

Studijní obor: České a československé dějiny

Název disertační práce: **Proměny krajiny českých zemí ve druhé polovině 20. století z hlediska významných dějinných procesů (odsun, kolektivizace a jejich odraz na modelových územích)**

Název disertační práce AJ: The landscape change in the Czech Lands during the second half of the 20th century regarding the critical historical processes (the Expulsion, the Collectivization and their impacts onto the model territories)

Cíl, metody, literatura, předpoklady:

Disertační práce se na modelových příkladech regionů Broumovska, Jihlavska a Novobydžovska zabývá kolektivizací zemědělské půdy v letech 1949-1959. Množství zemědělské půdy v JZD graficky vyjádří vývojové křivky kolektivizačního procesu, na jejichž základě bude možno průběh kolektivizace ve sledovaných regionech periodizovat. Z grafického vývoje proměny vlastnické struktury v kolektivizační křivce budou stanoveny klíčové průřezové body, v nichž docházelo k přelomovým změnám nejen ve vlastnictví, ale i v zemědělské kulturní krajině. Práce se zaměří na dopady odsunu německojazyčného obyvatelstva a rozdílných zemědělských krajin na průběh kolektivizace zemědělství. Zároveň rozkryje vztah mezi změnami ve vlastnictví zemědělské půdy a proměnou historického land use a krajinného rázu v zemědělské kulturní krajině. Některé z kategorií land use se v tematických mikrosondách staly indikátory změn v kulturní krajině. Hlavním cílem práce je v klíčových průřezových bodech kartograficky zobrazit změny kategorií land use na okresní i místní úrovni.

Ivan BIČÍK - Lucie KUPKOVÁ - Leoš JELEČEK - Jan KABRDA - Přemysl ŠTYCH - Zbyněk JANOUŠEK - Jana WINKLEROVÁ, Land Use Changes in the Czech Republic 1845-2010. Socio-Economic Driving Forces, Praha 2015. Karel KAPLAN, Proměny české společnosti (1940-1960). Část druhá. Venkov, Praha 2013, 467 s. Kolektiv autorů, Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850-1970, Praha 1978, 687 s. Kolektiv autorů, Mapový lexikon obcí ČSR, Praha 1968. Eva SEMOTANOVÁ, Historická geografie českých zemí, Praha 2006. Winfried SCHENK, Historische Geographie, Darmstadt 2011, 134 s. Lubomír SLEZÁK, Združstevnělá vesnice. K historii socialistické přestavby zemědělství Brněnskému kraje v letech 1949-1959, Brno 1981.

Garantující Historický ústav,
pracoviště: Filozofická fakulta

Vedoucí práce: prof. PhDr. Ondřej Felcman, CSc.

Datum zadání závěrečné práce: 23.4.2018

Prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto disertační práci vypracoval pod vedením školitele samostatně s uvedením všech použitých pramenů a literatury.

V Hradci Králové dne 15. 1. 2019

.....
Jaromír Karpíšek

Poděkování

Děkuji svému školiteli panu prof. PhDr. Ondřeji Felcmanovi, CSc. za obětavé vedení disertační práce a za cenné rady a připomínky, které mi poskytl. Děkuji také všem, bez jejichž podpory, trpělivosti a ochoty by tato práce nemohla vzniknout.

Anotace

Jaromír Karpíšek, Proměny krajiny českých zemí ve druhé polovině 20. století z hlediska významných dějinných procesů (odsun, kolektivizace a jejich odraz na modelových územích) Disertační práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, 2019, 308 s.

Disertační práce se na modelových příkladech regionů Broumova, Jihlavska a Novobydžovska zabývá kolektivizací zemědělské půdy v letech 1949–1959. Množství zemědělské půdy obhospodařované jednotnými zemědělskými družstvy graficky vyjadřují vývojové křivky kolektivizačního procesu, na jejichž základě lze průběh kolektivizace ve sledovaných regionech periodizovat. Vývoj kolektivizační křivky zemědělské půdy v JZD II. a III. typu zároveň umožňuje komparovat množství obhospodařovaných ploch v přechodném typu mezi soukromou zemědělskou malovýrobou a socialistickou velkovýrobou. Z grafického vývoje proměny vlastnické struktury v kolektivizační křivce vyplývají klíčové průřezové body, v nichž docházelo k přelomovým změnám nejen ve vlastnictví, ale i v zemědělské kulturní krajině. Práce se zaměřuje na dopady odsunu německojazyčného obyvatelstva a rozdílných zemědělských krajin na průběh kolektivizace zemědělství. Zároveň rozkrývá vztah mezi změnami ve vlastnictví zemědělské půdy a proměnou historického land use a krajinného rázu v zemědělské kulturní krajině. Některé z kategorií land use se v tematických mikrosondách staly indikátory změn v kulturní krajině. Hlavním cílem práce bylo v klíčových průřezových bodech kartograficky zobrazit tyto přelomové změny na okresní i místní úrovni.

Klíčová slova: zemědělská kulturní krajina, kolektivizace zemědělství, JZD, odsun, historický land use, tematická mapa, okres Broumov, okres Jihlava, okres Nový Bydžov, Československo 1949–1959

Annotation

Jaromír Karpíšek, The land scape change in the Czech Lands during the second half of the 20th century regarding the critical historical processes (the Expulsion, the Collectivization and their impacts onto the model territories), Disertační práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, 2019, 308 s.

This paper focuses on the collectivization of the agricultural land in 1949–1959, using the regions of Broumov, Jihlava and Nový Bydžov as the model territories. We can observe the collectivization progress by the graph traces displaying the amount of agricultural land owned by the Collective Farms. The traces related to the Collective Farms of II. and III. category and their progress allow us to compare the amount of land during the transitional period between private small-scale agriculture production and the large-scale production of socialism. The graph of the ownership structure changes also gives important key moments, influencing apart from the changes of ownership also the critical changes of the agricultural landscape. The dissertation focuses on the impact of the post-war German expulsion and differences in the landscape on the collectivization progress. Also, it reveals the relationships between the ownership and the historical land use and the general look of the agricultural landscape. Some of the land use categories even became the indicators of changes of the landscape. The major aim of this paper is to display these critical changes using cartographic methods.

Key words: agricultural landscape, Collectivization, agriculture, Collective Farms, German expulsion, historical land use, thematic map, Broumov region, Jihlava region, Nový Bydžov region, Czechoslovakia, 1949–1959

Obsah

Obsah	7
Úvod.....	8
Cíle	8
Vymezení regionů	9
Hypotézy	10
Metodická část	13
Tematická rovina práce	14
I. Rozbor pramenů a literatury k otázkám kolektivizace československého venkova	22
Prameny	22
Literatura	31
II. Průběh kolektivizace v jednotlivých regionech	47
Jihlavsko.....	50
Broumovsko	76
Novobydžovsko	94
III. Komparace vývoje kolektivizace v regionech s jejím celostátním průběhem	105
Druhý vrchol první vlny	113
Krise kolektivizace	116
Druhá kolektivizační vlna	122
Přípravná fáze po prvním vrcholu.....	123
Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace.....	125
Přípravná fáze po druhém vrcholu kolektivizace.....	126
Třetí.....	128
IV. Poměrová analýza majetkové struktury v důsledku kolektivizace zemědělství	133
V. Proměna krajiny v regionech	166
Meliorace (počátek dalšího procesu proměny krajiny).....	166
Vliv proměny vlastnické struktury na proměnu land use	169
VI. Proměny krajiny na mikroregionální úrovni v důsledku kolektivizace zemědělství	184
VII. Závěr	225
VIII. Mapové výstupy	230
Seznam mapových výstupů.....	230
IX. Seznam pramenů a literatury.....	291
Seznam použitých pramenů	291
• Archivní prameny.....	291
• Tištěné	292
• Periodika.....	292
Seznam literatury	293
• Literatura k problematice kolektivizace zemědělství před rokem 1989.....	293
• Literatura k problematice kolektivizace zemědělství po roce 1989	294
• Literatura k problematice kulturní krajiny a land use	297
• Literatura k problematice regionů, land use a historické geografie	299
• Atlasová tvorba.....	300
Internetové zdroje a digitální zdroje	300
X. Přílohy	301
Seznam tabulek	301
Seznam diagramů a grafů.....	302
Seznam zkratk	303
Seznam pojmů.....	303
Místní rejstřík.....	304

Úvod

Dějiny člověka a jeho působení v prostoru nemají svůj počátek ani konec. Jedná se o nikdy nekončící proces, který může být pozvolný anebo plný zvrátů a převratných změn. Právě období nenadálých zvrátů a překotných zlomů ve sledovaném dějinném procesu přitahuje odjakživa pozornost více než klidová období. Abychom však mohli pochopit sledované zvraty, je nutno zkoumat stav před počátkem sledované změny a na jejím konci, po který hodláme vývoj procesu sledovat. Tato funkčně periodizační nutnost vychází ze snahy zabývat se podrobně linií jednoho sledovaného procesu v přesně vymezeném časovém období, vedle které probíhají souběžně související linie ostatních procesů. V rámci hlavní vytyčené linie sledujeme z ostatních linií pouze ty, které se „protnou“ a ovlivní vytyčený směr hlavního badatelského zájmu. V této práci ji představuje proces vývoje kolektivizace zemědělství a jeho vliv na proměny využívání krajiny, a to ve smyslu proměn její funkční i prostorové struktury. Linie ostatních procesů, které souvisejí s hlavní badatelskou linií průřezového tématu, jsou představeny pouze jako náhledy, které ukazují souvislosti a hlavně též pomáhají dotvářet rovinu prostorovou a interpretační. Za dílčí témata práce považuje odsun německojazyčného obyvatelstva českých zemí po roce 1945 a s ním funkčně navazující otázku nedostatku pracovních sil v zemědělství. Tento velký přelomový jev lze sledovat nejen z hlediska vývoje počtu obyvatelstva, ale i z pohledu dokreslení snahy alespoň částečně přiblížit problematiku zemědělství z pohledu, jak čelilo výzvě udržet fungující zemědělskou kulturní krajinu ve vysídlených regionech. Linií ostatních souvisejících procesů dokreslujících interpretačně hlavní sledovanou tematickou linku, které práce řešit nebude, a představují spíše podněty pro samostatná témata k dějinám poválečného zemědělství, je celá řada: např. využívání mechanizace, hnojiv, technologická proměna zemědělství apod. Ta do krajiny přinesla řadu projektů, investiční výstavby ve velkoplošné realizaci vyplývající z nutnosti řešit nové výzvy a problémy, které přinesly počátky budování socialistické družstevní – potažmo státní zemědělské velkovýroby. Tento stručný náhled ukazuje v práci zvolenou cestu, jak k dějinnému procesu kolektivizace zemědělství v souvislosti s procesem odsunu přistupuje vytyčením hlavního směru bádání.

Cíle

Cílem práce proto není sledovat pouze dějinný proces kolektivizace zemědělství, dynamiku jeho vývoje či osudy jeho aktérů, ale dát jeho vývoji a hodnocení prostorovou rovinu. Stanovení tématu je v tradičním pojetí v historických pracích vymezeno regionálně

na úrovni historických regionů, nejčastěji zastoupených správními jednotkami; ve 20. století kraji a okresy. Prostorové sledování procesů v krajině je dáno souborem dat o proměnách mnoha místních lokalit. Rekonstruovat proměnu krajiny je proto nutno v místní rovině na úrovni mikrosondy několika obcí, u nichž lze samotný průběh procesu kolektivizace zemědělské půdy následně porovnat s tradiční celookresní úrovní.

Vymezení regionů

Výběr regionů zahrnuje při výzkumu kolektivizačního procesu všechny typy krajin – horskou, vrchovinu – potažmo pahorkatinu a nížinu. Pracovní hypotézy ke sledovaným regionům vycházejí kromě typů krajin také z míry zasažení regionu odsunem německo-jazyčného obyvatelstva. Pracují tak s regionem vysídleným, vysídleným částečně a nepostiženým vysídlením. Územně se jedná o tři okresy z let 1949–1960: okres Broumov s horskou krajinou, která byla po roce 1945 téměř celkově vysídlená; Jihlava s vrchovinou s částečným vysídlením obyvatelstva; okres Nový Bydžov s nížinnou krajinou nepostiženou vysídlením. Hlavní kritérium výběru modelových území vychází ze zastoupení všech typů krajin. Dílčím kritériem je zasažení regionu odsunem německo-jazyčného obyvatelstva po roce 1945. Prostorová tematicky rozlišená okresní úroveň je pro každý okres doplněna již zmíněnými tematickými mikrosondami, které sledují proměny vybraných typů kulturních krajin.

Broumovsko zastupuje horskou krajinu pohraničí, která byla úplně postižena odsunem německo-jazyčného obyvatelstva tak jako většina pohraničních horských oblastí českých zemí. Na mikroregionální úrovni se jedná o krajinu horských údolí s rozptýlenou nebo údolnicovou zástavbou, kde zemědělská půda leží na členitých svazích údolí.

Jihlavsko je typickým zástupcem kopcovitého reliéfu vrchovin českého a moravského vnitrozemí. Poválečným odsunem obyvatelstva bylo postiženo pouze částečně na území obcí tzv. Jihlavského jazykového ostrůvku. Na úrovni mikroregionů malých obcí se vyznačuje charakterem kompaktnějších sídelních jednotek a také reflektuje počátek masivního růstu zástavby v okolí měst na úkor zemědělské krajiny. Tento dílčí sledovaný proces je typický v celé Evropě a ve větší intenzitě začal probíhat od konce druhé světové války a probíhá až do současnosti.

Novobydžovsko zastupuje nížinnou krajinu českého vnitrozemí, která ve vyšších partiích přechází v pahorkatinný ráz. Tato krajina nebyla vůbec postižena odsunem obyvatelstva a ve své podstatě měla na počátku kolektivizačního procesu v roce 1949 kontinuální vývoj. Na úrovni mikroregionů se jedná o rovinatou krajinu s rozvětveným říčním tokem (Cidlina).

V krajině tak vedle důsledků kolektivizačního procesu lze i sledovat vývoj regulace říčních toků, přesuny či zaslepení říčních ramen, jelikož v tomto období též započala v krajině výstavba velkých melioračních a odvodňovacích projektů.

Ve všech zvolených regionech se práce snaží pojmout dopady sledovaných procesů, aby v modelových územích bylo možno tyto změny alespoň částečně zaznamenat a posléze je i kartograficky vyjádřit.

Výsledky vycházející z hlavního cíle práce komparují kolektivizační proces na okresní i místní úrovni. Také jednotlivé okresy s rozdílnými podmínkami jsou porovnávány mezi sebou – na okresní úrovni je komparován průběh a vývojová křivka kolektivizačního procesu; na místní úrovni je naopak komparován vývoj historického land use¹ (využití země) a prostorové změny v krajinném rázu zemědělské kulturní krajiny, což tvoří hlavní výsledek zcela nového úhlu pohledu na výzkum kolektivizačního procesu. Podstatnou část výsledku práce je vytvoření souboru rekonstrukčních map, které zachycují prostorovou rovinu změn vyplývajících z kolektivizace zemědělství v jednotlivých modelových regionech.

Hypotézy

Dílčí nebo pracovní hypotézy pracují s předpoklady, které byly stanoveny v době zadání práce. Pro formulaci výstupů z těchto pracovních hypotéz je nezbytné mít k dispozici vývojovou křivku kolektivizačního procesu. Nejlépe ji lze demonstrovat na přechodu vlastnictví zemědělské půdy do socialistického výrobního sektoru. Obsah grafu 4 porovnává vývoj kolektivizačního procesu na Broumovsku, Jihlavsku a Novobydžovsku s důrazem na užívané množství zemědělské půdy v JZD v průběhu let 1952–1959. Za hlavního představitele je vybráno JZD, protože státní statky jako druhý nejdůležitější reprezentant zemědělské velkovýroby nepřesáhly ve sledovaném období v uvedených okresech ve svých maximech 19 %, 16 % a 8 % vlastnictví veškeré zemědělské půdy (tabulky 25, 24 a 26 – kapitola IV).

Na základě této křivky můžeme kolektivizaci v regionech nezávisle periodizovat a komparovat ji s jejím celostátním průběhem ve čtyřech hlavních časových úsecích (kapitola

¹ Pojem *land use* lze přeložit jako využití země ve smyslu prostorového vymezení využívání krajiny. Přírodní vědy na rozhraní geografie a krajinné ekologie hovoří též o pojmu tzv. *land cover*, kde se jedná o typy využití prostorových jednotek sledované části kulturní krajiny. Podrobnosti: Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ – Leoš JELEČEK – Jan KABRDA – Přemysl ŠTYCH – Zbyněk JANOUŠEK – Jana WINKLEROVÁ, *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010. Socio-Economic Driving Forces*, Praha 2015.

III). Jedná se o první vlnu kolektivizace s velkým rozvojem JZD (jaro 1949 – léto 1953); období krize kolektivizace a s velkým propadem kolektivizovaných forem hospodaření a jejich oslabením (léto 1953 – srpen/září 1955); období částečné stabilizace (srpen/září 1955 – prosinec 1955) a závěrečnou fází kolektivizace (druhá vlna kolektivizace), která s několika vyvrcholeními v nárazových akcích vedla k úplné socializaci zemědělství (leden 1956 – prosinec 1959).

První část pracovních hypotéz se vztahuje k průběhu procesu kolektivizace ve vazbě na odsunu obyvatelstva po roce 1945. Ve čtyřech rozvinutých tezích jsou shrnuty výzkumné předpoklady nového pohledu na kolektivizaci, které bylo třeba definovat a konfrontovat se skutečným vývojem na regionální úrovni (kapitola IV).

1) V oblastech postižených odsunem německojazyčného obyvatelstva a následným dosídlováním bude:

a) vývoj kolektivizačního procesu překotnější

Na okresní úrovni bude celkové množství kolektivizované půdy vyšší hned v počátečních fázích (období první vlny kolektivizace) s rychlejším postupem v zakládání JZD a tento rozdíl zůstane po celý průběh kolektivizačního procesu zachován.

U nových osídlenců se bude projevovat horší vztah k půdě než u zemědělců ve vnitrozemí a osídlenci budou více tíhnout ke společné formě hospodaření.

b) větší předpoklad pro urychlené dovršení kolektivizace

rychlejší zakládání JZD vyšších typů (III. a IV. typ)

Upuštění od zakládání JZD nižších typů v závěrečné fázi kolektivizace (od r. 1956)

Více než 50 % zemědělské půdy v socialistickém vlastnictví ke konci první pětiletky, větší podíl ČSSS na vlastnictví půdy

c) rychlejší provedení zásadních změn v podobě zemědělské kulturní krajiny

d) mít tlak represí větší účinek vedoucí k začlenění soukromých závodů nových osídlenců do JZD. Zatímco v neodsunutých a nedosídlovaných oblastech bude větší snaha rolníků čelit represím snížením počtu závodů větších jak 15 ha (např. jejich rozdělováním), za účelem snížit vyšší zátěž, kterou byly vystaveny tyto závody v důsledku úsilí začlenit je do JZD.

Druhá hypotéza vychází z předpokladu vztahu mezi centrem a periferií ve funkčních regionech, který bylo též třeba vzít v potaz, aby bylo možno určit prostorovou expanzi procesu a její zákonitosti v okresních regionech Československa padesátých let (kapitola IV).

2) *V centrální části okresu bude zemědělská půda kolektivizována rychleji než v jeho periferních částech.*

Třetí hypotéza staví na předpokladu, že proměna vlastnické struktury v důsledku kolektivizace zemědělství bude mít zcela jistě dopad na proměnu land use v zemědělské kulturní krajině. Její druhá část vychází ze stejné premisy jen ve vztahu k vizuálně zřetelné proměně krajinného rázu. Jde tedy o duální pohled na problematiku v kvalitativní i kvantitativní úrovni proměn využívání krajiny (kapitola IV).

3) *Měla proměna vlastnické struktury zemědělské půdy na venkově přímý vliv na změny v land use a krajinném rázu?*

Čtvrtá hypotéza navazuje a zúžuje pohled na proměnu land use ve vztahu regionů a mikroregionů při proměně jedné z jeho sledovaných kategorií. Trvalé travní porosty a poměr mezi nimi (louky a pastviny) jsou tak pomyslným indikátorem mezi intenzivní a extenzivní živočišnou výrobou, které jsou též vázány na zcela odlišné typy krajin a z nich vycházejících hospodářských oblastí. Zároveň i tento mikro pohled měl ve svých předpokladech snahu rozkrýt, jaké další dopady měly procesy kolektivizace zemědělství a odsun obyvatelstva v zemědělských krajinách (kapitola V).

4a) *V horských oblastech bude vyšší podíl pastvin na celkové výměře zemědělské půdy než na vrchovinách a nížinách.*

4b) *Podíl TTP na celkové ploše zemědělské půdy bude ve vysídlených pohraničních oblastech vyšší než ve vnitrozemských, který nepostihl odsun obyvatelstva po roce 1945.*

Pátá hypotéza vychází ze sledování konkrétních dopadů změny land use ve vybraných mikroregionech v důsledku odsunu obyvatelstva pohraničních oblastí. Expanze lesních porostů je myšlena jako indikátor míry zanedbání zemědělské krajiny, která v pohraničí po odchodu původních obyvatel nutně musela nastat (kapitola VI).

5) *V odsunutých oblastech byly větší části zemědělské půdy zejména v okrajových částech honů zalesněny. Nejvíce v obcích blízko státní hranice.*

Místní dopad proměn krajiny v důsledku kolektivizace má na základě vybrané kategorie land use v podobě zamokřené půdy ukázat zcela logický předpoklad šesté hypotézy. Nově zcelené lány, zcela nerespektující původní charakter využívání, zjevně musely vést k nutnosti přijmout nápravu v podobě opatření pro odvodnění této půdy (kapitola VI).

6) Po provedení kolektivizačních změn v krajině bude dosažena větší četnost zamokřené půdy než před zahájením procesu, což vytvoří logický důvod pro zahájení většího počtu melioračních projektů v krajině na počátku 60. let.

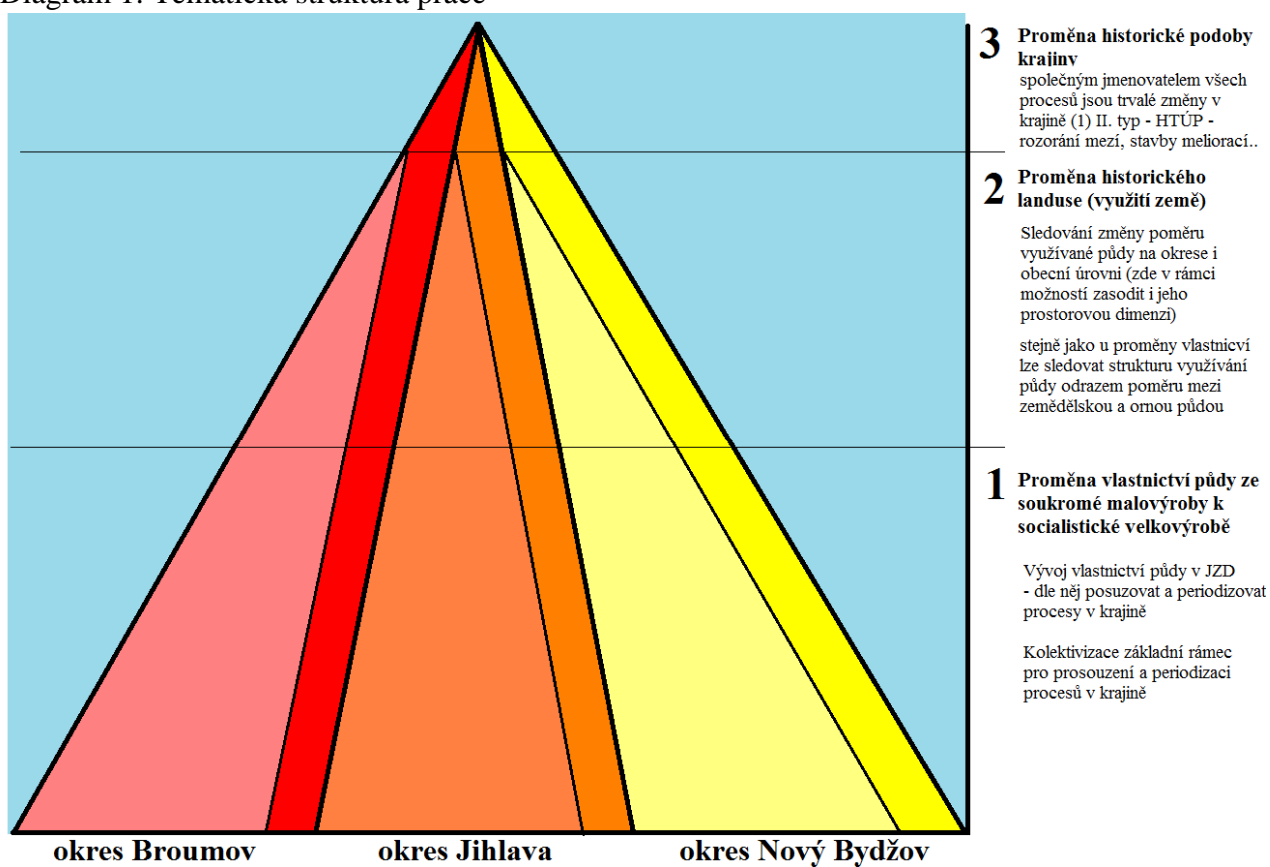
Metodická část

Klíčovými metodami pro dosažení cílů práce jsou komparace a syntéza jejích jednotlivých částí (v tematické rovině vývoj kolektivizačního procesu, vývoj a proměna vlastnické struktury s ohledem na proměnu historického landuse, proměny kulturní krajiny v prostorové úrovni tří okresů a dílčích mikroregionů). Každá z částí je postavena na analýze a interpretaci písemných a kartografických pramenů metodicky založené na jejich heuristice, kritickém hodnocení a vzájemném posuzování. Hlavní komparativní metodu doplňují další metody. Z těch se jedná o metodu kartografickou pro práci s mapovými prameny a leteckými ortofoto snímky, jež následně umožní lépe komparovat výsledky, které vyplývají z mapových výstupů práce. Metodicky by se práce dala rozdělit do dvou průřezových období podle metody využití horizontálních průřezů. Ta je rovněž kombinována s komparační metodou. Tak mohou být časové průřezy srovnávány mezi sebou v počátečním stavu před zahájením procesu kolektivizace (1949) a po jeho dovršení (1959). Průřezová období počátku a dovršení kolektivizace jsou zpracována na základě statistické metody do tematických řad týkajících se kolektivizace zemědělství (hlavní proměnné tvoří: vývoj vlastnictví zemědělské půdy, vývoj struktury zemědělských závodů – případně jeho členstva, vývoj jednotných zemědělských družstev na základě typů a provedení HTÚP – důležité pro dataci přelomových změn v krajině). Ve vývoji půdní základny JZD bylo možno stanovit vývojové křivky kolektivizace. V interpretační rovině doplňuje komparaci těchto křivek metoda demografická, použitá pro zobrazení důsledků odsunu německy hovořících obyvatel, jelikož tento dějinný proces byl kromě typu sledované krajiny druhým kritériem pro výběr řešených regionů. Díky rekonstrukci proměn majetkové struktury v poměrové analýze je v průběhu tohoto procesu možné sledovat vztah proměny majetkové struktury s proměnou land use. Finální interpretace se nedotýká jen proměn majetkové struktury a land use, ale i proměny zemědělské kulturní krajiny jako takové.

Tematická rovina práce

Kolektivizační proces prostupuje celou prací napříč regiony i horizontálními průřezy. Nejedná se však o klasické pojetí výkladu kolektivizace zemědělství. Cílem práce není ukázat politické dějiny kolektivizace, ani vztahy mezi tehdejšími mocenskými orgány ve smyslu, kdo a jakým způsobem kolektivizaci prosazoval. Hlavní motivací bylo vytvořit zcela nový pohled na proces kolektivizace zemědělství. Sama kolektivizace tvoří pouze rámec k základnímu cíli práce: tj. dát celému procesu i prostorové vymezení a ukázat dopady jeho vývoje na proměně stavu zemědělské kulturní krajiny. Z tohoto důvodu lze v práci hovořit o třech tematických rovinách (diagram 1).

Diagram 1: Tematická struktura práce²

² Diagram 1 zobrazuje tematické rozvrstvení (1, 2, 3) a pramennou základnu celé práce (její kvantitu lze přirovnat k pomyslné pyramidě). Zároveň též ukazuje regionální členění sledovaných okresů (světlejší odstín barvy) a v jejich rámci zvolených mikroregionů několika vybraných obcí (tmavší odstín barvy). Obecní mikroregiony tvoří zároveň modelové příklady procesů, které se odehrávaly v zemědělské kulturní krajině padesátých let 20. století.

První se zabývá proměnou vlastnictví zemědělské půdy ze soukromé malovýroby do družstevní socialistické velkovýroby. Zobrazuje jej prostřednictvím statistických řad vývoje vlastnictví půdy v JZD, který ukazuje tempo kolektivizace jak na okresní, tak i místní úrovni. Podle průběhu vývojové křivky a její interpretace lze proces kolektivizace (rámec pro definování hlavního cíle práce) periodizovat a posuzovat (kapitola II a III). Teprve interpretace jednotlivých statistických datových řad sledovaných faktorů (např. vlastnictví zemědělské půdy, srov. výše) umožní pohled na proces kolektivizace ze zcela nové perspektivy (kapitola IV). Nahlédnutí do této perspektivy ukáže následující podrobný rozbor pracovních hypotéz,³ kde otázka vlastnictví zemědělské půdy tvoří jejich převážnou část. Jejich potvrzení či vyvrácení může přinést nové poznatky jak pro poznání procesu kolektivizace jako takového, tak i pro poznání proměny krajiny v jeho důsledcích.

Druhá tematická rovina rozkrývá dopady uvedených procesů ve vývoji krajiny. Z tohoto důvodu bylo nutno do práce zařadit problematiku proměny historického land use. Pro potřeby práce slouží problematika historického land use jako spojnice mezi dějinným vývojem kolektivizačního procesu a zobrazením jeho dopadů v kulturní krajině. Aby bylo možné rozkrýt konkrétní vztahy a vazby v krajině, bylo využití půdy sledováno na bázi jednotlivých mikroregionů (celků sledovaných obcí) – před zahájením kolektivizačního procesu (průřez roku 1949) a po jeho dovršení (průřez k roku 1959). V ideálním případě je možné sledovat i průřezy před zahájením a ukončením konkrétních proměn v krajině. Důležité je odhalit, jaký vztah panoval mezi proměnou historického land use – využívání půdy a proměnou způsobu výroby v zemědělství (malovýroba vs. velkovýroba, která se odrážela např. ve funkčních typech JZD), vlastnictví půdy a poměr mezi zemědělskou a ornou půdou na způsob využívání krajiny (kapitola V). V jeho rámci jsou sledovány následující kategorie: lesní půda, zastavěné plochy, vodní plochy a nejdůležitější zemědělská půda (ta se nadále dělí na ornou půdu a TTP (trvalý travní porost) – louky a pastviny. To umožní v rámci pracovní hypotézy sledovat, jak kolektivizační proces proměnil způsob fungování zemědělství v jednotlivých krajinách (horské, vrchovin-pahorkatin a nížinné), které byly jedním ze dvou kritérií vymezení sledovaných regionů.

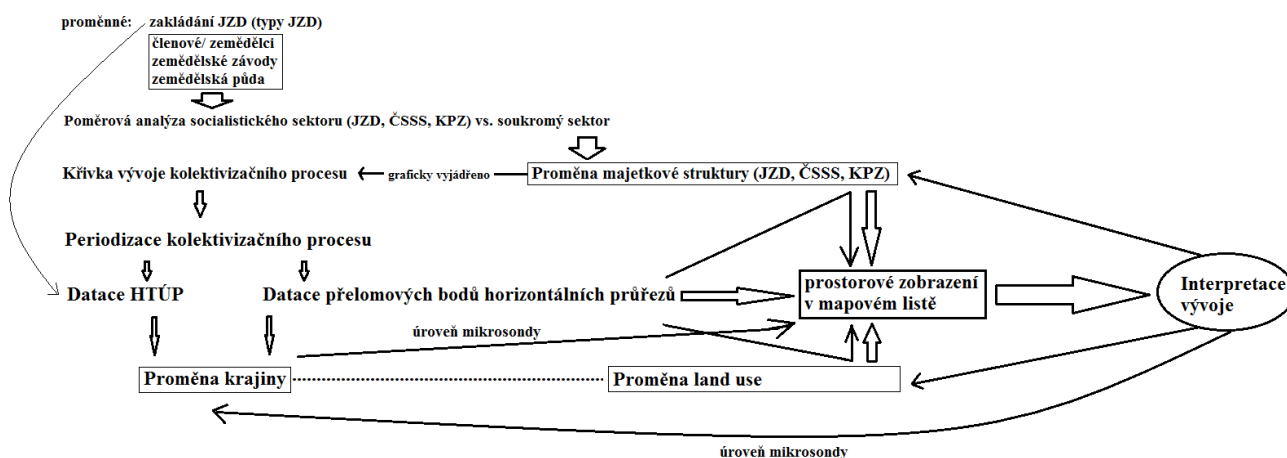
Třetí tematickou rovinou je samotná proměna historické podoby krajiny. Zatímco obě předchozí tematické roviny sledovaly kolektivizační proces jak na okresní, tak na místní úrovni, tato rovina je jejich pomyslným zastřešením a sleduje proces pouze na úrovni místní prostřednictvím tematické mikrosondy krajinných poměrů. Ty nelze sledovat na bázi celých

³ Hypotéza 1 (1a, 1b, 1c a 1d) a hypotéza 2 (kapitola IV).

okresů, proto jejich rozbor probíhá pouze místně. V důsledku kolektivizace sleduje proměnu podoby zemědělské kulturní krajiny (mizení mezí, struh, remízků; změna struktury polí a lánů...atd.). To ve větší míře umožňují výsledné mapové výstupy mikroregionů, které celý proces ukazují i v jeho prostorové rovině a konfrontují prostorovou realitu s předpoklady pracovních hypotéz na regionální úrovni (kapitola VI). Též je sledováno, jak krajinu poznamenal odsun německého obyvatelstva ve vztahu k její podobě (jedno z kritérií vymezení sledovaných regionů) a též podoba a rychlost kolektivizačního procesu. Jako společný jmenovatel všech tematických rovin je třeba zmínit přechody JZD na II. funkční typ a provádění HTÚP (hospodářsko-technických úprav pozemků) nebo na ně navazující odvodňovací práce. HTÚP jsou klíčovou událostí, při níž docházelo v několika etapách k rozorávání mezí a proměně struktury lánů, což jsou hlavní sledované jevy v proměně zemědělské kulturní krajiny.

Na celé téma kolektivizace je nahlíženo z dosud neznámého a tudíž i neaplikovaného úhlu pohledu. Kolektivizací a jejím vlivem na proměnu zemědělské kulturní krajiny se na základě statisticky pojatého základního výzkumu dosud nikdo nezabýval (srov. kapitola I), a proto práce až na drobné příspěvky stojí na primárních pramenech. Statistické údaje z pramenů byly využívány na základě absolutních hodnot sledovaných proměnných. Jejich veškeré relativní hodnoty byly dopočítány a nebyly tedy přejaty z pramenů. Aby práce vůbec mohla vzniknout, bylo nutné přistoupit k vytvoření zcela nového metodologického postupu. Ten vychází ze zjednodušeného modelu tří tematických rovin od *proměny vlastnictví zemědělské půdy ze soukromé malovýroby do družstevní socialistické velkovýroby* přes *proměnu historického land use v důsledku kolektivizace a odsunu německojazyčného obyvatelstva* po samotnou *proměnu zemědělské kulturní krajiny* (srov. výše). Aby bylo možno každou z tematických rovin zpracovat, bylo nutno prameny klasifikovat do jednotlivých metodologických kategorií, které vycházejí z tematické i územní struktury použitých archivních fondů (tabulka 1).

Diagram 2: Kolektivizace zemědělství ve vztahu k vývoji zemědělské kulturní krajiny 1949–1959.

Metodologické kategorie pramenů byly územně řazeny od úrovně regionální-okresní po úroveň mikroregionální-obecní (tabulka 1). Na základě tematického členění, kde největší pramennou základnu již nastíněné pomyslné pyramidě tvoří prameny týkající hlavních proměnných statistického vývoje kolektivizace zemědělství, bylo stupňovitě postupováno přes vztah vlivu proměny vlastnické struktury na proměnu land use po proměnu zemědělské kulturní krajiny (diagram 1). Tento postup podle tematického členění odráží i vztahová struktura mezi jednotlivými skupinami pramenů, o kterých hovoříme jako o metodologických kategoriích (diagram 2) a jejichž četnost výskytu měla velký vliv na finální podobu zpracovaných výsledků (podrobný popis – tabulka 1).

Prvními třemi metodologickými kategoriemi tak jsou okresní statistické údaje k JZD (*1 Typy JZD a data jejich založení; 2 Struktura závodů (JZD a soukromý sektor) a členů JZD; 3 Zemědělská půda JZD (křivka vývoje kolektivizačního procesu)*). Na základě těchto kategorií bylo nutno vypracovat a sestavit rozsáhlé celookresní statistické přehledy. Nejdůležitější proměnou se stal vývoj vlastnictví zemědělské půdy. Jeho grafickým vyjádřením je pro JZD vývoj křivky kolektivizačního procesu ve sledovaných okresech vedený v řádu měsíců (graf 4).

Jelikož kolektivizace zemědělství nebyla vázána pouze na JZD, byť ta byla v průběhu padesátých let nejdůležitější složkou socialistického sektoru, bylo nutné vytvořit pro ověření křivky vývoje zemědělské půdy v JZD graficky vyjádřenou proměnu majetkové (vlastnické) struktury v poměrové analýze ostatních složek. Prameny k poměrové analýze vlastnictví zemědělské půdy mezi JZD, ČSSS, ostatním socialistickým sektorem a soukromým sektorem tvoří čtvrtou metodologickou kategorii (*4 Proměna vlastnické struktury*). Tato

poměrová analýza je vedena v řádu let a zcela ověřuje grafický vývoj křivky vývoje kolektivizačního procesu, který vychází z vývoje zemědělské půdy v JZD (met. kategorie 3).

Na základě této křivky je možné periodizovat vývoj kolektivizačního procesu v jednotlivých okresech. Periodizace každého okresu zvláště je mezistupněm (společně s první metodologickou skupinou pramenů k zakládání a typů JZD) pro určení datace okresního i místního průběhu HTÚP a s nimi spjatými proměnami v zemědělské kulturní krajině. Tím periodizace kolektivizačního procesu též umožňuje datovat přelomové body horizontálních průřezů. V kombinaci s datací horizontálních průřezů tvoří čtvrtá metodologická kategorie pramenů podstatný zdroj dat pro vytvoření celookresních mapových výstupů.

Prostorové zobrazení vlastnické struktury v mapových listech tak stojí na výsledcích poměrové analýzy čtvrté metodologické kategorie pramenů a kartograficky vyjádřitelných dat (*5 Vlastnická struktura dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů)*), které jsou datovány v horizontálních průřezech sledovaného okresního území. Výsledkem jsou mapové výstupy, které metodou kartodiagramu vyjadřují podobu vlastnické struktury k jednotlivým časovým průřezům ve všech obcích sledovaných okresů.

Pokud na dataci horizontálních průřezů zkombinovanou s datací HTÚP (*7 Datace HTÚP a přelomových bodů horizontálních průřezů*) navážeme výsledky souhrnné analýzy šesté metodologické kategorie pramenů (*6 Proměna Land Use v okrese – dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů)*) dosáhneme na úrovni okresů vytvoření mapových listů zobrazujících v horizontálních průřezech land use v jejich obcích. Metodologické kategorie 6 a 7 mohou být využity pro tvorbu mapových listů na okresní i mikroregionální úrovni a obsahují tedy nejdůležitější oboustranně využitelné prameny.

Na mikroregionální úrovni je možno na základě skupiny pramenů 6 a 7 v kombinaci s písemnými prameny k prostorovému vyjádření proměn krajiny (*8 Proměna krajiny – podklady k prostorovým změnám*) a kartografickými prameny (*9 Proměna krajiny a land use*) vytvářet výsledné mapové výstupy. Devátou metodologickou kategorií tvoří dobové letecké snímky, které mohou být využity k vytvoření dobové ortofotomapy sledovaného území. Tyto prameny je možné analyticky přepracovat do prostorových digitálních vektorových dat. Na jejich základě je možné vytvořit mapové výstupy, které zobrazí jak proměnu krajinného rázu, tak prostorovou proměnu jednotlivých kategorií land use (podoba rastrové ortofotomapy, vektorové digitální mapy nebo kombinací obojího v pracovním názvu tzv. *vektorastru*). Vyniknou tak změny vzniklé v důsledku kolektivizace v plochách scelených lánů nebo ve změnách říčních koryt jako výsledek realizovaných melioračních a

kanalizačních projektů. Poslední metodologickou kategorií pramenů tvoří písemné zmínky k využití půdy na mikroregionální úrovni (*10 Land use pro jednotlivé obce mikrosondy na počátku i na konci období*). Tato skupina pramenů umožnila na základě vytvořených mapových listů konfrontovat pracovní hypotézy k místnímu vývoji jednotlivých kategorií land use a interpretovat nejen jejich vývoj, ale i nejdůležitější místní proměny zemědělské kulturní krajiny.

Tabulka 1: Struktura fondů dle okresů a mikroregionů podle metodologických kategorií

Prameny	Struktura fondů (metodologické kategorie)	Jihlavsko		Broumovsko		Novobydžovsko	
		%	popis dat	%	popis dat	%	popis dat
Okres hlavní proměnné	<u>1 Typy JZD</u> a data jejich založení	70%	1949–1952 podrobná data, 1953 sporadicky, 1953–1958 kompletní přehled po měsících	40%	1949–1951 podrobná data, 1952–53 sporadicky, 1955–1959 přehled po měsících	25%	12/50–1/53 několik průřezů s daty za jedn. obce, chybí týdenní hlášení
	<u>2 Struktura závodů</u> (JZD a soukr. sektor) a členů JZD	30%	1952 (půlroční průřezy), 1956–1958 (roční průřezy)	15%	1950, 1952–53 (půlroční průřezy)	10%	6/1952–6/53 (půlroční průřezy)
	<u>3 Zemědělská půda JZD</u> (křivka vývoje kolektivizačního procesu)	65%	1953–1958 kompletní přehled dat po měsících	70%	1953, 1955–1959 kompletní přehled dat po měsících	75%	1953, 1955–1959 kompletní přehled dat po měsících, 1952 a 1954 čtvrtletně
	4 Proměna vlastnické struktury (ČSSS, JZD, aj. soc. sektor vs. soukromý sektor) přehledově za okres k 1.1. (1949–1959)	35%	1953–1958 kompletní přehled dat po měsících jen za JZD, 1951–1952, 1956–1958	90%	1950 (1/2), 1951–1959 kompletní data pro všechny složky	60%	1952–1953, 1957–1959 kompletní přehled dat po měsících; 1955–1956 (chybí data za soukr. sektor)
Okres vyjádření v mapě	5 Vlastnická struktura (ČSSS, JZD, aj. soc. sektor vs. soukromý sektor) dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů)	15%	1950, 51, 53, 55, 56, 59 (průřezy JZD), 15. 11. 1956 porovnatelná místní čísla soc. a soukr. sektoru dle obcí (pro jednu mapu)	5%	1951, 1953 – jeden dílčí průřez pro JZD a částečně soukromý sektor	40%	1956, 1957, 1959 (kompletní data za jednotlivé obce), 1953 dílčí průřezy; 51, 52, 54, 55 průřezy za JZD sporadické; 56–59 souvislejší data za JZD
	6 Proměna land use v okrese – dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů)	10%	1949 (souvislá data za jednotlivé obce)	10%	1949 (souvislá data za jednotlivé obce)	50%	1949, 1956, 1959 (souvislá data za jednotlivé obce), dílčí průřezy za JZD

Mikrosonda hlavní proměnné	7 Datace HTÚP a přelomových bodů horizontálních průřezů – půdní vývoj v mikrosondách (JZD, ČSSS, soukr. sektor – poměrová křivka vývoje)	70%	1950 sporadické, 1951–1959 lze vytvořit křivky vývoje ve 3 obcích – někt. čísla není kde ověřit	5%	nelze utvořit souvislou řadu vývoje	40%	1951, 52, 54, 55 průřezy za JZD sporadické; 56–59 souvislejší data za JZD (lze vytvořit křivky)
	8 Proměna krajiny – podklady k prostorovým změnám (zástavba, plochy scelených lánů-honů, HTÚP, meliorační projekty)	60%	1959 – lánové rozdělení a meliorace ČSSS Bedřichov a 1962 – meliorace JZD Hybrálec, katastrální mapy a MEN	10%	katastrální mapy a MEN	80%	činnost melioračních družstev; meliorační výměry za katastry, katastrální mapy a MEN
Mikrosonda vyjádření v mapě	9 Proměna krajiny a land use – letecké snímkování převoditelné do ortofotomap (VGHÚ Dobruška)	95%	1949, 1953, 1959 pokrytí obcí Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory (59 chybí část Bedřichova)	30%	1953, 1970 pokrytí obcí Ruprechtice, Heřmánkovice a Hynčice	100%	1951, 1953, 1958, 1961 pokrytí obcí Červeněves, Skřivany a Sloupno
	10 Land use pro jednotlivé obce mikrosondy na počátku i na konci období	80%	1949 (kompletní data), 1959 (data z 80% ale s místním určením)	50%	1949 (kompletní data),	95%	1949 (kompletní data), 1956, 1957, 1959 (data za jednotlivé obce)

Největším úskalím při naplňování hlavních stanovených cílů byla u mnoha metodologických kategorií pramenů velká torzovitost nebo úplná absence určitého druhu pramenů. V případě hlavních proměnných v prvních čtyřech metodologických kategoriích bylo pro samotný základ k dějinám kolektivizace mnohdy obtížné sestavit kompletní statistické a z nich vycházející grafické přehledy. Obzvláště pro počáteční období kolektivizačního procesu nedůslednost v zaznamenávání nebo nejednotnost formulářů zapříčinily, že sjednocené okresní statistické přehledy zakládání JZD, jejich typů, počtu členstva a hlavně obhospodařované zemědělské půdy nebylo možno v úplnosti sestavit. Teprve od krizového roku 1953 do finálního uskutečnění kolektivizace je možné pracovat se sjednocenými statistikami na měsíc přesnými. U proměny vlastnické struktury a její poměrové analýzy bylo nutno vystačit pouze s daty v ročním intervalu a ani ta nebyla

v jednom ze sledovaných okresů zcela kompletní. Přesto bylo možno vývojovou křivku kolektivizace sestavit pro všechny sledované okresy.

Data potřebná k tvorbě okresních mapových listů jak pro land use tak pro vývoj vlastnické struktury byla využitelná pouze v případě Novobydžovska. U ostatních okresů torzovitost dat zapříčinila omezení tvorby mapových listů, kdy jednotlivé průřezy k land use i vývoje vlastnictví již nebylo s čím komparovat. Jelikož se kolektivizace zemědělství a s ní spjaté proměny krajiny týkaly především zemědělsky obhospodařovaných ploch, byly pro větší přehlednost z okresních kartodiagramů v mapových výstupech k land use vypuštěny lesní plochy. Též torzovitost dat k lesním plochám za jednotlivé obce způsobovala velká zkreslení dopočítávaných relativních dat. Vypuštěním lesních ploch bylo zkreslení odstraněno alespoň pro oblasti zemědělsky obhospodařované půdy postižené kolektivizačním scelováním půdy, i když vývoj land use tak nemohl být zpracován kompletně. Podobný problém představovalo centrální vedení statistik vodních ploch, kdy veškeré vodní plochy okresu byly sloučeny pod obec, kde sídlilo Čs. státní rybářství. Při změně administrativních hranic na konci padesátých let naopak nebyly vyplňovány statistiky pro obce, které měly v následujícím roce přejít pod sousední okres, což se odrazilo i ve výsledných mapových listech.

Absence prostorových i písemných pramenů nejvíce postihla tvorbu závěrů pro mikroregionální úroveň Broumovska, kde bylo nutno přikročit ke zpracování horizontálního průřezu datovaného až deset let po realizaci kolektivizace, aby mohla být komparace a konfrontace hypotéz byť se zkreslením vůbec provedena.

Okresní i místní ekonomické procesy, které průběh kolektivizace doprovázely, pokud se jevila jejich důležitost, jsou v práci vždy zaznamenány v poznámkách pod čarou, jelikož tématem práce nebyl výzkum kolektivizace jako takové.

Místní rejstřík obsahuje názvosloví sídel, avšak nikoli názvy okresů nebo místní určení v názvech archivních fondů.

I. Rozbor pramenů a literatury k otázkám kolektivizace československého venkova

Prameny

Při analýze kolektivizace zemědělství na základě proměn zemědělské kulturní krajiny a land use se předkládaná disertační práce z devíti desetin opírá o základní výzkum. Ten je v souhrnu založen na dobových archivních pramenech pocházejících z fondů a sbírek veřejných archivů a institucí. Z povahy práce, která komparuje průběh kolektivizačního procesu ve třech odlišných regionech, můžeme prameny místně rozdělit podle tehdejšího správního členění. Jedná se o prameny s působností celostátní, krajskou, okresní a místní, čemuž odpovídá také jejich uložení v systému archivů České republiky.

Prameny reflektující průběh kolektivizace na celostátní úrovni jsou uloženy ve fondech Národního archivu se sídlem v Praze.⁴ Pro potřeby práce se stal nejdůležitějším fond *Ministerstvo zemědělství* týkající se jednotných zemědělských družstev⁵ se soubornými záznamy o kolektivizaci zemědělství v tehdeším Československu i jeho jednotlivých administrativních celcích. Ponejvíce jsou zastoupeny centrální data pro celé území státu anebo samostatně pro české či slovenské kraje. Minimálně jsou zastoupena data okresní úrovně. Naopak některé části fondu překvapivě obsahují podrobné statistiky s místními údaji. Nejvíce se vyskytují data pro počáteční stav výměry půdy i s kategoriemi pro rekonstrukci historického land use, s osevními plochami kultur, velikostními skupinami závodů, hospodářským inventářem nebo počtem obyvatelstva jednotlivých obcí.⁶ Neméně důležitými pro celkový pohled na vyvíjející se problematiku se staly fondy spadající do *Archivu Ústředního výboru Komunistické strany Československa*.⁷ Z rozsáhlého souboru fondů byly pro pochopení procesu kolektivizace podstatné tři fondy. První se zápisy ze schůzí *Předsednictva ÚV KSČ*.⁸ Druhý obsahující prameny ze schůzí a *zasedání ÚV KSČ*,⁹ které se dotýkaly zemědělské problematiky. Třetí zaznamenávající činnost *zemědělského oddělení ÚV KSČ*,¹⁰ a *sekretariátu ÚV KSČ*,¹¹ kde se sbíhala aktuální data k zemědělství z celé ČSR.

⁴ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha).

⁵ NA Praha, f. Ministerstvo zemědělství – JZD (dále jen MZ – JZD) 1949–1960.

⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239–242, inv. č. 363.

⁷ Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa (dále AÚVKŠČ), Zasedání ÚV KSČ 1945–1962.

⁸ NA Praha, f. 02-1 AÚVKŠČ, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954.

⁹ NA Praha, f. 01 AÚVKŠČ, Zasedání ÚV KSČ 1945–1962.

¹⁰ NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ.

¹¹ NA Praha, f. 100-1, AÚVKŠČ, Generální sekretariát 1945–1951.

Prameny krajské úrovně je možné členit místně podle jednotlivých regionů. K Jihlavsku jsou prameny uloženy ve fondech Moravského zemského archivu Brno.¹² Nejdůležitějším fondem k dějinám kolektivizace na Jihlavsku je fond *Krajského národního výboru Jihlava*, konkrétně jeho *zemědělského odboru*¹³ a části týkající se *rady a pléna KNV* mezi lety 1955–1959.¹⁴ Krajská data z let 1949–1954 obsahuje rovněž fond *Jednotného národního výboru*, uložený ve Státním okresním archivu Jihlava.¹⁵ Vedle těchto hlavních fondů týkajících se převážně problematiky JZD stojí samostatné fondy *československých státních statků*.¹⁶

Krajské prameny k dějinám zemědělství Broumova a Novobydžovska jsou uloženy ve Státním oblastním archivu v Zámrsku ve fondu *Krajský národní výbor Hradec Králové*.¹⁷ Konkrétně se jedná o zemědělský odbor KNV.¹⁸ Na základě jeho dokumentace v podobě přehledných a dochovaných statistik byl rekonstruován vývoj v obou východočeských okresech.

Prameny okresní úrovně jsou k dispozici v okresních archivech v Hradci Králové, Náchodě a Jihlavě. Největším problémem je situování pramenů na Jihlavsku, kde do roku 1954 existoval tzv. *Jednotný národní výbor*, jehož fond je umístěn v Státním okresním archivu Jihlava.¹⁹ V dokumentaci fondu jsou obsažena krajská, okresní i místní data o vývoji zemědělství z let 1949–1954. Pro roky 1955–1959 jsou nejdůležitější a nejvíce obsáhlá data z fondu *Okresního národního výboru Jihlava*, konkrétně jeho zemědělského odboru.²⁰ Třetím důležitým fondem je fond *Městského národního výboru v Jihlavě*, který obsahuje hospodářská data zemědělských podniků z okolí Jihlavy i data okresního charakteru v podobě hospodářských sumářů.²¹

¹² Moravský zemský archiv Brno (dále jen MZA Brno).

¹³ *Zemědělský odbor* nebo též *Odbor zemědělství* v průběhu padesátých let měnil svůj název (referát zemědělský 1949–1954; správa zemědělská 1954–1957; správa zemědělství a lesního hospodářství 1957–1958; odbor zemědělství a lesního hospodářství 1958–1959; odbor zemědělství 1959–1960). Pro větší přehlednost bude v celé disertační práci označován jako *zemědělský odbor*. Obdobně jsou též souhrnně nazývány fondy v mnoha archivech.

¹⁴ MZA Brno, f. B 126, Krajský národní výbor Jihlava (dále jen KNV Jihlava), odbor zemědělství a lesního hospodářství 1949–1960; Tamtéž, rady a pléna.

¹⁵ Státní okresní archiv Jihlava (dále SOKA Jihlava), f. Jednotný národní výbor Jihlava (dále JNV Jihlava).

¹⁶ MZA Brno, f. F 112, Trust st. statků Jihlava Rantířov 1949–1955;

MZA Brno, f. F 395, Státní statek Rantířov 1949–1956;

MZA Brno, f. F 470, Oseva, semenářský statek Jihlava 1956–1995.

¹⁷ Státní oblastní archiv Zámrsko (dále jen SOA Zámrsko), f. Krajský národní výbor Hradec Králové (dále jen KNV Hradec Králové).

¹⁸ SOA Zámrsko, f. KNV Hradec Králové, Odbor zemědělství (referát zemědělský 1949–1954; správa zemědělská 1954–1957; správa zemědělství a lesního hospodářství 1957–1958; odbor zemědělství a lesního hospodářství 1958–1959; odbor zemědělství 1959–1960).

¹⁹ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, referát zemědělský.

²⁰ SOKA Jihlava, f. Okresní národní výbor Jihlava (dále jen ONV Jihlava), 2.1. Zemědělství.

²¹ SOKA Jihlava, f. Městský národní výbor Jihlava (dále jen MěNV Jihlava).

Pro Broumovsko se archiválie k zemědělské problematice nacházejí ve Státním okresním archivu Náchod. Konkrétně se jedná o fond *Okresní národní výbor Broumov*,²² který byl v době výzkumu teprve pořádan. Zemědělský odbor byl rozdělen podle správních změn do sekcí Zemědělství 1949–1954 a Zemědělství 1955–1958. Pro region Novobydžovska se data nacházejí ve fondu Okresního národního výboru Nový Bydžov, který spravuje Státní okresní archiv Hradec Králové.²³

Prameny pro mikrosondy místní úrovně jsou vázány k jednotlivým obcím a jsou povětšinou uloženy ve státních okresních archivech. Jedná se o fondy místních národních výborů a jednotných zemědělských družstev, případně československých státních statků. Na Jihlavsku se jedná o obce Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory;²⁴ na Broumovsku o obce Heřmánkovice, Hynčice, Janovičky a Ruprechtice;²⁵ na Novobydžovsku o obce Červeněves, Skřivany a Sloupno.²⁶ Místní data pro jednotlivé československé státní statky (dále ČSSS) lze nalézt ve Státním oblastním archivu Zámorsk nebo fondech Moravského zemského archivu Brno.²⁷

Velké množství místních statistických dat obsahují centrální statistiky uložené v NA Praha.²⁸ Pro tvorbu mapových listů zachycujících změny land use v jednotlivých mikrosondách na úrovni obcí se staly zásadním pramenem letecké snímky uložené ve Vojenském geografickém a hydrometeorologickém ústavu gen. Josefa Churavého v Dobrušce.²⁹ Dílčí pomocí byl pro tvorbu mapových výstupů fond *MěNV Jihlava*,

²² Státní okresní archiv Náchod (dále jen SOKA Náchod), f. Okresní národní výbor Broumov (dále jen ONV Broumov).

²³ Státní okresní archiv Hradec Králové (dále jen SOKA Hradec Králové), f. Okresní národní výbor Nový Bydžov (dále jen ONV Nový Bydžov), VI. Zemědělství a lesní hospodářství.

²⁴ SOKA Jihlava, f. MNV Bedřichov; Tamtéž, f. MNV Hybrálec; Tamtéž, f. MNV Staré Hory; SOKA Jihlava, f. JZD Bedřichov; Tamtéž, f. JZD Hybrálec; Tamtéž, f. JZD Staré Hory; Tamtéž, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 33.

²⁵ SOKA Náchod, f. MNV Heřmánkovice; Tamtéž, f. MNV Hynčice; Tamtéž, f. MNV Ruprechtice; SOKA Náchod, f. JZD Heřmánkovice; Tamtéž, f. JZD Hynčice; Tamtéž, f. JZD Ruprechtice.

²⁶ SOKA Hradec Králové, f. MNV Červeněves; Tamtéž, f. MNV Skřivany; Tamtéž, f. MNV Sloupno nad Cidlinou;

SOKA Hradec Králové, f. JZD Červeněves; Tamtéž, f. JZD Skřivany; Tamtéž, f. JZD Sloupno nad Cidlinou.

²⁷ Srov. pozn. pod čarou č. 16 a 17, s. 23.

²⁸ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363 – Kraj Hradec Králové, okr. Broumov; Tamtéž, kart. 240, inv. č. 363 – Kraj Hradec Králové, okr. Jaroměř – Nový Bydžov; Tamtéž, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava – okr. Dačice – Kamenice nad Lipou (Podkladové karty obcí uvádějící stav obyvatelstva, pracovníků v zemědělství a dělníků v roce 1947, výměr obecního katastru, zemědělské půdy, velikostních skupin zemědělských závodů, ploch kultur, stavu hospodářského a tažného zvířectva, hospodářských strojů na počátku roku 1949 pro jednotlivé obce. 1949); Tamtéž, kart. 90, inv. č. 295, JZD; Tamtéž, kart. 51, inv. č. 201, Vesničtí boháči, vylučování z JZD 1950–55; Tamtéž, kart. 265, inv. č. 366, Seznam JZD podle jednotlivých typů – kraj Brno – Ústí nad Labem, Slovensko 1957–1958; Tamtéž, kart. 299, inv. č. 417, Výroční zprávy JZD za rok 1950 – řazeno podle okresů.

²⁹ Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška (dále jen VGHÚ Dobruška).

obsahující projektovou dokumentaci k HTÚP pro ČSSS.³⁰ Výhodou i nevýhodou uložení místních pramenů je jejich umístění ve všech stupních archivní organizace, což znesnadňuje jejich dohledávání, ale na druhou stranu zvyšuje variabilitu použitých zdrojů.

Pro sledování vývoje kolektivizačního procesu jako hlavní proměnná veličina sloužila zemědělská půda a její vlastnictví příslušné k soukromému sektoru nebo složkám socialistického sektoru. Vedle hektarové výměry zemědělské půdy se jako dílčí proměnné pro kvantitativní rekonstrukci vývoje kolektivizačního procesu staly množství a funkční typy JZD, zemědělské závody – soukromé i členské v JZD, zemědělci a členové JZD. Pro každou z těchto proměnných platí povětšinou shodná skupina pramenů. Přímo je lze vysledovat v evidenčních pramenech. Nepřímo byly vytvořeny rekonstrukční tabulky sledovaných proměnných na základě kombinace evidenčních a sdělovacích pramenů.

Disertační práce je postavena na písemných archivních pramenech institucionálního původu, které reflektují správní a hospodářské potřeby správních a hospodářských institucí Československa v padesátých letech. Z valné většiny se jedná o prameny evidenční nebo prameny sdělovací povahy. Menší část tvoří prameny normativní – především pro zachycení provozních řádů JZD.

Nejširší základnu statistických dat pro vývoj kolektivizace zemědělství a jejich dopadů na proměnu kulturní krajiny lze nalézt v **evidenčních pramenech**³¹ institucionální povahy. V těchto pramenech se nachází drtivá většina statistických dat pro sledování hlavní proměnné veličiny (uváděná množstvím zemědělské půdy v hektarech) i dílčích

Pro sledované obce na Jihlavsku Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1949 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1959 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Broumovsku Heřmánkovice, Hynčice, Janovičky a Ruprechtice bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1953 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1970 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Novobydžovsku Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1951 číslo: 01191, 01193, 01221 a 01223. Pro stav z roku 1958 číslo: 03504, 03506, 03508, 03518, 03520, 03522, 03533, 03535 a 03537. Pro stav z roku 1961 číslo: 00311, 00313, 00362, 00364, 00366, 00414, 00416 a 00418.

³⁰ SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962, Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964.

³¹ Srov. celkový seznam pramenů, s. 291–292.

Funkční rozdělení pramenů vychází z kapitoly o písemných pramenech institucionálního původu sepsané Robertem Kvačkem: Miroslav HROCH a kol, *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 142–154. Kvaček rozděluje tuto skupinu pramenů na **sdělovací** (s. 145), **pamětní** (s. 145–146), **pojišťovací** (s. 146–148), **evidenční** (s. 148–153) a **normativní** (s. 153–154). Písemné prameny osobní povahy a literární prameny v disertační práci využity nebyly.

proměnných ukazatelů. Je možné se tak setkat s pestrou paletou *přehledů, přehledů JZD, přehledů o zemědělské půdě, seznamů a statistických výkazů* reflektujících různě dlouhé časové úseky (týdny, měsíce, roky).

Ucelenými prameny pro vysledování hospodářských proměn (množství zemědělské půdy, proměna skladby osetých ploch, zvětšování nebo zmenšování poměru mezi zemědělskou a ornou půdou včetně proměny majetkové struktury) představují tzv. *rozpisové sumáře zemědělské půdy* nebo *zemědělské výroby*. Sumáře v časové rovině zaznamenávají údaje nejčastěji po letech nebo čtvrtletích (v takové podobě mohou být nazývány jako kvartální sumáře nebo výkazy) a zároveň reflektují územní příslušnost dat ke krajům, okresům nebo obcím (obvykle bývají označeny přívlastkem krajské, okresní nebo obecní).

Podobnou podobu jako rozpisové sumáře mají též *rozpisy dodávkových úkolů*. V těchto typech evidenčních pramenů lze častěji nalézt osevní plochy jednotlivých plodin, ovšem ty pečlivěji vyplněné obsahují údaje o velikosti půdní výměry jednotlivých hospodářských závodů, která byla určující pro stanovení výše kvót pro povinné dodávky zemědělských plodin. Rozpisy jsou dobrými podklady pro rekonstrukci majetkové struktury, avšak tento typ evidenčního pramene bývá často torzovitě dochován anebo neúplně vyplněn.

Pečlivě propracovaný systém existuje v *evidenčních listech obcí*, které jsou *řazeny dle tehdejších krajů a okresů*.³² Po zavedení nového krajského uspořádání v roce 1949 vytvořilo ministerstvo zemědělství tuto detailní evidenci. Bohužel zahrnuje reflexi stavu z roku 1949 s dílčími daty k počtu obyvatel roku 1947. Plánované roční záznamy do roku 1953 však nejsou vyplněny. Tyto listy obsahují veškerou evidenci týkající se zemědělství. Tvoří je obecní statistiky počtu a výměry zemědělských závodů podle jednotlivých velikostních skupin. Obsahují jednotlivé kategorie land use v položce výměra zemědělských závodů. Z hospodářského hlediska reflektují osevní plochy, stavy hospodářských zvířat nebo počty zemědělské mechanizace. Jedná se o univerzální pramen pro reflexi počátečního stavu československého zemědělství i krajiny před zahájením kolektivizačního procesu.

Hlavním problémem *evidenčních pramenů* padesátých let je roztržitost a nejednotnost jednotlivých formulářů. Každý okres nebo kraj přistupoval k evidenci poněkud jiným způsobem. Navíc obsah formulářů byl měněn i direktivními zásahy nadřízených centrálních orgánů. Pouze rozpisové sumáře a rozpisy dodávkových úkolů si alespoň částečně po obsahové stránce zachovávají shodu v evidovaných kategoriích.

³² Srov. pozn. pod čarou č. 6, s. 22.

Poněkud detailnější obraz než pouhá holá statistická data poskytují **sdělovací prameny**.³³ Početným reprezentantem toho typu pramenů je *zápis ze schůze* nebo *hlášení* nejrůznějšího typu (nejčastěji týdenní hlášení o stavu JZD nebo průběhu jejich zakládání). Schůze a jejich záznamy reflektují problémy, které tehdejší administrativní orgány musely řešit. Obvykle se na místní úrovni jedná o schůze jednotlivých JZD, které obsahují velkou škálu informací hospodářsko-politické povahy. Hierarchický model správního členění od nejnižšího stupně k nejvyššímu se v pramenech vyznačuje vysokou četností *hlášení* a *zpráv* přímo nadřízenému stupni správního orgánu.³⁴ Mnohé ze zpráv mají periodický charakter v pravidelných časových intervalech od týdenních po roční. Na okresní úrovni i krajské úrovni zprávy od podřízených orgánů mnohdy slouží jako podklady pro jednání rady nebo pléna ONV či KNV. Výsledky jednání reflektují zprávy nadřízenému orgánu, ale i další typ pramene v podobě *usnesení rady* nebo *pléna* příslušného stupně národního výboru závazný pro podřízené orgány. Kombinace zpráv a hlášení, zápisů ze schůzí i usnesení orgánů státní správy umožňuje rekonstruovat nejen rozhodovací procesy, ale vzájemně ověřit číselné statistické hodnoty sledovaných proměnných nejen ve sdělovacích, ale i v evidenčních pramenech vzniklých z těchto rozhodovacích procesů. Z povahy usneseními řešených problémů v zemědělství vznikají četné *rozbory hospodárnosti* nebo *úvěrové návrhy* či pobídky, které obsahují důležitá data nejen ekonomicko-finanční povahy. V návaznosti na usnesení také vznikaly četné *plány*, které v číselných a statistických hodnotách mají podobu sdělovacího a pro interpretační rovinu tehdejší činnosti spíše normativního pramene. Nejčastěji se jedná o *plány zemědělské výroby* – zimních, jarních, letních a podzimních prací. V nich se jako doprovodná fakta nacházejí četná statistická data ke sledovaným proměnným veličinám. Méně četný je výskyt plánů HTÚP, či velkých melioračních a stavebních projektů. Avšak právě tato forma plánů tvoří nejdůležitější pramen k doložení konkrétních změn v zemědělské kulturní krajině. I přes torzovitost plánů je možné na místní úrovni alespoň částečně rekonstruovat přelomové zásahy do kulturní krajiny.

U *sdělovacích* pramenů je z pohledu statického základního výzkumu krom nejednotnosti jejich vyhotovení nevýhodou, že statistická data jsou drobnými „ostrůvky“ uprostřed ideologické záplavy textu. Toto je naopak činí vynikajícími ukazateli dobových nálad a interpretací tehdejších událostí. V osobách jejich vyhotovitelů se do nich ve velkém promítlo množství překlepů a pravopisných chyb. Úzus psát číselné údaje číslovkou není vždy

³³ Srov. celkový seznam pramenů, s. 291–292.

³⁴ Nejčastěji se jedná o jednotlivé stupně národních výborů nebo centrální hospodářské organizace jakými byly např. Centrální rada družstev nebo ředitelství státních statků.

dodržován a při nízké přehlednosti některých sdělovacích pramenů je též nutno vzít v potaz, že třetina až polovina těchto pramenů je psána ručně na cárech jakéhokoliv papíru a navíc mnohdy ne zrovna čitelným rukopisem. Přes tyto všechny nešvary je jejich obsahově výpovědní hodnota vysoká a dynamická proměnlivost v jejich podobě také něco vypovídá o přelomovém období, které popisují.

Zcela okrajově jsou pro toto pojetí výzkumu dějin kolektivizace využity **normativní prameny**. Ty zastupuje zákon č. 69/1949 Sb.³⁵ Na tento zákon byl vázán vznik normativních dokumentů v podobě stanov JZD³⁶ a provozních řádů JZD.³⁷

Rekonstrukční tabulky a diagramy situačních horizontálních časových průřezů nebo vývojových proměn majetkové struktury (křivka vývoje kolektivizačního procesu), proměn land use a na ně navázaná proměna zemědělské kulturní krajiny stojí z převážné části na kombinaci evidenčních a sdělovacích pramenů.

Pro kategorizaci pramenů podle jejich obsahové příbuznosti bylo nutno vytvořit kategorie podle jednotlivých proměnných.³⁸ Nejdůležitější z nich – zemědělskou půdu – pak následně sledovat podle vlastnické struktury pomocí poměrové analýzy mezi soukromým a

³⁵ Sbírka zákonů republiky Československé, zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ze dne 23. února 1949.

³⁶ Stanovy JZD vycházejí z § 9 zákona o JZD a na ně je vázáno rozdělení JZD na tzv. funkční typy; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 65, inv. č. 230–231, Stanovy JZD 1949.

³⁷ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 66, inv. č. 232–233, Provozní řády JZD – připomínky, doplňky 1949–1952.

³⁸ Metodologické kategorie tvoří souhrn pramenů, které se týkají vybrané dílčí problematiky. Avšak díky multifunkčnímu využití většiny evidenčních pramenů a větší části sdělovacích pramenů by zbytečně došlo k zahlcení poznámkového aparátu neustálým opakováním týž pramenů. Z tohoto důvodu jsou jednotlivé **metodologické kategorie** vypsané a prameny, které se jich týkají, se vyskytují v kapitolách týkajících se vývoje kolektivizace zemědělství a v závěrečném přehledu pramenů.

1 Typy JZD a data jejich založení;

2 Struktura závodů (JZD a soukromý sektor) a členů JZD;

3 Zemědělská půda JZD (křivka vývoje kolektivizačního procesu);

4 Proměna vlastnické struktury (ČSSS, JZD, aj. soc. sektor vs. soukromý sektor) přehledově za okres k 1.1. (1949–1959);

5 Vlastnická struktura (ČSSS, JZD, aj. socialistický sektor vs. soukromý sektor) dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů);

6 Proměna land use v okrese – dle jednotlivých obcí (pro tvorbu mapových listů);

7 Data HTÚP a přelomových bodů horizontálních průřezů – půdní vývoj v mikrosondách (JZD, ČSSS, soukromý sektor – poměrová křivka vývoje);

8 Proměna krajiny – podklady k prostorovým změnám (zástavba, plochy scelených lánů-honů, HTÚP, meliorační projekty);

9 Proměna krajiny a land use - letecké snímkování převoditelné do ortofotomap (VGHÚ Dobruška)

10 Land use pro jednotlivé obce mikrosondy na počátku i na konci období

Srov. tabulka 1: **Struktura fondů dle okresů a mikroregionů podle metodologických kategorií**. Tento ucelený přehled zároveň přibližuje úskalí neúplnosti pramenného materiálu v jednotlivých tematických metodologických kategoriích pro výzkum.

socialistickým sektorem. Takové sledování probíhalo v každém regionu na okresní i mikroregionální úrovni.

Stejně rozdělení mají i prameny týkající se proměny krajiny a land use. Společnou kategorií pro tyto dvě kategorie (vývoj kolektivizačního procesu – vlastnická struktura; proměny krajiny a land use), jsou prameny k průběhu HTÚP. Na okresní úrovni jsou důležitá data o vlastnictví i land use pro jednotlivé obce, která lze kartograficky vyjádřit. Na mikroregionální úrovni kartograficky vyjádřitelná, resp. převoditelná data představují digitální letecké snímky³⁹ a prameny zaznamenávající průběh krajinně pozměňovacích operací (např. HTÚP při rozorávání mezí nebo melioračních projektů nebo regulace toků potoků a řek). Je třeba také zmínit statistické lexikony, které postihují a kompletují historické statistiky, jež mají pro disertační práci více význam pramene, na jehož základě je možné stanovovat prostorové určení mnoha statistických dat uváděných k územně-správní jednotce.⁴⁰

Průběh kolektivizace lze rekonstruovat i ze schůzových dokumentů státní správy a orgánů KSČ.⁴¹ V archivech jsou uloženy pro kolektivizační vlny poměrně bohaté prameny. Naopak z období krize a stagnace kolektivizačního procesu mezi lety 1953–1955 je pramenná základ slabší. Údaje o struktuře členstva JZD podle velikosti vnesených závodů a průřezové sondy o rozložení zemědělské půdy mezi soukromým a jednotlivými složkami socialistického sektoru jsou tak pro Jihlavsko k dispozici pouze za roky 1951–1952 a 1956–1958. Na Broumovsku jsou data pro průřezové sondy struktury vlastnictví zcela kompletní. Pro Novobydžovsko se proměna vlastnické struktury v letech 1955–1956 dá odvodit pouze nepřímou, jelikož neexistují přímá data pro soukromý sektor. Záznamy pro ostatní složky socialistického sektoru z těchto let se dochovaly.

³⁹ Srov. pozn. pod čarou č. 29, s. 24.

⁴⁰ Kolektiv autorů, *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*, Praha 1978, 687 s.; Kolektiv autorů, *Mapový lexikon obcí ČSR*, Praha 1968.

⁴¹ Pro Jihlavsko a počátky a průběh zdejšího kolektivizačního procesu je nutno zmínit SOKA Jihlava, f. KSČ-OV, inv. č. 1 V. okresní konference KSČ v Jihlavě 9.–10. dubna 1949, s. 20.; Jaroslav ONDROUŠEK, *Zemský družstevní adresář*, Brno 1947, 227 s.; SOKA Náchod, f. ONV Broumov (neuspořádáno), Zápisy z jednání rady 1949–1959; Tamtéž, f. OV KSČ Broumov 1945–1960, kart. 1, inv. č. 1–4, Zápis z okresní konference 17.–18. 3. 1956, 23.–24. 2. 1957, 15.–16. 3. 1958, 7.–8. 3. 1959; Tamtéž, kart. 2–5, inv. č. 5–17, Zápisy z plén OV 1947–1959; Tamtéž, kart. 5–17, inv. č. 18–31, Zápisy ze schůzí předsednictva OV 1947–1960; SOKA Hradec Králové, f. OV KSČ Nový Bydžov, Zápisy z plén OV 1949–1959, Zápisy ze schůzí předsednictva OV 1949–1960, Zápisy ze schůzí předsednictva OV 1949–1960.

Z dobového pohledu proces kolektivizace v letech 1949–1960 přibližuje okresní tisk (*Vpřed v budování zemědělství*, *Družstevní vesnice*, *Vesnické noviny Jihlavska a Okresní noviny Jihlavska*; *Vesnické noviny Broumovska*; *Vesnické noviny Novobydžovska*) a krajský tisk (*Jiskra*).

Z plánovaných mapových výstupů se dala v případě Jihlavska částečně sestavit ověřitelná data proměny vlastnické struktury za jednotlivé obce pro soukromý i socialistický sektor pouze pro sondu z přelomového roku 1956. Tento ojedinělý kartografický výstup data ke kolektivizaci zemědělství v okrese Jihlava pouze dokresluje. Na Broumovsku není možné sestavit žádnou kompletní mapu proměny vlastnické struktury. Kompletní jsou pouze dílčí průřezy pro JZD za roky 1951 a 1954, ale ostatní složky není možné na obecní úrovni doložit.

Nejširší paletu údajů za jednotlivé obce má vytváření okresních kartografických výstupů má Novobydžovsko. Díky kompletním datům tak lze kartograficky vyjádřit průřezy z let 1956, 1957 a 1959. Z ostatních let existují souvislejší datové řady pouze pro JZD 1956–1959 nebo dílčí průřezy, které není možno s ničím porovnávat.

Na úrovni obcí jsou kompletní prameny pro hlavní proměnné k jihlavské mikrosondě. Částečná rekonstrukce je možná na novobydžovské mikrosondě. Broumovská neobsahuje ve svých fondech žádná relevantní a využitelná data.

Rovněž prameny k problematice land use jsou v odsunutých okresech Broumov a Jihlava zatíženy nedostatkem informací. Díky přehledům ministerstva zemědělství je možno sestavit kartografické výstupy pro zobrazení stavu před zahájením procesu kolektivizace v roce 1949. Novobydžovsko k problematice land use disponuje kompletními daty pro roky 1949 a 1956. Částečně dostupná data umožňují zrekonstruovat stav většiny obcí okresu pro rok 1959. Na základě horizontálních průřezů je tak možno zobrazit v mapách alespoň klíčové mezníky prostorového vývoje vlivu kolektivizačního procesu a s ním spojených přesunů v land use zemědělské půdy.

Kartograficky využitelná místní data pro vývoj land use se na úrovni mikrosond z valné většiny vyskytují v digitálních leteckých snímcích.⁴² Nejkomplexnější letecké snímky existují pro novobydžovskou mikrosundu – roky 1951, 1953, 1958 a 1961. Pomyslnou druhou pozici co do kompletnosti srovnatelných údajů má Jihlavsko. Letecké snímky pokrývají vymezenou oblast pro roky 1949, 1953 a 1959. Část obce Bedřichov s absencí leteckých snímků pro rok 1959 lze pokrýt celokatastrálním plánem HTÚP.⁴³ V případě broumovské mikrosondy jsou letecké snímky pouze pro rok 1953. Následně, v komparaci využitelné snímkování pochází až z roku 1970. Broumovsko je proto, pokud jde o zachovaná kartograficky využitelná data, nejméně pokrytým regionem.

⁴² Srov. pozn. pod čarou č. 29, s. 24.

⁴³ SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962, HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov... 1961–1964. Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov a pro školní statek Sasov 1961–1964.

Literatura

O kolektivizaci československého zemědělství bylo napsáno velké množství literatury. Na daný proces tak existuje hned několik úhlů pohledu daných dobou vzniku prací. Vymezení různého způsobu zpracování kolektivizace je dáno složitostí procesu samotného, jelikož kolektivizace měla početné sociální, společenské, hospodářské, krajinné a prostorové aspekty, které formovaly průběh a výsledky převratné změny v podobě československého zemědělství a venkova jako celku. Téma kolektivizace je značně rozsáhlé a celkový rozbor jeho historiografie by vydal na samostatnou monografii. Z tohoto důvodu je třeba určit časové rozmezí, které bude předmětem rozboru. S ohledem na zaměření disertační práce je vhodné omezit je na léta 1949–1960. Předmětem její analýzy je proměna krajiny a změny ve využití půdy, tzv. land use, k nimž docházelo v důsledku sociálně hospodářských přeměn československého venkova v padesátých letech 20. století. Pro poznání celkových kontur kolektivizačního procesu a jeho vazby na podobu krajiny a land use je proto nutné zmínit základní práce o kolektivizaci v chronologickém pořadí podle doby jejich vzniku.

První práce ke kolektivizaci se začaly objevovat již na počátku šedesátých let. Na mnohé z nich se kvůli jejich ideologickému vyznění, tak jak ji požadovala tehdy vládnoucí KSČ, zapomnělo. Vzdor tomu nepostrádají určitou hodnotu, neboť vznikaly krátce po samotném završení procesu přeměny venkova, a jsou tak prvotním zpracováním velkého množství přímých pramenů, z nichž se mnohé do současnosti vcelku či vůbec nedochovaly. Za zmínku stojí dvě publikace, které zcela v duchu doby popisují, vysvětlují a obhajují důvody, proč bylo završení kolektivizace nutné a v čem spočívají její výhody ať společenské nebo hospodářské.⁴⁴

Větší a systematický výzkum procesu kolektivizace zemědělství přineslo až období normalizace v sedmdesátých a osmdesátých letech. Celé týmy historiků, které se ve státním zájmu zabývaly poznáním dějin socialismu a v jejich rámci také tzv. socializací československého venkova, vytvořily rozsáhlé dílo. Pro dnešní využití je důležité, že publikace byly sestavovány pamětníky, a prameny zvláště k dějinám JZD a ČSSS se daly, byť na povolení, získat u jednotlivých JZD a státních statků. Vznikaly tak publikace opřené o rozsáhlý pramenný výzkum. V některých z nich se objevovala rozsáhlá ideologická výbava, sahající někdy nad nezbytně požadovaný rozsah, ale když takové práce pomineme, zůstanou stále ještě mnohé publikace, které byly vědecky důkladně zpracovány. Jejich

⁴⁴ Ivan DOSKOČIL, *Specializace a centralizace zemědělské výroby*, Praha 1962, 32 s.; Karel JECH, *Probuzená vesnice: K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948*, Praha 1963, 478 s.

silnou stránkou dodnes zůstávají mnohdy do sebemenších detailů zpracované statistiky. U velkého množství číselných dat vyjádřených v relativních údajích procent sice výpovědní hodnota často trpí zahlceností a v některých případech je nutné zvažovat, s jakými celky procentuální statistiky pracují. Ve vztahu k disertaci byly z těchto studií nejdůležitější práce zaměřené regionálně a statisticky.⁴⁵ Právě v normalizačním období byly položeny základy pro pozdější rozvoj regionálně zaměřeného výzkumu.⁴⁶ Analytický výzkum dat proběhl i na celostátní úrovni a zabýval se různými aspekty procesu.⁴⁷ Zmíněné práce zabývající se přestavbou zemědělství po hospodářské, sociální nebo právní stránce věci vytvořila v kolektivních sbornících předpoklad pro pozdější vznik ucelené syntézy kolektivizace shrnující i statistická data v celé komplexnosti.⁴⁸ Změny po roce 1989 tento vývoj směřující k ucelené statistické syntéze přerušily, takže dosud takový cíl nebyl dosažen.

Vývoj po roce 1989 šel v bádání o kolektivizaci zcela jiným směrem. Odrazilo se to zejména v personálním složení výzkumníků. Někteří z historiků toto téma opustili. Další sice v publikování na stejné téma pokračují, ale zcela se mění jejich rétorika i interpretace stejných událostí. Zároveň se dostává do popředí nová generace badatelů, kteří ve své publikační činnosti nebyli zasaženi ideologií předrevolučního období. V novém zcela odlišném badatelském klimatu dochází v první řadě k totálnímu odklonu od komunistické ideologie a někdy až k ostrému vymezení se vůči všemu, co přinášela vláda KSČ. V hospodářsko-sociálním pohledu na problematiku bádání pokračuje, ale význam tohoto zaměření je odsunut mimo hlavní zájem. Novou pomyslnou osou tématu se stává člověk jako jedinec se snahou ukázat, jak vládnoucí moc a komunistická ideologie doslova

⁴⁵ Lubomír SLEZÁK, *Združstevnělá vesnice. K historii socialistické přestavby zemědělství Brněnského kraje v letech 1949–1959*, Brno 1981.

⁴⁶ *Socializace zemědělství ve východních Čechách 1949–1960: Výběrová bibliografie*, Hradec Králové 1983, 305 s.; Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech od osvobození do Února (1945–1948)*, Hradec Králové 1975, 196 s.; Jan DOLEŽAL – Josef KMONÍČEK – Jiří PEKÁREK, *Začiatky budovania štátných strojových staníc a ich úloha v prvých rokoch kolektivizácie poľnohospodárstva vo východných Čechách*, in: *Leninov družstevný plán v politike KSČ. Kapitoly z dejín poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1983, 480 s.; Jan DOLEŽAL – Josef KMONÍČEK – Jiří PEKÁREK, *Když mizely meze: kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství v letech 1949–1960*, Hradec Králové 1987, 136 s.

⁴⁷ Jaroslav SUCHÁNEK, *Vznik koncepce JZD: Vznik marxisticko-leninské koncepce socialistické přestavby československého zemědělství a její promítnutí do právní nadstavby*, Praha 1972, 114 s.; Drahomíra KOPEJTKOVÁ, *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948–1953)*, Studie ČSAV č. 6, Praha 1987, 137 s.; Peter SLIMÁK, *Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad*, Praha 1989, s. 180.

⁴⁸ Samuel CAMEL (ed.), *Leninov družstevný plán v politice KSČ. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1983; TÝŽ (ed.), *Formovanie triedy družstevního roľníctva v Československu. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1984; TÝŽ (ed.), *Skúsenosti KSČ a KSSZ z riešenia roľníckej otázky za socializmu. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1985; TÝŽ (ed.), *Ku vzniku a začiatkom JRD v ČSSR. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1985; TÝŽ (ed.), *Naše poľnohospodárstvo v období dobudovania základov socializmu*, Bratislava 1986; Julius BOLFÍK (ed.), *KSČ a riešenie roľníckej otázky za socializmu*, Bratislava 1985.

převrátila v padesátých letech životy obyvatel československého venkova. Mnohé tyto práce mají společný znak, jsou souborem analýz jednotlivých lidských osudů. V současnosti opět začíná při výzkumu kolektivizace narůstat zájem o hospodářské aspekty kolektivizačního procesu, ale většinou jsou ekonomická opatření nahlížena jako forma režimní represe zacílená proti vzdorujícím rolníkům.⁴⁹ Dalším významným směrem je výzkum ideologie jako takové a její praktické uplatňování podle zásad teorií totalitarismu apod.⁵⁰

Nejvíce publikací zaměřených na proces kolektivizace vniklo v polistopadovém období. K dispozici je dokonce celkový přehled výsledků dosavadního výzkumu, který sestavila Jana Burešová.⁵¹ Mezinárodní souvislosti vývoje kolektivizačního procesu v tzv. východním bloku jsou osvětleny v kolektivní monografii editorů Petra Blažka a Michala Kubálka.⁵² Publikace shrnuje, jak k realizaci kolektivizace přistupovaly vlády jednotlivých států a současně umožňuje získat širší nadhled v politických souvislostech vývoje světových dějin. Podobný pohled zaujímá v některých ze svých studií i Jana Burešová.⁵³ V bývalých sovětských satelitech se vyjma Československa podařilo kolektivizaci završit pouze v bývalé NDR. V monografii Andrease Dixe, jenž se hodně zaměřuje na problematiku zemědělských reforem a osídlení, je kolektivizační proces popsán v kontextu krizového roku 1953.⁵⁴ Vztah československého exilu k násilnému vytváření kolektivního vlastnictví reflektuje Jean Levénesque.⁵⁵ Příмым pamětníkem i aktérem byl Ladislav Karel Feierabend,⁵⁶ který v exilu sestavil publikaci o tradici družstevnictví v Československu,

⁴⁹ Lucie NOVOTNÁ, *Metody perzekuce selského stavu na Poličsku v letech 1949–1960*, in: Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu*, Praha 2013, s. 267–274.

⁵⁰ Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 60–65, Srov. pozn. pod čarou č. 52.

⁵¹ Jana BUREŠOVÁ, *Kolektivizace zemědělství v české historiografii*, *Východočeské listy historické* (dále jen VLH) 32, 2014, s. 97–108.

⁵² Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, 359 s; Jiří PERNES, *Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Československu*, in: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 85; Pavel NOVÁK, *Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století*, in: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a středoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 136–155.

⁵³ Jana BUREŠOVÁ, *Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě*, in: *Sborník prací moravských historiků*, Praha 1996, s. 87–128;

TÁŽ, *K problematice výzkumu dějin československého zemědělství po druhé světové válce*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, supplementum 4. *Sborník referátů z konference “Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti”*, konané ve dnech 24.–25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách, Semily 1998, s. 103–108.

⁵⁴ Andreas DIX, „*Freies Land*“. *Siedlungsplanung im ländlichen Raum der SBZ und frühen DDR 1945–1955*, Böhlau-Köln-Weimar-Wien 2002, s. 323–325.

⁵⁵ Jean LÉVENESQUE, *Exile and discipline: the June 1948 campaign against collective farm shirkers*, Praha 2006.

⁵⁶ Ladislav Karel, FEIERABEND, *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952 (ang. orig. vydání z r. 1952 Agricultural cooperatives in Czechoslovakia)*, Volary 2007, 161 s.

přičemž naznačil cestu, jak by bylo možné družstevnictví přebudovat v případě pádu komunistického režimu.

Celostátní pohled na celkovou šíři problematiky kolektivizace v Československu v hospodářsko-sociální rovině v podobě změn venkova obsahuje monografie Karla Kaplana *Proměny české společnosti (1948–1960)*.⁵⁷ Druhá část monografie je důležitější, protože se věnuje situaci na venkově. Zevrubný popis změn sociální struktury venkova ukazuje proces jeho proměny od počátku kolektivizace až po její konečnou podobu. Velmi detailně je rozebrán proces přechodu od soukromé malovýroby ke státem organizované velkovýrobě. Syntetická práce Karla Kaplana zahrnuje také problematiku represí při realizaci tzv. třídního boje, jehož prostřednictvím měla být proměněna sociální struktura venkova podle představ vládnoucí KSČ.⁵⁸ V kombinaci s přímými prameny se tyto publikace pro tvorbu disertační práce staly pomyslným zrcadlem komparace celostátního vývoje s vývojem regionálním. Z právního úhlu pohledu je vývoj hospodářské struktury v celkovém obraze doplněn publikací Zdeňka Hraby.⁵⁹ Kniha se věnuje zemědělsko-hospodářským normám, jejichž praktický dopad se nejvíce uplatnil v průběhu konečné realizace kolektivizace v druhé polovině padesátých let. Další z mnoha syntetických pohledů na dějiny kolektivizačního procesu na českém venkově přináší monografie Hany Rottové a Petra Slintáka.⁶⁰ Rozbor jednotlivých filmů, které vznikly v období kolektivizace, ukazuje pohled vládnoucí propagandy na jednotlivé aktéry venkovského života, který má být vnucen celé společnosti. Vytvářejí tak obraz nového venkova dříve, než byl fakticky dotvořen. Z kritického období 60. let kniha naopak rozebírá filmy, jež bez skrývání odhalují negativní jevy z průběhu kolektivizace i její dopad na venkovskou společnost.

Nejobsáhlejší je literatura sledující v procesu kolektivizace složku represe vůči rolnictvu a s tím spojené osudy rolníků. Z hlediska represivního postupu a likvidace selského stavu jako celku se dějinami kolektivizace zemědělství zabývá poslední práce Karla Jecha.⁶¹

⁵⁷ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2013, 467 s.

⁵⁸ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960)*, Praha 2007; TÝŽ, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, 447 s.; TÝŽ, *Československo v letech 1948–1953. 2. část*, Praha 1991, 146 s.; TÝŽ, *Československo v letech 1953–1966. 3. část*, Praha 1992, 146 s.; TÝŽ, *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953–1956. 1. vydání*, Brno 2005, 772 s.; Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2003.

⁵⁹ Zdeněk HRABA, *Kolektivizace a transformace československého zemědělství v letech 1945–2004. Právně normativní pohled*, Praha 2013, 312 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, in: VLH 32, 2014, s. 280–288. Rozbor literatury v recenzi byl použit při vytváření tohoto i několika následujících odstavců buď přímo nebo jako podkladový materiál.

⁶⁰ Hana ROTTOVÁ – Petr SLINTÁK, *Venkov v českém filmu 1945–1969. Filmová tvář kolektivizace*, Praha 2013, 483 s.

⁶¹ Karel JECH, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, 252 s.;

Velký důraz autor klade na sociální dopady kolektivizace, způsoby perzekuce, sociálního vyloučení a soudních postihů tzv. „vesnických boháčů“, aby jako politická a hospodářská třída byli ze života na venkově vymazáni. Nejdůležitější část publikace tvoří analýza *Akce K* (Kulak) zpracována na základě studia velkého souboru zatím nepoužitých archivních pramenů. Represe přibližuje na konkrétních případech postižených jednotlivců. Na druhou stranu je třeba kriticky poznamenat, že publikace je zaměřena především na represivní problematiku, zatímco opomíjí osudy většiny selského obyvatelstva, kterou hlavní represivní akce minula, takže byla postižena méně drastickým, za to však dlouhodobě intenzivnějším nátlakem. Velmi důležité jsou přílohy s reprodukcemi podstatných dobových dokumentů a archiválií. Druhá důležitá Jechova publikace řeší kolektivizaci z politického i hospodářsko-sociálního hlediska.⁶² V sociální rovině kniha ukazuje způsob likvidace tradičních společenských institucí, jejichž nositelem byl právě selský stav. Novátorsky působí v dějinách kolektivizace zemědělství tvrzení, že tlak na její urychlenou realizaci v Československu byl vyvíjen ze strany Sovětského svazu. Jako důvod tlaku na vlády satelitních států autor udává snahu unifikovat východní blok, aby se těmto zemím zabránilo odpadnout od sovětského bloku, jako se to stalo u Titovy Jugoslávie. Mezníky z posledního období Stalinova života autor použil jako periodizační vymezení pro Akci Kulak, u které rozebral způsob její organizace s pomocí rozboru statistických dat.

Institucionální podobou kolektivizace a nejzazší formou represí v jejich normativní podobě se nejuceleněji zabývá kolektivní monografie Petra Blažka, Karla Jecha, Michala Kubálka a dalších historiků, která problematiku řeší na základě svědectví obětí a archivních dokumentů.⁶³ Akce K je opět obsáhle rozepsána na příkladech mnoha selských rodin ze tří rozdílných okresů i s podrobnými seznamy jednotlivců, které postihlo vystěhování, což je v příloze doplněno velmi přehledným jmenným rejstříkem. U represivních opatření se někteří autoři zabývali jejich normativní stránkou.

Po osudech jednotlivých rodin pátral i Miloslav Růžička, jehož kniha do detailu popisuje vysídlování jednotlivých selských rodin v důsledku Akce K.⁶⁴ Tlak režimu na provedení kolektivizace a pozvolnou změnu myšlení zemědělců od soukromých hospodářů

Srov. zpráva Jiřího KŘEŠTANA, Karel JECH, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, *Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR*, sv. 35, 253 s., ČCH 100, 2002, s. 970–971. Tematický posun mnoha autorů lze ukázat právě na příkladu Karla Jecha, Srov. pozn. pod čarou č. 44, s. 31.

⁶² Karel JECH, *Kolektivizace a vyhnání sedláků z půdy*, Praha 2008, 336 s.

⁶³ Petr BLAŽEK – Karel JECH – Michal KUBÁLEK a kol, *Akce „K“: vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech*, Praha 2010, 632 s.

⁶⁴ Miloslav RŮŽIČKA, *Vyhnaní: akce „Kulak“: zločin proti lidskosti*, Praha 2008.

k družstevníkům formou modelového procesu mapuje Jiří Urban.⁶⁵ Ukazuje na příkladech ekonomického nátlaku, kdy neplnění přemrštěných dodávek vyvolalo proces, který měl za následek kriminalizaci nepohodlných jednotlivců. Důležité je zmínit, že periodizace kolektivizace v této knize vychází z Kaplanovy periodizace. Podobně jako v recenzované publikaci Z. Hruby se tato kniha v poslední kapitole zabývá majetkovým vyrovnáním státu s postiženými rodinami po roce 1990 a doplňuje tak analyzovanou problematiku o rozměr blížký současnosti.

K důležitým publikacím o dějinách kolektivizace zemědělství patří kolektivní monografie *Kolektivizace v Československu* editorů Jaroslava Rokovského a Libora Svobody,⁶⁶ jež v jednotlivých příspěvcích formou mikrosond řeší témata majetkových přesunů, práva, církevní problematiky nebo filmu. Práce je členěna, aby statě jednotlivých autorů vytvářely tematicky jednotné oddíly. Ti se zabývají souvislostmi kolektivizace z hlediska vývoje společensko-hospodářských procesů. Orientují se jak na proměny v poválečném zemědělství před únorovým převratem, tak na postižení stranické propagandy v dobovém filmu anebo na tehdejší agitaci v regionálním tisku. Cenný je též přínos příspěvků v oddíle věnovanému perzekucím, které zachycují situaci konkrétně v různých regionech Československa. Mikrohistorický pohled do regionů odkrývá místní rozdíly v provádění kolektivizačního procesu. Poslední část nahlíží na zemědělskou politiku z hlediska československého exilu. Objevují se v ní i dobové exilové úvahy, jaká by byla sociálně ekonomická a společenská východiska k řešení problému na venkově, kdyby se komunistický režim v Československu podařilo odstranit.⁶⁷

Druhá vlna kolektivizace je formou regionálních sond zpracována ve sborníku editovaném Vladimírem Březinou a Jiřím Pernesem.⁶⁸ Na ní je pozoruhodné, že se stala východiskem, které mělo umožnit řešení nastalé vnitřní krize systému. Průběh kolektivizace je ve sborníku ukázán v mnoha regionálních podobách, a to na Berounsku, Jihlavsku, střední a severní Moravě. Nechybějí ani vzpomínky pamětníků na léta totality. Další z knih Jiřího Pernese poukazuje, jak se krize komunistického režimu stala podnětem k silovému

⁶⁵ Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou, okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, 304 s., Srov. recenze Pavla BOŠTÍKA, Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou, okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, 304 s., in: VLH 30, 2012, s. 199–200.

⁶⁶ Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu*, Praha 2013, 473 s., Srov. recenze Pavla BOŠTÍKA, Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu, Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha 2013, 473 s., in: VLH 31, 2014, s. 213–215.

⁶⁷ Tamtéž, s. 405–428, Srov. pozn. pod čarou č. 56, s. 33.

⁶⁸ Vladimír BŘEZINA – Jiří, PERNES (edd.), *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*, Praha 2009, 234 s.

prosazení kolektivizace československého venkova.⁶⁹ Období přelomu mezi podobou československého zemědělství konce čtyřicátých let a celkovou realitou padesátých let s tehdy uvažovanými možnými cestami a reálnými východisky ve svých publikacích rozpracovává Jana Burešová⁷⁰ i Marie Bočková.⁷¹

Ucelený souhrn vývoje československého zemědělství lze nalézt v rozsáhlé syntéze hospodářských dějin z pera kolektivu autorů pod vedením Václava Průchy. Kniha je završením snahy o ucelenou syntézu polistopadového období hospodářských dějin.⁷² Náhledem na kolektivizaci i zemědělství obecně z pohledu hospodářských a sociálních dějin se zabýval kolektiv autorů, který pracoval problematiku zemědělství pod záštitou Slovákckého muzea.⁷³ Studie mají velký tematický rozsah, ale z celkového polistopadového proudu tvoří pouze malou část. Přesto nelze tento okruh zcela opomenout. Z prací věnovaných zemědělskému družstevnictví s velkým důrazem na přímé prameny k dějinám kolektivizace je třeba zmínit publikace Jany Pšeničkové, Jiřiny Junčové nebo Antonína Václavů.⁷⁴

Rozdělením Československa se rozdělily i badatelské týmy k tématu společných dějin kolektivizace. V tomto kontinuálně pokračoval Samuel Cambel a potřeba je také zmínit

⁶⁹ Jiří PERNES, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008.

⁷⁰ Jana BUREŠOVÁ, *Představy zemědělských odborníků o další podobě zemědělských organizací v Československu (únor 1948 až únor 1949). 1957–1960*, Brno 2008;

TÁŽ, *Osudy československého zemědělství po 2. světové válce*, Historický obzor, 1997, č. 7–8, s. 177–180.

⁷¹ Marie BOČKOVÁ a kol., *Zemědělství a 50. léta*, Praha 2008.

⁷² Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 2. díl. Období 1945–1992, Brno 2009.

⁷³ *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám, Studie slovákckého muzea 7/2002, Uherské Hradiště 2002.

Jana BUREŠOVÁ, *Združstevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948?*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám, Studie slovákckého muzea 7/2002, Uherské Hradiště 2002, s. 223–228.

Václav PRŮCHA, *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 31–45;

Jan RYCHLÍK, *Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 21–29;

Lubomír SLEZÁK, *Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 9–19;

Jiří TOPINKA, *Specifika kolektivizace v českém pohraničí 1949–1960*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 229–234.

⁷⁴ Jiřina JUNČOVÁ – Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948–1949*, Praha 1995, 211 s.; Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1950*, Praha 1998, 219 s.; TÁŽ, *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1951*, Praha 1999, 246 s.; TÁŽ, *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1952*, Praha 2000, 322 s.; TÁŽ, *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1953*, Praha 2002, 310 s.; TÁŽ, *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1954*, Praha 2008, 259 s.;

Antonín VÁCLAVŮ, *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, Praha 1999.

syntetické dílo Viery Hilavové nebo Vladimíra Varinského.⁷⁵ Sama slovenská historiografie kolektivizačního tématu je dosti početná a zmíněn je pouhý zlomek děl.

Jelikož práce samotná vychází ze studia regionálních dějin, nelze ani opomenout regionálně zaměřenou literaturu. Ta ve své podstatě sleduje hlavní polistopadový proud zdůrazňující hledisko represí a rekonstrukcí životních příběhů. Represivní postupy a osudy obětí rekonstruují Jiří Urban a Marie Skopalová.⁷⁶ Zaznamenávání životních příběhů na mikro úrovni reprezentují práce editované Janou Váchovou nebo Filipem Krejčou.⁷⁷ Tématu kolektivizace se i na regionální úrovni věnují Jana Burešová a s odstupem i několika desetiletí Jiří Cihlář.⁷⁸ Důležité pro pochopení kolektivizace pohraničních oblastí, kde došlo k vysídlení obyvatelstva, jsou také některé práce Jiřího Topinky.⁷⁹ Klíčové z hlediska vytvoření obrázku o situaci na Novobydžovsku, které je v disertační práci jedním ze třech hodnocených okresů, jsou práce Pavla Horáka a Jiřího Urbana.⁸⁰ Mikroúroveň represí spjatých s kolektivizací na Broumovsku je zpracována v knize Jindřicha Žáka.⁸¹ Na Jihlavsku se represím věnoval Michal Stehlík.⁸² Vydaný pramen k zemědělským a ostatním družstevům na Jihlavsku, která byla následně sloučena pod JZD, představuje přehledná práce Jaroslava Ondrouška.⁸³ Regionální výzkum kolektivizace probíhá v současnosti na řadě univerzit. Patrné je to ze vzniku četných absolventských prací, které se

⁷⁵ Viera HILAVOVÁ, *Kulak – triedny nepriateľ: „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949–1960)*, Praha 2010; Samuel CAMBEL, *Päťdesiate roky na slovenskej dedine: najťažšie roky kolektivizácie*, Praha 2005; Vladimír VARINSKÝ, *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948–1960)*, Banská Bystrica 2014, 140 s.

⁷⁶ Jiří URBAN, *Kolektivizace venkova v horním Polabí. Od fenoménu kaktérům a jejich motivacím*, Praha 2016;

Marie SKOPALOVÁ, *Vysídlování selských rodin ve východních Čechách v padesátých letech 20. století*, Sborník prací východočeských archivů 11, 2007, Zámrsk 2007, s. 93–120.

⁷⁷ Jan BOŠTÍK, *Kronika kolektivizace malé vesnice: zápisky mladočeského rolníka Jana Boštíka o životě v letech 1945–1959*, Praha 2008.

Filip KREJČA, *Dopady zemědělské politiky v letech 1948 až 1960 na příkladu obce Výrava*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, 97 s.

⁷⁸ Jana BUREŠOVÁ, *Zemědělství Olomouckého kraje na přelomu 40. a 50. let 20. století*, AUPO, Historica 27, 1996, s. 103–115; Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech v období kolektivizace 1948–1960*, Praha 2016, Srov. pod čarou č. 46, s. 32.

⁷⁹ Jiří TOPINKA, *Zapomenutý kraj: české pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*, Soudobé dějiny 12(3-4), 2005, s. 534–586.

⁸⁰ Pavel HORÁK, *Počátky jednotných zemědělských družstev na Novobydžovsku (1949–1959)*, in: Tomáš HRADECKÝ – Pavel HORÁK a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII*, Hradec Králové 2012, s. 147–157;

Jiří URBAN, *Projevy odporu proti nastupující kolektivizaci na Novobydžovsku*, in: *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 279–310.

⁸¹ Jindřich ŽÁK, *S plamenem kolektivizace v zádech – Padesátá léta ve Velké vsi na Broumovsku*, Hradec Králové 2013, 134 s.

⁸² Michal STEHLÍK, *Jihlavský kraj v procesu kolektivizace 1948–1960*, in: Vladimír BŘEZINA – Jiří, PERNES (edd.), *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*, Praha 2009, s. 181–197, Srov. pozn. pod čarou č. 68, s. 36.

⁸³ Jaroslav ONDROUŠEK, *Zemský družstevní adresář*, Brno 1947, 227 s.

problematikou kolektivizace zemědělství zabývají. Dílčí záběry některých z nich jsou blízké pojetí mikrosond, které disertační práce realizuje ke každému sledovanému okresu. Příkladem jsou absolventské práce Pavla Horáka a Jaroslava Tarase,⁸⁴ stejně jako řada prací ke kolektivizaci různých okresů východních Čech (Královéhradecko, Hlinsko, Litomyšlsko, Pardubicko) nebo v okresech a vsích jižních Čech.⁸⁵ Ucelená syntéza poznatků regionálně zaměřených prací však dosud zpracována není.

Přes velké množství literatury dosud neexistuje analýza průběhu kolektivizace opřená o hospodářské statistiky, s jejichž pomocí by ukázala proces združstevňování z hlediska změn majetkové struktury a jejich vlivu na proměnu land use a zemědělské kulturní krajiny. S takovým úhlem pohledu pracuje předkládaná práce; přibližuje kolektivizaci z hlediska proměn majetkové struktury a land use, a to na základě detailnějších sond do proměn místních podob krajinného rázu. Analýza vychází ze studia těchto jevů v přímých pramenech včetně leteckých snímků krajiny pořízených v různých letech.

Kolektivizace zemědělství měla jako významný dějinný proces dopad na vývoj a podobu zemědělské kulturní krajiny, z tohoto důvodu je nutné podívat se na literaturu, která krajinu zkoumá. Přímo samotnou dobou kolektivizace zemědělství se zabývají publikace Jaroslava Bárty a Pavla Hájka,⁸⁶ které z různých pohledů ukazuje vývoj krajiny v průběhu celého trvání socialistického Československa. Tezi přelomových zásahů do krajiny v tomto období

⁸⁴ Pavel HORÁK, *Zemědělská politika v okrese Nový Bydžov v letech 1949–1958*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2010, 90 s.;

Jaroslav TARAS, *Kolektivizace zemědělství v obci Puklice na Jihlavsku 1949–1960*, České Budějovice 2013, Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 189 s.

⁸⁵ Jan KOŠEK, *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949–1958*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2009, 114 s.;

Jan NOVOTNÝ, *Kolektivizace venkova v okrese Hlinsko v letech 1948–1960*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta/Filozofická fakulta, Historický ústav, 2011, 59 s.;

Pavel BOŠTÍK, *Kolektivizace venkova v okrese Litomyšl v letech 1948–1960*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2012, 89 s.;

Michaela ČERNÁ, *Kolektivizace zemědělské malovýroby v okrese Pardubice v letech 1949–1958*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta/Filozofická fakulta, Historický ústav, 2013, 81 s.;

Martina HIRŠOVÁ, *Vývoj pozemkových úprav na území ČR*, České Budějovice 2012, Bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, 67 s.;

Vít JANEČEK, *Kolektivizace obce Dobřejovice na Hlubocku*, České Budějovice 2012, Bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 106 s.;

Václava KODADOVÁ, *Kolektivizace a zakládání jednotných zemědělských družstev v okrese Trhové Sviny 1949–1959*, České Budějovice 2009, Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 239 s.

⁸⁶ Jaroslav BARTA, *Český svět: kulisy let 1948–1989*, Praha 2008; Pavel HÁJEK, *Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*, Praha 2008.

rozvíjí v české prostředí kolektiv autorů v díle *Krajina a evoluce*.⁸⁷ Lesním areálům a jejich proměně v důsledcích přelomových změn v krajině se též věnuje širší kolektiv českých výzkumníků. Byť se nejedná o těžební oblast a obyvatelstvem se zabývá spíše okrajově, je tato studie metodologicky zajímavá k pojetí teze disertační práce o rozšiřování zalesněných ploch na Broumovsku a částečně i Jihlavsku,⁸⁸ jelikož se jednalo o regiony postižené poválečným odsunem německy mluvících obyvatel. Přístup k nížinným krajinám, kde docházelo ke změnám v proměně řečišť v důsledku regulace vodních toků, které se v rámci disertační práce dotýkají vytyčeného mikroregionu na Novobydžovsku, představují publikace širšího kolektivu autorů.⁸⁹ Z hlediska výzkumu podoby krajiny oblastí Československa vysídlených po roce 1945, které disertační práce reflektuje jako jednu z proměnných při vymezení sledovaných regionů, nám v kolektivní monografii problematiku pohraničí přibližují autoři pod vedením Matěje Spurného.⁹⁰ Zahraniční pohled na vývoj české kulturní krajiny zabývající se též přelomovými a necitelnými zásahy do krajiny představuje například studie Horsta Förstera.⁹¹

Syntetické pojetí reprezentují kolektivní monografie, o výzkumu kulturní krajiny pojmávaného z několika pohledů. Porovnání několika různých typů funkčních krajin, a to ve smyslu regionální, ale i metodologické komparace přístupu k jednotlivým regionům, udává budoucí možný směr případné syntézy věnující se vývoji historické kulturní krajiny. Zajímavý je způsob práce s dobovými prameny a z něj vyplývající kompozice mapových listů rekonstrukčních map pro starší dějiny. Novější z publikací je pro disertační práci důležitá, že se rovněž věnuje perifernímu regionu Broumova.⁹² Robert Šimůnek

⁸⁷ Jiří SÁDLO – Petr POKORNÝ – Pavel HÁJEK – Dagmar DRESLEROVÁ – Václav CÍLEK (edd.), *Krajina a evoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny v českých zemích*, Praha 2008.

⁸⁸ J. SKALOŠ – M. NOVOTNÝ – J. WOITSCH – J. ZACHAROVÁ – K. BERCHOVÁ – M. SVOBODA – K. KŘOVÁKOVÁ – D. ROMPORTL – Z. KEKEN, *What are the transitions of woodlands at the landscape level? Change trajectories of forest, non-forest and reclamation woody vegetation elements in a mining landscape in North-western Czech Republic*, in: *Applied Geography* 58, 2015, s. 206–216.

⁸⁹ Jan SKALOŠ – Pavel RICHTER – Zdeněk KEKEN, *Changes and trajectories of wetlands in the lowland landscape of the Czech Republic*, in: *Ecological Engineering*, 2017, s. 435–445;

Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Katarína DEMKOVÁ – Martin WEBER – Zdeněk LIPSKÝ – Jiří DOSTÁLEK, *Long term changes in water areas and wetlands in an intensively farmed landscape: A case study from the Czech Republic*, in: *European Countryside* 9 (1), 2017, s. 132–144.

⁹⁰ Matěj SPURNÝ a kol., *Proměny sudetské krajiny*, Praha 2006.

⁹¹ Horst FÖRSTER, *Brüche in der Kulturlandschaftsentwicklung der Tschechischen Republik*, in: *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 13, 1995, s. 197–218.

⁹² Eva CHODĚJOVSKÁ – Robert ŠIMŮNEK (edd.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012;

Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, *Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, 427 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, *Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, 427 s., ISBN 978-80-7286-255-9., in: *ČČH* 114, 2016, s. 828–832.

prostřednictvím mapových pramenů, vedut a písemných pramenů v jednom z hlavních děl jeho rozsáhlé publikační činnosti ukazuje prostorovou rovinu rekonstrukce krajiny.⁹³

Přírodní podmínky, typy krajiny a jejich geografii ve vztahu k činnosti člověka definuje kniha Radana Květa a kolektivní monografie vzniklá pod vedením Pavla Klvače a Václava Petříčka.⁹⁴ Hodně blízko k pojetí paměti krajiny prostřednictvím fotografických snímků, v disertační práci se více jedná o snímky letecké, mají publikace Simona Schama a sborník vydaný Vilémem Švecem.⁹⁵ Úhlů pohledu na výzkum problematiky kulturní krajiny je velké množství. Oddělit tematická díla do skupin se společným jmenovatelem je mnohdy velice obtížné – příkladem může být kniha Petera Chrastiny o údolních krajinách. V tomto případě se jedná o komplexní dílo, které kombinuje geograficko-statistické metody s využitím historických map a fotografií.⁹⁶

Z metodologického hlediska se mohou jevit jako zajímavé publikace ze zahraničních odborných časopisů, které se krajině věnují podobným způsobem nebo zkoumají podobné typy krajin, byť v jiných zemích se zcela odlišným historickým vývojem.⁹⁷ Metodologicky přínosnou se jeví studie k výzkumu vývoje venkovských krajin M. Jonese.⁹⁸ Kerstin Potthoff ve své studii přehledně přibližuje na úrovni jednotlivých metod s odkazem na četné další zdroje rozdílné přístupy k výzkumu proměn krajiny.⁹⁹ I v tomto případě se jedná o průřezové dílo, které provádí rozbor zkoumání podoby krajiny z historických fotografií s významem pro výzkum land use nebo land cover. Rovněž řeší i problematiku studia vnímání určitých typů nebo segmentů krajin pro praktické využití v krajině ekologii.

⁹³ Srov. Robert ŠIMŮNEK, *Historická krajina a mapové bohatství Česka*, Praha 2006.

⁹⁴ Radan KVĚT, *Země, krajina a člověk: sjednocení historie Země, krajiny a člověka, čili systémové pojetí a přírodní zákonitosti v geologii, geografii a historiografii*, Praha 2006;

Pavel KLVÁČ (ed.), *Člověk, krajina, krajinný ráz*, Praha 2009;

Václav PETŘÍČEK (ed.), *Tvář naší země: krajina domova: 2008: (4. ročník konference o krajině...)*, Praha 2008.

⁹⁵ Simon SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007;

Vilém ŠVEC a kol., *Krajina našeho domova – Haná: sborník tematických prací*, Praha 2008.

⁹⁶ Peter CHRASTINA, *Vývoj využívání krajiny trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*, Praha 2009.

⁹⁷ Stefan DORONDEL, *Disrupted landscapes: state, peasants and the politics of land in postsocialist Romania*, New York-Oxford 2016;

Herbert LIEDTKE, *Die Landschaften Ostpreussens: Namen und Abgrenzungen naturgeographischer und historischer Landschaften in Ostpreussen und angrenzenden Gebieten*, Leipzig 2011;

Qiao-Yu CUI – Marie-José GAILLARD – Geoffrey LEMDAHL – Li STENBERG – Shinya SUGITA – Ganna ZERNOVA, *Historical land-use and landscape change in southern Sweden and implications for present and future biodiversity*, in: *Ecology and Evolution* 4(18), 2014, s. 3555–3570.

⁹⁸ M. JONES, *The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research*, in: *Norsk Geografisk Tidsskrift* 45, 1991, s. 229–244.

⁹⁹ Kerstin POTTHOFF, *Landscape Change as an Interface for Different Approaches in Landscape Research (Landschaftsveränderung als Interface für verschiedene Ansätze der Landschaftsforschung)*, in: *Erdkunde* 61 (1), 2007, s. 54–71.

Velice obtížné je stanovit pomyslnou hranici mezi výzkumem krajiny jako takové a land use. Využití země, jak zní český méně užívaný termín, je v českém prostředí zkoumáno spíše okrajově. Zatímco výzkum krajiny disponuje rozsáhlou tematickou škálou publikací, historický land use je více zkoumán z geografického než historického pohledu. Důvodů je celá řada od absence relevantních dobových statistických, prostorových, fotografických dat po kartografická data. Rekonstrukce historického land use se tak doslova stává skládáním mozaiky ze zdrojů, jejichž původ nemá oporu v jednotné metodice. Nejčastějšími publikacemi tak jsou modelové studie mikroregionálního rázu, jelikož do detailu provedená rekonstrukce větších územních celků by byla podnikem heuristicky velice náročným.

Pro mikroregionální výstupy disertační práce se pro srovnání jeví důležité studie s odkazem na tezi o zalesňování oblastí vysídlených po roce 1945.¹⁰⁰ Od padesátých let 20. století se v celoevropském měřítku dostává do popředí proces růstu městské zástavby na úkor zemědělské krajiny, který s různou intenzitou probíhá do současnosti. Takový vývoj je v disertační části částečně zohledněn pro mikroregionální sondu na Jihlavsku. V tomto ohledu je velice, a nejen metodologicky, zajímavá studie mezinárodního týmu autorů převážně z čínských a japonských univerzit.¹⁰¹ Pro tvorbu historických map zobrazujících změny land use jsou metodologicky podnětné studie italského týmu autorů.¹⁰² Co se týče využití historických fotografií a leteckých snímků, na kterých je v disertaci na úrovni mikroregionálních sond postaven výzkum land use, se jako velmi důležitá jeví práce Christiana Kulla.¹⁰³ Vliv klimatu na lidskou činnost v krajině a tím i land use je nastíněn

¹⁰⁰ José Eduardo DOS SANTOS – Angela Terumi FUSHITA – Imyra Maíra Martins DE SOUZA – Lia Martucci AMORIM – Valéria Aparecida David ANDRADE, *Agriculture and Forest Transition: Understanding of Land Use Change in a Cultural Landscape*, in: *Open Journal of Applied Sciences* 05(12), 2015, s. 797–807;

Bradley B. WALTERS, *Explaining rural land use change and reforestation: A causal-historical approach*, in: *Land Use Policy* 67, 2017, s. 608–624, Srov. pozn. pod čarou č. 89, s. 40.

¹⁰¹ Dongjie GUAN – Haifeng LI – Takuro INOHAE – Weici SU – Tadashi NAGAIE – Kazunori HOKAO, *Modeling urban land use change by the integration of cellular automaton and Markov model*, in: *Ecological Modelling* 222(20), 2011, s. 3761–3772.

¹⁰² Stefania PINDOZZI – Elena CERVELLI – Alessandra CAPOLUPO – Collins OKELLO – Lorenzo BOCCIA, *Using historical maps to analyze two hundred years of land cover changes: case study of Sorrento peninsula (south Italy)*, in: *Cartography and Geographic Information Science*, 2015, s. 1–16.

¹⁰³ Christian A. KULL, *Historical landscape repeat photography as a tool for land use change research*, in: *Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography* 59 (4), 2005, s. 253–268.

ve studii českého kolektivu autorů.¹⁰⁴ Ekologické dopady překotných změn ve využívání krajiny člověkem řeší studie amerického týmu autorů v přístupu k zemědělské půdě.¹⁰⁵

Využitím stejného postupu pro poznání změny land use v rámci kolektivizace zemědělství se zabývá minimální počet publikací. Současný výzkum a jeho vývoj je vázán na rozvoj výpočetní techniky a s rozvoj specializovaného mapového softwaru, který umožňuje prostorově pracovat s velkým množstvím kartografických i prostorově ukotvených statických dat. Italský tým autorů takto zachycené změny land use v zemědělství zohledňuje v prostředí Arc GIS s pomocí historické kartografie a dále s nimi pracuje v metodologicky zajímavé studii.¹⁰⁶ V České republice též vznikl tým autorů, který pod vedením Ivana Bičíka vypracoval dvě syntetické publikace, které na základě statistických dat rozebírají vývoj land use. Tato data jsou zpracována do jednotlivých indexů používaných v geografii, na základě jejichž vývoje autoři určují své závěry. Bohužel minimum tabulek v obou publikacích obsahuje konkrétní čísla jednotlivých kategorií land use. Pověštinou se jedná o čísla relativní nebo o rozdílové hodnoty mezi sledovanými časovými mezníky. Vztahy kulturní krajiny a lidské společnosti jsou podrobeny kritice a v jednotlivých dějinných obdobích ukázány na příkladech ekonomicko-politické motivace k proměně krajiny.¹⁰⁷

Jelikož téma disertační práce je pojato z pohledu vývoje land use a zemědělské kulturní krajiny, a tedy historicko-geograficky, je třeba poukázat na některé publikace zabývající se podobnými tématy právě v historické geografii. Prvními ucelenými publikacemi s historicko-geografickou tematikou se staly učebnice. Jednou z průkopnických učebnic je práce německého autora Helmutha Jägera.¹⁰⁸ V československých podmínkách takovou

¹⁰⁴ Eliška LORENCOVÁ – Jana FRÉLICOVÁ – Edward NELSON – David VAČKÁŘ, *Past and future impacts of land use and climate change on agricultural ecosystem services in the Czech Republic*, in: *Land Use Policy* 33, 2013, s. 183–194.

¹⁰⁵ M. LEH – S. BAJWA – I. CHAUBEY, *Impact of Land Use Change on Erosion Risk: An Integrated Remote Sensing, Geographic Information System and Modeling Methodology*, in: *Land Degradation & Development* 24(5), 2013, s. 409–421.

¹⁰⁶ Dina STATUTO – Giuseppe CILLIS – Pietro PICUNO, *A Analysis of the effects of agricultural land use change on rural environment and landscape through historical cartography and GIS tools*, in: *Journal of Agricultural Engineering* XLVII:468, 2016, s. 28–39.

¹⁰⁷ Ivan BIČÍK a kol., *Vývoj využití ploch v Česku 1845–2000*, Praha 2012;

Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ – Leoš JELEČEK – Jan KABRDA – Přemysl ŠTYCH – Zbyněk JANOUŠEK – Jana WINKLEROVÁ, *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010. Socio-Economic Driving Forces*, Praha 2015.

¹⁰⁸ Helmut JÄGER, *Historische Geographie*, Braunschweig 1969.

publikaci představuje například práce Otto Zwettlera.¹⁰⁹ Opravdové syntézy, které i z dnešního pohledu mají velkou teoretickou hodnotu, začaly na poli historické geografie vznikat až na počátku devadesátých let.

V USA vydal Tim Unwin¹¹⁰ teoretickou publikaci řešící kontext vývoje geografie jako vědní disciplíny od samého počátku do současnosti. Ve Velké Británii k vývoji historické geografie jako vědní disciplíny v globálním měřítku od 18. století do současnosti publikoval Robin A. Butlin¹¹¹ teoretickou knihu, která pracuje s přístupy a východisky této vědní disciplíny k nejdůležitějším otázkám řešení problémů socioekonomické sféry konce 20. století. Z britského prostředí se též Alan R. Baker¹¹² v jedné ze svých publikací zabýval vztahem mezi geografii a historií. Zaměřil se rovněž na vztah geografie i historie k environmentálnímu přístupu a výzkumu krajiny. V kontextu těchto zmíněných děl se tak pohybuje nejnovější souhrnné teoretické dílo německé historické geografie,¹¹³ které v osobě jeho autora Winfrieda Schenka navazuje na dílo Helmutha Jägera. Tato souborná příručka/učebnice představuje čtenáři – potažmo uživateli – možné směry bádání, jež ukazuje i pro disertační práci inspirativními pojetími mapových výstupů.

Česká historická geografie nahlíží oproti německé a světové na řešená témata mnohem více z historického pohledu. Ucelenou souhrnnou publikací o stavu bádání v české historické geografii je práce Evy Semotanové *Historická geografie českých zemí*.¹¹⁴

Světový a středoevropský pohled na historickou geografii se slučuje v pojetí mnohých děl německé historické geografie. Dílo německých editorů pracujících s celoevropským konceptem přístupu řešení činnosti člověka v prostoru je *Europa – eine Geographie*.¹¹⁵ Naopak tradiční státní vymezení nese učebnice *Geographie Deutschlands*.¹¹⁶ Teoretická díla historické geografie tvoří krátké souhrny Klause Fehna, Andrease Dixe a Winfrieda Schenka jako součást větších kolektivních monografií.¹¹⁷ Prostorovým paradigmatem a jeho vývojem v rámci tzv. spatial turn se zabývá publikace editorů Jörga Döringa a Tristana

¹⁰⁹ Otto ZWETTLER, *Historická geografie světa I. Evropa (5.–17. století)*, Brno 1992.

¹¹⁰ Tim UNWIN, *The Place of Geography*, New York 1992.

¹¹¹ Robin A. BUTLIN, *Historical Geography. Through the Gates of Space and Time*, London 1993.

¹¹² Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003.

¹¹³ Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt 2011, 134 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, in: VLH 34, 2015, s. 90–95.

¹¹⁴ Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, 1. vyd., Praha 1998; 2. vyd., Praha 2006.

¹¹⁵ Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Sebastian LENTZ (edd.), *Europa – eine Geographie*, Berlin-Heidelberg 2013, 520 s.

¹¹⁶ Rüdiger GLASER – Hans GEBHARDT – Winfried SCHENK, *Geographie Deutschlands*, Darmstadt 2007.

¹¹⁷ Andreas DIX – Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, in: Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Ulrich RADTKE – Paul REUBER (edd.), *Geographie – Physische Geographie und Humangeographie*, Heidelberg 2011, s. 1063–1075; Klaus FEHN, *Historische Geographie*, in: H. J. GOERTZ (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Reinbek bei Hamburg 2007, s. 447–460.

Thielmanna.¹¹⁸ Historickou geografii na teoretické i praktické bázi se dlouhodobě zabývá Winfried Schenk.¹¹⁹ Od téhož autora pocházejí díla věnující se krajinnému plánování, regionálním přístupům, zemědělským krajinám, uchování dědictví kulturních krajin a vývoji sídelní struktury.¹²⁰

Asi nedůležitější českou publikací k historické geografii jako takové je výše zmíněná práce Evy Semotanové, jež přináší mnoho pohledů na současný stav historicko-geografického výzkumu a jeho budoucí východiska.¹²¹ Ve stručném nástinu jsou v něm definovány tematické okruhy nejen k výzkumu kulturní krajiny. Evropský historicko-geografický nadhled v podobě geografické analýzy prostoru nabízí ve svém díle Aleš Nováček.¹²² K problematice pramenů a literatury k tématům starých map, digitálních map, historických regionů a jejich kartografickému znázornění, literatuře k problematice GIS a atlasům, je rozbor mnoha děl již dopodrobna rozepsán v rigorózní práci autora.¹²³

Regionální publikace jsou zastoupeny výběrem nejzajímavějších publikací, které nějakým způsobem přibližují historicko-geografický výzkum vývoje regionů. Historický místopis aktuálně zastupuje dílo autorského kolektivu pod vedením Evy Semotanové, které se obrací ke kladskému regionu a doplňuje jeho předchozí výzkum (srov. atlasová tvorba).¹²⁴ Definováním regionu jako jednotky regionální identity měnící v čase svou

¹¹⁸ Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (edd.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

¹¹⁹ Winfried SCHENK, *Historische Geographie: Umweltgeschichtliches Brückenfach zwischen Geschichte und Geographie*, in: W. SIEMANN – N. FREYTAG (edd.), *Umweltgeschichte. Themen und Perspektiven*, München 2003, s. 129–146;

Winfried SCHENK, *Historische Geographie in Bonn seit 2001 zwischen Kontinuität und Umbrüchen*, in: Jürgen HAFKE – Klaus KLEEFELD – Winfried SCHENK (edd.), *Historische Geographie. Kozepte und Fragestellungen Gestern – Heute – Morgen. Festschrift für Klaus Fehn zum 75. Geburtstag*, Colloquium Geographicum, Band 33, Bonn 2011, s. 61–86.

¹²⁰ Winfried SCHENK, *Homogenisierung oder Diversifizierung der Agrarlandschaften in Mitteleuropa unter dem Einfluss der Agrarpolitik der EU – eine Indikatoren- und Maßstabsfrage?*, in: *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 29, 2011, s. 345–355; TÝŽ, *Die Pflege des landschaftlichen Erbes des Zisterzienserordens als Auftrag an die Bürgergesellschaft*, in: J. MEIER (ed.), *Kloster und Landschaft. Das kulturräumliche Erbe der Orden. (= Schriftenreihe des Westfälischen Heimatbundes)*, Münster 2009, s. 125–144; TÝŽ, *Aktuelle Verständnisse von Kulturlandschaft in der deutschen Raumplanung*, in: *Informationen zur Raumentwicklung* 5, 2008, s. 271–277; TÝŽ, *Historische Geographie als historische Regionalwissenschaft. Zur „Produktion“ von Regionen durch historisch-geographische Forschung*, in: M. GROTEN – A. RUTZ (edd.): *Rheinische Landesgeschichte an der Universität Bonn. Traditionen – Entwicklungen – Perspektiven*, Bonn 2007, s. 251–264; TÝŽ, *Aufgaben der genetischen Siedlungsforschung in Mitteleuropa aus der Sicht der Geographie*, in: *SF* 18, 2000, s. 29–50;

Winfried SCHENK – Klaus FEHN – D. DENECKE (edd.), *Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung*, Stuttgart–Berlin 1997.

¹²¹ Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí...c.d.*, Srov. pozn. pod čarou č. 114, s. 44.

¹²² Aleš NOVÁČEK, *Dualita Evropy: Historickogeografická analýza*, Praha 2012.

¹²³ Jaromír KARPÍŠEK, *Vývoj hranic správního členění Českých zemí ve 20. století na základě geografických a kartografických metod a aplikací*, Rigorózní práce, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2012, s. 11–32.

¹²⁴ Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015.

prostorovou dimenzi se zabývá kolektiv historických geografů,¹²⁵ jejich výstup navazuje svým pojetím na starší studii Pavla Chromého.¹²⁶ Významnou je i přehledná a stručná práce Jiřího Dvořáka k vymezení a vývoji jihočeského regionu.¹²⁷ Publikace o krajině a regionu zastřešuje široká škála atlasových děl.

Atlasová tvorba umožňuje přiblížit sledovanou problematiku z mnoha úhlů. Podle typů atlasů a způsobu využití kartografických pramenů lze pro lepší pochopení zúžit její hodnocení na dva přístupy. Reprodukční přístup napomáhá – společně se studiem vedut a krajinné ikonografie – při utváření obecné rekonstrukce podoby a funkce sledované krajiny. Naopak rekonstrukční přístup je prostorovým vyobrazením doložitelných vztahů převedených z dobových pramenů do současného a pro čtenáře snáze pochopitelného kartografického jazyka. Stručně řečeno, atlasová tvorba současnosti tak výzkum historické kulturní krajiny zastřešuje, když převádí vztahy a vazby v krajině do prostorového rozměru, který rozhodně nelze opomíjet.¹²⁸

I přes velké množství přístupů, které přináší četná historicko-geografická literatura i atlasová tvorba, se žádná z těchto prací dosud nevěnovala problematice dopadů kolektivizace, jakožto významného přelomového procesu.

¹²⁵ Robert ŠIMŮNEK a kol. (ed.), *Regiony - časoprostorové průsečíky*, Praha 2008.

¹²⁶ Pavel CHROMÝ, *Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady*, in: *Historická geografie* 32, Praha 2003, s. 115–134.

¹²⁷ Jiří DVOŘÁK, *Jižní Čechy jako region*, in: *Historická geografie* 32, 2003, s. 135–181.

¹²⁸ Atlasová tvorba má v současné době mnoho podob. Zastupují ji velké mnohdy dlouhotrvající podnětné projekty v kombinaci s komentovanými reprodukčními edicemi dobových kartografických pramenů nebo rekonstrukčních atlasů. Atlasy mezi přístupy nelze zcela klasifikovat. Lze je označit, že k danému přístupu více či méně inklinují nebo je vzájemně kombinují. Oba přístupy jsou v tomto ohledu spíše pomocnými rámci pro pochopení široké škály současné atlasové tvorby, z níž je nutno zmínit následující stručný výčet atlasových děl: *Historický atlas měst České republiky*, Historický ústav AV ČR v Praze. Mezi lety 1996–2017 dosud vyšlo 29 svazků; Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol. (edd.), *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014;

Eva SEMOTANOVÁ, *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007; Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005; Eva SEMOTANOVÁ, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002; Nejnovější publikací atlasové tvorby: Bohumil PTÁČEK, *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017.

II. Průběh kolektivizace v jednotlivých regionech

Pohled na regionální problematiku agrárních dějin z období kolektivizace zemědělské půdy a výrobních prostředků přináší kapitola na příkladu vývoje tří okresů v letech 1949–1959. Jedná se o okresy Jihlava, Broumov a Nový Bydžov. Na desetiletí postupu procesu kolektivizace od úplných počátků po její dovršení je možno nahlížet prizmatem okresu jako celku nebo jako souboru obcí.¹²⁹ Realizaci kolektivizace na československém venkově můžeme vyjádřit jednak množstvím združstevněné¹³⁰ plochy zemědělské půdy a jednak počtem výrobních jednotek, které byly postupně združstevňovány, a to bez ohledu na různou velikostní strukturu jednotlivých závodů. Proměnami počtu soukromých závodů a závodů v nominálním vlastnictví členů jednotných zemědělských družstev (dále jen JZD) lze ukázat rychlost procesu kolektivizace a její případný vzestup nebo pokles v průběhu sledovaného období. Dalším z ukazatelů je samotné zakládání JZD. Klíčovou proměnou veličinou se stal růst nebo pokles jimi obhospodařované hektarové výměry zemědělské půdy.¹³¹

Počátky kolektivizačního procesu v Československu de facto¹³² možné vidět v přijetí zákona o jednotných zemědělských družstvech.¹³³ Tento zákon v § 5 a 6 nařizoval

¹²⁹ Prostorové vymezení okresu Jihlava dle: SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000,

Počet obcí okresu Jihlava kolísal z důvodů jejich slučování. Nejvíce se slučování týkalo obcí v okolí Jihlavy, která do roku 1954 definitivně pohltila tři samostatné obce, jedno katastrální území a jedno sídlo k ní přešlo od sousední obce. K 1. lednu 1951 se s Jihlavou sloučily obce Bedřichov (součástí i osada Bukovno), Helenín, Hruškové Dvory, Staré Hory a k. ú. Pančava. V roce 1954 se od Jihlavy odtrhla obec Hruškové Dvory a naopak se připojil Sasov, který do té doby byl součástí obce Kosova. Nadále bylo roku 1954 potvrzeno setrvání Bedřichova a Starých Hor. Z původního počtu 61 obcí v roce 1949 se počet samostatných obcí v okrese snížil na 58 obcí v roce 1954. Podrobnosti dle Renata PISKOVÁ, *Jihlava*, Praha 2009, s. 642–643.

Broumovsko tvoří dohromady soubor 57 obcí a osad, kdy v ne každé z nich se nacházel MNV. Na Novobydžovsku v této době bylo na 84 obcí a osad, v nichž byla zakládána JZD.

¹³⁰ Kolektivizace zemědělství byla v letech 1949–1959 procesem, který sloučil majetek dříve soukromých malovýrobních zemědělských závodů do socialistické velkovýroby. Ta mohla mít několik forem rámci tzv. socialistického sektoru – státní centralizovaný podnik (Československé státní statky), nebo podniky tzv. socialistických organizací (vojenské statky, komunální statky MNV, školní, plemenářské aj.) a jednotná zemědělská družstva. JZD byla rovněž samostatnými podniky, ale řízená podle pokynů centrálního řízení ze strany státní správy. Formálně však bylo zachováno vnitřní družstevní uspořádání, byť s postupujícím procesem kolektivizace se de iure členové JZD fakticky stávali jeho zaměstnanci odměňovaní mzdou za práci bez ohledu na podíl vloženého majetku. Srov. stanovy JZD – IV. funkční typ. V tomto dobovém kontextu je tak nutno chápat význam slova družstevní po roce 1949 oproti tradičnímu pojetí družstevní myšlenky, kde soukromí vlastníci podílů mohou libovolně nakládat se svým majetkem.

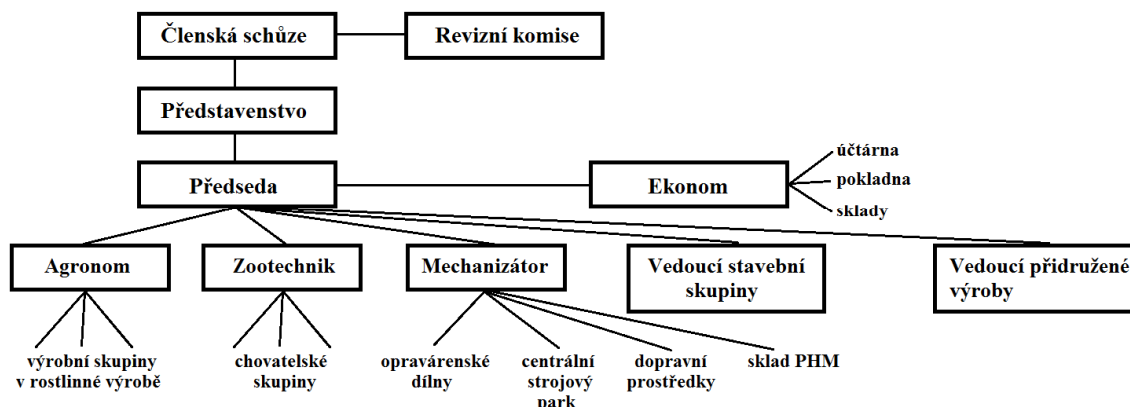
¹³¹ Podrobnosti kapitola I – Rozbor pramenů a literatury k otázkám kolektivizace československého venkova, „Pro sledování vývoje kolektivizačního procesu...“ (odstavec na s. 25).

¹³² Hovoříme-li o procesu kolektivizace, většina autorů se shoduje na jeho periodizaci mezi lety 1949–1960. Někteří autoři však počátky vidí již v dekretu prezidenta Beneše z roku 1945, nebo je jako její předstupeň vnímáno odsouhlasení balíku Ďurišových zákonů z roku 1947. Srov. Zdeněk HRABA, *Kolektivizace a transformace československého zemědělství v letech 1945–2004. Právně normativní pohled*, Praha 2013; Srov. recenze, in: VLH 32, 2014, s. 280–288.

¹³³ Sbíрка zákonů republiky Československé, zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ze dne 23. února 1949: <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=69&r=1949> [cit. 5. 3. 2017].

dosavadní tradiční zemědělská a strojní družstva¹³⁴ sloučit pod JZD. Tak mělo být dosaženo centralizace veškerého družstevnictví na vesnici, řízeného de facto shora centralizovanými národními výbory (dále NV) pod vedením KSČ. JZD měla v očích vládnoucí KSČ převzít patronaci nad veškerým životem na venkově. Hlavním cílem však byla likvidace dosavadních společenských struktur venkova a na ně navázaného soukromého vlastnictví politickými a hlavně ekonomickými prostředky. Nejdůležitější se stalo úsilí o koncentraci zemědělské půdy pod hlavičkou tzv. socialistického sektoru, které z většiny mělo tvořit družstevní nebo státní vlastnictví půdy. Samotný zákon o JZD řešil hlavně vznik JZD. Půda soukromých zemědělců se tak měla stát součástí centrálně řízeného socialistického sektoru, jakmile se vstupem do JZD stali jeho členy. Právně je vstup členů i s veškerým majetkem, nutným k zemědělskému hospodaření řešen v § 7 na zásadě dobrovolnosti. Hlavním dokumentem struktury, způsobu fungování a organizace JZD (viz. Schéma JZD při přímém řízení¹³⁵) jsou stanovy JZD.¹³⁶

Schéma organizace JZD při přímém řízení

Jaromír KARPÍŠEK, *Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny*, *Historická geografie* 44/1, 2018, s. 63–89; s. 66.

¹³⁴ Zemědělská strojní družstva vznikala na v okrese Jihlava v letech 1945–1948 na bázi tradičního družstevnictví za účelem sdíleného nákupu zemědělských strojů, které mohli využívat jednotliví podílníci, aby sdílením nákladů na pořízení strojů byla mechanizace snáze dostupnou i pro malá hospodářství. Na tehdejší okrese Jihlava je doloženo fungování 11 ZSD, jejichž majetek i agenda přešla po r. 1949 na nově vzniklá JZD. Srov. SOkA Jihlava, fondy JZD Čížov, Hosov, Hruškovy Dvory, Jamné, Janovice, Jiřín, Měšín, Smrčná, Vítanec, Vyskytná; Tamtéž, fond Zemědělské strojní družstvo Kozlov.

¹³⁵ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 41, inv. č. 188, Slučování JZD 1950–55. Schéma organizace družstva při přímém řízení.

¹³⁶ Národní archiv Praha (dále jen NA Praha), f. Ministerstvo zemědělství – Jednotná zemědělská družstva (dále jen MZ – JZD), kart. 65, inv. č. 230–231, Stanovy JZD 1949.

Zákon o JZD se o nich pouze zmiňuje v § 9. Důležitým pro fungování JZD je možnost přijetí tzv. provozního řádu na základě stanov. Stanovy JZD zveřejněné z 27. 3. 1949¹³⁷ určují, že provozní řád „vydává Ústřední rada družstev se schválením Ministerstva zemědělství.“¹³⁸ Provozní řád určuje funkční typy JZD (I. – IV. typ) a často je též označován za provozní řád I. – IV. typu.¹³⁹ Na provozní řád je dále vázán vztah člena JZD k jeho majetku, kdy platí, že čím je číslo provozního řádu vyšší, tím menší má člen JZD možnost s majetkem disponovat – hlavně s půdou a hospodářskými zvířaty. Členství v JZD s provozním řádem I. typu, „znamená pro zemědělce společné hospodaření a vzájemná pomoc při obhospodařování zemědělské půdy. II. typ půdu všech členů sceluje do tzv. honů – rozorávají se meze, péče o hospodářská zvířata zůstává v individuální režii členů. III. typ provozního řádu znamená společné obhospodařování půdy i společných chov hospodářských zvířat ve velkochovech. IV. typ již pouze fakticky upravuje odměňování členů rovným dílem bez ohledu na množství vnesené půdy či živého či mrtvého inventáře.“¹⁴⁰ Zemědělská půda nadále zůstává majetkem členů, byť po přijetí stanov s provozním řádem IV. typu pouze formálně, což zcela popírá původní družstevní myšlenku. První dva funkční typy JZD představují v pramenech dobře patrný přechod mezi soukromou malovýrobou a socialistickou družstevní velkovýrobou. Třetí a čtvrtý typ JZD představují již velkovýrobu v režii JZD jako výsledek kolektivizované formy zemědělského hospodaření na československé vesnici.¹⁴¹

¹³⁷ Zemědělské noviny, roč. 5, č. 73, 27. března 1949.

¹³⁸ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 65, inv. č. 230–231, Stanovy JZD 1949.

¹³⁹ Podrobnosti k typům JZD k dispozici na stránkách Ústavu pro studium totalitních režimů: <http://www.ustrer.cz/data/pdf/citanka-kolektivizace/typy-jzd.pdf> (5. 3. 2014);

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 66, inv. č. 232–233, Provozní řády JZD – připomínky, doplňky 1949–1952.

¹⁴⁰ Jaromír KARPÍŠEK, *Prameny ke vzniku a fungování JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1959*, in: Tomáš, HRADECKÝ – Pavel HORÁK – Pavel BOŠTÍK a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století IX.*, Hradec Králové 2014, s. 535–548.

Obsah online: <https://www.obalkyknih.cz/file/toc/139667/pdf> (13. 12.2015)

¹⁴¹ Pro tvorbu předcházejících odstavců této kapitoly byl doslovně nebo nepřímou použit text starší studie autora. Zároveň se podkapitola o kolektivizaci Jihlavska opírá o publikovaný text téže studie, která byla zpracována jako přípravný text pro disertaci: Jaromír KARPÍŠEK, *Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959*, VLH 35, 2016, s. 49–77.

Jihlavsko

Okres Jihlava byl v roce 1949 v mnohém regionem se specifickými podmínkami. V první řadě v poválečných letech došlo na Jihlavsku k odsunu zemědělců německé národnosti a k dosídlování poloviny obcí novými osídlenci. Další rovinou bylo rozbití tradičního modelu správy, kdy byly zrušeny země. Reformou národních výborů platnou od 1. 1. 1949¹⁴² byly místo zemí zavedeny kraje. Touto správní reformou vznikl sloučením částí území dosavadních zemí Čech a Moravy Jihlavský kraj a své hranice změnil i dosavadní okresy.¹⁴³ Jihlavský okres¹⁴⁴ je tak z jedné třetiny tvořen obcemi z Čech a ze dvou třetin obcemi z Moravy. V době, kdy bylo nutno správně nesourodé území začlenit do fungujícího správního celku a dovršit dosídlení obcí po odsunutých Němcích, bylo zároveň přistoupeno k realizaci zákona o jednotných zemědělských družstvech.

Na počátku roku 1949 byla zemědělská půda v okrese Jihlava z valné většiny v rukou soukromého sektoru. V 61 obcích okresu zemědělci hospodařili na 40 262,54 ha zemědělské půdy, která byla součástí 4 033 závodů. Vlastníci 2 062 závodů ve velikostní skupině do 5 ha, což bylo 51,62 % všech závodů na okrese, tvořili početnou skupinu. Ta však hospodařila na pouhých 8,91 % veškeré zemědělské půdy. Do skupiny mezi 5–20 ha spadalo 1 087 závodů, což tvořilo 26,95 % z celkového množství závodů, jejichž majitelé hospodařili na 39,44 % veškeré zemědělské půdy. Skupina nad 20 ha se skládala ze 433 závodů, čímž tvořila 10,73 % ze všech závodů, které disponovaly 51,64 % zemědělské půdy. Vzhledem ke stále probíhajícímu dosídlování obcí bývalého německého Jihlavského jazykového ostrůvku, zůstává otázkou, kolik z 56 závodů ve velikostní skupině nad 50 ha tvořila soukromá hospodářství? Neexistuje totiž přesná statistika, kolik z 56 závodů jsou nově vznikající Československé státní statky (dále jen ČSSS), které obhospodařovaly většinu velkostatků po odsunutých německých majitelích, jelikož podle zásad ústavy z jara 1948 měla být veškerá zemědělská půda nad 50 ha zestátněna. Nakolik byla litera Ústavy 9. května dodržena, můžeme pouze spekulovat, a proto nelze přesně určit procentuelní zastoupení státního sektoru na obhospodařování zemědělské půdy na počátku kolektivizace. Jistotou zůstává, že velikostní skupina závodů nad 50 ha obhospodařovala na 9 732,54 ha zemědělské půdy, tj. necelou ¼ zemědělské půdy celého jihlavského okresu.

¹⁴² Zákon o krajském zřízení č. 280/1948 Sb. ze dne 21. prosince 1948.

¹⁴³ Změna hranic okresů byla na základě vládního nařízení č. 3 ze dne 18. ledna 1949 provedena k 1. únoru 1949.

¹⁴⁴ Státní okresní archiv Jihlava (dále jen SOKA Jihlava), f. Jednotný národní výbor Jihlava (dále jen JNV Jihlava), kart. 306, inv. č. 1727, mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000; *Mapový lexikon obcí ČSSR*, Praha 1967, mapový list 6 Kraj jihomoravský, 7 – Jihlava.

Tabulka 2: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Jihlava v lednu 1949¹⁴⁵

	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Závodů celkem 1949	622	372	336	752	808	710	377	56	4033
Závodů v % 1949	15,42	9,22	8,33	18,65	20,03	17,60	9,35	1,39	100,00
Zemědělská půda závodů celkem 1949 (ha)	161,67	269,19	479,34	2678,29	5695,58	10185,22	11060,31	9732,94	40262,54
Zemědělská půda závodů 1949 v %	0,40	0,67	1,19	6,65	14,15	25,30	27,47	24,17	100,00

Jak na realizaci kolektivizovaného zemědělství na venkově vládnoucí KSČ spěchala, svědčí fakt, že první přípravný výbor JZD (dále PV) byl ustanoven již 6. dubna 1949¹⁴⁶ a první JZD I. typu vzniklo 11. dubna 1949 ve Starých Horách.¹⁴⁷ K 20. dubnu 1949 je v okrese Jihlava doloženo 22 PV a 3 JZD I. typu a na konci měsíce dubna již 5 JZD I. typu. Hlášení z 18. 5. 1949¹⁴⁸ hovoří již o 22 PV a 8 JZD I. typu, z čehož pouze 3 JZD byla schválena. Do konce roku 1949 se počet JZD I. typu dostal na 22.¹⁴⁹ Počet členů družstev dosáhl v prosinci 568 členů a na konci roku 1949 i stoupl počet členů založením dvou nových družstev o 53 na 621. Zároveň pramen udává počet družstev v rozsahu 22 subjektů v prosinci roku 1949 a 24 družstev na konci roku, která však nejsou uvedena jmenovitě.¹⁵⁰ Vznik JZD I. typu a rychlým nárůstem jejich počtu se vůbec nedotkl tradičního způsobu hospodaření. Doloženy jsou první společné sklizně stále ještě jako vzájemná pomoc členů při práci na jejich majetku nebo vzájemná výpomoc při provedení podzimních prací.

¹⁴⁵ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava.

¹⁴⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901.

¹⁴⁷ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství;

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901.

¹⁴⁸ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 18, inv. č. 18, Hlášení Okresní družstevní rady v Jihlavě Ministerstvu zemědělství, č. j. 486/49 ze dne 18. května 1949.

¹⁴⁹ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 172, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství;

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901; *Tamtéž*, kart. 16, inv. č. 177, Přehled osad se schválenými PV JZD pro české země bez povolení výjimky podle zákona o JZD 1949 z 25. 7. 1949 (upraveno k 11. 8. 1949); *Tamtéž*, kart. 16, inv. č. 178, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava; *Tamtéž*, kart. 25, inv. č. 181 Schválené přípravné výbory JZD – 1949–1951, kraj Jihlava.

¹⁵⁰ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

Rok 1950 byl pro provedení kolektivizace zemědělství v okrese Jihlava klíčový. Okres Jihlava jako centrální okres Jihlavského kraje patřil mezi okresy, kde KV KSČ vyvíjel největší tlak na uskutečnění kolektivizační idey.¹⁵¹ Z tohoto důvodu byla většina JZD založena v letech 1949–1950. První měsíce roku 1950 přinesly do zemědělství novinku ve formě plánování zemědělských prací ve všech obcích okresu pod vedením okresní družstevní rady. Do 22. dubna 1950 bylo založeno dalších 5 PV.¹⁵² První JZD II. typu v okrese ustanovili 19. 5. 1950 v Jiříně.¹⁵³ Členská základna všech JZD měla 812 (817) členů, z čehož bylo 601 mužů a 216 žen.¹⁵⁴ Mezi 17. červnem a 4. zářím 1950 došlo k založení dalších 7 PV JZD.¹⁵⁵ Žně v létě 1950 přinesly zlom v utváření struktury kolektivizované velkovýroby. „*Během žňových prací se zemědělci sami nejlépe přesvědčili o výhodách nastoupení společné práce. 21 JZD podepsalo provozní řád II. typu, a sice Jiřín, Popice, Panská Lhota, Zhoř, Henčov, Kosov, Heroltice, Hybrálec, Vysoké Studnice, Zborná, Cerekvička, Vyskytná, Pístov, Čížov, Hlávkov, Brtnice, Vilánec, Ločky, Hruškové Dvory. Dvě družstva přešla na provozní řád III. typu, a sice Staré Hory a Rančířov. Členská základna k 1. září byla 1451 členů.*“¹⁵⁶ V následujících letech 1950–1951 tak většina JZD,

¹⁵¹ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady a zprávy do rady JNV týkající se zemědělství 1951–1954; *Tamtéž*, inv. č. 1713, Zápisy organizací KSČ při JNV týkající se zemědělství 1953–1954.

¹⁵² SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 25, inv. č. 181, Schválené přípravné výbory JZD kraj Jihlava 1949–1951, okres Jihlava 0901, Databáze schválených PV obsahuje jiná data z důvodu prodlevy mezi založením a schválením PV. V tomto případě jsou PV schváleny během měsíce června 1950.

¹⁵³ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva);

Tamtéž, Pokyny a příkazy KNV – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950;

Tamtéž, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese;

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 17, inv. č. 179, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 15. listopadu 1950.

¹⁵⁴ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese;

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 299, inv. č. 417, Výroční zprávy JZD za rok 1950 – řazeno podle okresů.

¹⁵⁵ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

¹⁵⁶ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese;

Přesná data změn provozního řádu: *Tamtéž*, Zprávy o JZD – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva);

Tamtéž, Pokyny a příkazy KNV – Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950 (jmenný seznam s daty ustavení PV JZD, JZD a přijetím typu provozního řádu);

založených v roce 1949, přešla na provozní řád II. typu, kdy došlo k provedení Hospodářsko-technických úprav půdy (dále HTÚP).

V průběhu **počáteční fáze kolektivizace** bylo na Jihlavsku založeno 21 JZD II. typu a 2 JZD III. typu.¹⁵⁷ Tato JZD měla 846 členů a hospodařila k 1. září 1950 na zemědělské půdě čítající 8 525 ha ve II. typu a 160 ha ve III. typu.¹⁵⁸

Tabulka 3: Struktura členění zemědělské půdy a členů JZD k 31. 8. 1950¹⁵⁹

Zemědělská půda (ha)		Členové JZD	
výměra zemědělské půdy v obcích, kde jsou JZD	13 936,64	zemědělci	740
půda v ČSSS v těchto obcích	1 013,45	nezemědělci	488
půda členů JZD	7 196,25	dělníci	238
půda patřící přímo JZD	824,06	Celkem členů	1 466

Tabulka 4: Složení členů dle výměry jejich zemědělské půdy k 31. 8. 1950¹⁶⁰

	do 2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–15 ha	15,01–20 ha	20 a více ha	Celkem
Členové JZD	236	156	147	252	34	21	846

Za **první vrchol první vlny kolektivizace** lze označit období od 1. září 1950 do konce roku 1951. V tomto období se do konce roku 1950 stabilizovala JZD vzniklá po žních 1950. V těchto JZD provozní řád II. a vyššího typu právně umožňoval zahájit scelování půdy členů JZD v rámci HTÚP do tzv. honů, při kterém se přikročilo k rozorání mezí.¹⁶¹ Při provádění podzimních prací, které se zavázala provést Strojní traktorová stanice Jihlava,¹⁶² došlo již

NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 17, inv. č. 179, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava; *Tamtéž*, Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 15. listopadu 1950.

¹⁵⁷ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

¹⁵⁸ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727 – Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 28 o organizaci práce a o vývoji JZD ke dni 1. 9. 1950. V přehledu nejsou zahrnuta 3 JZD II. typu a 1 JZD III. typu vzniklá do 4. září 1950. Data se tedy týkají pouze 18 JZD II. typu a 1 JZD III. typu.

¹⁵⁹ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese. Metodika ohledně půdy členů JZD byla v případě záhumenek zvolena na dobovém podkladě, kdy teprve záhumenky členů JZD III. typu jsou evidovány samostatně mimo půdu JZD. U přechodných forem JZD I. a II. typu jsou záhumenky zahrnuty do půdy členů JZD.

¹⁶⁰ *Tamtéž*, Data ke struktuře závodů v JZD pro roky 1950–1951 se nedochovala, odvodit strukturu závodů v JZD můžeme částečně od složení členů JZD dle výměry jejich vnesené zemědělské půdy.

¹⁶¹ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 172, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled JZD, která přešla nebo přicházejí na společně obdělávání půdy k 31. 10. 1950.

¹⁶² SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 411, kartony týkající se veškeré činnosti STS Jihlava byly v minulosti ztraceny nebo prošly skartací. O činnosti STS Jihlava se tak dozvídáme pouze z částečných indicií v jiných částech neseřazeného fondu JNV.

7. září 1950 v Rančářově k prvnímu rozorávání mezí v jihlavském okrese.¹⁶³ Tím začaly postupně mizet tradiční viditelné hranice mezi soukromými zemědělskými pozemky a charakter krajiny se začal nevratně měnit od dosavadních malých polí s četnými mezemi a remízky na intenzivně využívanou zemědělskou krajinu velkých lánů. Dokumenty z prosince roku 1950¹⁶⁴ hovoří o provedení HTÚP a posilování JZD v okrese Jihlava. Počet JZD se rozrostl na 9 PV a 33 JZD, z toho 10 JZD I. typu, 21 JZD II. typu a 2 JZD III. typu. Celková výměra zemědělské půdy, pojaté do HTÚP činila 8 881,49 ha a patřila k 772 závodům, ze kterých 741 závodů bylo členů JZD a pouhých 31 závodů patřilo dosud soukromým zemědělcům. Tyto soukromé závody byly do HTÚP začleněny, aby bylo možno půdu efektivně scelit, a půda jim byla vyměřena při okrajích nově vzniklých lánů.¹⁶⁵ V relativních hodnotách k absolutnímu číslu počtu veškeré zemědělské půdy 40 262,54 ha z roku 1949 HTÚP proběhlo na 22,05 % zemědělské půdy. Rozorání mezí proběhlo ve 22 JZD ve všech honech, kde byly zasety ozimé plodiny. U 23 JZD došlo k částečnému rozorání mezí, jako příprava na vytvoření honů pro zasetí jarních plodin. Členská základna JZD se na konci roku 1950 činila na 1249 členů. Přehled č. 48¹⁶⁶ nicméně uvádí číslo 1523 členů.

Roky 1951–1952 znamenají upevnění stávajících JZD a jejich postupný přechod na provozní řád III. typu. Již od jara roku 1951 četná hlášení pro zemědělský odbor JNV a zpětné pokyny nutnost adaptací společných kravínů, vepřínů, drůbežáren a koníren pro společné ustájení hospodářského zvířectva.¹⁶⁷ První čtvrtletí do konce března 1951 se počty JZD zvýšily na 35. Jejich struktura podle přijatého provozního řádu se zásadně proměnila. Počet PV a JZD I. typu o jedno poklesl na 8 PV a 9 JZD I. typu, jak tato družstva přecházela na vyšší typ. Bilance JZD II. typu činila tři nová JZD na celkových devět, která přešla na vyšší typ. Tento trend bude v průběhu celého roku nabývat na důležitosti. Typová struktura se tak změnila na 15 JZD II. typu a 10 JZD III. typu, ze kterých jedno JZD přešlo

¹⁶³ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

¹⁶⁴ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 44 z 22. prosince 1950, Přehled č. 45 z 29. prosince 1950; *Tamtéž*, Zpráva o Jednotných zemědělských družstvech ku dni 25. 11. 1950.

¹⁶⁵ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 255–257.

¹⁶⁶ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 48 z 19. ledna 1951;

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv. č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953.

¹⁶⁷ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Hlášení o JZD 26. ledna 1951 pro ONV oddělení IX/1 (zemědělský odbor), Zn: 172–IX/1.

„III. typy JZD = provedená HTUP, rozorané meze, přijat provozní řád, společně stáje a ustájený dobytek, nebo stavby stájí a usnesení, že ustájení bude provedeno po ukončení staveb. III. typ JZD bez společné živočišné výroby nesmí III. být.“

na IV. typ. Družstva dosáhla počtu 1 608 členů.¹⁶⁸ V roce 1951 probíhaly také THÚP. Na jaře byly na zemědělské půdě 26 JZD II. a vyšších typů, která obhospodařovala k 16. březnu 1951 7 248 ha,¹⁶⁹ rozorány zbývající meze.¹⁷⁰ Ve druhém čtvrtletí se počet JZD nezměnil, jen došlo k 29. červnu 1951 k proměně jejich struktury. Jedno z družstev I. typu přešlo na II. typ a šest družstev II. typu přijalo stanovy III. typu. Finální výčet družstev před žněmi 1951 činil: 8 PV JZD, 8 JZD I. typu, 10 JZD II. typu, 16 JZD III. typu a jedno JZD IV. typu a počtem členů 1 644, která hospodařila na 8 484 ha zemědělské půdy.¹⁷¹

Ve třetím čtvrtletí se počet JZD mírně zvýšil na 37. Proces přechodu na vyšší stupně provozních řádů pokračoval a členstvo JZD vzrostlo pouze nepatrně. Postup mezi provozními řády se dá charakterizovat posunem. Přibyl jeden přípravný výbor a vznikla tři družstva I. typu. Zároveň se tři transformovala ve II. typ a též tři přešla na III. typ. K 26. září 1951 se struktura družstev na okrese mírně proměnila na: 6 PV JZD, 8 JZD I. typu, 13 JZD II. typu, 16 JZD III. typu a 1 JZD IV. typu. Počet členů stoupl o 30 na výsledných 1 674 členů.¹⁷² Přelom mezi roky neznamenal ve struktuře JZD žádnou zásadní změnu. Pouze jedno JZD změnilo svůj provozní řád z II. na III. typ.¹⁷³ K 31. prosinci 1951 JZD II. a vyššího typu hospodařila na 8 212 ha zemědělské půdy, což bylo 28 % veškeré půdy okresu Jihlava. Počet členů v průběhu roku 1951 vzrostl o 66 a struktura JZD se proměnila, jak družstva přecházela na vyšší provozní řád a nově vznikající družstva již početní stav u družstev nižších typů nedokázaly doplnit.

Přechodná forma hospodaření ve II. typu za rok 1951 poklesla o 7 JZD z 21 na 13 a množství obdělávané zemědělské půdy z 8 525 ha poklesl o 5 206 ha na 3 319 ha.¹⁷⁴ Počet družstev III. typu z pouhých dvou JZD na počátku roku stoupl o 14 a jedno družstvo IV. typu. Celkový počet JZD tak narostl o 5 z 33 (k 1. 1. 1950) na 38. Na konci roku 1951 byl **první vrchol první vlny kolektivizace završen**. V průběhu roku 1951 došlo k výrazné proměně struktury družstev, kdy 17 z nich vytvořilo počátky plně kolektivizované

¹⁶⁸ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Seznam JZD, která přijala některý z provozních řádů vyšších typů ze dne 23. 3. 1951; *Tamtéž*, Přehled č. 58 z 30. března 1951.

¹⁶⁹ *Tamtéž*, Přehled č. 56 z 16. března 1951.

¹⁷⁰ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 217, inv. č. 323, HTÚP – týdenní hlášení 1951, kraj Jihlava; *Tamtéž*, HTÚP – týdenní hlášení 1953, kraj Jihlava.

¹⁷¹ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 71 z 29. června 1951.

¹⁷² SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Zpráva o zakládání JZD v jihlavském okrese z 26. září 1951 za celý rok 1951; *Tamtéž*, Zprávy o JZD min. zemědělství – Přehled č. 84 z 28. září 1951.

¹⁷³ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zpráva k úkolu č. 7 zimní kampaň upevňování JZD a příprava jarních zemědělských prací ze dne 16. ledna 1952.

¹⁷⁴ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

velkovýroby.¹⁷⁵ Od 1. září 1950 do konce roku 1951 přešlo na provozní řád III. a vyššího typu 16 družstev. Zemědělská půda těchto družstev vyšších typů se z původních 160 ha zvýšila o 4 733 ha na konečných 4 893 ha. Počet jejich členů se ustálil na 846 v 362, resp. 379 závodech.¹⁷⁶

Tabulka 5: Struktura členů JZD podle zemědělských závodů k 31. 12. 1951¹⁷⁷

31.12.1951	0,51– 2 ha	0,51– 2 ha	2,01– 3,5 ha	3,51– 5 ha	5,01– 10 ha	10,01– 15 ha	15,01– 20 ha	20 a více ha	Celkem
závodů JZD	6	44	56	74	121	56	18	4	379
členů JZD	2	21	83	115	227	115	38	8	609

V první polovině roku 1952 se rozsáhlá a rychle zbudovaná síť převážně menšinových JZD začala dostávat do hospodářských potíží. Na 28 JZD dostalo od JNV pobídku ve snížení dodávek někdy i o více jak polovinu, a to na dobu tří let. Dodávky zemědělských produktů tak dopadly hlavně na soukromý sektor. Rozsáhlé oblasti z 5 414 ha orné půdy nově scelených honů po rozorání mezí bylo nutno prohnojit (382,4 ha) a odplevelit (2 996,7 ha). Obzvláště v osídleneckých obcích, kde okrajová půda po odsunu Němců z Jihlavska ležela i několik let ladem. Některé z těchto oblastí byly naopak určeny k zatravnění (257,58 ha).¹⁷⁸

Na konci druhého čtvrtletí 30. 6. 1952¹⁷⁹ tak vzrostl počet JZD o dva PV a dvě JZD I. typu a 9 JZD II. typu přešlo na III. typ. Počet JZD se ustálil na 38, ale zimní kampaň organizovaná KSČ shora nepřinesla z výše zmíněných důvodů žádné výsledky.¹⁸⁰ V klidovém období mezi kolektivizačními vrcholy první vlny pokračoval dále trend proměny struktury JZD. Družstva II. typu přecházela na vyšší typy, čímž se projevil úbytek jejich členů o 245 (27,93 %), závodů o 135 (50,18 %) a zemědělské půdy o 1 828 ha (55,07 %). Do JZD III. typu přibylo 759 členů (89,71 %), 52 závodů (14,36 %) a 750 ha

¹⁷⁵ Srov. Jaromír KARPÍŠEK, Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959, VLH 35, 2016, s. 51–79.

¹⁷⁶ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

¹⁷⁷ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1779, inv. č. 3945, sign. Zem/3, Okresní rozpisový sumář JZD 1951.

¹⁷⁸ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – Přehled nápravných opatření podle obcí okresu Jihlava.

¹⁷⁹ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Osobní a materiálová základna 1951–1954 – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva).

Zde se ve statistických datech odráží změna metodiky. O JZD II. typu můžeme hovořit jako o přechodném typu mezi soukromou malovýrobou a družstevní velkovýrobou. Družstva I. typu jsou sice zahrnována do celkových statistik, ale vládnoucí moc v tomto roce začala operovat s pojmem družstev tzv. vyšších typů (pro rok 1952 se jednalo o družstva II. a III. typů. Později byly reflektovány pouze III. a vyšší typy).

¹⁸⁰ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 197–198.

zemědělské půdy (15,32 %). Již v tomto mezifázovém období uvnitř první vlny je patrný větší úbytek půdy ve druhých typech, než u těch, která přechodem na vyšší typy přibyla do JZD III. typu. Žádné JZD však nezanklo. Důvodem může být výstup mnoha jednotlivců právě z JZD II. typu, aby se vyhnuli ztrátě hospodářských zvířat, která by následovala svodem dobytka do společných ustájení ve III. typu. Už tento jev ukazuje křehkost vztahů a vazeb družstevním systémem v jeho počátcích a je jakousi předzvěstí pozdějšího krizového období.

Ve výsledku máme v polovině roku 1952 doloženo 38 JZD strukturovaných na: 6 PV JZD, 6 JZD I. typu, 7 JZD II. typu, 25 JZD III. typu. Družstva II. a III. typu se skládala z 548 závodů, 2 237 členů a disponovala 7 134 ha zemědělské půdy. JZD II. typu měla k 30. 6. 1952 134 zemědělských závodů a se 632 členy hospodařila na 1 491 ha zemědělské půdy, avšak JZD III. typu zahrnovala 414 závodů s počtem 1 605 členů a 5 643 ha zemědělské půdy.¹⁸¹

Druhý vrchol první vlny kolektivizace můžeme charakterizovat jako masivní nábor do JZD od žní do konce roku 1952. Jeho dataci lze kvůli statistickým ukazatelům ohledně počtu členů prodloužit do konce března 1953 a co do množství zemědělské půdy v JZD až do konce srpna 1953.

Žňové práce byly v roce 1952 ukončeny v rekordním čase, což úřady více upevnilo v přesvědčení prosazovat, aby stávající JZD přešla co nejdříve na provozní řád vyššího typu. Podmínky velkovýroby umožnily, aby bylo o žních 593,69 ha posečeno poprvé v masové míře nasazenými kombajny.¹⁸² V posledním čtvrtletí proběhla doslova skoková vlna v zakládání JZD a jejich povyšování v typu provozního řádu, čemuž předcházela masivní nábor členů a jejich majetků ve druhém čtvrtletí. Nově založená družstva přijala provozní řád II. typu až po provedení žní, aby bylo možno rozorát meze již na podzim a ta stávající přešla na vyšší typ se svodem dobytka. Ve výsledku se však stávalo, že vyšší typy byly poprvé zakládány překotně ihned po založení družstva. Ukazuje se to na počtu JZD, který

¹⁸¹ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952;

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv. č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953 – Porovnání růstu JZD II. až IV. typů podle zemědělský závodů a jejich procentuelní zapojení k celkovému počtu závodů v okresech;

Tamtéž, Rozvrstvení zemědělských závodů ke 30. 6. Podle skupin ve III. a IV. typu;

Tamtéž, Jmenný seznam JZD dle typů, stav k 1. srpnu 1952.

¹⁸² SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – Přehled nápravných opatření podle obcí okresu Jihlava;

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zpráva pro radu KNV ke schůzi dne 2. září 1952.

vzrostl o 14 a struktura podle provozního řádu se proměnila nárůstem o 7 JZD II. typu a 12 JZD III. typu.

Tabulka 6: Struktura zemědělské a orné půdy VI – IX/1952¹⁸³

	Zemědělská půda (ha)	Zemědělská půda (%)	Orná půda (ha)	Orná půda (%)
půda v JZD 30. 6. 1952	7 368,85	100,00	5 477,09	100,00
půda v JZD 30. 9. 1952	12 163,67	165,07	9 241,64	168,73

Na konci roku 1952 je v okrese Jihlava doloženo 53 JZD vyšších typů členících se na 14 JZD II. typu a 39 JZD III. typu.¹⁸⁴ Masivní mnohdy nucený nábor členů i s jejich majetky znamenal ve druhém pololetí nárůst členské základny o **1884** (384 ve II. typu – 61 % a 1 500 ve III. typu – 93 %) a počtu členských závodů JZD o **723** (277 ve II. typu – 207 % a 446 ve III. typu – 108 %), čímž do JZD přibylo na **5 953 ha** zemědělské půdy (**1 664 ha** ve II. typu – **112 %** a **4 289 ha** ve III. typu – **59 %**). Na konci roku 1952 měla JZD II. a III. typu 4 121 členů (**1 016** ve II. typu a **3 105** ve III. typu) ze 1 271 členských závodů (**411** ve II. typu a **860** ve III. typu) a hospodařila na 13 087 ha (**3 155 ha** ve II. typu a **9 932 ha** ve III. typu) zemědělské půdy (viz. tabulka 7) nebo 13 424 ha zemědělské půdy.¹⁸⁵ Metody a rychlost, jakou byla JZD zakládána, s sebou však nesly zárodek budoucích obtíží jejich následující existence.¹⁸⁶

¹⁸³ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv. č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953 – Přírůstek zemědělské a orné půdy v JZD II. a III. typů. Čísla se mohou lišit, jelikož v metodikách sčítání půdy některé zdroje zahrnují i výměru záhumenic členů JZD, jiné je naopak opomíjejí.

¹⁸⁴ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Přehled a rozbor dosavadní výstavby JZD.

¹⁸⁵ MZA Brno, B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv. č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typů 1950–1953. Čísla daná z různých fondů se zde nepatrně odlišují. Zapisování statistik probíhalo po týdnech, avšak proces vzniku JZD byl v tomto období natolik rychlý, že v některých statistických přehledech nová JZD zapsána dosud nebyla, v jiných např. týdeních hlášeníh zanesena byla. Dodatečné zapisování na konci roku se tak dá považovat za běžnou praxi. Obzvláště, když pro konec roku rozdíl mezi čísly z různých fondů vyjadřují shodu řádově do jedné desítky hektarů.

SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729 – Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

¹⁸⁶ K ekonomickému rozměru a fungování JZD v letech 1950–1952 srov. Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 191–203.

Tabulka 7: Vlastnická struktura zemědělské a orné půdy 1951–1952¹⁸⁷

okres Jihlava	31. 12. 1951				23. 11. 1952			
	zemědělská půda (ha)	%	orná půda (ha)	%	zemědělská půda (ha)	%	orná půda (ha)	%
ČSSS	2 147	7,2	1 747	7,7	2 147	7,2	1 747	7,7
JZD II. typu	3 319	11,7	2 550	11,3	3 155	10,5	2 448	10,7
JZD III. typu	4 893	16,3	3 540	15,3	9 932	33	7 420	32,6
soukromý sektor	18 453	51,4	14 265	62,5	13 578	45,2	10 487	46
ostatní závody	1 273	4,1	663	3	1 273	4,1	663	3
celkem	30 085		22 765		30 085		22 765	

V prvním čtvrtletí roku 1953 již v okrese Jihlava fungovalo 43 JZD III. typu. Avšak jejich ekonomický výkon nebyl uspokojivý. Krátký ekonomický exkurz může tehdejší situaci JZD alespoň částečně přiblížit na některých ukazatelích. Pracovní jednotka se pohybovala u 15 JZD pod 5 Kčs, 14 JZD do 10 Kčs, 14 JZD do 15 Kčs. JZD narážela na zoufalý nedostatek pracovních sil v rostlinné výrobě, vysokou zadluženost a závislost na státních subvencích, které na počátku roku 1953 činily v návrhu JNV 1 063 700 Kčs pro 18 JZD, které by jinak čekal neodvratný krach.¹⁸⁸ Další situaci v JZD podrobněji rozepisují četná nápravná opatření.¹⁸⁹ Do 15. května 1953 se stav JZD ustálil na 9 JZD II typu a 46 JZD III typu.¹⁹⁰ Za pět měsíců přešla na III. typ pouze tři JZD a některá zbylá JZD II. typu měla značné ekonomické problémy. Nátlakové aktivity byly „přehřáté“ a proces kolektivizace se z mnoha důvodů zadrhnul.¹⁹¹ Nové JZD tak na jaře nevzniklo žádné. Samotná zpráva radě JNV ke kontrole průběhu žní ze 7. srpna 1953 odůvodňuje neúspěchy v otázce zakládání nových JZD konstatováním: „Zakládání nových JZD zatím zůstalo na mrtvém bodě. V soukromých obcích jeví se zatím odpor následkem zahraničně-politických událostí.“¹⁹² Důsledek povstání v NDR¹⁹³ a počátky uvolňování poměrů

¹⁸⁷ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Rozdělení půdy v okrese dle sektorů; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Přehled a rozbor dosavadní výstavby JZD.

¹⁸⁸ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Průzkum JZD 1953 – Nápravná opatření 1953.

¹⁸⁹ Tamtéž, Prověrka hospodaření JZD.

¹⁹⁰ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Plán pomoci JZD jak po politické, tak po odborné stránce podle usnesení rady KNV z 15. května 1953;

Tamtéž, Zpráva pro radu KNV o plnění usnesení strany a vlády o dalším rozvoji JZD z května 1953; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, Rady a pléna, kart. 3170, inv. č. 242, Plnění usnesení strany a vlády o upevnění a dalším rozvoji JZD a usnesení I. celostátního sjezdu JZD, zpráva o stavu žňových prací, o mandelince bramborové a trhání lnu, Návrh na poskytnutí podpory JZD ve formě splátky na anuitní a úrokové služby 15. 9. 1953.

¹⁹¹ Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, s. 207.

¹⁹² SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zpráva pro radu JNV ze 7. srpna 1953.

v Maďarsku mohly v mnohých rolnících vzbuzovat naděje, že i v Československu dojde k úpravě stávajícího kurzu a že se poměr k soukromým rolníkůmlepší.¹⁹⁴ První polovina roku 1953 může být charakterizována jako zpomalení první velké kolektivizační vlny a snahou úřadů o udržení toho čeho bylo při jejím druhém vrcholu dosaženo. Těmito zásahy došlo na Jihlavsku pouze k půlročnímu oddálení vypuknutí krizové situace.

Pouze jedno JZD přechází na II. typ a tak 7 JZD, která přijala provozní řád III. typu, nejsou nahrazena. Počet JZD se k 31. srpnu 1953 ustálil na **5 JZD I. typu nebo PV, 9 JZD II. typu, 46 JZD III. typu**. V prvních třech měsících dochází k odlivu více než jednoho tisíce členů z již existujících družstev a od ledna do srpna opustilo JZD II. a III. typu 1 554 členů a jejich počet poklesl na 2593, z čehož většina spadala na období mezi březnem a dubnem. Zde je možno souhlasit s oficiálním vyjádřením o zahraničně politických událostech, které se vztahují ke smrti J. V. Stalina a Klementa Gottwalda. Lze se také domnívat, že důvod tohoto poklesu může být dán odchodem členů JZD do průmyslu a ze zemědělství vůbec kvůli kombinaci s dalšími faktorů – jako např. špatnými platovými podmínkami v družstvech. Tento závěr lze též vyvodit z faktu, že v první polovině roku počet členských závodů naopak o 211 vzrostl na 1482 celkem bez ohledu na dění v zahraničí. Do JZD tak přibylo na 1 005 ha zemědělské půdy, aby na konci pololetí roku 1953 hospodařila JZD na 14 092 ha a k 31. srpnu 1953 se **14 188 ha (2 185 ha ve II. typu a 12 003 ha ve III. typu)**.¹⁹⁵ I přes pokles členstva v březnu 1953 měla JZD koncem srpna **2563 členů (577 ve II. typu a 1 990 ve III. typu) ve 1 392 závodech (299 ve II. typu a 1 093 ve III. typu)**.¹⁹⁶ Celkem tedy bilance od počátku roku činila ztrátu **1554 členů (439 ve II. typu – 43,2 % a 1 115 ve III. typu – 35,9 %)**, zisk **121 zemědělských závodů (ztrátou 112 ve II. typu – 27,25 % a ziskem 233 ve III. typu – 27,09 %)**. Ze II. typu JZD se přesunulo 970 ha zemědělské půdy – 30,74 % do JZD III. typu. Úhrnné množství zemědělské půdy v JZD III. typu se zvýšilo o 2071 ha – 20,85 %.

Srov. Zpráva podrobně popisuje důvody vystupování rolníků z družstev – ekonomické i zahraničně-politické. NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 50, a.j. 669, Zprávy o vystupování rolníků z JZD 1953–1954 – Informační zpráva o vystupování rolníků z JZD z 22. srpna 1953.

¹⁹³ Srov. k rozvoji tzv. LPG (ekvivalent východoněmeckého označení JZD) v NDR v průběhu první poloviny roku 1953 Andreas DIX, „*Freies Land*“. *Siedlungsplanung im ländlichen Raum der SBZ und frühen DDR 1945–1955*, Böhlau–Köln–Weimar–Wien 2002, s. 323–325.

¹⁹⁴ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 255–257.

¹⁹⁵ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Zdroj uvádí 8 JZD II. typu, 45 III. typu, kdy JZD bez společného ustájení dobytka je podle tohoto znaku a odlišné metodice sčítání evidováno jako JZD II. typu. U počtu zemědělských závodů v JZD se též může jednat o dodatečně zaevidované závody z předchozího roku. Důvod změn je z povahy pramenů nezjistitelný, a proto jej lze interpretovat pouze jako domněnku.

¹⁹⁶ Tamtéž.

Ve druhé polovině roku 1953 vyčerpaly metody nátlakové agitace své možnosti. Nesplněná očekávání mnoha družstevníků odrážející jejich zhoršené životní podmínky dané špatným hospodařením družstev vedly mnohé zemědělce k vystoupení z družstev. Svůj vliv měl též známý projev prezidenta Antonína Zápotockého na Klíčavské přehradě z počátku srpna 1953.¹⁹⁷ Poslední čtyři měsíce roku 1953 znamenaly v procesu kolektivizace pozvolný pokles členské základny a na ni vázaný počet závodů a zemědělské půdy v JZD.

Krise kolektivizace, kterou na Jihlavsku můžeme datovat v časovém rozmezí mezi 1. zářím 1953 až 28. únorem 1955, byla důsledkem špatné kondice JZD doložené již v lednu 1953. Po změně politické situace krátce po ukončení nátlakového náboru do JZD z podzimu 1952 se krizový vývoj v JZD zcela projevil až po žních 1953. Faktický odchod zemědělců byl možný ve většině případů až se zahájením podzimní orby a osevů ozimých plodin. V září 1953 ukončilo činnost jedno JZD III. typu a v listopadu jedno JZD II. typu.¹⁹⁸ Mezi lednem a červnem 1954 se rozpadla tři JZD III. typu, přičemž jedno JZD převzaly ČSSS. V říjnu 1954 dochází k největší odlivové vlně 447 členů (90 %) a 273 závodů (92 %) faktickým rozpadem sedmi JZD II. typu s 1 922 ha zemědělské půdy (95 %). JZD III. typu opouští 446 členů (28 %) ze 135 závodů (15 %) se 391 ha zemědělské půdy (4 %). Po této vlně zůstalo na okrese pouze jedno JZD II. typu a počet 42 JZD III. typu se nezměnil. Teprve v lednu 1955 zaniklo jedno JZD III. typu.¹⁹⁹

V průběhu krize kolektivizace se rozpadlo **8 JZD II. typu (88,88 %)** a **5 JZD III. typu (10,86 %)**. Od počátku září 1953 do konce února 1955 opustilo JZD II. typu 526 členů (91,16 %) ve 276 závodech (92,3 %) a z JZD tak s sebou „odnesli“ 2 088 ha zemědělské půdy (95,56 %). Vyšší plně kolektivizované typy JZD krize postihla méně drasticky, ale i tak se odlivem **929 členů (46,68 %)** a **382 závodů (34,94 %)** s **3 694 ha** zemědělské půdy (**30,77 %**) dostala na hranu životaschopnosti. Tato JZD sice krizové období z větší části

¹⁹⁷ NA Praha, f. Archiv ÚV KSČ, Stranické informace 1951–1961, a. j. 261, Ohlas na projev Antonína Zápotockého na Klíčavské přehradě z 5. 8. 1953; Rudé právo, roč. 33, 2. 8. 1953, s. 1, online: <http://archiv.ucl.cas.cz/index.php?path=RudePravo/1953/8/2/1.png> (online 20. 3. 2014).

Příčiny krize kolektivizace srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Hospodářské výsledky JZD v kraji k 18. 12. 1953.

¹⁹⁸ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

¹⁹⁹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 13. října 1955, Hospodářská situace JZD. Podle této zprávy byl počet JZD 39, jejich členů 1 160, členských závodů 746 a výměra zemědělské půdy 8 540 ha.

přežila, ale pouze zásluhou vysokých státních subvencí, bez nichž by po ztrátě téměř poloviny pracovních sil (členstva)²⁰⁰ neměla naději tento stav zvrátit.

Od září 1953 do února 1955 JZD v souhrnném okresním součtu vytratilo z původního stavu 2 563 členů celkem 1 455 (**56,68 %**) na konečných 1 112 členů. Ze 1 471 členských závodů JZD v tomto období vystoupilo z JZD 737 (**50,1 %**), což mělo za následek ztrátu 5 782 ha zemědělské půdy (**40,75 %**), takže z původního množství 14 188 ha došlo k poklesu na konečných 8 406 ha.²⁰¹ Krize kolektivizace měla na Jihlavsku vrchol na podzim roku 1954. Oproti celostátnímu průběhu bylo její vyvrcholení o rok opožděno. V číslech pro české země pokles půdy v JZD od září 1953 do června 1955 činil 333 582 ha (tedy **22,29 %**) a pokles závodů 42 282 (tedy **25,58 %**).²⁰² Srovnáme-li čísla za české země, bylo Jihlavsko krizí kolektivizace zasaženo v téměř dvojnásobné míře a roční zpoždění hlavního odlivu členstva (od října 1954) zasáhlo zdejší JZD mnohem drastičtěji. Krizové období bylo v zemědělství odrazem nedůvěry, že socialistická velkovýroba dokáže zvednout životní úroveň zaměstnanců ČSSS a členů JZD, která naopak kvůli přestavbě celého sektoru spíše poklesla. Důvodem byla špatná organizace práce a nesprávné odměňování za práci, což vyústilo ve velký odliv členů mezi lety 1953–1955.²⁰³

První polovina roku 1955 se pro další existenci JZD ukázala jako klíčová. I přes mírný úbytek členů a členských závodů JZD se situace v odcházení členů stabilizovala. Na konci dubna 1955 mizí z pramenů zmínky o JZD II. typu. Přejícné formy hospodaření mezi soukromým a socialistickým sektorem tak definitivně ztrácejí své zastoupení. Ústřední orgány umožnily v následujících letech z PV na Jihlavsku zakládat už jen pouze JZD III. a IV. typu, kterých od ledna do konce července 1955 existovalo v okrese Jihlava 41. Poslední JZD II. typu mělo v dubnu 1955 51 členů a 23 členských závodů a hospodařilo na 97 ha zemědělské půdy a počet JZD III. typu se od ledna do července 1955 ustálil na 41. Toto období v průběhu krize kolektivizace v okrese Jihlava můžeme označit jako stagnaci na jejím konci. Právě v tomto **období stagnace** režim zmobilizoval své síly, aby všemi

²⁰⁰ Podrobnosti k poklesu členstva k celostátnímu měřítku a sousednímu Brněnskému kraji Lubomír SLEZÁK, *Združstevnělá vesnice. K historii socialistické přestavby zemědělství Brněnského kraje v letech 1949–1959*, Brno 1981, s. 67; Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 267.

²⁰¹ C.d. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

²⁰² Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti 1948–1960. Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 269.

²⁰³ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 415, IV. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1956 – Zápis IV. okresní družstevní konference JZD jihlavského okresu, dne 22. února 1956. Zápis z okresní konference úbytek členů bagatelizuje očištěním JZD od rušivých živlů, rovněž zpráva o úbytku 1 100 ha zemědělské půdy JZD mezi 1. 1. 1953 – 31. 12. 1955 je bagatelizována o více než 350 ha; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

prostředky pokles členské základny zastavil.²⁰⁴ Mezi lednem až červnem tak JZD sice ztratila 167 členů a jejich počet se propadl k **alarmujícímu počtu 1053**²⁰⁵ ve 41 JZD, ale v tomto období byly položeny základy stabilizace členské základny. Během červencové náborové kampaně se však podařilo pro JZD 233 členů získat. Celkově tak od konce února přibýlo 225 členů (21,2 %) na konečných 1 286. Tito noví členové pocházeli většinou z řad nezemědělců, jelikož počet členských závodů za 5 měsíců poklesl o 20 (2,81 %) k nejzazší hranici 691, byť se po celé druhé čtvrtletí ustálil na 715.²⁰⁶ Rovněž úbytek zemědělské půdy se v tomto období podařilo výrazně omezit. Od počátku března do konce července 1955 jí přibýlo 111 ha (1,33 %) včetně zaniklého posledního JZD II. typu, čím se fond zemědělské půdy v JZD v tomto období snížil o 97 ha. V červenci JZD hospodařila s 8 420 ha zemědělské půdy.²⁰⁷ Pro členskou základnu bylo klíčové, že se podařilo zvrátit hromadný odliv členstva a navíc JZD získala do užívání 626, 89 ha²⁰⁸ neobdělané půdy.

Od srpna do konce roku 1955 můžeme hovořit o **období stabilizace** kolektivizačního procesu. O žních během srpna a září se projevila stabilizační snaha orgánů státní moci, která byla věnovaná nápravě situace v JZD. „*Jednotná zemědělská družstva díky usilovné pomoci strany a vlády docilují stále lepších hospodářských výsledků. Na základě této pomoci zaznamenala JZD našeho okresu rozšíření členské a půdní základny a bylo docíleno*

²⁰⁴ SOkA Jihlava ONV kart.10, inv. č. 414, III. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1955.

²⁰⁵ Vezmeme-li v úvahu, že v prosinci 1950 ve všech JZD II. a vyšších typů na okrese (23) tvořilo členskou základnu 1249 členů, byl stav členstva (1053) v červnu 1955 ve všech 41 JZD na okrese na hranici únosnosti, kdy se dostával pod hranici ze žní 1950 z počátku kolektivizační vlny (k 17. květnu 1950 – 812 členů před žňovou náborovou akcí);

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 44 z 22;

Tamtéž, Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

²⁰⁶ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o vývoji družstevního hnutí v okrese Jihlava a stavu JZD III. typu a jejich členské a půdní základny ku dni 30. 6. 1955. Zpráva udává počet členů na 1 200 a závodů 693, čímž udává čísla evidovaná u ostatních zdrojů až v červenci 1955.

²⁰⁷ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o politicko–hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o politicko–hospodářské základně JZD okresu Jihlava v letech 1951–1955;

Tamtéž, Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 19. října 1955, Hospodářská situace JZD. Čísla ve zprávě se proti jiným zdrojům pohybují v procentuálně nižších číslech, jelikož zpráva pracuje s čísly 38 JZD na počátku roku a 41 JZD na konci roku. Data za nově vzniklá JZD nezahrnuje do číselných statistik. Zpráva rovněž obsahuje bilanci počtu členů, zemědělských závodů i půdy JZD.

²⁰⁸ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o umístění neobdělané půdy STS z 5. dubna 1955 (z celkového množství neobdělané půdy 1 188,13 ha bylo umístěno 142,33 ha do ČSSS, 626,89 ha získala JZD, 242,15 ha dostal přidělen soukromý sektor, 10,56 ha získaly útvary Kulturně výchovné práce (KVP) a o zbylých 165,2 ha se postarala STS).

*založení 3 JZD a s výměrou zeměd. půdy 548 ha a s 84 členy. ... Toto nám pomůže přesvědčit další zemědělce ke vstupu do JZD a budeme stále blíže k cíli převedení vesnice na socialistickou velkovýrobu.*²⁰⁹ Za vystoupivší členy mnohá JZD začala získávat náhradu mezi dělníky v průmyslu, mezi zemědělci i ženami v domácnosti. Od srpna do prosince 1955 přibýlo v JZD dalších 83 členů (6,45 %). Vezmeme-li v potaz, že do června počet členů klesal, jak se postupně vyřizovaly nahromaděné odhlášky z JZD podané během podzimu 1954, bylo výsledné kladné saldo členské základny od počátku roku 149 nových členů pro JZD (12,21 %), s nárůstem v období od července do prosince 1955. Počet členů se tak do konce roku navýšil na 1 369.²¹⁰ Množství členských závodů se podařilo navýšit o 26 (3,76 %), aby jejich konečný počet činil 717 závodů.²¹¹ Zemědělská půda JZD byla od podzimu hlavně zásluhou ONV navýšena o na jaře přidělených 626 ha (7,43 %) na konečných 9 046 ha zemědělské půdy.²¹² Ke konci roku 1955 počet JZD III. typu fungovalo v jihlavském okrese 44,²¹³ což znamenalo přírůstek tří nových JZD,²¹⁴ proti stavu na začátku srpna.²¹⁵

Díky rozsáhlé mechanizační kampani, zvýšení kvality hnojení a větší kontroly plnění nápravných opatření ze strany ONV se průběhu roku 1955 podařilo dosáhnout vyšší produktivity práce a tím i vyšších výnosů. Objem zemědělské výroby tak za rok 1955 vzrostl o 11,5 %. Takto stabilizovaný socialistický sektor mohl do JZD v průběhu zimní kampaně pojmout nové závody a v obcích, kde ještě nebylo JZD, bylo možné přikročit k jeho

²⁰⁹ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 30. září 1955 z 19. října 1955, Hospodářská situace JZD.

²¹⁰ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

²¹¹ Tamtéž.

²¹² MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

C.d. ...SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o umístění neobdělané půdy STS z 5. dubna 1955. Tato zpráva uvádí 626,89 ha neobdělávané půdy pro JZD. Z pramenů bohužel nelze ověřit, zda přírůstek zemědělské půdy pro JZD nebyl právě jenom z tohoto přidělu, nebo se na něm výrazněji podílelo oněch 26 nově přijatých závodů. Samotná shoda čísel však k této interpretaci více než svádí. Jisté však zůstává, že tento přírůstek tvořil valnou většinu přírůstku zemědělské půdy do JZD.

²¹³ Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957.

²¹⁴ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o provedené kontrole hospodaření JZD, za dobu od 1. ledna do 31. prosince 1955.

„V plánu bylo 10 obcí pro založení JZD a byla založena 3 JZD. Byli získáni v dalších obcích někteří drobní a střední zemědělci a byla všude provedena agitace pro založení JZD. Toto se projevilo v roce 1956, kdy je již založeno 6 JZD a z dalších 2 obcí získáni zemědělci a další nábor se provádí.“

²¹⁵ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958, Zpráva o hospodářsko–finanční situaci JZD koncem roku 1955. Zpráva podrobně hovoří o jmenovitě o přírůstcích JZD III. typu, o JZD, která přestala vyvíjet činnost a rozpadla se a JZD II. typu, která definitivně přešla na provozní řád III. typu.

založení. V období od 1. ledna 1956 do 31. března 1956 probíhalo masivní zakládání nových družstev III. typu a můžeme hovořit, že se jednalo o **první vrchol druhé vlny kolektivizace** na jihlavském okrese. Z celkem 58 obcí okresu chybělo JZD jen ve 14 a do 31. března 1956 jich bylo založeno celkem 11 (31,81 %).²¹⁶ K 20. únoru 1956 socialistický sektor hospodařil již na 53,73 % zemědělské půdy okresu.²¹⁷ V lednu 1956 v důsledku náborové kampaně z předchozího roku přibyly dva PV a čtyři JZD III. typu. Počet JZD vzrostl na 48 a s přírůstkem 5 dalších JZD v únoru měl jihlavský okres již 53 JZD III. typu.²¹⁸ Hodnocení zimní kampaně zakládání JZD na přelomu let 1955–1956 tak vyznívá ve velmi pozitivním duchu. Socialistický sektor měl hospodařit na 55,5 % zemědělské půdy. Z toho na JZD připadalo 44,2 %, na ČSSS 10,8 % a na ostatní závody 0,5 % zemědělské půdy. Soukromý sektor obhospodařoval 44,5 % zemědělské půdy.²¹⁹ Ke konci března tak JZD chybělo pouze ve třech obcích okresu a osmi osadách či od roku 1954 městských čtvrtích.²²⁰

Do konce března přibylo dohromady 11 nových JZD a počet JZD dosáhl 55 JZD III. typu a 1 PV. Za tři měsíce kampaně přibylo do JZD od začátku roku 483 členů (35,28 %), aby v JZD pracovalo celkem 1852 družstevníků. Členských závodů přibylo na 228 (31,79 %) na konečných 945 závodů, což je největší přírůstek, jakého bylo v kolektivizačním procesu za pouhé tři měsíce dosaženo. Překotně též narostla i výměra zemědělské půdy JZD o 2 963 ha (32,75 %), aby JZD hospodařila na 12 009 ha a již na jaře mohly být rozorány meze u polí nových členských závodů.²²¹ Množství zemědělské půdy v JZD III. typu, které na počátku krize kolektivizace koncem srpna 1953 činilo na Jihlavsku 12 003 ha, se tak podařilo definitivně překonat. Okresní orgány se častými kontrolami se snažily podchytit

²¹⁶ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

²¹⁷ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 415, IV. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1956 – Zápis IV. okresní družstevní konference JZD jihlavského okresu, dne 22. února 1956. Poměr mezi socialistickým a soukromým sektorem může být na počátku roku podle čísel ze statistiky za jednotlivé obce zhruba vyrovnaný, vezmeme-li v úvahu rozšíření půdní základny JZD v roce 1956 o 2 271 ha zemědělské půdy. Navíc statistiky z různých zdrojů se mohou v rámci několika procentních bodů lišit.

²¹⁸ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

²¹⁹ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva pro zasedání pléna ONV k zimní kampani r. 1955–56.

²²⁰ Tamtéž, Jmenovitě se jedná o: „*Beranovec, Bílý Kámen, Bítovčice, Boršov, Hojkov, Hutě, Komárovice, Mirošov, kde doposud probíhají akce pro založení JZD.*“ Toto číslo se jeví nízké, ale vzhledem k datům z hlášení v následujících letech JZD vznikala i v částech obcí jako byly osady nebo městské části Jihlavy. Již na přelomu let 1957–1958 bylo v okrese Jihlava prokazatelně více JZD než obcí. Dobová metodika však tento rozdíl nereflektuje.

²²¹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

problémy v hospodaření a hledaly cestu k jejich řešení, aby se stávající JZD co nejvíce upevnila.²²²

První polovina roku 1956 znamenala novou vlnu překotně zaváděné kolektivizace.²²³ Hlavním problémem v nových JZD byl nedostatek vhodných prostor pro společné ustájení hospodářského zvířectva a bylo nutno udělat i pořádek v odměňování členů.²²⁴ Zemědělské odbory KNV a ONV se všemi prostředky snažily pomoci JZD tyto problémy řešit a družstva upevnit trvale jako provozního řádu III. typu. Upevnění družstev měly pomoci s rozsáhlé státní investice hlavně pro nově vzniklých 12 družstev. Aby tato družstva mohla jako III. typy vůbec fungovat, bylo nutné vybudovat rozsáhlou síť kravínů, vepřínů, drůbežáren a koníren. Stát měl v plánu v příštích pěti letech uvolnit do JZD na Jihlavsku 108 mil. Kčs a zvýšit jimi obhospodařovanou výměru zemědělské půdy na 19 000 ha v roce 1957, 21 500 ha v roce 1958 a 21 938 ha v roce 1959.²²⁵

Po uskutečnění prvního vrcholu druhé vlny kolektivizace s masivním nábořem do JZD následovalo upevňování stávajícího družstevního sektoru. Žně roku 1956 znamenaly přímý opak proti dosavadní praxi, protože žádné nové JZD v tomto období nevzniklo. Mocenské orgány se snažily stabilizovat stávající družstva a dopřát si čas, aby po prvním úspěšném vrcholu druhé vlny kolektivizačního procesu ze zimní kampaně od ledna do března mohly připravit a naplánovat hlavní vrchol kolektivizační vlny. V období mezi dubnem roku 1956 až červnem roku 1957 byl družstevní sektor pozvolna upevňován a rozšiřován. Toto časové rozmezí můžeme označit za **přípravné období** pro předpokládané završení kolektivizačního procesu, jehož cílem byla likvidace dosud silně zastoupeného soukromého sektoru s 37,21 % veškeré zemědělské půdy (mapa 7).²²⁶

²²² SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o upevňování stávajících JZD, nových JZD a kontrola hospodaření stávajících JZD za I. čtvrtletí 1956 z 2. května 1956.

²²³ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Zpráva pro byro ÚV KSČ o zakládání a dalším rozvoji JZD ze září 1955.

²²⁴ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Projednání usnesení byra KV KSČ ze dne 16. 5. 1956, týkající se odstranění závad zjištěných při kontrole hospodaření JZD za 1. čtvrtletí 1956.

²²⁵ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Pětiletý plán rozvoje zemědělské výroby v JZD okresu jihlavského.

²²⁶ C. d. SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, mapa okresu Jihlava, územní organizace k 1. 2. 1949, měřítko 1:200 000; *Mapový lexikon obcí ČSSR*, Praha 1967, mapový list 6 Kraj jihomoravský, 7 – Jihlava;

SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Výměra dle sektoru zemědělská půda k 15. 11. 1956.

Tabulka 8: Vlastnická struktura zemědělské půdy 15. 11. 1956²²⁷

Zemědělská půda 15. 11. 1956		
JZD (ha)	13 053	42,71 %
soukromý sektor (ha)	11 372	37,21 %
úpadkové závody (ha)	1 479	4,84 %
ostatní včetně ČSSS (ha)	4 661	15,25 %
Okres celkem (ha)	30 565	100,00 %

Od října do prosince 1956 se počet JZD snížil na 55, když se i přes postup kolektivizačního úsilí v zakládání nových JZD některá družstva rozpadla pro nezvladatelné hospodářské potíže.²²⁸ Za rok 1956 tedy přibylo na okrese Jihlava 11 JZD III. typu. Členskou základnu se podařilo náborovými akcemi rozšířit o 562 členů (41,05 %) na konečný počet 1 931 členů. Zemědělských závodů za celý rok přibylo v JZD 257 (35,84 %), z toho pouhých 29 se začlenilo do JZD mezi dubnem a prosincem 1956. Počet závodů v JZD tak v prosinci roku 1956 stoupl na konečných 974 závodů. S nárůstem počtu závodů a členů přibylo za rok do půdního fondu JZD 3 973 ha zemědělské půdy (43,91 %) a jeho rozloha čítala na konci roku 13 019 ha.²²⁹ Rok 1956 přinesl po stabilizaci v druhé polovině roku 1955 první vrchol nové překotné vlny kolektivizace zemědělské půdy a její držby, a to rovnou ve skupině družstev III. typu. Zastoupení soukromého sektoru ve struktuře vlastnictví zemědělské půdy na okrese kleslo na druhé místo po JZD a před ČSSS (srov. tabulka 8 a mapa 7). Socialistický sektor (dohromady JZD a ČSSS) dosáhl

²²⁷ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Výměra dle sektoru zemědělská půda k 15. 11. 1956;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva pro radu ONV v Jihlavě uvádí pro JZD III. typu bez nově založeného JZD v Uhřetovicích 12 930,03 ha; pro soukromě hospodařící zemědělce 11 076,59 ha; ČSSS 2 968,7 ha; Záhumenky členů JZD 522,74 ha; MNV 302,85 ha; STS 96,34 ha; ZPV/Zahrádkáři 163,23 ha; bez hospodáře 234,81 ha a ostatní 164,5 ha zemědělské půdy.

²²⁸ Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957;

Srov. SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Seznam JZD a seznam běžných účtů jihlavského okresu; Tamtéž zápis z jednání mezi zástupci SB Č. z 10. října 1956. Prameny hovoří o úkolech pro jednotlivé zástupce, kdy ke 12. říjnu má být zařízen řádný zápis o likvidaci JZD v Řehořově ustanovením likvidátora. Seznam JZD počítá dále se likvidací JZD Huškovy Dvory, Rounek a Měšín.

²²⁹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva k prováděné kontrole hospodaření za rok 1956. Zpráva reaguje na plán výroby z předchozího roku a podle jednotlivých kvartálů roku 1956 uvádí řádově nižší čísla, které vystihují trend růstu počtu členů, členských závodů a zemědělské půdy. Lze se tedy domnívat, že čísla v ní nezahrnují 12 nově ustanovených JZD.

hranice 55 % veškeré zemědělské půdy a stal se tak v zemědělství okresu Jihlava dominantní složkou.

První polovina roku 1957 byla ze strany okresních a krajských orgánů ve znamení příprav na druhý vrchol ve druhé vlně kolektivizačního procesu. Usnesení z konference JZD jasně hovoří o neutuchající agitaci, které by všichni členové družstev měli vynaložit, aby se do konce roku členská základna co nejvíce rozšířila. Rovněž podpora JZD okresu ze strany státu jen za rok 1956 ve výstavbě činila 11,34 milionů Kčs²³⁰ a celkově dosáhla částky přes 17 milionů Kčs.²³¹ Vysoké investice si také vyžádalo rozorání mezí v obcích s tzv. novými JZD a též mezí půdy členů, kteří přistoupili do již fungujících družstev. Od podzimu 1956 byla zahájena nová další a větší vlna HTÚP.²³²

Mezi 20. až 24. březnem 1957 vydalo ministerstvo zemědělství a lesního hospodářství směrnici „O urychlení a zlevnění investiční výstavby JZD.“²³³ Investice do JZD se následně za rok 1957 v okrese Jihlava vyšplhaly na 13 mil. Kčs.²³⁴ Upevňování a rozšiřování JZD mělo velkou podporu ve státní administrativě a jeho plány byly rozpracovány okresními orgány a jejich plnění podléhalo kontrole KNV.²³⁵ V prvních třech měsících roku 1957 přibýlo jedno JZD a do poloviny roku dvě JZD. Jejich počet dosáhl 57 a členská základna se

²³⁰ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění investiční výstavby JZD k I. čtvrtletí r 1956 uvádí celkové plánované investice na rok 1956 ve výši 11 340 000 Kčs, z čehož 1,7 milionu Kčs připadalo právě na I. čtvrtletí. Nesplněno však zůstalo 505 tisíc Kčs, kdy se z nich však 239 tisíc Kčs podařilo proinvestovat nad plán v následujících měsících. Skluz investic vůči plánu nabral v za první čtvrtletí 15, 64% z plánovaných prostředků. Vezmeme-li v úvahu sezónnost stavebních prací, tak je vysoce pravděpodobné, že celková částka na rok 1956 byla proinvestována. Čísla za zbývajících období jsou k dispozici pouze na úrovni plánu financování;

Ke konkrétním detailům staveb srov. SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 412, Plány investiční výstavby JZD, kontroly hospodárnosti při výstavbě 1954–1958.

²³¹ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 416, V. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1957 – Návrh resoluce V. okresní konference JZD okresu jihlavského konané dne 27. února 1957 v Jihlavě.

²³² SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 6, inv. č. 358, Hospodářsko-technické úpravy pozemků, arondace půdy (Dolní Cerekev, Dušejov, Jersín, Kozlov, Kostelec, Pávov, Předboř, Rounek, Staj, Střížov, Vyskytná nad Jihlavou, Vysoká) 1955–1959;

SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP od 1. 1. Do 2. 9. 1957.

²³³ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Za urychlení a zlevnění investiční výstavby JZD 20. – 24. března 1957. Z materiálu vyplývá, že se ministerstvo normativní směrnici snažilo zefektivnit výstavbu hospodářských budov, aby výstavba probíhala rychleji a hlavně levněji než v průběhu let 1952–1956. Vybírat hospodářsky účelnější stavby a šetřit na projektech pomocí tzv. typových projektů, kdy volba typu stavby s existujícím projektem sníží náklady na výstavbu hospodářských budov. Též, aby si družstevníci najímali stavební firmy jen na složitější úkoly, které nejsou schopni zvládnout svépomocí.

²³⁴ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Úkol investic na rok 1957.

²³⁵ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Postup združstevňování k 1. 7. 1957 JZD III. typu a nutnost zvýšení úkolů združstevňování v letošním roce oproti stanovenému perspektivnímu plánu. Zasláné instrukce Správy zemědělství a lesního hospodářství rady KNV v Jihlavě okresním orgánům ze dne 9. července 1957. Tento plán udává stav zemědělské půdy v JZD na 14 359 ha (cca 48%) a zvyšuje plánovaný stav na konci roku z 15 000 ha na 17 300 ha (z původně plánovaných 51% na 59% veškeré zemědělské půdy).

rozšířila o 200 na 2 131 členů. Za půl roku přibylo 48 závodů a s nimi 773 ha zemědělské půdy. JZD sdružovala 1022 závodů a hospodařila na 13 792 ha zemědělské půdy.²³⁶

Etapa pozvolného upevňování a rozšiřování družstevního sektoru od počátku dubna 1956 do června 1957 se vyznačovala konstantním množstvím existujících družstev v rozsahu mezi 55 a 56 JZD, kdy počet 56 JZD z jara 1957 byl až v polovině června rozšířen založením jednoho družstva na počet 57 JZD III. typu. Členská základna se za rok a čtvrt rozšířila o 279 členů (15,06 %) na již zmíněných 2 131 členů. Množství závodů pozvolna přibylo o 89 (9,86 %) na 1022 a do družstev členové za rok a čtvrt vnesli 1 783 ha zemědělské půdy (14,84 %). Celkově tak stabilizovaná družstva k 30. červnu 1957 hospodařila na 13 762 ha zemědělské půdy.

Žně roku 1957 byly **druhým vrcholem druhé vlny kolektivizace** zemědělství na Jihlavsku, který trval od počátku července do konce září 1957. V průběhu tří měsíců vzniklo 7 nových JZD a počet JZD se ustálil na 64 JZD III. typu.²³⁷ Od počátku roku se jedná o přírůstek 9 JZD.²³⁸ Členská základna se rozšířila o 536 členů (25,15 %) na 2 667 členů ve 1 297 členských závodech JZD, jejichž počet vzrostl za tři měsíce o 275 (26,90 %). Do JZD během druhého vrcholu druhé vlny kolektivizace noví členové zaevidovali ke konci září 1957 množství 2 416 ha zemědělské půdy (17,51 %),²³⁹ Po uskutečnění tohoto druhého vrcholu **JZD obhospodařovala 16 208 ha zemědělské půdy, což činilo více než polovinu půdy na celém okrese (53,89 %).**

Společně s přípravným obdobím druhého pololetí 1956 představuje rok 1957 hlavní vrchol druhé vlny kolektivizačního procesu²⁴⁰ socializace vesnice (průběh srov. tabulka 9). Prvním vrcholem ve druhé vlně se dá považovat na Jihlavsku období od ledna do března

²³⁶ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 416 – V. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1957 – Zpráva předsedy ONV pro okresní konferenci JZD za rok 1956. Zpráva uvádí množství nových členů za poslední tři měsíce a výměru zemědělské půdy, kterou členové vnesli do již existujících družstev nebo do nově založeného JZD III. typu v Uhřínovicích. Potvrzuje další vývoj rozložení zemědělské půdy dle sektorů (Srov. *Tabulka 8: Struktura zemědělské půdy k 15. 11. 1956* a *Mapa 7: Struktura zemědělské půdy v okrese Jihlava 1956*, Mapové výstupy, s. 238), kdy JZD hospodařila na 46,3% zemědělské půdy okresu. Rovněž uvádí, že se družstva ekonomicky stabilizovala.

²³⁷ Seznam JZD jmenovitě podle obcí okresu srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 05 Jmenné výkazy JZD 1955–1957.

²³⁸ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – Zpráva o pomoci novým JZD z 18. září 1957. Zpráva hovoří o nových JZD jmenovitě v 9 obcích: Beranovec, Bílý Kámen, Bítovčice, Boršov, Dolní Smrčné, Hojkov, Komárovice, Předboř a Svatoslav. Udává též počet závodů v JZD na 1 277, počet členstva 2 588 a množství zemědělské půdy 16 157 ha – přírůstek od počátku roku podle zprávy činí 303 závodů, 153 členů a 3 137 ha zemědělské půdy.

²³⁹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

²⁴⁰ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Zpráva pro byro ÚV KSČ o rozvoji JZD z konce roku 1957.

1956. Třetí závěrečný vrchol překotné druhé vlny kolektivizace proběhl až o žních 1958.²⁴¹ Druhá vlna kolektivizace se na Jihlavsku navíc vyznačuje tím, že před každým z jejích tří vrcholů probíhá poměrně dlouhé stabilizační období.

Tabulka 9: Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 15. 12. 1956–31. 12. 1957²⁴²

Okres Jihlava	Zemědělská půda 15. 12. 1956 (ha)		Zemědělská půda 1. 8. 1957 (ha)		Zemědělská půda 15. 12. 1957 (ha)	
JZD	12 936	43,02%	14 740	49,02%	16 639	55,08%
ČSSS	4 258	14,15%	4 696	15,61%	4 325	14,32%
ostatní soc. sektor včetně záhumenek	2 033	6,75%	576	1,91%	2 155	7,14%
soukromý sektor	10 849	36,08%	10 064	33,46%	7 088	23,46%
CELKEM	30 076		30 076		30 207	

Od počátku října 1957 do konce srpna 1958 můžeme hovořit o **přípravném období před třetím a finálním vrcholem druhé vlny kolektivizace**. K 31. prosinci 1957 počet JZD zůstává nezměněn na 64. Členská základna se od září navyšuje o 27 na 2 694 členů. Počet závodů v JZD během podzimu stoupl o 40 na 1 337 a JZD si polepšila o 368 ha, aby na konci rukou 1957 hospodařila na 16 576 ha zemědělské půdy.²⁴³ V nových JZD se krajské a okresní orgány angažovaly, aby v nich byl proveden společný osev a tím i HTÚP s rozoráním mezí. Také došlo k uvolnění krajských peněz pro STS, aby byly potřebné práce realizovány.²⁴⁴

Pokračování procesu kolektivizace na Jihlavsku se v první polovině roku 1958 projevilo stabilizací stávajících JZD a dílčím nárůstem jejich členské základny a zemědělské půdy. V průběhu přípravného období počet členů vzrostl celkem o 196 (7,34 %), z toho o 169 (6,27 %) od stavu na počátku roku 1958 na konečných 2 863 členů. Závodů do JZD přibýlo 128 (9,86 %) z čehož od počátku roku činilo 88 závodů (6,58 %), aby v srpnu 1958 fungovalo v rámci JZD 1425 členských závodů. Množství obhospodařované zemědělské půdy se v tomto v "třetím stabilizačním" přípravném období se navýšilo o 948 ha (5,84 %), z toho od počátku roku 580 ha (3,49 %), aby koncem srpna 1958 se v 65 JZD hospodařilo

²⁴¹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava.

²⁴² SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava.

²⁴³ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

Tamtéž, 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. prosinci 1957;

Tamtéž, 01 Výkazy struktury závodů JZD – Jednorázové šetření struktury závodů a půdy v JZD se společným hospodařením (III. a IV. typu, podle stavu k 15. 12. 1957).

²⁴⁴ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP od 1. 1. do 2. 9. 1957.

na 17 156 ha zemědělské půdy.²⁴⁵ Okres Jihlava se tak na konci prvního čtvrtletí blížil do finále kolektivizačních snah signalizujícího dokončení celého procesu. Podíl jeho přírůstků v Jihlavském kraji tvoří pouze nepatrnou část z 38 696 ha zemědělské půdy, 8 725 členů a 5 123 závodů, které v kraji přibyly do JZD.²⁴⁶ V červenci 1958 je KNV evidováno stále 64 JZD III. typu. O žních 1958 bylo v červenci založeno jedno JZD a v srpnu také jedno JZD. Na počátku roku 1958 přichází do družstevní politiky nový rozměr, kdy kromě požadavku „rozšíření družstev o všechny dosud soukromě hospodařící usedlosti“, měly být ze zisků družstev vytvořeny okresní zajišťovací fondy a řešena mnohá sociální témata. Samotná družstva měla být upevněna dodržováním stanov, aby výroba dokázala zajistit vyšší mzdy družstevníků.²⁴⁷

Tabulka 10: Struktura zemědělských závodů v JZD 15. 12. 1956–31. 12. 1958²⁴⁸

Zem. záv. ve III. a IV. typu	počet závodů celkem	počet závodů celkem (%)	do 0,5 ha	0,51–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–15 ha	15,01–20 ha	20 a více ha
stav k 15.12.1956	967	100,00	25	79	195	222	252	102	92
stav k 15.12.1957	1 353	139,92	45	106	282	343	323	139	115
stav k 31.12.1958	2 179	161,05	47	251	585	590	436	155	115

²⁴⁵ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;

Tamtéž, 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. červenci 1958; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958;

Tamtéž, Přehled o rozvoji JZD I. pololetí 1958. Přehled pracuje se 64 JZD, 2 790 členy a počtem zemědělských závodů 1 383. Množství obdělávané zemědělské půdy v JZD stanovuje na 17 583 ha, což zahrnuje půdu JZD včetně záhumenek členů, které do půdy JZD III. a vyšších typů nejsou započítávány. V této studii se objevují v případě členů JZD III. a vyšších typů v kategorii ostatní nebo ostatní socialistický sektor.

²⁴⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Stručný přehled o rozvoji JZD v roce 1957 a v první polovině r. 1958 v porovnání s plněním výhledového plánu o rozvoji JZD do r. 1960.

²⁴⁷ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 10, inv. č. 417, VI. okresní konference JZD – průběh, referáty atd. 1958 – Návrh resoluce VI. okresní konference JZD okresu jihlavského konané dne 20. února 1958 v Jihlavě.

²⁴⁸ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 02 Sumář JZD 15. 12. 1956 – Jednorázové šetření o struktuře sdružených závodů v JZD III.–IV. typu podle stavu k 15. XII. 1956 z 25. 2. 1957;

Tamtéž, 01 Výkazy struktury závodů JZD – Okresní /krajský/ sumář o struktuře sdružených závodů a půdy v JZD se společným hospodařením /III. a IV. typu/ podle stavů k 15. 12. 1957;

Tamtéž, 03 Jednorázové šetření o postupu združstevňování 31. 12. 1958.

Od počátku září do konce roku 1958 probíhala v okrese Jihlava poslední rozsáhlá kampaň v rámci **třetího vrcholu druhé vlny kolektivizace**, na jehož konci byla téměř většina zemědělských závodů a jejich půdy socializována. Nábor nových členů a zemědělských závodů probíhal tradičně ve žních během srpna a září a pokračoval po provedení podzimních prací v průběhu měsíců listopadu a prosince. Ke konci roku 1958 fungovalo v okrese Jihlava 66 JZD III. typu s 4 286 členy a 2 170 členskými závody. Členská základna JZD od konce srpna 1958 vzrostla o 1 423 členů (49,7 %) a 754 členských závodů (52,91 %). JZD hospodařila na 20 839 ha zemědělské půdy, jejíž rozsah proti srpnu vzrostl o 3 683 ha (21,46 %).²⁴⁹ Úhrnné množství půdy v JZD tak činilo 72,08 % zemědělské půdy okresu.²⁵⁰ Tato poslední masová a mnohde nátlaková kampaň přinesla likvidaci zbytku několik let odporujícího soukromého sektoru (na 1,84 %) a zemědělství bylo v absolutní většině socializováno (srov. tabulka 11).

Na konci roku pak třetí vrchol druhé vlny kolektivizačního procesu dosahuje téměř absolutní socializace zemědělství. Na konci roku navíc ubývá jedno JZD a počet všech JZD činí jen 65, kdy začíná nový fenomén v rámci kolektivizace československého zemědělství. Jeho podoba se ukázala v záměru vytvářet velká JZD na území několika obcí **slučováním již existujících JZD**. Stávající heslo „JZD v každé obci“ je tak překonáno; stávající samostatná JZD budou v budoucnu dílčími ekonomickými úseky velkých družstevních agrocelků. Výhledový plán o rozvoji JZD do roku 1960 počítal úplnou socializací venkova. Ta byla na okrese Jihlava po stránce majetkové struktury v zemědělství na konci roku 1958 v podstatě dokončena (srov. tabulka č. 11). „Zůstává nejdůležitější ekonomický úkol a to dokončit socializaci okresu tak, aby státní statky a JZD v roce 1960 hospodařily na 92,9 % celkové výměry v okrese.“²⁵¹

Tabulka 11: Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 31. 3. 1958–31. 12. 1958²⁵²

Okres Jihlava	Zemědělská půda 31.3.1958 (ha)		Zemědělská půda 31.12.1958 (ha)	
	ha	%	ha	%
JZD	16 651	56,18%	20 839	72,08%
ČSSS	4 351	14,68%	4 675	16,17%
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	1 605	5,42%	2 864	9,90%
soukromý sektor	7 030	23,72%	533	1,84%
CELKEM	29 638		28 911	

²⁴⁹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 30. září 1958.

Tamtéž, Postup združstevňování k 31. prosinci 1958.

²⁵⁰ Tamtéž; Srov. Zdroj tabulky č. 11 vs. tabulka č. 12.

²⁵¹ SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 345, Plány, plánování odboru zemědělství 1954–1957 – Návrh programového plánu ONV v Jihlavě na volební období 1957–1960 z 29. března 1957.

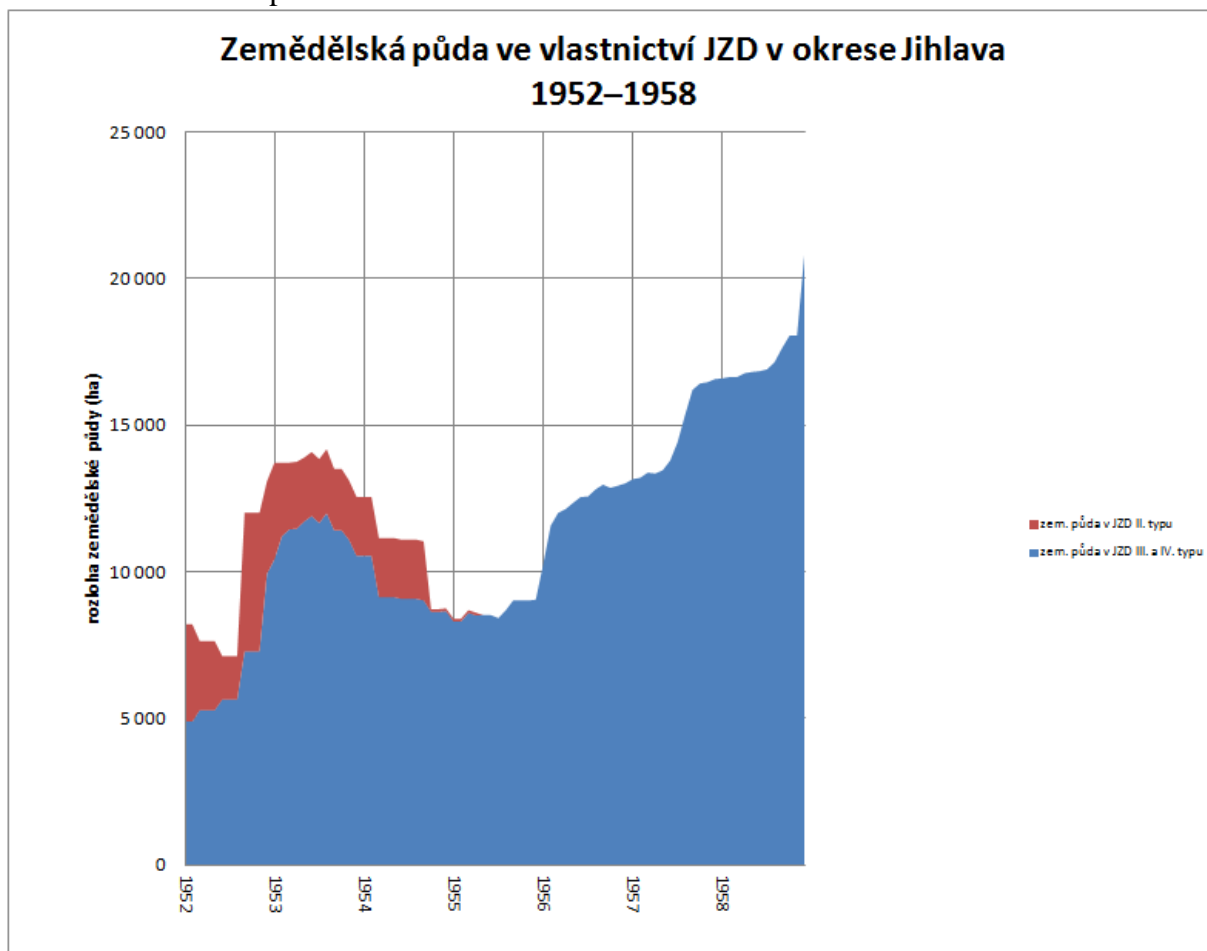
²⁵² SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958.

Tabulka 12: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958²⁵³

	Počet členů JZD		Počet zemědělských závodů JZD		Zemědělská půda v JZD (ha)		Podíl z rozlohy zemědělské půdy okresu (%)	
	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ
31. 12. 1951	877	846	269	362	3319	4893	11,04	16,27
30. 6. 1952	632	1605	134	414	1491	5643	4,96	18,76
30. 9. 1952	1511	1672	616	543	4723	7291	15,70	24,24
31. 12. 1952	1016	3105	411	860	3155	9 932	10,49	33,02
30. 6. 1953	577	2016	299	1104	2185	11907	7,26	39,59
31. 8. 1953	577	1990	299	1093	2185	12003	7,26	39,91
31. 12. 1953	498	1844	273	1019	2019	10546	6,71	35,06
31. 12. 1954	51	1169	23	770	97	8661	0,32	28,80
28. 2. 1955	51	1061	23	711	97	8309	0,32	27,63
31. 7. 1955	0	1286	0	691	0	8420	0,00	28,00
31. 12. 1955	0	1369	0	717	0	9046	0,00	30,08
31. 3. 1956	0	1852	0	933	0	12009	0,00	39,93
31. 12. 1956	0	1931	0	974	0	13019	0,00	43,29
30. 6. 1957	0	2131	0	1022	0	13792	0,00	45,86
30. 9. 1957	0	2667	0	1297	0	16208	0,00	53,89
31. 12. 1957	0	2694	0	1337	0	16576	0,00	55,11
31. 8. 1958	0	2863	0	1425	0	17156	0,00	57,04
31. 12. 1958	0	4286	0	2179	0	20839	0,00	69,29

²⁵³ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952;
MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959;
Tamtéž, Postup združstevňování k 31. srpnu 1958;
Tamtéž, Postup združstevňování k 31. prosinci 1958;
SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958;
SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava.

Graf 1: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Jihlava 1952–1958²⁵⁴

Proces kolektivizace zemědělské půdy v okrese Jihlava v desetiletí 1949–1959 probíhal v několika fázích. Na základě sledování množství zemědělské půdy v JZD, počtu členských závodů vnesených do JZD a počtu členů je možno stanovit vývojovou křivku o vývoji přechodu ze soukromé zemědělské malovýroby na socialistickou družstevní velkovýrobu. V prvním roce krátce po vzniku zákona o JZD byly ustanovovány první přípravné výbory a do konce roku vznikly první JZD provozního řádu I. typu. Po této přípravné fázi došlo k první masivní vlně kolektivizace se dvěma hlavními vrcholy od léta roku 1950 (první vrchol můžeme označit masivním zakládáním JZD II. typu) a ve druhé polovině roku 1952 (kdy je založeno nejvíce JZD III. typu). Tato první vlna by se dala charakterizovat jako vlna postupná, kdy vznik družstev v jednotlivých obcích na Jihlavsku probíhal vzestupně od nižšího k vyššímu typu. Obecně by se dalo říci, že JZD ustavená v roce 1949 se upevňovala a v následujícím roce přešla na II. typ a rok na to se stabilizovala na III. typu. Totéž se dá zobecněně říci o druhém vrcholu, tj. JZD, která dosáhla provozního řádu

²⁵⁴ Zdroj dle zdrojů tabulky 12 *Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958* s rozšířením zdrojů za jednotlivé měsíce.

III. typu před koncem roku 1952. Tento model fungoval na okrese Jihlava do poloviny roku 1953, kdy se některá družstva kvůli hospodářským potížím začala rozpadat. Zaniklá JZD provozního řádu III. typu byla sice nahrazena převedením některých JZD ze II. typu na III. typ, počet JZD se za rok 1953 téměř nezměnil – na úkor převedených družstev II typu – a začal stagnovat. Průběh krize kolektivizačního procesu na jihlavském okrese dokládají všechny tři hlavní sledované ukazatele: množství zemědělské půdy, počet členských závodů JZD a počet družstevníků.

Od počátku září 1953 do konce února 1955 docházelo k masivnímu odchodu členů z JZD i s jejich pozemkovým majetkem. Nejvíce byla tímto odlivem postižena JZD II. typu, evidovaná ještě na konci roku 1953. Většina z nich se totiž v roce 1954 rozpadla, nebo již zmíněným povýšením na provozní řád III. typu nahradila rozpadlá JZD v této kategorii. Teprve opatření ze strany krajských a okresních orgánů a nemalé finanční částky umožnily udržet stávající JZD alespoň jako menšinová. Úbytek členstva a zemědělské půdy z družstev se v první polovině roku 1955 podařilo zastavit. Rok 1955 je rokem, kdy se situaci v zemědělství okresu Jihlava povedlo zvrátit. Celostátní sjezd vládnoucí KSČ vypracoval strategii, jak postupovat do budoucna. Z jeho usnesení vyplynulo několik nařízení na krajské a okresní úrovni, na základě jejichž realizace byl kolektivizační proces stabilizován.

Zlepšení podmínek socialistického sektoru se tak následně stalo odrazovým můstkem pro druhou vlnu kolektivizace. Ta proběhla na okrese Jihlava mezi lety 1956–1958. Charakteristickým znakem druhé vlny kolektivizace byla překotná forma, kdy byla rovnou zakládána JZD III. a vyššího typu. Druhá vlna kolektivizace zemědělské půdy na Jihlavsku měla charakter tří stupňů – vrcholů, kdy každý z nich měl dlouhou přípravnou fázi. První stupeň proběhl v lednu – březnu 1956 (vznik 11 JZD), druhý při žních 1957 mezi červencem a zářím (vznik sedmi JZD) a třetí stupeň s počátkem po žních (září) a koncem v prosinci 1958. Každý z těchto stupňů znamenal nárůst zemědělské půdy do JZD i nárůst členstva. Poslední netradiční období vstupu do JZD v roce 1958 nevykázalo vznik žádného nového JZD, ale bylo charakteristické masivní nátlakovou kampaní s cílem zapojit soukromé rolníky do již existujících družstev.²⁵⁵

²⁵⁵ Pro převážné části této kapitoly byl doslovně použit text starší studie autora a místy revidován o nové poznatky: Jaromír KARPÍŠEK, Vývoj půdní rozlohy zemědělských závodů na Jihlavsku v období kolektivizace 1949–1959, VLH 35, 2016, s. 49–77. Výsledek projektu specifického výzkumu FF UHK za rok 2014.

Broumovsko

O okrese Broumov můžeme hovořit jako o typickém příkladu pohraničního regionu po odsunu nedostatečně obydleného, ve kterém v roce 1949 ještě probíhalo opětovné dosídlování lidmi z vnitrozemí. Průběh kolektivizace zemědělství tak může být modelovým příkladem pro vývoj tohoto procesu v pohraničním regionu, byť i v tomto případě mohla nastat určitá místní specifika. Aby bylo možné posoudit vývoj za celé desetiletí, je nejdříve nutné provést krátký rozbor počátečního stavu rozvrstvení vlastnictví zemědělské půdy na broumovském okrese.

V lednu 1949 se zemědělská půda z převážné části nacházela v soukromých rukou a dříve zastoupený systém národních správ hrál v tuto dobu v zemědělství již marginální roli. Broumovský okres se skládal z 57 obcí a osad, kde zemědělci obhospodařovali 32 630,5 ha zemědělské půdy, z převážné části s velkou svažitostí terénu. Počet zemědělských závodů činil 3 223 samostatných hospodářských jednotek. Drobní rolníci s velikostí závodu do 5 ha hospodařili v 1 585 závodech v téměř polovině všech zemědělských závodů (49,18 %). K dispozici však měli pouze 6,16 % veškeré zemědělské půdy – 2 011,71 ha. Středních rolníků, jejichž závody nepřesáhly velikost 20 ha, tvořili skupinu o 1 435 závodech (44,2 % všech závodů). Střední rolníci tak hospodařili na 16 944,34 ha zemědělské půdy okresu (51,93 %). Jako důsledek dosídlování vznikla na okrese silná skupina majitelů usedlostí o velikosti 5–20 ha, která se do rozsahu obdělávané půdy mohla rovnat středním zemědělcům z okresů v nevysídleném vnitrozemí. Velikostní skupina nad 20 ha zemědělské půdy hospodařila na 203 závodech, což se rovnalo 6,3 % všech závodů. Toto malé procento závodů hospodařilo se 13 673,35 ha zemědělské půdy a mělo tak 41,91 % podíl veškeré zemědělské půdy broumovského okresu. Do této skupiny byla zahrnuta i velikostní kategorie nad 50 ha, která měla celkem 40 závodů (1,24 %) s 8 999,01 ha zemědělské půdy (27,58 %). Zůstává však otázkou kolik z tohoto množství půdy a závodů činily soukromé závody a kolik ČSSS? I když podle tehdy platné ústavy měla být držba půdy nad 50 ha ve státních rukou, není jasné, jaké množství půdy státní statky obhospodařovaly. Kusé prameny týkající se státních statků zpětně hovoří o 1 637 ha,²⁵⁶ což byl jen pouhý zlomek z tak velkého množství zemědělské půdy. Jisté též je, že pozdější prameny hovoří

²⁵⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1225, inv. č. 3444, sign. 108 – Zprávy o plnění plánu rozvoje zemědělství v pětiletém plánu 1951–1954 ČSSS; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1198, inv. č. 3376, sign. 611, Národní správa velkostatků, zbytkových statků, zemědělského majetku a její likvidace okr. Broumov (Meziměstí, Skály, Stárkov).

o celkovém množství zemědělské půdy na Broumovsku v řádu kolem 23 tis. ha.²⁵⁷ Vše nasvědčuje domněnce, že na počátku padesátých let přestalo být využíváno větší množství půdy jako zemědělská půda.

Tabulka 13: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Broumov v lednu 1949²⁵⁸

	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Závodů celkem 1949	815	176	160	434	487	948	163	40	3223
Závodů v % 1949	25,29	5,46	4,96	13,47	15,11	29,41	5,06	1,24	100,00
Zemědělská půda závodů celkem 1949 (ha)	164,78	128,14	228,14	1490,65	3707,58	13236,76	4674,34	8999,01	32630,5
Zemědělská půda závodů 1949 v %	0,50	0,39	0,70	4,57	11,36	40,57	14,33	27,58	100,00

První JZD v pohraničním Broumovsku vzniklo v obci Bystré 26. dubna 1949.²⁵⁹ Do konce roku bylo 10 schválených PV a ustaveno 8 JZD I. typu,²⁶⁰ která měla 177 členských závodů a 345 členů. Politicky se 266 členů řadilo ke KSČ a pět spadalo pod ostatní strany NF. Nástup kolektivizace byl v průběhu prvního roku velmi pozvolný a z převážné většiny tvořili členskou základnu JZD komunisté, jejichž hospodářství spolupracovala o žních a následném osevu na 188, 57 ha zemědělské půdy.²⁶¹

²⁵⁷ Srov. zdroje přehledové tabulky 17, pozn. pod čarou č. 323, s. 89; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954 (neuspořádáno).

²⁵⁸ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov.

²⁵⁹ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádáno), JZD Adršpach–Jetřichov 1949–1953;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 155–172, 172 Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1188, inv. č. 3349, sign. 522 – Přehledy o zakládání JZD 1949–1950.

²⁶⁰ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o složení a činnosti JZD podle stavu 31.XII.1949.

Jmenovitě se jednalo o JZD Bystré (18. 5.), Jetřichov (10. 6.), Ruprechtice (2. 8.), Hynčice (2. 9.), Machov (10.–16. 9.), Dědov (Javor) (1. 10.), Heřmánkovice (9. 11.), Vižnov (9. 11.–12. 12.)

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádáno), JZD Adršpach–Jetřichov 1949–1953 – Přehled o stavu činnosti JZD k 31. 3. 1950;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádáno), JZD Křinice–Zdoňov 1949–1953 – Přehled o stavu činnosti JZD k 31. 3. 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Zpráva o činnosti JZD v kraji Hradec Králové 22. února 1950;

Tamtéž, Seznam JZD zapsaných v kraji Hradec Králové. Dle okresů 8. 3. 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1188, inv. č. 3349, sign. 522, Přehledy o zakládání JZD 1949–1950.

²⁶¹ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o složení a činnosti JZD podle stavu 31.XII.1949.

Na začátku příštího roku v JZD již pracovala s 1 526,15 ha zemědělské půdy.²⁶² V průběhu prvních šesti měsíců roku 1950 se dovršila počáteční fáze. Od ledna do června vzniklo dalších 12 JZD²⁶³ a celkový počet družstev dosáhl 20 JZD se 417 závody.²⁶⁴ V JZD pracovalo 882 členů²⁶⁵ na 4 414,27 ha zemědělské půdy.²⁶⁶ První JZD II. typu vzniklo v březnu a od konce dubna do 16. června existovaly celkem 4 JZD II. typu.²⁶⁷

V polovině měsíce června poklidné tempo zakládání JZD bere za své a můžeme hovořit o **prvním vrcholu první vlny kolektivizace** na Broumovsku. Od poloviny června vznikají po jednom JZD III. a IV. typu. Družstva začínají přecházet na vyšší typy se společným

²⁶² SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 1, 570.3 – Sumář rozpisu operativního plánu zemědělské výroby a dodávek 1950.

²⁶³ Jednalo se o pozvolný nárůst počtu JZD: 4 za leden (Martínkovice, Horní a Dolní Adršpach, Horní Verněřovice, Křinice), 5 do konce března (Stárkov, Hejtmánkovice, Verněřovice, Březová, Česká Metuje), 2 v dubnu, 1 v květnu (Janovice II) a 4 ve žních (Benešov, Šonov, Zdoňov, Teplice nad Metují). Jmenovitě lze JZD nalézt ve zdrojích poznámky pod čarou č. 257, s. 77.

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 - Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. lednu 1950;

Tamtéž, Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 28. únoru 1950;

Tamtéž, Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. březnu 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1188, inv. č. 3349, sign. 522, Přehledy o zakládání JZD 1949–1950;

Tamtéž, kart. 1190, inv. č. 3351, sign. 522, Sumární přehledy o stavu a činnosti JZD 1950 – Sumární přehled o stavu činnosti JZD k 30. dubnu 1950;

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. květnu 1950. Okres Broumov;

Tamtéž, Zpráva o JZD (Stav k 30. VI. 1950). Okres Broumov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Kraj Hradec Králové okresní přehled 19. 8. 1950.

²⁶⁴ Součet dokumentů JZD za všechny obce okresu k 51. květnu 1950 vychází 436 závodů se 4 575, 84 ha zemědělské půdy. Srov. SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádáno), JZD Adršpach-Jeřichov 1949–1953 – Přehled o stavu činnosti JZD k 31. 5. 1950.

Tamtéž, Křinice-Zdoňov 1949–1953 – Přehled o stavu činnosti JZD k 31. 5. 1950.

²⁶⁵ Z toho 696 byli komunisté. SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. květnu 1950. Okres Broumov.

²⁶⁶ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. květnu 1950. Okres Broumov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Kraj Hradec Králové okresní přehled 19. 8. 1950.

Pro srovnání data ke 12. květnu 1950 hovoří o 872 členech (621 v I. typu a 251 ve II. typu) a 4 130 ha zemědělské půdy (3 068 ha v I. typu, 1 194 ha ve II. typu) a JZD obhospodařované přídělly z pozemkové reformy (485 ha v I. typu, 330, 54 ha ve II. typu). Pokud statistiky reflektují půdu členů JZD z pozemkové reformy zvláště jako tzv. půdu náležející k družstvu z pozemkové reformy, mohla JZD oproti ostatním statistikám v tomto případě hospodařit s 815, 54 ha půdy navíc (téměř 1/5 půdy), kterou běžné přehledy vůbec nereflektují. Torzovitý pramenný materiál neumožňuje důkladně prověřit. Nicméně relevantní tento nesoulad zůstává pouze u JZD nižších typů s neprovedeným HTÚP.

Srov. SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 - Týdenní hlášení o JZD v kraji. Okres Broumov ku dni 10. května 1950.

²⁶⁷ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 10 ... (V týdnu od 22. do 28. 4. 1950);

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 17 ... (V týdnu od 10. 6. do 16. 6. 1950).

osevem i ustájením dobytka. Ke konci června je doloženo 6 JZD I. typu, 6 JZD II. typu, 5 JZD III. typu a 2 JZD IV. typu.²⁶⁸

Od konce června do konce září probíhala též první větší vlna HTÚP, kdy začal být ve velkém přetvářen krajinný ráz. O rychlých změnách svědčí, že do září bylo do HTÚP zahrnuto 2 598,36 ha zemědělské půdy soukromých vlastníků i členů JZD.²⁶⁹ Do konce roku se pak již jednalo o 6 639,87 ha.²⁷⁰

Od konce září se počty JZD ustálily na 8 JZD II. typu, 8 JZD III. typu a 2 JZD IV. typu celkem s 937 členy. K 22. září 1950 JZD souhrnně hospodařila na 6554,02 ha zemědělské půdy.²⁷¹ Byť počet JZD zůstával nezměněn a vstupem nových závodů získala JZD za pouhé tři měsíce přírůstek 2 139,75 ha zemědělské půdy (48,47 %). Bohužel absence pramenů nedovoluje podrobně rozdělit členskou a půdní základnu na jednotlivé typy družstev.

Do 31. prosince 1950 se typové rozvrstvení JZD změnilo na 7 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 1 JZD IV. typu celkem se 1 357 členy. Ve 24 JZD měli 6 639,87 ha zemědělské půdy a ve 14 z nich probíhaly HTÚP.²⁷² Jiný pramen však ke konci roku hovoří o 1 045 členech v 539 závodech.²⁷³ Celkem od poloviny června do konce roku 1950 JZD získala 475 členů (53,85 % nárůst), čímž členové do JZD vnesli 2 225,6 ha nové zemědělské půdy (50,41 %). První vrchol první vlny kolektivizace tak znamená postupný přechod k vyšším typům JZD jako průkopníkům kolektivizované zemědělské velkovýroby.

Po celý kalendářní rok 1951 nedocházelo k žádnému zásadnímu zvratu. Z hlediska vývoje procesu se jednalo o **pozvolnou růstovou fázi mezi dvěma hlavními vrcholy první**

²⁶⁸ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1190, inv. č. 3351, sign. 522, Sumární přehledy o stavu a činnosti JZD 1950 – Dotazník /stav k 30. 6. 1950;

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Dotazník (Stav k 30. VI. 1950).

²⁶⁹ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 20 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 7. července 1950.

Tamtéž, Přehled čís. 32 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 22. 9. 1950.

²⁷⁰ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 45 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 29. 12. 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Přehled čís. 44 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 22. 12. 1950.

²⁷¹ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 31 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 22. 9. 1950.

²⁷² SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 45 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 20. 12. 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Sumární přehled o JZD ke dni 30. 11. 1950. Ke 30. listopadu 1950 měla JZD 1 365 členů, z nichž 929 bylo zároveň členy KSČ a 33 ostatních stran NF. JZD hospodařila na 6841, 63 ha.

Jiný pramen hovoří 1 355 členech 3 JZD I. typu, 7 JZD II. typu, 14 JZD III.–IV. typu. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Kraj Hradec králové. Okres Broumov – rok 1950 – stav k 31. 12. 1950.

²⁷³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Přehled JZD II. a IV. typu ke dni 31. 12. 1950.

kolektivizační vlny. Ve druhé polovině března doházelo k proměně typové skladby JZD na 6 JZD I. typu, 2 JZD II. typu, 11 JZD III. typu a 4 JZD IV. typu a s mírným poklesem členské základny na 1270 členů. Družstva se společným osevem (II. a vyšší typ) měla většinou ve scelených honech 7453,2 ha.²⁷⁴ V průběhu tohoto klidového období se na Broumovsku také ustálilo hospodaření podle provozního řádu IV. typu, kde se členové proměnili v zaměstnance družstva a odměňování byli bez ohledu na množství vneseného majetku. V pohraničním Broumovsku byl také jejich výskyt četnější než ve vnitrozemí.

Tabulka 14: Struktura členění zemědělské půdy JZD v okrese Broumov v dubnu 1951²⁷⁵

	Počet JZD	zemědělská půda v obci (ha)	orná půda v obci (ha)	zemědělská půda v JZD (ha)	orná půda v JZD (ha)
1. typ	5	3 287	1 923	1 282	80
2. typ	2	1 073	720	868	587
3. typ	12	6 690	4 442	4 815	3 369
4. typ	4	1 766	1 213	1 610	1 147
Celkem	18	9 529	6 375	7 293	5 103

Koncem dubna přibylo jedno JZD III. typu a do července se zvedla členská základna z 1 474 na 1 632 členů.²⁷⁶ V srpnu jedno družstvo přešlo na IV. typ a tento stav trval až do počátku listopadu.²⁷⁷ Členská základna od jara stagnovala mezi 1 632 a 1 622 členy, aby se v prosinci ustálila na 1 642 členech. Na konci roku 1951 hovoříme na Broumovsku o čtyřech JZD I. typu, dvou JZD II. typu, 12 JZD III. typu a 5 JZD IV. typu.²⁷⁸ Ve II. typu se hospodařilo na 712, 37 ha a III. a IV. typy se stabilizovaly na 6 870,9 ha zemědělské půdy (celkově za JZD **7 583,27** ha). Prameny též hovoří o 513,17 ha záhumenek členů JZD

²⁷⁴ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 57 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 23. 3. 1951; Tamtéž, Přehled č. 58 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 30. 3. 1951.

²⁷⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Bilance půdy JZD.

²⁷⁶ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 75 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 27. 7. 1951; Tamtéž, Přehled čís. 76 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 3. 8. 1951.

Typová skladba JZD prošla drobnou proměnou na: 5 JZD I. typu, 2 JZD II. typu, 12 JZD III. typu a 4 JZD IV. typu.

²⁷⁷ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 77 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 10. 8. 1951; SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 89 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 2. 11. 1951.

Typová skladba JZD mezi 10. srpnem až 2. listopadem 1951 se skládala z 5 JZD I. typu, 2 JZD II. typu, 11 JZD III. typu a 5 JZD IV. typu.

²⁷⁸ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 94 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 7. 12. 1951; SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 97 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 4. 1. 1952.

vyšších typů.²⁷⁹ Přírůstek zemědělské půdy v klidové mezifázi činil 943,4 ha (14,2 %) a členská základna se též rozrostla o 285 členů (21 %).

Tabulka 15: Struktura JZD v okrese Broumov k 26. říjnu 1952²⁸⁰

	Počet JZD	Členové JZD	Závody v obcích s JZD	Závody v JZD celkem	VII 0–0,5 ha	VI 0,51–2 ha	V 2,01–5 ha	IV 5,01–10 ha	III 10,01–15 ha	II 15,01–20 ha	I 20,01–50 ha	Zem. půda JZD (ha)	Zahuměny JZD
PV a I. typ	3	46	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	ne
II. typ	6	122	156	90	0	1	7	16	54	11	1	1 248	33
III. typ	12	564	289	272	0	5	33	63	128	41	2	3 705	246
IV. typ	5	325	183	173	0	4	18	43	99	8	1	2 022	228
Celkem	26	1 057	628	535	0	10	58	122	281	60	4	6 975	507

Průběh roku 1952 je kvůli kusé pramenné základně obtížné do detailu rekonstruovat. Vše nasvědčuje, že klidová fáze mezi hlavními vrcholy první vlny kolektivizace trvala až do žni mezi červnem a zářím. Typová skladba JZD zůstala neměnná a až k 29. září 1952 je doložen přírůstek čtyř nových JZD II. typu.²⁸¹ V srpnu je doloženo provedení HTÚP u jednoho JZD a další dvě byla plánována.²⁸² Členkou základnu tvořilo k 26. říjnu 1 057 členů, což je znatelný pokles, který není možné ověřit z jiných zdrojů.²⁸³ Součet zemědělské půdy na konci roku 1952 za všechna JZD byl s největší pravděpodobností 7 904,55 (ve II. typu

²⁷⁹ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace; Praměny hovoří též o 652 ha ve II. typu a 6 629 ha ve III. a IV. typu (celkově za JZD 7 281 ha). Problémem zůstává nejednotnost statistik s odděleným vedením záhumenek JZD vyšších typů. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Kraj Hradec Králové. Okres Broumov – rok 1951 – stav k 31.12.1951.

²⁸⁰ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3538, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Statistický přehled o JZD k 26. říjnu 1952. Okres Broumov.

²⁸¹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Statistický přehled ke zprávě o plnění usnesení strany a vlády o JZD; Tamtéž, Zpráva o HTÚP od 1. XI. 1951–31. III. 1952.

Typová skladba JZD mezi 29. zářím 1952 až 31. lednem 1953 se skládala z 2 JZD I. typu, 6 JZD II. typu, 12 JZD III. typu a 5 JZD IV. typu.

²⁸² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954, Přehled o JZD a členské základně de dni 1. 7. 1953; Tamtéž, Zpráva o HTÚP od 1. XI. 1951–31. III. 1952; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 218, inv. č. 323, HTÚP Hlášení 1952 – Přehled o stavu prací na HTÚP ke dni 15.8.1952.

Provedená HTÚP proběhla v obci Javor-Dědov (na výměře 181 ha z čehož 168 spadalo pod JZD) a plánována byla pro obce Lachov a Velká Ves.

²⁸³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952

Členská základna byla k 26. říjnu 1952 rozdělena na 46 v I. typu, 122 ve II. typu a 889 ve III. a IV. typu.

213,08 ha a ve III. a IV. typu 7 691,47 ha)²⁸⁴ nebo též 7 922,65 ha ve všech JZD.²⁸⁵ Prameny se však různí i o několik set hektarů – možná je tedy i varianta 7 245 ha pro JZD III. a IV. typu.²⁸⁶

Ke konci ledna 1953 měla JZD 63 členů ve II. typu a 828 členů ve vyšších typech, kteří v JZD měli majetek v rozsahu 621 závodů (18 v I. typu, 35 ve II. typu a 568 ve vyšších typech). Zemědělskou půdu v JZD tvořilo 378 ha v I. typu, 573 ve II. typu a 7 484 ha ve III. a IV. typu – úhrnem 8 435 ha.²⁸⁷ V únoru 1953 se struktura JZD měnila povýšením provozního řádu 3 JZD II. typu (1 na III. a 2 na IV. typ) a v květnu 2 další JZD přecházejí na III. typ.²⁸⁸ Na konci června 1953 na Broumovsku existovala 2 JZD I. typu, 1 JZD II. typu, 15 JZD III. typu a 7 JZD IV. typu. Členskou základnu tvořilo 1 033 členů (68 členů JZD II. typu a 970 členů III. a IV. typu) a 623 závodů (18 v I. typu, 35 ve II. typu a 570 ve III. a IV. typu). Úhrnem družstva obhospodařovala 8 324 ha zemědělské půdy (378 ha v I. typu, 202 ha ve II. typu a 7 744 ha ve III. a IV. typu).²⁸⁹

Od 1. ledna 1952 do 30. června 1953 přibyla 3 JZD III a 2 JZD IV. typu povýšením provozního řádu JZD II. typu, z čehož plyne i úbytek 510,37 ha zemědělské půdy (71,64 %) ve II. typu. Do JZD III. a IV. typu přibýlo 873,1 ha zemědělské půdy (12,7 %). Vezmeme-li v úvahu růst zemědělské půdy v JZD vyšších typů mezi únorem a červnem 1953 o 297 ha (4,32 %) jako důsledek povyšování na vyšší typy, tak 576,1 ha (8,38 %) bylo celkovým přírůstkem za kalendářní rok 1952. Patrně k tomu došlo mezi zářím a prosincem 1952, kdy bychom mohli hovořit o druhém vrcholu první vlny kolektivizace. Paradoxem zůstává, že v klidovém období po prvním vrcholu kolektivizace hektarová výměra rostla v průběhu roku 1951 sice pozvolným tempem, ale ve finále dosáhla většího úhrnu s 943,4 ha²⁹⁰ než rok a půl trvající **druhého vrcholu první vlny kolektivizace** do konce června 1953, kdy začalo fungovat o třetinu více JZD vyšších typů. Také počet provedených HTÚP ukazuje, že

²⁸⁴ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD ku 31.12.1952.

²⁸⁵ Prameny se rozcházejí co do počtu zemědělské půdy SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Zpráva o JZD v okrese broumovském k 15. prosinci 1952.

²⁸⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Okres Broumov stav ku dni 31. 12. 1952.

²⁸⁷ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953.

²⁸⁸ Tamtéž. Typová skladba JZD mezi únorem až květnem 1953 se skládala z 2 JZD I. typu, 3 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 7 JZD IV. typu.

²⁸⁹ Tamtéž.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD I. VII. 1953.

²⁹⁰ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace; Srov pozn. pod čarou č. 277, s. 80.

scelování zemědělské půdy do honů probíhalo pomalým tempem – jedno JZD v roce 1951 a tři JZD v průběhu roku 1952.²⁹¹ Druhý vrchol první vlny kolektivizace, tolik typický pro celostátní vývoj, tak na Broumovsku žádnou velkou nárazovou akci nepředstavoval; měl spíše pozvolný charakter.

Počátek **krize kolektivizace** proběhl na Broumovsku ve druhé polovině roku 1953. Počet JZD zůstal nezměněn.²⁹² Závodů v jednom JZD II. typu poklesly z 35 na 16 a členská základna z 63 členů na 30. I ve III. a IV. typu byl pokles zanedbatelný o 34 závodů (5,96 %) na 536, ale členská základna byla oslabena o 92 členů (9,48 %) na 878 členů. Podíl půdy JZD II. typu zůstal nezměněn na 202 ha, zatímco v JZD vyšších typů téměř 10 % vystoupivších členů vzalo 271 ha zemědělské půdy (3,49 %). JZD tak koncem prosince měla k dispozici 7 473 ha zemědělské půdy.²⁹³ Státní orgány se snažily dopady krize na JZD mírnit subwencemi, ale jejich možnosti byly v tomto dosti omezené.²⁹⁴

Největší změnu v půdním fondu JZD představoval masivní výstup půdy v průběhu ledna 1954. V tomto měsíci JZD ztratila 1 835 ha, aby na jeho konci hospodařila s 5 638 ha zemědělské půdy²⁹⁵ (23,69 % proti stavu z června 1953, a 24,55 % proti stavu z konce prosince 1953). Těžko se jen domnívat, proč k tak masivnímu odlivu došlo právě v lednu. Vezmeme-li v úvahu, že vyřízení odhlášek mohlo nějakou dobu trvat, mohlo se jednat o oddalovaný výstup zemědělců z družstev podaný již z počátku podzimu 1953. Zároveň oddalování majetkového vypořádání po provedení podzimních prací na scelených honech mohlo být formou opatření, jak rolníkům výstup z JZD ztížit.

Období od ledna do prosince 1954 lze stručně charakterizovat jako pozvolný průběh krize s úbytkem 273 ha v JZD vyšších typů (3,52 % proti stavu z června 1953, 4,84 % proti stavu z konce ledna 1954), aby v prosinci hospodařila s 5 365 ha zemědělské půdy ve sloučených

²⁹¹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o provedených HTÚP dle jednotlivých roků 1950–1953; Tamtéž, kart. 1265, inv. č. 3502, sign. 135.9, Statistické výkazy JZD - o zakládání HTÚP 1953.

²⁹² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 — Přehled o růstu JZD v kraji Hradec Králové k 1. březnu 1954.

Zaznamenáváno od 31. prosince 1951 po pololetích do konce roku 1953 a za první čtvrtletí 1954.

²⁹³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953.

²⁹⁴ Srov. Ekonomickou podporu ze strany státu si ve výši 1 mil. Kčs si na Broumovsku rozdělilo 15 JZD, což byla po Trutnovsku (1,2 mil. Kč) druhá nejvyšší částka. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Zpráva o průzkumu v JZD III. a IV. typů 18.12.1953.

²⁹⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1231, inv. č. 3448, sign. 108, Rozp. plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1954;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, 6-11 Rozpisový sumář SPZV – Obecní rozpisový sumář zemědělské výroby 1954 JZD.

370 závodech.²⁹⁶ Rovněž úbytek členské základny následkem odhlášek v JZD II. typu ustaly a ve III. typu za prvních pět měsíců roku 1954 ubylo na okrese 131 členů.²⁹⁷

Lednové období 1955 se opětovně vyznačuje skokovým úbytkem 777 ha zemědělské půdy (10,03 % proti stavu z června 1953, 14,48 % proti stavu z konce prosince 1954), ale zato přírůstkem 16 zemědělských závodů. Tento druhý výkyv fakticky **uzavírá krizové období**. To je možno rozdělit na dlouhotrvající pozvolné úbytky ve druhé polovině roku 1953 a téměř celý kalendářní rok 1954. Avšak měsíc leden je po dva roky 1954 a 1955 charakteristický velkými úbytky. Na konci ledna 1955 tak na Broumovsku fungovalo 5 JZD II. typu, 14 JZD III. typu a 5 JZD IV. typu. Od konce června 1953 do konce ledna 1955 ubylo 1 JZD III. typu a 2 JZD IV. typu. Není známo, kdy se tak stalo, ale v průběhu roku 1954 naopak vznikla čtyři nová JZD II. typu.²⁹⁸ Členská základna činila přírůstek 11 členů ve II. typu (17,46 %) a propad počtu členů o 249 zemědělců ve III. a IV. typech (25,67 %). Družstva vyšších typů ztratila 184 vystoupivších závodů (32,28 %). Bilance zemědělské půdy činila ztrátu 3 156 ha zemědělské půdy v JZD vyšších typů (40,75 %), ale v JZD II. typu naopak měla kladné hodnoty 488 ha (241,58 %). V JZD tak bylo na konci krizového období sloučeno 386 zemědělských závodů se 74 členy ve II. typu a 721 členy ve III. a IV. typu. Prameny z konce krize hovoří o stavu 690 ha v JZD II. typu a 4 588 ha v JZD vyšších typů (59,25 % stavu před krizí). Celkově plně kolektivizovaná zemědělská velkovýroba pod patronátem JZD III. a IV. typu zahrnovala k 31. lednu 1955 na 19,95 % veškerého fondu zemědělské půdy na broumovském okrese.²⁹⁹

Jarní práce byly na Broumovsku prováděny pod mobilizačním tlakem řídicích orgánů ve snaze zabránit úpadku stávajících družstev. V období od počátku února do konce května 1955 můžeme hovořit o **stagnaci** kolektivizačního procesu. V květnu se rozpadlo jedno JZD III. typu, aby počet všech na okrese JZD činil 5 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 6 JZD

²⁹⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu - čtvrtletí IV. 1954, okres Broumov.

Jiný pramen hovoří o 5 381 ha v JZD III. a IV. typů a 370 členských závodech a de facto se okresní i krajské zdroje navzájem potvrzují. Srov. SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955. Okresní rekapitulace.

²⁹⁷ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140, Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958 – Zpráva o plnění úkolů při zimní kampani na úseku JZD ze dne 19. května 1954.

²⁹⁸ Rok 1954 obsahuje pro výzkum průběhu kolektivizace zemědělství velice málo údajů k JZD nižších typů a u JZD vyšších typů jsou data dostupná pouze ve formě čtvrtletních výkazů.

²⁹⁹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955. Okresní rekapitulace.

IV. typu.³⁰⁰ JZD sice nadále pozvolna ztrácela členy – 71 (9,84 %) a závody – 40 (10,36 %), ale ztráty půdního fondu se podařilo eliminovat pomocí přidělů půdy od ONV. JZD vyšších typů tak po více než roce a půl mohla v dubnu vykázat přírůstek zemědělské půdy 53 ha (1,15 %). Koncem května tak stav členstva činil 74 členů ve II. a 650 ve vyšších typech (346 závodů). Bylo evidováno 689,85 ha ve II. typu a 4 641 ha zemědělské půdy.³⁰¹

V průběhu června dostala JZD na okrese do užívání 737 ha zemědělské půdy od ONV a půdní fond družstev tím narostl na 5 378 ha.³⁰² Během období od počátku června 1955 do konce roku 1956 se orgánům státní správy podařilo družstva **stabilizovat**.³⁰³ Konsolidaci členské základny³⁰⁴ se podařilo dosáhnout při drobném přírůstku 11 členů ve II. typu JZD (14,86 %) na konečných 85 členů a ve vyšších typech přírůstkem 124 členů (19,07 %) na 774 členů. Rovněž saldo členských závodů činilo mírný přírůstek 37 jednotek ve II. typu (100 %) na 37 členů a úbytku 18 závodů ve vyšších typech (5,20 %) na počet 328). Rozpadla se 2 JZD II. typu³⁰⁵ a tak se rozsah jejich půdy zmenšil o 267 ha (38,72 %).

³⁰⁰ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1383, inv. č. 3857, sign. Zem/5, Statistické výkazy o hospodaření JZD 1955 – Převedení JZD H. Verněřovice pod ČSSS.

³⁰¹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958.

³⁰² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958.

³⁰³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1428, inv. č. 3915, sign. Zem/20, Zprávy o pomoci zaostávajícím JZD 1955–1958 – Zpráva o zaostávajících JZD z 9. února 1957.

Z 21 zaostávajících JZD v okresech Žamberk, Trutnov a Broumov se v průběhu roku 1956 podařilo pomocí tzv. pomocných opatření snížit tento počet na 4. Hlavní pomoc spočívala v dosazení placených funkcionářů, kteří v družstvech lépe zorganizovali práci.

Jmenovitě srov. Tamtéž, kart. 1427, inv. č. 3908, sign. Zem/20, Organizátoři JZD 1955–56;

SOKa Jihlava, f. ONV Jihlava, kart.9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Zápis z pracovní rady konané dne 6. 5. 1955 ve státní bance čsl. v Jihlavě.

³⁰⁴ **Konsolidace členské základny** byla prováděna i na **základě ekonomického nátlaku**. Vezmeme-li v úvahu nízké výděvky na PJ v JZD (srov. pozn. pod čarou č. 467 – kapitola IV, s. 137), tak výsledná vyúčtování s vystoupivšími členy dokládají velké až likvidační ztráty na majetku, těch, kteří chtěli JZD opustit. V první řadě byla hodnota vložených aktiv (za majetek nejčastěji v podobě hospodářských zvířat – koně, hovězí nebo vepřový dobytek) zkrácena o 20% hodnoty tzv. nedělitelného fondu.

Pasiva z pohledu členů také narostla o: JZD do vyúčtování zaneslo investice, které byly provedeny na nemovitém majetku, s nímž členové hodlali JZD opustit. Hospodářské zvířectvo a předávaný majetek měl většinou vyúčtování v plné hodnotě. Už jen při těchto dvou položkách vystoupivší člen musel z JZD de facto vyplatit vložený majetek až 30% jeho hodnoty. Tím ovšem výčet pasiv nekončil. Člen musel vrátit příspěvky ministerstva zemědělství – tj. i zaplatit v plné výši ty částky, které mu byly vyměřeny za půdu získanou v pozemkové reformě, a které mu byly jako členu JZD prominuty. Nejmarkantnější sumou byly až fiktivní pohledávky v přeplatcích PJ za každý odpracovaný rok. Tuto „mzdu“ musel člen vrátit! Tedy v uplynulých letech v JZD pracoval zadarmo! Sečteno podtrženo, pokud manželský pár (na který bylo prováděno vyúčtování) JZD opustil, mohl dle na Broumovsku dochovaných záznamů zaplatit podle velikosti hospodářství i 20 až 30 tisíc Kčs po měnové reformě. Tyto prostředky byly následovně do tří měsíců soudně vymáhány. Mnoha zemědělcům tak nezbylo nic jiného, než zít odhlášky z JZD zpět, a do JZD se vrátit. Pokud se stali znovu členy JZD, bylo soudní řízení na popud družstva zastaveno. V případě prohry u soudu, jak zní návrh ze strany žalujícího JZD, byl vystoupivší člen nucen částku uhradit pod hrozbou exekuce do 15 dnů s navýšením o 5% úrok a náklady řízení.

Srov. SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958 (neuspořádáno), JZD členská evidence (výstupy) 1955–1957, JZD – členská evidence, výstupy, vyrovnání (abecedně dle obcí).

³⁰⁵ Typová skladba JZD mezi 1. červnem 1955 (5 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu)

Přírůstek půdy v JZD III. a IV. typu se vyšplhal na 801 ha (17,26 %). Na konci roku 1956 tak JZD využívala 422,72 ha ve II. typu a 5 442,36 ha ve vyšších typech.³⁰⁶

Po stabilizaci a nápravných opatřeních v předchozích dvou letech přikračuje vládní moc ke **druhé vlně kolektivizace** i v tomto odlehlem okrese. V prvních devíti měsících roku 1957 začalo posilování družstev pozvolným tempem. Družstva se podařilo vnitřně reorganizovat i s důrazem na specifické potřeby horského hospodaření.³⁰⁷ Zároveň byla připravována extrémní vlna nuceného náboru do JZD, která proběhla v posledním čtvrtletí!

Do 30. 9. počet JZD narostl o jedno JZD III. typu v únoru a také v květnu.³⁰⁸ Též členská základna II. typu je navýšena o 83 členů (97,64 %) na 168 a III. a IV. typu o 93 členů (12,01 %) na 867 členů. Ve členských závodech se poměry změnilly na 110 ve II. typu (přírůstek 73 – 197,29 %) a 363 ve III. a IV. typu (přírůstek 35 – 10,67 %). Zemědělská půda založením několika nových JZD narostla na 955,37 ha ve II. typu a 6 106,01 ha ve III. a vyšších typech. Přírůstek za devět měsíců tak činil ve II. typu 533 ha (126 %) a ve vyšších typech 664 ha (12,19 %).³⁰⁹

Tabulka 16: Struktura členění zemědělské půdy JZD v okrese Broumov v říjnu 1957³¹⁰

	Počet JZD	zemědělská půda v JZD (ha)	zemědělských závodů v JZD	členů v JZD
15.10.1957	27	8 866,87	638	1 037

až 31. prosincem 1956 se skládala z 3 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu.

³⁰⁶ SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956.

³⁰⁷ SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1428, inv. č. 3915, sign. Zem/20, Zprávy o pomoci zaostávajícím JZD 1955–1958 – Zpráva o zaostávajících JZD z 9. února 1957.

³⁰⁸ Typová skladba JZD se k 30. září 1957 skládala z 5 JZD II. typu, 15 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu.

SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – září 1957.

³⁰⁹ Tamtéž.

³¹⁰ SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Celkový přehled o růstu JZD v kraji Hradec Králové k cca 15. říjnu 1957.

S ukončením žní a příchodem podzimních prací nastává doslova boom v zakládání JZD III. typu. V rozmezí tří měsíců jich vzniklo 19 (126,66 % nárůst proti stavu z 30. 9. – z čehož 18 vzniklo v říjnu a 1 v listopadu)! Struktura JZD se tak proměnila na 34 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu. Nárůstem o 732 členů (**84,42 %**), z čehož 168 jich přešlo z II. typu, členská základna JZD doslova explodovala na 1 599 členů! Do nových JZD vyšších typů bylo zahrnuto 486 závodů (**133,88 %**), z čehož 110 jich přešlo z II. typu. Na konci roku se tak JZD skládala z 849 závodů. Zemědělskou půdu členové navýšili o **4 575 ha (74,92 %)** včetně 955 ha přešlých z II. typu JZD. V konečném součtu JZD na konci roku disponovala s **10 681 ha!**³¹¹

Od začátku do konce roku 1957 v **průběhu druhé vlny kolektivizace** vzniklo **20 JZD** III. typu. Do JZD bylo násilím donuceno vstoupit **825 členů (106,58 %)**, včetně 168 členů dřívějších JZD II. typu, a zahrnuto **521 závodů (143,52 %)**, včetně 100 závodů z II. typu JZD. Kolektivizovaná velkovýroba pohltila **5 238,64 ha** zemědělské půdy (**96,25 %**).³¹² Do tohoto čísla byla zahrnuta i půda nižších typů JZD ve výši 955,37 ha, které do této doby tvořila přechodnou formu hospodaření mezi socialistickou velkovýrobou a soukromou malovýrobou.

Kolektivizační vrchol následovaly HTÚP v nových JZD. Do konce roku 1957 proběhly v šesti JZD s celkovou výměrou 1 023 ha a v lednu 1958 je následovalo dalších pět JZD s 846 ha.³¹³ Většina přeměny krajiny a scelování pozemků pak v nových JZD proběhla v průběhu roku 1958. Pouze ve čtyřech JZD byly hospodářsko-technické úpravy dokončeny, zatímco ve zbývajících 10 JZD je bylo teprve nutno provést.³¹⁴

Přípravná fáze po prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace se vyznačuje krátkodobým poklesem hlavních sledovaných proměnných a kolísáním dílčích. JZD se tak mohla pochlubit malým přírůstkem 38 členů ve II. typu a 87 (5,44 %) ve vyšších typech. Zemědělských závodů přibýlo do II. typu 38, ale 18 jich ubylo ve III. a IV. typu (2,12 %). Zemědělská půda se ve II. typu navýšila o 311 ha v nových JZD, zatímco původní JZD

³¹¹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – září 1957;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1957.

³¹² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956;

Tamtéž, Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1957.

³¹³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

Jmenovitě se do konce roku 1957 jednalo o JZD Lachov, Slavný, Rožmitál, Bezděkov, Radešov a Bukovice. V lednu pak probíhaly HTÚP v Maršově, Petrovičkách, Suchém Dole, Polici a Benešově.

³¹⁴ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20, Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958 – Přehled o postupu HTÚP ke dni 17.1.1958.

vyšších typů do konce března 1958 ztratila 1 462 ha (13,68 %) zemědělské půdy. Po velkých nárůstech tak na Broumovsku vždy nastává částečný pokles, jako by se část nově rekrutovaných členů a jejich usedlostí na poslední chvíli odmítla k JZD připojit, nebo je opustila část stávajících závodů. Tento jev však může pouze zůstat předmětem interpretací, nicméně doložit jeho příčinu torzovitě prameny příliš neumožňují. Družstva tak na konci března 1958 měla členskou základnu 38 členů ve II. typu (ve 38 závodech) a 1 686 členů ve vyšších typech (v 831 závodech). Sdružovala pozemkový majetek rozsahu 311 ha v JZD II. typu a 9 219 ha v JZD III. a IV. typu.³¹⁵

Zima a jaro jsou v podání kolektivizace dosti hektickým obdobím. Od ledna do února probíhaly HTÚP v nových JZD z prvního vrcholu druhé vlny a následujícím poklesem obhospodařované zemědělské půdy, aby vše vygradovalo mezi dubnem 1958 a květnem 1959 v **druhém vrcholu druhé vlny kolektivizačního procesu**. Do června 1958 se v obhospodařované zemědělské půdě JZD vyšších typů podařilo zahladit ztrátu z prvních tří měsíců roku a dosáhnout 10 614 ha zemědělské půdy.³¹⁶ V průběhu roku 1958 se prameny přestávají zmiňovat zvláště o JZD III. a IV. typu, ale berou JZD jako o jednu kategorii. Tato jediná také reprezentuje socialistickou družstevní velkovýrobu v zemědělství. Počet JZD vyššího typu poklesl ze 40 v lednu 1958 na 37 v červnu. Od října 1958 do března 1959 jich fungovalo 38. V dubnu přibylo jedno a červenci též jedno, aby na konci roku finální počet JZD III. a IV. typu činil 41. Druhý vrchol druhé vlny znamenal pro JZD úbytek členů o 7 ve II. typu (18,42 %) – přešli do vyšších typů ve 13 závodech (34,21 %) a přírůstek 383 členů (22,71 %) do JZD vyšších typů se 177 závodů (21,29 %). Z JZD II. typu do vyššího typu přibylo 197 ha zemědělské půdy (pro II. typu úbytek 63,34 %), aby finální přírůstek zemědělské půdy vykazoval **4 778 ha (51,82 %)**! Nejsilnější přírůstkové měsíce druhého vrcholu byly duben – květen 1958 (1 334 ha – 14,47 %) se vzestupem na 10 553 ha; říjen – listopad 1958 (939 ha – 10,18 %) na 11 702 ha a březen–duben 1959 (2 065 ha 22,39 %)³¹⁷ na **13 997 ha**.³¹⁸ JZD tak hospodařila na ploše 60,86 % veškeré zemědělské půdy na okrese.

³¹⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1958.

³¹⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1958.

³¹⁷ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1958; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – listopad 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – duben 1959.

³¹⁸ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1959.

Za přípravnou fází po druhém vrcholu můžeme označit letní měsíce roku 1959. Od počátku června do konce srpna přechází z JZD II. typu všech 31 členů a 25 závodů. V JZD III. a IV. typu můžeme hovořit o nepatrném přírůstku 64 členů (3,09 %) a 37 zemědělských závodů (6,67 %). V kontrastu s tímto přírůstkem JZD II. typu ztrácejí 114 ha (100 %) a JZD vyšších typů dokonce 519 ha (3,7 %) zemědělské půdy. Konečný stav k 31. srpnu 1959 činil v JZD III. a IV. typu 2 133 členů v 1 045 závodech. Půdní fond družstev tvořilo 13 478 ha.³¹⁹

Dokončení kolektivizačního úsilí na Broumovsku bylo vázáno na podzimní období od počátku září do konce roku 1959. JZD získala 15 členů (0,7 %), 13 závodů (1,24 %) a 146 ha zemědělské půdy (1,08 %). Finální stav základny JZD na konci padesátých let tvořilo 2 148 členů, 1 058 závodů a 13 624 ha zemědělské půdy, což bylo asi 59,23 % veškeré zemědělské půdy na okrese Broumov.³²⁰ Do 12 % okresní zemědělské půdy obhospodařoval ostatní socialistický sektor včetně záhumenek JZD. Zbylou zemědělskou půdu obhospodařovaly ČSSS více než 20 %, aby marginalizovaný soukromý sektor disponoval necelými 10 % veškeré zemědělské půdy.³²¹ Vezmeme-li v úvahu, že za roky 1958 a 1959 přibylo do JZD 2 943 ha zemědělské půdy (9,19% veškeré zemědělské půdy okresu) na úkor soukromého sektoru a také část půdy z úbytkových fází přešla pod ČSSS, lze ke konci roku 1959 odhadovat velikost soukromého sektoru na zhruba 9 % veškeré zemědělské půdy.³²²

³¹⁹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – srpen 1959; Srov. Tamtéž, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58, Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957 – Měsíční výkaz hospodaření JZD za měsíc září 1959. Hovoří o 13 274 ha zemědělské půdy.

³²⁰ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1959.

³²¹ Prameny pro rok závěr roku 1959 postrádají součty z roku 1959. Nicméně součet k 1. lednu 1958 hovoří o 20,2 % pro ČSSS, 42,4 % pro JZD, 9,2 % pro ostatní socialistický sektor – st. rybnářství, školní a šlechtitelské statky včetně záhumenek JZD. Socialistický sektor tak hospodařil na 76 % zemědělské půdy, zatímco soukromý sektor na 23,7 %!

Srov. SOkA Náchod, f. OV KSČ Broumov 1945–1960, kart. 1, inv. č. 3, Zápis z okresní konference 15.–16. 3. 1958.

³²² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1957.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1959.

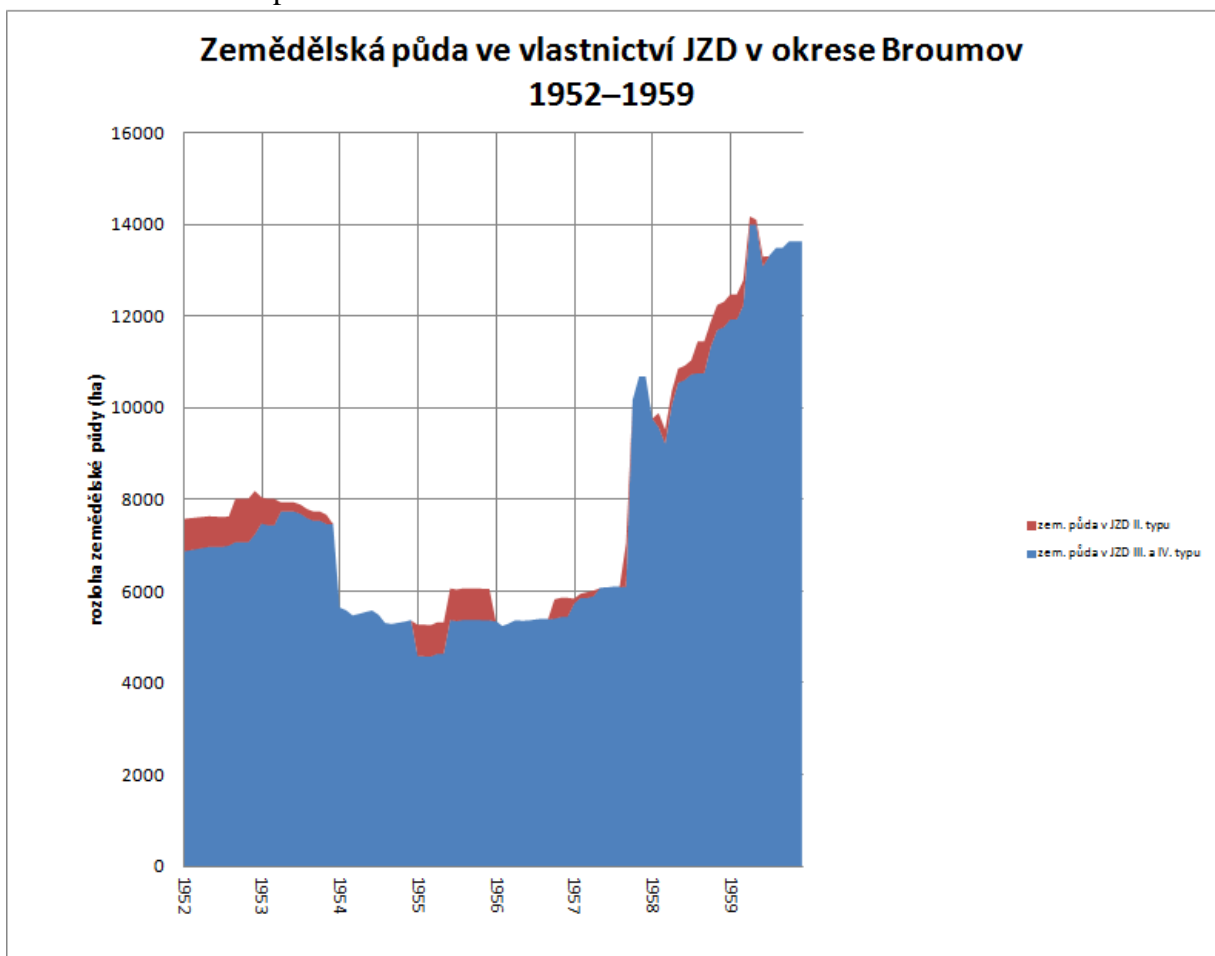
Tabulka 17: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Broumov v období 16. 6. 1950–31. 12. 1959³²³

	Počet členů JZD		Počet zemědělských závodů JZD		Zemědělská půda v JZD (ha)		Podíl z rozlohy zemědělské půdy okresu (%)	
	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ
16.6.1950	882	0	678	0	4414	0	19,19	0,00
31.12.1950	0	1357	0	681	0	6640	0,00	28,87
31.12.1951	0	1642	0	0	712	6871	3,10	29,87
31.12.1952	0	0	0	0	213	7691	0,93	33,44
30.6.1953	63	970	35	570	202	7744	0,88	33,67
31.12.1953	0	878	0	536	0	7473	0,00	32,49
31.1.1954	0	0	0	0	0	5638	0,00	24,51
31.12.1954	0	0	0	370	0	5365	0,00	23,33
31.1.1955	74	721	0	386	690	4588	3,00	19,95
31.5.1955	74	650	0	346	690	4641	3,00	20,18
31.12.1955	74	692	0	336	690	5373	3,00	23,36
31.12.1956	85	774	37	328	423	5442	1,84	23,66
30.9.1957	168	867	110	363	955	6106	4,15	26,55
31.12.1957	0	1599	0	849	0	10681	0,00	46,44
31.3.1958	38	1686	38	831	311	9219	1,35	40,08

³²³ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Sumární přehled o stavu a činnosti JZD k 31. květnu 1950. Okres Broumov; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950, Sumární přehled o JZD ke dni 30. 11. 1950; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 45 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 20. 12. 1950; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace; Tamtéž, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1953. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3535, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952; Tamtéž, Přehled o JZD 1. VII. 1953; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí IV. 1954, okres Broumov; Tamtéž – prosinec 1953; Tamtéž – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1955; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1955; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1956. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1956. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – září 1957; Tamtéž – prosinec 1957; Tamtéž – březen 1958; Tamtéž – prosinec 1958; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1959; Tamtéž – srpen 1959; Tamtéž – prosinec 1959.

	Počet členů JZD		Zemědělská půda v JZD (ha)		Podíl z rozlohy zemědělské půdy okresu (%)		Počet zemědělských závodů JZD		Zemědělská půda v JZD (ha)
	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ
31.12.1958	67	1923	53	926	551	11765	2,40	51,15	
31.5.1959	31	2069	25	1008	114	13997	0,50	60,86	
31.8.1959	0	2133	0	1045	0	13478	0,00	58,60	
31.12.1959	0	2148	0	1058	0	13624	0,00	59,23	

Graf 2 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Broumov 1952–1958³²⁴

³²⁴ Zdroj dle zdrojů tabulky 12 Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958 s rozšířením zdrojů za jednotlivé měsíce.

Vývoj kolektivizace na Broumovsku probíhal s ohledem na mnohá specifika tohoto pohraničního regionu. Aby bylo možno vysvětlit, jak se vyvíjela vývojová křivka kolektivizace, bylo třeba stanovit jednotlivé fáze jejího vývoje. V počátcích probíhalo zakládání JZD velice pozvolně. Vznikala první JZD I. typu. Před žněmi – od poloviny června do konce roku 1950 nastal první vrchol první vlny kolektivizace. Byla zakládána nová JZD a stávající přecházejí na III. typ, což znamenalo rozorávání mezí a počátky vytváření velkých honů-lánů scelené zemědělské půdy v rámci HTÚP a svody hospodářského zvířectva do společných ustájení. V průběhu roku 1951 JZD pozvolna narůstala co do členské základny a převážná většina jich přešla na III. typ a částečně IV. typ. Tato růstová mezifáze trvala až do konce roku 1951 potažmo do konce září 1952. Druhý vrchol první vlny kolektivizace tedy můžeme určit od Nového roku 1952 do poloviny roku 1953 s velkým nárůstem nových JZD II. typu od října 1952, ale též poklesem členstva. Broumovsko se vůbec vyznačovalo protichůdnými vývoji sledovaných proměnných krátce po masovějších kolektivizačních vrcholech. Růstová mezifáze tam měla pro JZD paradoxně vyšší přírůstky zemědělské půdy než druhý vrchol první vlny kolektivizace, kdy vznikalo nejvíce JZD vyšších typů. Druhý vrchol tak byl spíše dovršením spíše pozvolnějšího a opatrného vývoje první vlny kolektivizace.

Těž krizové období začíná na Broumovsku opatrně, a to až téměř ve smyslu: „Vyčkáme, jak to dopadne jinde a pak se uvidí.“ Pozvolný průběh krizových úbytků trval až do konce roku 1953 a též od února do prosince roku 1954. Drastické výstupy z JZD byly synchronizovány až formou nárazových výkyvů na leden 1954 a leden 1955, kdy krize vyvrcholila. Zároveň paradoxně vznikala nová JZD II. typu v průběhu roku 1954. Bilance za krizi hovoří o ztrátě 25,67 % členů, 32,28 % závodů se 40,75 % zemědělské půdy.

Po období krize se vývoj dostal do chvilkové stagnace mezi únorem až koncem května 1955. JZD sice dále mírně ztrácela členy, ale ztráty na fondu zemědělské půdy se podařilo zásahy státních orgánů zastavit. Následné stabilizační období s provedením četných nápravných opatření ve financování a organizaci výroby v JZD po roce a půl trvání (do konce roku 1956) zabránilo rozpadu JZD a umožnilo druhou masivní kolektivizační vlnu.

Druhá vlna probíhala z počátku spíše pozvolna. Po žních od 30. září 1957 je překotně v průběhu tří měsíců založeno na 18 JZD vyšších typů s nárůstem členů o 84,42 %, závodů 133,88 % a zemědělské půdy o 74,92 %. Zároveň s těmito přesuny ve vlastnické struktuře probíhaly i přesuny v prostorové dislokaci scelováním polních tratí do velkých honů-lánů. Po krátkém období úbytku sledovaných proměnných v JZD mezi lednem a březnem 1958

začíná od dubna druhý vrchol druhé vlny kolektivizace. Ten má charakter povolného nárůstu s většími nárůsty po skončení jarních prací, žní – před zahájením podzimních prací a po ukončení jarních prací napřesrok na jaře 1959. Přípravné období v letních měsících 1959 se opět projevilo ztrátově, jako by si noví družstevníci během HTÚP uvědomili, že než ztratit svoji půdu, raději z JZD co nejdříve zase odejít. Nová JZD vyšších typů dotvořila od července 1958 finální počet 41 družstev. Od počátku září do konce roku 1959 dochází k drobnému nárůstu, který v časovém rozmezí odpovídá třetí vlně, která se patrně protáhla do počátku šedesátých let. Spíše je patrné, že druhá vlna je rozdělena na několik dílčích více nárůstových období, která se vážou na jednotlivé etapy zemědělské činnosti v průběhu roku. JZD se tedy na Broumovsku konce padesátých let stala v zemědělství rozhodující složkou socialistického sektoru, která však byla vybudována na vratkých ekonomických základech.

Novobydžovsko

Novobydžovsko je typickým vnitrozemským okresem, kterého se poválečné přesuny obyvatelstva dotkly jen minimálně. Jedná se o zemědělský okres s nížinnou tvářností zemědělské krajiny. Ze všech sledovaných okresů mělo Novobydžovsko pro provozování zemědělské činnosti nejlepší podmínky jak v povaze klimatu, tak nízké svažitosti terénu.³²⁵

Na začátku roku 1949 byla většina zemědělské půdy v okrese v soukromém vlastnictví. Celkem v 84 obcích a osadách novobydžovského okresu měli zemědělci k dispozici 36 491,89 ha zemědělské půdy, která měla převážně rovinný charakter. Samostatných zemědělských závodů hospodařilo 7 330. Drobní rolníci s velikostí hospodářství do 5 ha tvořili nejpočetnější skupinu závodů 5 106 (69,65 %), z toho 2 320 závodů patřilo do velikostní skupiny 2,01–5 ha (31,65 %). Drobné rolnictvo mělo dohromady i velkou půdní výměru 10 403,53 ha, což představovalo 28,5 % veškeré zemědělské půdy okresu. Střední rolníci, jejichž závody měly velikost mezi 5,01–20 ha, hospodařili ve 2 320 závodech (31,78 %) na 19 731,41 ha zemědělské půdy (54,07 % veškeré zemědělské půdy na okrese). Většinu z této kategorie tvořily závody do 10 ha velikosti – bylo to 1 748 závodů (23,85 %) s 12 134,69 ha půdy (33,25 %). Velikostní skupinua vlastníků s více než 20 ha zemědělské půdy tvořilo pouze 79 závodů (1,07 %), které měly k dispozici 6 307,12 ha zemědělské půdy (17,28 %). Do této skupiny byla zahrnutá i kategorie nad 50 ha, označovaná též jako statkáři nebo velkostatkáři, se skládala z 26 závodů (0,35 %). Z veškeré zemědělské půdy novobydžovského okresu měly statky podíl 13,09 %. To se rovnalo 4 776,88 ha zemědělské půdy. Absence pramenů bohužel neumožňuje doložit, na jakém množství zemědělské půdy hospodařily nově vznikající ČSSS. O rok mladší data ukazují velký výskyt ostatních složek socialistického sektoru, jako bylo např. vojenské statky, školní statky, státní rybářství, plemenářské nebo šlechtitelské závody v živočišné a rostlinné výrobě.

³²⁵ Podkapitola o kolektivizaci Novobydžovska se opírá o publikovaný text studie, která byla zpracována jako přípravný text pro disertaci: Jaromír KARPÍŠEK, *Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny*, *Historická geografie* 44/1, 2018, s. 63–89. Výsledek projektu specifického výzkumu FF UHK za rok 2016.

Z nejnovějších publikací týkajících se kolektivizace na Novobydžovsku je třeba zmínit: Jiří URBAN, *Projevy odporu proti nastupující kolektivizaci na Novobydžovsku*, in: *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 279–310; Pavel HORÁK, *Počátky jednotných zemědělských družstev na Novobydžovsku (1949–1959)*, in: Tomáš, HRADECKÝ – Pavel HORÁK a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII*, Hradec Králové 2012, s. 147–157; Jiří URBAN, *Kolektivizace venkova v horním Polabí. Od fenoménu k aktérům a jejich motivacím*, Praha 2016; Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech v období kolektivizace 1948–1960*, Praha 2016.

Tabulka 18: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v lednu 1949³²⁶

	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Závodů celkem 1949	1154	817	815	2320	1748	582	53	26	7330
Závodů v % 1949	15,74	11,15	11,12	31,65	23,85	7,94	0,72	0,35	100,00
Zemědělská půda závodů celkem 1949 (ha)	358,91	624,2	1173,67	8246,75	12134,69	7596,72	1530,24	4776,88	36491,89
Zemědělská půda závodů 1949 v %	0,98	1,71	3,22	22,60	33,25	20,82	4,19	13,09	100,00

Na Novobydžovsku myšlenka zakládání JZD neměla tak silnou odezvu jako v jiných okresech. V průběhu roku 1949 vzniklo 10 JZD I. typu³²⁷ do prosince 1950 počet JZD dosáhl 2 v I. typu, 7 ve II. typu a 1 ve III. typu.³²⁸ Jiný pramen z konce roku uvádí počet JZD již na 9 v I. typu, 9 ve II. typu a 3 ve III. typu.³²⁹ Přijetí provozního řádu v tomto případě ještě neznamenovalo provedení funkčních změn v krajině v podobě rozorání mezí. Hospodářsko-technickou úpravu pozemků provedla od podzimu 1950 pouze dvě JZD,³³⁰ která tak de facto realizovala hospodaření v provozním řádu II. typu³³¹ se scelenými hony. Jednalo se o JZD Červeněves (1. ledna 1951) a Zábědov (25. června 1950), která přešla na provozní řád III. typu a společným ustájením v živočišné výrobě se tak stala prvními reprezentanty socialistické družstevní velkovýroby. Digitální letecké snímky z roku 1951 dokládají, že HTÚP bylo v této obci provedeno a meze byly rozorány.³³² Na počátku roku

³²⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov.

³²⁷ SOkA Hradec Králové (SOkA HK), f. ONV Nový Bydžov (ONV NB), kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Seznam JZD a datum založení z 2. ledna 1953.

³²⁸ Tamtéž, Rozdělení stávajících JZD dle typu (vyjmenováno podle obcí, datace k 8. 12. 1950).

³²⁹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Kraj Hradec Králové. Okres Nový Bydžov - rok 1950 - stav k 31. 12. 1950.

³³⁰ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Rozdělení stávajících JZD dle typu (datace k 8.12. 1950); SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Přehled o provedených HTÚP dle jednotlivých roků 1950–1953.

Ve třetí kapitole práce je podrobně komparován průběh kolektivizace na Novobydžovsku s průběhem v celé ČR.

³³¹ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Návrh na vypracování CVP pro rok 1954 ke dni 18. listopadu 1953.

³³² V Červeněvsi bylo JZD provozního řádu I. typu založeno 16. 11. 1949. Srov SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950, Seznam JZD zapsaných v kraji Hradec Králové. Dle okresů 8. 3. 1950, Toto JZD přešlo na provozní řád III. typu k 1. lednu 1951 (SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958);

Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška (dále jen VGHÚ Dobruška). Pro sledované obce Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo při tvorbě ortofoto map využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1951 číslo: 01191, 01193, 01221 a 01223. Pro stav z roku 1958 číslo: 03504,

1952 na Novobydžovsku hovoříme o šesti JZD II. typu (hospodařila na 373 ha) a šesti JZD III. typu (hospodařila na 832 ha). Členskou základnu těchto JZD tvořilo 582 členů.³³³ První vrchol první vlny kolektivizačního procesu měl charakter pozvolného nárůstu, což v případě JZD III. typu činilo pouhé 2,52 % z celkové plochy zemědělské půdy na okrese.

Mezi zářím a říjnem 1952 vzniklo pět JZD II. typu a jedno JZD III. typu na celkových 14 JZD II. typu a sedm JZD III. typu. Počet členů se ustálil na 342 se 344 závody ve II. typech a 347 se 176 závody ve III. typech. Zemědělská půda družstev tak koncem října 1952 tvořila souhrn 640 ha ve II. typech a 562 ha ve III. typech.³³⁴

Druhý vrchol první vlny kolektivizace byl dosažen mezi listopadem 1952 koncem března 1953. Toto období je charakteristické masovým zakládáním JZD. Ze 14 JZD II. typu se počet rozšířil na 28 (50 %); ta na konci března hospodařila na 7 888 ha zemědělské půdy, což by od listopadu znamenalo přírůstek 7 248 ha v řádu astronomických 1 132,5 %. V takovém případě přírůstek činil průměrně 563,42 ha na jedno JZD! Počet JZD III. typu se ze 7 zvýšil na 12 o 41,66 %.³³⁵ Jimi obhospodařovaná rozloha se navýšila o 2 262 ha (402,49 %), takže na konci března 1953 družstva III. typu dosahovala 2 824 ha. Členská základna narostla o 1 506 členů (440,35 %) ve II. typu na 1 848 členů a o 591 členů (170,31 %) ve III. typu JZD, aby v JZD vyšších typu pracovalo 938 členů.³³⁶

V dubnu 1953 přešla tři JZD II. typu na III. typ, čímž jejich počet dosáhl 15. Tato družstva hospodařila na 3 259 ha půdy. Množství jejich půdy se do konce roku 1953 zvýšilo o 28,71 % na 3 635 ha.³³⁷

03506, 03508, 03518, 03520, 03522, 03533, 03535 a 03537. Pro stav z roku 1961 číslo: 00311, 00313, 00362, 00364, 00366, 00414, 00416 a 00418. Průřezové mapy k historickému land use a vývoji krajiny se nacházejí v sekci mapové výstupy. Srov. mapy č. 9, 10, 11 a 12.

³³³ Zdroj dle zdrojů tabulky 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov 31. 12. 1951–31. 12. 1959.

³³⁴ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140, Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958, Přehled o stavu členů JZD ku dni 24. září 1952;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 328, inv. č. 971, sign. IV/III/13, Okresní rozpisový sumář na rok 1952;

Srov. Do HTÚP spadalo k 16. listopadu 1952 689,24 ha půdy JZD a 313,1 ha mimo JZD. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1187, sign. IV/VI/101, Evidence půdy – provádění HTÚP 1952–1960. Okres Nový Bydžov k 16. IX. 1952.

³³⁵ Vzhledem k počtu závodů, které se celostátně nacházely k 24. listopadu 1952 v JZD (56,3 %), je v okrese Nový Bydžov silně podprůměrný. Tento stav se podařilo dosáhnout až při prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace během září 1957; Srov. NA Praha, f. 02/1 AÚVKSC, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 34, a. j. 313 – 4. Informační zpráva o plnění usnesení strany a vlády a strany o upevňování a dalším rozvoji JZD v průběhu žní z 24. 11. 1952; SOkA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – JZD založená v roce 1957 – stav k 30. 9. 1957.

³³⁶ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – březen 1953.

³³⁷ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – březen 1953.

Krise kolektivizace³³⁸ se nejvíce projevila mezi dubnem a prosincem 1953 na úpadku neupevněných JZD II. typu. Čtyři z nich svým přechodem na III. typ sanovala úbytek půdy a členstva ve vyšších typech, takže jejich zásluhou JZD se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou v počtu obhospodařované půdy neoslabovala, ale zvětšila se o 811 ha (28,71 %), které do JZD vneslo 61 členů (6,5 %) v 338 závodech! Naopak ve skupině JZD II. typu se jich v průběhu roku 1953 rozpadlo 23 a do soukromé sféry se vrátilo **1 848** členů³³⁹ (100 %) s **509** závodů a **6 454 ha** zemědělské půdy (91,1 % původního půdního stavu JZD II. typu). Nová JZD nestihla provést HTÚP a rozorát meze.³⁴⁰ Pravděpodobně to bylo z důvodu, že v listopadu 1952, kdy vznikla, byly již podzimní práce ukončeny. V září 1953, kdy měly být úpravy pozemků po žních prováděny, se většina nových JZD ve zcela proměněném společenském klimatu rozpadla.³⁴¹

Od začátku ledna 1954 do poloviny roku 1955 počet JZD III. typu **stagnoval** na 21³⁴² stejně jako jimi obhospodařovaná půda, která ubyla o slabých 11 ha (0,28 %) na 3 624 ha.³⁴³ Bilancí členské základny byl pokles o jednoho člena (0,1 %) na 998 členů a přírůstek sedmi závodů (1,08 %) na 651 členských závodů. Toto rok a půl leté období bylo oproti celostátnímu vývoji na Novobydžovsku spíše poklidné, takže JZD III. typu zůstávalo k hospodaření 11 % veškeré zemědělské půdy okresu. Dvě JZD II. typu od prosince 1954

³³⁸ Příčiny krize kolektivizace srov. SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Hospodářské výsledky JZD v kraji k 18. 12. 1953.

Srov. pozn. pod čarou č. 197, s. 61. K projevu prezidenta Antonína zápotockého na Klíčavské přehradě.

³³⁹ SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o podání odhlášek z JZD a vystupování členů z JZD. Pramen od 1. září 1953 do 15. března 1954 uvádí přehled 1162 členů, kteří podali odhlášku z JZD. Z toho se jednalo o 696 členů I. typu, 370 členů II. typu a 96 členů III. typu JZD.

Ze 1 700 rolníků vystoupivších z JZD v Hradeckém kraji jich 580 bylo v okrese Nový Bydžov. NA Praha, f. 78 AÚVKSC, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 50, a.j. 669, Zprávy o vystupování rolníků z JZD 1953–1954 – Informační zpráva o vystupování rolníků z JZD z 22. srpna 1953.

³⁴⁰ Celostátně se ve druhé polovině roku 1952 jednalo o nejdrastičtější a nejmasivnější vlnu HTÚP. Ta se však na Novobydžovsku projevila zcela minimálně šesti provedenými HTÚP. Srov. SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Přehled o provedených HTÚP dle jednotlivých roků 1950–1953; Karel KAPLAN, Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956, Brno 2005, s. 47; TÝŽ, Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov, Praha 2012, s. 205–207.

³⁴¹ Z 28 JZD II. typu se 1 rozpadlo v březnu, 3 v květnu, 19 v září, 2 v říjnu a 3 v listopadu.

Srov. SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953;

Srov. Pozn. pod čarou č. 192, s. 59. Zpráva podrobně popisuje důvody vystupování rolníků z družstev (nejvíce se jedná o ekonomické důvody a odpor proti HTÚP). NA Praha, f. 78 AÚVKSC, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 50, a.j. 669, Zprávy o vystupování rolníků z JZD 1953–1954 – Informační zpráva o vystupování rolníků z JZD z 22. srpna 1953.

³⁴² SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 — Přehled o růstu JZD v kraji Hradec Králové k 1. březnu 1954.

Zaznamenáváno od 31. prosince 1951 po pololetích do konce roku 1953 a za první čtvrtletí 1954.

Srov. pozn. pod čarou č. 292, s. 83.

³⁴³ SOA Zámrsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

do 30. června 1955 hospodařila se 128 ha zemědělské půdy. Její členská základna byla kompletně tvořena přírůstkem za toto období v počtu 43 členů s 27 zemědělskými závody (100 %).

Období od poloviny roku 1955 do poloviny roku 1957 lze označit za období dvouleté **stabilizace JZD**. Sporadicky vznikající nová JZD přecházela z II. na III. typ. Za dva roky stabilizačního období se JZD II. typu přeměnila na vyšší typy. Došlo tak k navýšení o 6 JZD III. typu (28,57 %) na 27 JZD. Tím do JZD přistoupilo 218 nových členů (21,84 %) s 54 závody (8,29 %) a zemědělskou půdou 914 ha (25,2 %), včetně 128 ha ze II. typu. Stabilizovaná JZD III. typu spočívala na bedrech 1 216 členů se 705 závody a 4 538 ha zemědělské půdy.³⁴⁴ Za tři a půl roku existence kolektivního hospodaření (1. leden 1954 – červen 1957) získala JZD 903 ha zemědělské půdy (24 % nárůst), překonala stagnaci a pozvolna se stabilizovala. Již v zimě 1956/1957 byla připravována druhá vlna kolektivizace, která probíhala proti celostátnímu vývoji téměř s ročním zpožděním.³⁴⁵

Tabulka 19: Vlastnická struktura zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 10. 7. 1957 – 14. 8. 1959³⁴⁶

Okres Nový Bydžov	10. 7. 1957 (ha)		15. 11. 1957 (ha)		10. 5. 1958 (ha)		14. 8. 1959 (ha)	
JZD	4 537	13,97%	20 615	63,60%	26 126	80,60%	25 997	77,95%
záhumenky JZD	378	1,16%	1 803	5,56%	2 303	7,10%	2 357	7,07%
ČSSS	1 505	4,63%	1 555	4,80%	1 555	4,80%	1 470	4,41%
ostatní soc. sektor	578	1,78%	800	2,47%	800	2,47%	1 835	5,50%
soukromý sektor	24 612	75,80%	7 641	23,57%	1 272	3,92%	1 693	5,08%
CELKEM	32 469		32 414		32 414		33 353	

³⁴⁴ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957.

³⁴⁵ Zdroj dle zdrojů tabulky 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov 31. 12. 1951–31. 12. 1959.

³⁴⁶ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Postup socializace k 15. listopadu 1957;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Postup socializace k 10. červenci 1957;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Postup socializace k 10. květnu 1958;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Stav socializace okresu 14. 8. 1959.

Statistická data zahrnují do celkového součtu půdu nepatřící zemědělským závodům. Tato půda není zahrnuta do přehledu vlastnické struktury k 10. červenci 1957 (2,65 %) a 10. květnu 1958 (1,10 %).

Na Novobydžovsku došlo k její realizaci mezi 30. červnem a 30. listopadem 1957.³⁴⁷ Jednalo se o **první vrchol druhé vlny kolektivizace**, který byl za využití nátlakových akcí a při rychlosti provedení nejmasovějším převodem zemědělské půdy ze soukromých rukou do socialistického sektoru. Úhrnné množství půdy stoupl o **15 270 ha**, čímž plocha JZD na okrese vzrostla o **336,49 %**, vezmeme-li v úvahu že 30. června 1957 JZD hospodařila na 4 538 ha zemědělské půdy. Zakládána byla rovnou JZD III. typu³⁴⁸ a jejich počet se zvýšil o 45 (166,66 %) z **27** na celkových **72!** Jak výkonná byla úředně represivní mašinerie během těchto pět měsíců, nám určí počet lidí, jejichž osudu se týkala. Celý proces zasáhl **3 993** rolníků, kteří navýšili členskou základnu JZD o 328,37 % na 5 209 členů! Do JZD rolníci zároveň vnesli 2 704 závodů (383,54 %), jejichž počet stoupl na 3 409 závodů a 19 808 ha zemědělské půdy.³⁴⁹ Podíl JZD na celkové ploše zemědělské půdy okresu tak stoupl z 13,75 % na 60,02 %.³⁵⁰

Tabulka 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959³⁵¹

³⁴⁷ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

³⁴⁸ Na řízení z konce srpna obsahuje výslovný pokyn okresním orgánům, aby nebyla zakládána JZD II. typu, ale rovnou zaváděna plně kolektivizovaná JZD III. typů. Srov. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Založení evidence stávajících JZD 19.8.1957.

³⁴⁹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957; Tamtéž – listopad 1957.

³⁵⁰ Jiné prameny hovoří o poněkud jiných hodnotách, které se však liší v řádu několika procent. Srov. zdroje tabulky 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959.

³⁵¹ SOkA HK, f. ONV NB, kart. 328, inv. č. 971, sign. IV/III/13, Okresní rozpisový sumář na rok 1952; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1265, inv. č. 3502, sign. 135.9, Výkaz o vývoji JZD II.–IV. typu v letech 1949–1953, okres Nový Bydžov 30. červen 1952; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954, Tamtéž, inv. č. 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Zpráva o růstu JZD na okrese Nový Bydžov ku dni 20. ledna 1953; Tamtéž, Přehled jednotlivých JZD dle typů v okrese Nový Bydžov ke dni 28. ledna 1953; Tamtéž, Zpráva o rozvoji JZD za rok 1956;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1227, sign. IV/VI/141, Členové a zaměstnanci JZD 1952–1960, Politicko-hospodářská situace v JZD 1.7.1954–1.10.1955;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954; Tamtéž, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, okres Nový Bydžov;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960 – Zpráva o růstu JZD od roku 1949–1954; Tamtéž, Stav socialisace okresu Nový Bydžov v roce 1955–56; Tamtéž, Zpráva o stavu socializace v okrese Nový Bydžov od r. 1956 do r. 1958;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124, Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958;

	Počet členů JZD		Počet zemědělských závodů JZD		Zemědělská půda v JZD (ha)		Podíl z rozlohy zemědělské půdy okresu (%)	
	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ	II. typ	III. typ
31.12.1951	0	582	0	0	373	832	1,13	2,52
30.6.1952	270	251	114	100	381	779	1,15	2,36
31.10.1952	342	347	344	176	640	562	1,94	1,70
31.12.1952	1915	956	542	145	7676	3245	23,26	9,83
31.3.1953	1848	938	509	306	7888	2824	23,90	8,56
31.12.1953	0	999	0	644	1434	3635	4,35	11,02
31.12.1954	44	999	0	676	0	3750	0,00	11,36
30.6.1955	43	998	27	651	128	3624	0,39	10,98
31.12.1955	27	1008	18	610	85	3857	0,26	11,69
31.12.1956	0	1144	0	685	0	4286	0,00	12,99
30.6.1957	0	1216	0	705	0	4538	0,00	13,75
30.11.1957	0	5209	0	3409	0	19808	0,00	60,02
31.12.1957	0	5209	0	3409	0	19808	0,00	60,02
28.2.1958	0	5209	0	3409	0	19808	0,00	60,02
31.5.1958	0	5328	0	3694	0	19669	0,00	59,60
31.12.1958	0	7341	0	6757	0	25660	0,00	77,76
31.3.1959	0	7343	0	4808	0	25677	0,00	77,81
31.12.1959	0	8342	0	4665	0	26413	0,00	80,04

Od listopadu 1957 do února 1958 můžeme v rámci tzv. zimní kampaně hovořit o krátkém přípravném období. V jeho průběhu přibýlo do JZD 119 členů (2,28 %) a 285 závodů (8,36 %). Koncem května tak členská základna činila 5 328 členů se 3 694 závody.³⁵² Během tohoto krátkého času proběhly na cca 1/3 zemědělských ploch okresu HTÚP! Celkem se jednalo sedm obcí ještě v průběhu roku 1957 se 1 685 ha³⁵³ a 39 obcí

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Sektorový přehled o plochách kultur. Stav k 30. dubnu 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování; Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav 31. 12. 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58, Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957 – Měsíční výkaz o hospodaření JZD za I. čtvrtletí 1959 - okres Nový Bydžov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – leden 1959; Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959.

³⁵² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1958; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – listopad 1957.

³⁵³ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

s 8 942 ha.³⁵⁴ Do honů bylo sceleno na 10 657 ha z 15 000 ha nově získané zemědělské půdy. Masová změna tohoto typu zároveň ohlašovala počátek proměny zemědělské kulturní krajiny.

Práce na HTÚP byly urychleně dokončeny s příchodem jarních prací. Od března 1958 do 31. května 1958³⁵⁵ došlo k nárůstu půdy JZD o 1 694 ha (8,55 %), ale v květnu přibližně stejný počet zemědělců JZD opustilo (1 833 ha, 8,52 %). Jednalo se o poslední pokus vzdoru rolníků vůči JZD, který statistiky reflektují. K 1. červnu 1958 tak 72 JZD hospodařila na 19 669 ha zemědělské půdy.³⁵⁶ V červnu se rozběhla nová kampaň, jejímž cílem byla úplná likvidace soukromého sektoru v zemědělství.

V průběhu **druhého vrcholu druhé vlny kolektivizace** od 1. června do 31. prosince 1958 vzniklo 12 nových JZD a do nových a stávajících družstev bylo 2 013 rolníky (počet členů se navýšil o 37,78 % na 7 341) vneseno 3 063 závodů (82,91 %) s 5 991 ha zemědělské půdy. Celkové množství půdy JZD se zvýšilo o 30,45 %. Souhrnně 85 JZD na konci roku hospodařilo s 25 660 ha půdy. Tento úhrn představoval zároveň 77,76 % veškeré zemědělské půdy novobydžovského okresu.³⁵⁷

V krátké tříměsíční přípravě, kdy do konce března 1959 opět probíhalo další kolo HTÚP, přibyli do JZD dva členové (0,027 %) a 17 ha zemědělské půdy (0,064 %).³⁵⁸ Zároveň v rámci nového trendu úplného přechodu na IV. typ ze statistik mizí 1 949 členských závodů (28,84 %), ačkoliv statistiky hovoří pouze o vyšších typech JZD jako o společné kategorii. V tomto krátkém období tak můžeme hovořit o faktickém přechodu celé 1/3 závodové základny JZD do IV. typu, ve kterém členské závody už nejsou vedeny jako samostatné jednotky. Závodů v JZD tak bylo evidováno 4 808 v březnu a 4 665 koncem roku 1959.³⁵⁹

Od dubna do konce roku 1959 se podařilo pro JZD získat 999 nových členů (13,6 %) a 736 ha půdy (pouze 2,86 % nárůst). **Třetí vrchol druhé vlny kolektivizace** zcela marginalizoval soukromý sektor a udělal definitivní tečku za tzv. socializací vesnice. JZD na konci roku 1959 hospodařila na 26 413 ha zemědělské půdy, což činilo 80,03 % veškeré

³⁵⁴ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20, Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958 – Přehled o postupu HTÚP ke dni 17. 1. 1958.

³⁵⁵ SOkA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137 (c.d.), Stav socializace okresu Nový Bydžov k 1. dubnu 1958; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1958.

³⁵⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1958.

³⁵⁷ Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav 31. 12. 1958.

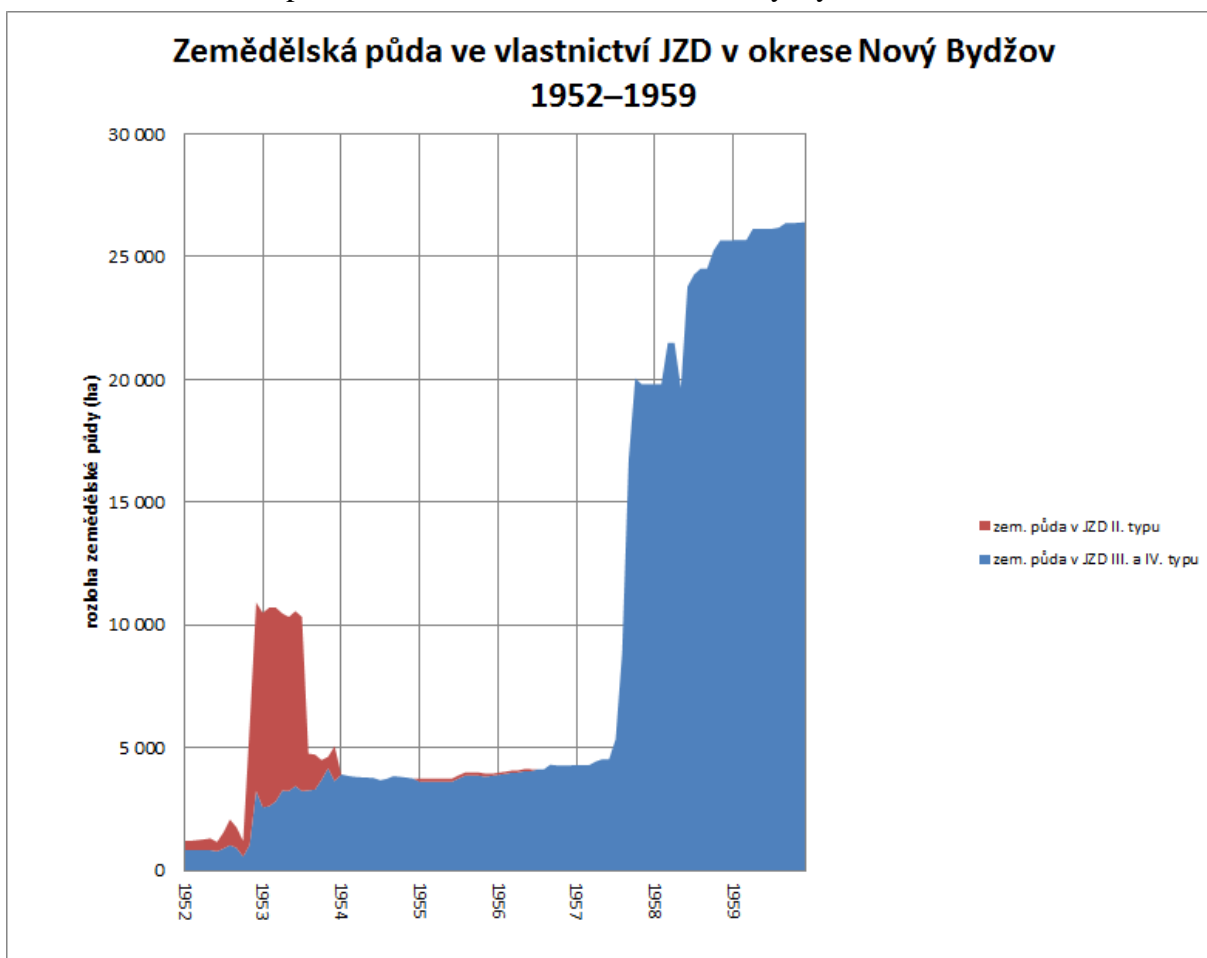
³⁵⁸ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1959.

³⁵⁹ Tamtéž – březen 1959;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1959.

zemědělské půdy okresu.³⁶⁰ Na cca 5,4 % hospodařily ČSSS a na 9,83 % ostatní socialistický sektor.³⁶¹ Soukromý sektor byl omezen na 4,48 % zemědělské půdy.³⁶²

Graf 3: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Nový Bydžov 1952–1958³⁶³

³⁶⁰ SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959; Tamtéž, Měsíční výkaz o postupu združstevňování.

³⁶¹ Ostatní socialistický sektor je v tomto případě tvořen vojenskými statky, půdou čs. státního rybářství, školních statků, výzkumných zemědělských závodů, půdou čs. státních lesů, půdou spravovanou STS či MNV a půdou mimo zemědělské závody, ke kterým byla přičtena rozloha zahumenek JZD.

³⁶² SOkA HK, f. ONV NB, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959. Srov. zdroje tabulky 26a a 26b: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1951–1957*, (kapitola IV), s. 156–158.

³⁶³ Zdroj dle zdrojů tabulky 20: *Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959* s rozšířením zdrojů za jednotlivé měsíce.

Vývoj kolektivizace na Novobydžovsku probíhal v několika fázích, které můžeme sloučit do několika období. Do první vlny kolektivizace, periodizovat ji můžeme od dubna 1949 do konce března 1953, lze též zahrnout počáteční fázi ve vzniku a zakládání JZD. Na Novobydžovsku probíhala od jara 1949 do konce června 1950 a v tomto ročním období se vyznačovala pomalým tempem zakládání JZD I. typu. Prvních několik málo přechodných typů družstev³⁶⁴ na hranici soukromé malovýroby a socialistické velkovýroby se začalo objevovat teprve až od podzimu 1950 již jako součást nástupu prvního vrcholu první vlny kolektivizace. První vrchol trval od počátku července 1950 do konce roku 1951 a měl spíše charakter pozvolného zakládání družstev s jejich přecházením na vyšší typ. Doložit to lze na jejich celkové výměře, která u JZD vyšších typů nepřesáhla 2,52 % veškeré zemědělské půdy okresu. Pomalejším tempem JZD vznikala i v růstové mezifázi, kdy se utvářela především JZD II. typu a dokončovaly HTÚP u již vzniklých JZD. Tehdy také docházelo ve větším množství k prvním razantním zásahům v podobě rozorávání mezí, počátkům napřimování toků nebo větším stavbám pro potřeby velkovýroby a tím i proměňování zemědělské kulturní krajiny. S podzimními pracemi od počátku listopadu 1952 nastal druhý vrchol **první vlny kolektivizace**, který trval až do konce března 1953. V tomto krátkém čase se počet JZD II. i III. typu zdvojnásobil a všechny sledované proměnné skokovým nárůstem navýšily základnu JZD. Zemědělská půda ve II. typu JZD narostla 12x a ve III. typu JZD 5x. Mnohonásobně se též navýšila jejich členská základna!

Rychlé a masové zakládání tolika družstev mělo za následek, že **krize kolektivizačního procesu** v neupevněných družstvech vypukla již koncem března 1953 a ta se také snáze a rychleji rozpadala, jelikož u nich nebyl proveden společný osev zemědělských plodin. V období od dubna do konce roku 1953 se většina nových JZD rozpadla po žních během srpna. Krize tak zasáhla velké množství JZD II. typu (79,1 % těchto JZD se rozpadlo), než mohla být scelena zemědělská půda jejich členů. Část JZD II. typu přešla na III. typ a jejich členstvo nahradilo vystoupivší členy z těchto JZD. Na konci krizového období tak družstva vyšších typů měla dokonce mírný nárůst členské základny (6,5 %) i nárůst zemědělské půdy (28,71 %).

Po krizi družstva III. typu spíše přežívala a jejich členská i půdní základna procházely **stagnací**, když JZD hospodařila na 11 % veškeré zemědělské půdy okresu. Tento stav trval půldruhého roku (leden 1954 – červen 1955). Od poloviny roku 1955 vznikala spíše

³⁶⁴ JZD II. typu s provedenými HTÚP, rozoranými mezemi a společným osevem ve scelených honech-lánech.

ojediněle družstva II. typu, která pozvolna přecházela na vyšší typ. Lze hovořit o **stabilizaci JZD**, která trvala až do konce června 1957. Za tu dobu se podařilo přilákat 21,84 % nových členů a navýšit půdní fond JZD o 8,29 %.

Druhá vlna kolektivizace začala na Novobydžovsku se zpožděním. Vyznačuje se krátkými přípravnými obdobími a třemi vrcholy, kdy první dva lze hodnotit jako masivní vstupy zemědělců s jejich půdou do JZD. **První vrchol** druhé vlny kolektivizačního procesu můžeme datovat od konce června 1957 do listopadu 1957. Přímo byla zakládána JZD vyšších typů, jednalo se o masový nárůst počtu JZD, kdy se jejich počet zvýšil o 166,6 %. Počet nových členů se zvýšil o 328,37 % a půda v JZD o 336,49 %. Tím se půdní fond JZD vyhoupl do čela vlastnické struktury, kdy představoval 60,02 % veškeré zemědělské půdy okresu. Od listopadu 1957 do března 1958 v krátkém přípravném období probíhala **největší vlna HTÚP**, kdy byl plošně přeměňován krajinný ráz ve scelené lány ve většině obcí na Novobydžovsku.

Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace se uskutečnil od počátku června do konce roku 1958. Členská základna byla rozšířena o 37,78 % a půdní fond o 30,45 %, aby JZD na konci roku hospodařila na 77,76 % veškeré zemědělské půdy okresu. V průběhu prvních tří měsíců v další přípravné fázi vrcholila další vlna HTÚP, která byla prakticky provedená v březnu 1959. Ve **třetí vlně kolektivizace** byla na podzim a posléze na jaře 1960 většina HTÚP dokončena. Od dubna do konce roku 1959 tak JZD získala přírůstek 2,86 % zemědělské půdy, aby na konci padesátých let hospodařilo 84 JZD³⁶⁵ s 80,03 % zemědělské půdy novobydžovského okresu.

³⁶⁵ Počet 84 JZD platil od června 1958 do slučování JZD na počátku 60. let.

III. Komparace vývoje kolektivizace v regionech s jejím celostátním průběhem

V předchozí kapitole (II.) byl podrobně rozepsán vývoj kolektivizačního procesu v jednotlivých okresech včetně jeho periodizace a grafického znázornění vývoje kolektivizační křivky (grafy 1, 2, 3 a jejich souhrn v grafu 4). Kolektivizační křivka reflektuje proměny majetkové struktury udané v počtu hektarů zemědělské půdy. Kolektivizační proces tak můžeme rozdělit na tři hlavní etapy s vnitřními fázemi a několika vrcholy, kdy kolektivizační křivka měla největší růstový průběh. Každé z těchto růstových období mělo delší či kratší přípravnou fázi. Naopak krizové období začalo většinou znenadání větším nebo pozvolnějším poklesem sledovaných hodnot. Po krizovém období naopak nastává delší či kratší stagnace ve vývoji kolektivizačního procesu.

První období tvořila **první vlna kolektivizace**, která zahrnuje čtyři fáze kolektivizačního procesu. Na samém počátku lze hovořit o *počáteční fázi*, kdy byla zakládána první JZD. Následuje *první vrchol první vlny kolektivizace*. V této fázi vnikala první JZD vyššího typu a byly prováděny první HTÚP. Dále se průběh vyvíjel pozvolným růstem sledovaných proměnných a tuto fázi můžeme označit jako *růstovou mezifázi* mezi dvěma vrcholy první vlny kolektivizace. I ta měla v několika regionech různý průběh. Shodným znakem zůstává upevnění již existujících JZD nižšího typu, která byla v provozním řádu postupně povyšována na vyšší typy. První vlna kolektivizace byla zakončena překotným nárůstem JZD ve všech sledovaných faktorech ve *druhém vrcholu* této *první vlny*. V rámci vývoje jednotlivých okresů mohla trvat od téměř půlročního do téměř půldruhého roku dlouhého časového intervalu. Toto období se vyznačovalo masivním zakládáním JZD všech typů. Charakteristickým znakem byla JZD II. typu, ve kterých se v průběhu podzimu 1952 nestihly provést HTÚP a přetvořit malá políčka členů rozoráním mezí ve velké lány-hony. Právě rychlost a překotné změny v této fázi v sobě nesly zárodky budoucích problémů, které v kombinaci s politickými a hospodářskými faktory plně vypluly na povrch v průběhu následujícího krizového období.

Krizové období mělo počátek v průběhu roku 1953. Ve sledovaných regionech probíhal tento počátek různě od dubna přes červenec nebo září. Jeho délka trvání se odvíjela od místních specifikací, což ovlivnilo interval jeho průběhu od dvou a čtvrt roku přes tři a půl do více než čtyř let. Do krizového období můžeme zahrnout tři fáze vývoje kolektivizace. První z nich je samotná *krize kolektivizace*. Společným jmenovatelem této krize byl ve všech okresech drastický úbytek členstva a půdy ve II. typu JZD, která dosud

nebyla po předcházející kampani kolektivizačního vrcholu upevněna, a tak se rozpadla. Menší, i když též podstatný byl úbytek ve družstvech III. typu, která se dostávají do hospodářských problémů. Díky masivní podpoře ze strany státu se nerozpadla, ale dlouhé období živořila, než se podařilo odstranit jejich nejdůležitější hospodářsko-funkční potíže. Období živoření JZD lze označit jako *fázi stagnace*. To podle závažnosti řešených potíží a specifikám regionu mohlo trvat od půl do jednoho a půl roku. Teprve, když se družstvům podařilo – většinou za masivní asistence státu - překonat existenční problémy, začala se existující JZD stabilizovat. *Stabilizační fáze* se ve všech sledovaných okresech vyznačovala pozvolným nárůstem půdy a členstva ve stávajících JZD a sporadickým zakládáním nových JZD. Tuto fázi můžeme označit jako přechod mezi krizovým obdobím a druhou vlnou kolektivizace. Byla totiž nejen post krizovou, ale i přípravnou fází, byť ji lze spíše zařadit do doznívajícího krizového období.

Období **druhé vlny kolektivizace**³⁶⁶ mělo v okresech rozdílný počátek (leden 1956, leden 1957, červenec 1957) i délku trvání do konce padesátých let (prosinec 1958 nebo prosinec 1959). Ve většině případů může být rozděleno na tři vrcholy se dvěma přípravnými fázemi. Ty z okresů, kde byl průběh prvního a druhého vrcholu kolektivizace masivnější, měly následně slabší průběh třetího vrcholu, jelikož již nebyla půda, kterou by bylo možné na okrese tzv. socializovat. V *prvním vrcholu druhé kolektivizační vlny* se jednalo o v některých okresech až drastický nárůst půdy a členstva do JZD. Zakládala se též nová JZD převážně pouze vyššího typu. Výjimkou bylo pohraniční Broumovsko, kde v tomto období ojediněle vznikaly i II. typy JZD. První *přípravná fáze* mezi vrcholy druhé kolektivizační vlny se vyznačovala masivním průběhem HTÚP a radikální přeměnou zemědělské kulturní krajiny, jejíž staletý ráz vývoje byl změněn v průběhu několika měsíců scelením zemědělské půdy do velkých lánů. *Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace* dotvořil síť JZD dle zásad JZD v každé obci. Jeho průběh byl též překotný, ale přípravná fáze před ním mnohem delší než před prvním. Vládnoucí moc se z první vlny kolektivizace poučila a v přípravných fázích konsolidovala podporou³⁶⁷ dosažené kolektivizační úsilí. Zároveň v přípravných fázích byly rozorány meze. Viditelné hranice pozemků tak zmizely, a o to bylo obtížnější JZD opustit. V průběhu druhého vrcholu došlo k marginalizaci soukromého sektoru a JZD se stala nejdůležitější hospodářskou složkou československého zemědělství. Ve třetím vrcholu druhé

³⁶⁶ Někdy označována též jako závěrečná vlna kolektivizace.

³⁶⁷ Jen na Jihlavsku dosáhla přímá finanční podpora JZD ze strany státu 17 mil. Kčs v roce 1956 a 13 mil. Kčs činila v roce 1957. Srov. pozn. pod čarou č. 230, 231, 234, s. 68–69. Krom přímých investic dostávala mnohá úpadková JZD v rámci tzv. pomocných opatření dosazeny dobře placené funkcionáře (tzv. organizátory JZD). Ti následně zlepšili výkon družstev efektivnější organizací práce. Srov. pozn. pod čarou č. 303 (kapitola II), s. 85.

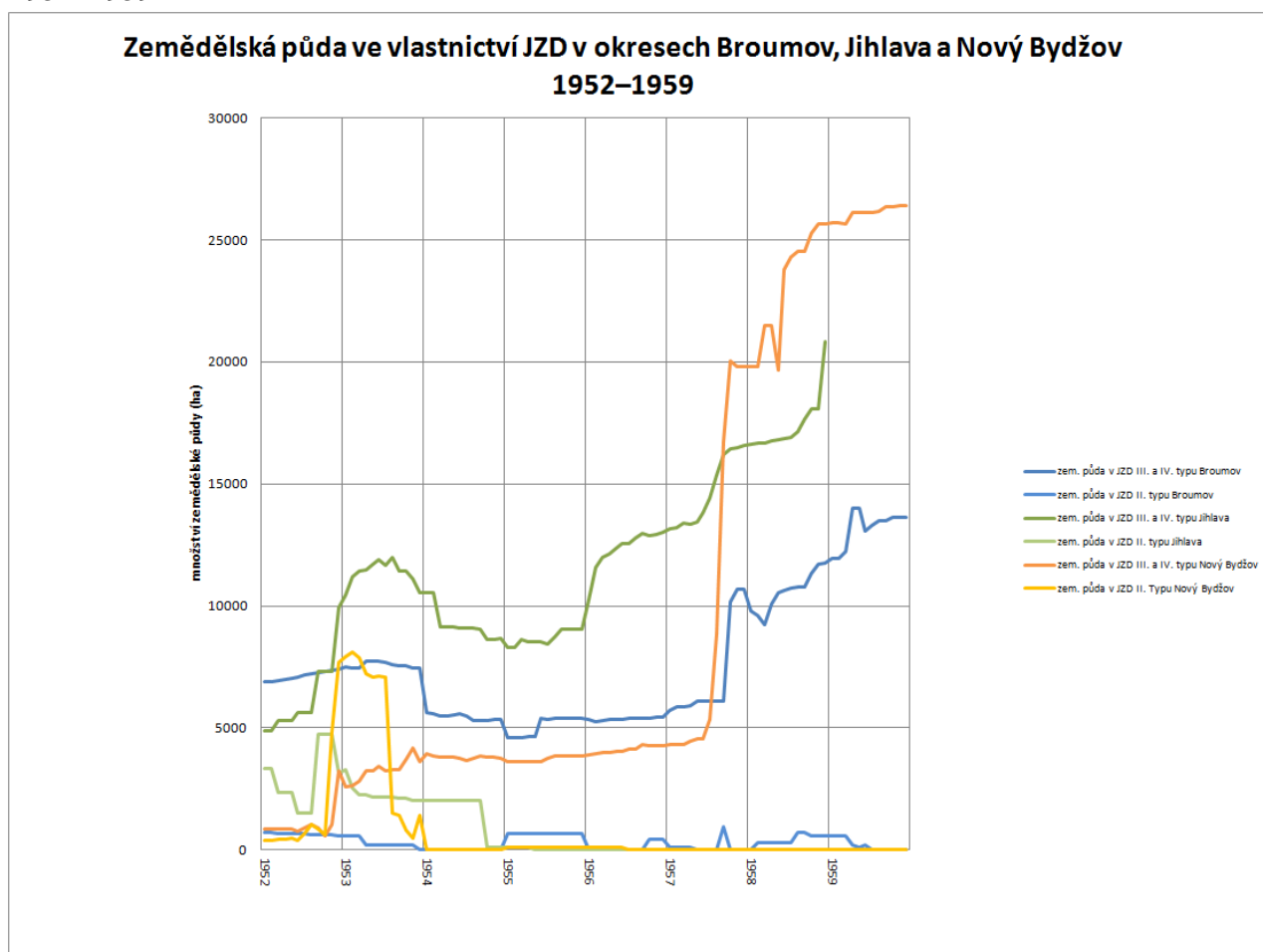
vlny pak byla většina zbývajících soukromých zemědělců nucena vstoupit do již existujících JZD. Proces kolektivizace zemědělské půdy a výroby byl tak završen.

Tabulka 21: Periodizace období a jednotlivých fází kolektivizace v okresech Jihlava, Broumov a Nový Bydžov³⁶⁸

Období kolektivizace	Fáze kolektivizace	Jihlava	Broumov	Nový Bydžov
První vlna kolektivizace	Počáteční fáze	4/1949 – 8/1950	4/1949 – 6,5/195	4/1949 – 6/1950
	První vrchol první vlny	9/1950 – 12/1951	6,5/1950 – 12/1950	7/1950 – 12/1951
	Mezifáze růstu	1/1952 – 6/1952	1/1951 – 12/1951	1/1952 – 10/1952
	Druhý vrchol první vlny	7/1952 – 8/1953	1/1952 – 6/1953	11/1952 – 3/1953
Krizové období	Krise kolektivizace	9/1953 – 2/1955	7/1953 – 1/1955	4/1953 – 12/1953
	Fáze stagnace	3/1955 – 7/1955	2/1955 – 5/1955	1/1954 – 6/1955
	Fáze stabilizace	8/1955 – 12/1955	6/1955 – 12/1956	7/1955 – 6/1957
Druhá vlna kolektivizace	První vrchol druhé vlny	1/1956 – 3/1956	1/1957 – 12/1957	7/1957 – 11/1957
	Přípravná fáze po prvním vrcholu	4/1956 – 6/1957	1/1958 – 3/1958	12/1957 – 5/1958
	Druhý vrchol druhé vlny	7/1957 – 9/1957	4/1958 – 5/1959	6/1958 – 12/1958
	Přípravná fáze po druhém vrcholu	10/1957 – 8/1958	6/1959 – 8/1959	1/1959 – 3/1959
	Třetí vrchol druhé vlny	9/1958 – 12/1958	9/1959 – 12/1959	4/1959 – 12/1959

³⁶⁸ Periodizace fází kolektivizace vychází ze všech zdrojů kapitoly II. Průběh kolektivizace v jednotlivých regionech s. 47–104; Zjednodušeně ze zdrojů grafů 1, 2 a 3. Srov. pozn. pod čarou č. 369.

Graf 4: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okresech Broumov, Jihlava a Nový Bydžov 1952–1959³⁶⁹

Abychom mohli zjistit, s jakými rozdíly probíhal vývoj kolektivizačního procesu v regionech-okresech, je nutné provést jejich komparaci dle jednotlivých fází mezi sledovanými regiony navzájem i s celostátním vývojem. Na vývoj procesu zaznamenaný pomocí průběhu kolektivizační křivky (graf 4) pak úzce navazuje jeho periodizace, na jejímž základě lze určit, kdy se v zemědělské kulturní krajině odehrávaly nejdůležitější změny.

³⁶⁹ Srov. zdroje:

Graf 1 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Jihlava 1952–1958. (s. 74, pozn. pod čarou č. 254)

Tabulka 12: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958. (s. 73, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 253).

Graf 2 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Broumov 1952–1958. (s. 91, pozn. pod čarou č. 324)

Tabulka 18: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Broumov v období 16. 6. 1950–31. 12. 1959. (s. 95, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 323).

Graf 3 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Nový Bydžov 1952–1958. (s. 102, pozn. pod čarou č. 363)

Tabulka 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959. (s. 99–100, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 351).

Zároveň lze ukázat regionální shody a rozdíly v nástupu přelomových okamžiků, a tak určit proměny v uspořádání krajinného rázu v zemědělských oblastech v prostoru a čase.

Lepší podmínky pro uskutečnění kolektivizace měly alespoň v počátku okresy, v nichž existovalo více zemědělských závodů s hektarovou výměrou nad 50 ha. Na Jihlavsku se jednalo o 56 závodů (1,39 %) s 9 732,94 ha zemědělské půdy (24,17 %).³⁷⁰ Broumovsko disponovalo v kategorii nad 50 ha výměry 40 závodů (1,24 %), které hospodařily s 8 999,01 ha zemědělské půdy (27,58 %).³⁷¹ Na Novobydžovsku činilo zastoupení této kategorie závodů nejnižší počet, jen 26 závodů (0,35%), které proto měly i méně zemědělské půdy – 4 776,88 ha (13,09 %).³⁷² Větší předpoklady pro provedení kolektivizace měly regiony, kde proběhl po roce 1945 úplný nebo částečný odsun německojazyčného obyvatelstva. V těchto regionech tak bylo k dispozici větší množství hospodářsky už scelené zemědělské půdy.

V **počáteční fázi** probíhal vývoj souběžně ve všech regionech i na celostátní úrovni od jara 1949 do žní 1950. Na Jihlavsku můžeme hovořit o větším množství založených JZD³⁷³ a celý proces se shodnými znaky vývoje probíhal až do konce srpna 1950. Jelikož JZD vznikala nejvíce v průběhu žní a II. typu vznikaly průběžně od května, je vzhledem k následujícímu vývoji možné období žní přiřadit do počáteční fáze. Na Broumovsku lze počáteční fázi zakládání JZD vymezit pouze do poloviny června, kdy vznikla pouze čtyři JZD II. typu.³⁷⁴ I když větší přírůstky JZD na Jihlavsku i Broumovsku časově spadají do období mezi polovinou června a zářím 1950, je masovější průběh na Broumovsku s velkým množstvím nově vzniklých III. typu nutné označit v kontextu následujícího vývoje jako první vrchol první vlny kolektivizace.³⁷⁵ Na Novobydžovsku můžeme o počáteční fázi hovořit v období od jara 1949 do konce června 1950. Tehdy vzniklo pouhých deset JZD

³⁷⁰ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava;

Srov. Tabulka 2: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Jihlava v lednu 1949, s. 51.

³⁷¹ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov;

Srov. Tabulka 13: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Broumov v lednu 1949, s. 77.

³⁷² NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov;

Srov. Tabulka 18: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v lednu 1949, s. 95.

³⁷³ Jednalo se o 21 JZD II. typu a 2 JZD III. typu. Srov. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727 – Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

³⁷⁴ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 10 ... (V týdnu od 22. do 28. 4. 1950);

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 17 ... (V týdnu od 10. 6. do 16. 6. 1950).

³⁷⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1190, inv. č. 3351, sign. 522, Sumární přehledy o stavu a činnosti JZD 1950 – Dotazník /stav k 30. 6. 1950;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Dotazník (Stav k 30. VI. 1950).

„Ke konci června je doloženo 6 JZD I. typu, 6 JZD II. typu, 5 JZD III. typu a 2 JZD IV. typu.“

Srov. pozn. pod čarou č. 268, s. 79.

I. typu a de facto jedno JZD II. typu.³⁷⁶ Novobydžovsko tak zaujalo k myšlence kolektivizace zemědělství od počátku velmi rezervovaný postoj. Zatímco v tomto okrese proběhl od června do září pouze jediný případ HTÚP, na Jihlavsku jich bylo více než 21 a jejich provedení se protáhlo do podzimu. Na Broumovsku probíhalo 13 HTÚP, z čehož sedm ve III. a IV. typu. Největšího nárůstu v počáteční fázi dosáhlo Jihlavsko, kde se tato fáze protáhla až do konce srpna 1950. Naopak nejrychlejší byl počáteční průběh kolektivizace na Broumovsku, a to do 16. června 1950, zato Novobydžovsko se vyznačovalo nejpomalejším tempem v zakládání JZD. První část dílčí hypotézy, že pro odsunuté regiony po roce 1945 „na okresní úrovni bude celkové množství kolektivizované půdy vyšší hned v počátečních fázích (první vlny kolektivizace) s rychlejším průběhem v zakládání JZD,“ se tak zcela potvrzuje. Celostátní vývoj v období žní 1950 vykazuje od počátku července do 18. srpna nárůst počtu JZD o 72,30 % a v českých krajích 85,13 %. V českých krajích probíhala kolektivizace v počáteční fázi rychleji než na Slovensku. Na konci srpna tak typová skladba JZD dosáhla v celé ČSR poměru 63,64 % ve II. typu (63,37 % v českých zemích) a 36,35 % ve vyšším typu (36,62 % v českých zemích).³⁷⁷

V průběhu **prvního vrcholu první vlny kolektivizace** se stabilizovala družstva vzniklá do žní 1950. V tomto období vznikala ve větším množství nová JZD, což ve dvou sledovaných okresech trvalo přibližně do konce kalendářního roku 1951, zatímco na Broumovsku do konce kalendářního roku 1950, tedy o celý rok méně.

Na Jihlavsku můžeme o počátku prvního vrcholu hovořit od 1. září 1950. V této době 18 JZD II. typu a jedno JZD III. typu³⁷⁸ hospodařilo s 8 525 ha a 160 ha ve III. typu.³⁷⁹ Přechodem části JZD na vyšší typy poklesla výměra přechodné formy hospodaření ve II. typu o 5 206 ha (61,06 %), aby výměra nově vzniklých 16 JZD vyššího typu zaznamenala

³⁷⁶ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Návrh na vypracování CVP pro rok 1954 ke dni 18. listopadu 1953.

³⁷⁷ Počet JZD všech typů činil v ČSR ke 30. červnu 1950 1 159 (z toho 725 II. typu, 385 III. typu a 49 IV. typu). K 18. srpnu 1950 se JZD rozrostla o 838 na 1 997 JZD všech typů (z toho 1 271 II. typu, 658 III. typu a 68 IV. typu). V českých krajích ČSR počet JZD ve stejném období stoupl o 693. K 30. červnu existovalo v české části ČSR 814 JZD (z toho 498 II. typu, 272 III. typu a 44 IV. typu), aby jich k 18. srpnu bylo 1 507 (z toho 955 II. typu, 494 III. typu a 58 IV. typu). Na Slovensku ve stejném období vzniklo 145 JZD jako přírůstek k původním 345 JZD na konci června 1950.

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 21, a.j. 233, P ÚV KSČ – 28.8.1950, 5. Zpráva o dosavadním průběhu výkupu obilí, 6. Zpráva o stavu JZD a o jejich další výstavbě v podzimních pracích. Přehled o přijímání provozních řádů stav k 30. červnu 1950 podle jednotlivých krajů.

³⁷⁸ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 28 o organizaci práce a o vývoji JZD ke dni 1. 9. 1950.

³⁷⁹ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

nárůst 4 733 ha (2 958,12 %).³⁸⁰ Tento přírůstek ve III. typu zároveň tvořil 15,73 % veškeré zemědělské půdy na jihlavském okrese.³⁸¹

Pro Broumovsko počátek prvního vrcholu první vlny kolektivizace platí od 17. června 1950, kdy již existovalo šest JZD I. typu, šest JZD II. typu, čtyři JZD III. typu a jedno JZD IV. typu,³⁸² což v tomto období znamenalo přírůstek jednoho družstva II. a devíti družstev III. typu.³⁸³ Souhrnný nárůst zemědělské půdy v JZD do konce roku 1950 tvořil 2 225,6 ha (50,41 %), který v celookresním měřítku znamenal přírůstek 9,67 % veškeré zemědělské půdy.³⁸⁴

Na Novobydžovsku končil první vrchol první vlny kolektivizace v prosinci 1951 na stavu šesti družstev ve II. a šesti ve III. typu. Z toho pouze jedno JZD II. typu existovalo již v počáteční fázi. V JZD II. typu se hospodařilo se 373 ha, ale ve III. typu to bylo 832 ha půdy,³⁸⁵ který sice představoval 100 % nárůst, ale jinak tvořil pouhých 2,52 % veškeré zemědělské půdy na okrese.³⁸⁶

V okresním rámci souhrnu zemědělské půdy měl družstevní sektor největší nárůst ve vyšším typu JZD v prvním vrcholu první vlny na Jihlavsku (15,73 %) následován Broumovskem (9,67 %). Na Novobydžovsku se v tomto období plně kolektivizovaná forma zemědělství v podobě III. typu projevila minimálně – 2,52 % půdy. Novobydžovsko můžeme však označit za výjimku. V celém Československu JZD postupně přecházela na provozní řady vyššího typu. V českých zemích měla na počátku prvního kolektivizačního vrcholu převahu JZD II. typu (45,78 %). Koncem března 1951 se tento poměr proměnil a

³⁸⁰ Tamtéž

³⁸¹ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o plnění plánu ozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958.

³⁸² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1190, inv. č. 3351, sign. 522, Sumární přehledy o stavu a činnosti JZD 1950 – Dotazník /stav k 30. 6. 1950;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Dotazník (Stav k 30. VI. 1950).

³⁸³ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 45 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 20. 12. 1950;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950 – Sumární přehled o JZD ke dni 30. 11. 1950. Ke 30. listopadu 1950 měla JZD 1 365 členů, z nichž 929 bylo zároveň členy KSČ a 33 ostatních stran NF. JZD hospodařila na 6841, 63 ha;

Jiný pramen hovoří 1 355 členech 3 JZD I. typu, 7 JZD II. typu, 14 JZD III.–IV. typu. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Kraj Hradec králové. Okres Broumov – rok 1950 – stav k 31. 12. 1950.

Pozn. p. čarou č. 272, s. 79.

³⁸⁴ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 1, inv. č. 570.3, Sumář rozpisu operativního plánu zemědělské výroby a dodávek 1950.

³⁸⁵ Zdroj dle zdrojů tabulky 19: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov 31. 12. 1951–31. 12. 1959, s. 98.

³⁸⁶ K celkovému množství zemědělské půdy na okrese Nový Bydžov. Srov. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124, Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958.

většina JZD hospodařila jako III. typ,³⁸⁷ aby na konci roku bylo vyššího typu JZD 69,82 % z počtu JZD II. – IV. typu.³⁸⁸

Růstová **mezifáze mezi hlavními vrcholy první vlny kolektivizace** trvala na Jihlavsku celou první polovinu roku 1952 a na Novobydžovsku prvních deset měsíců stejného roku. Broumovsko mělo v celém procesu rychlejší vývoj. Zatímco v obou ostatních okresech teprve probíhal první vrchol, tak v severovýchodním výběžku Čech už po celý rok 1951 můžeme hovořit o růstové mezifázi.

Na Jihlavsku se v tomto klidnějším období snažili vyřešit hospodářské potíže existujících družstev. I když toto období trvalo nejkratší dobu, vznikla dvě JZD I. typu a devět ze stávajících nižších typu se přeměnilo na III. typ. Celkem k 30. červnu 1952 fungovalo v zemědělství na Jihlavsku 38 JZD.³⁸⁹ II. typ JZD při přechodu na vyšší typy zaznamenal úbytek zemědělské půdy 55,07 %. V JZD III. typu za šest měsíců přibylo 750 ha zemědělské půdy (15,32 %) a zvýšil se tím stav na 5 643 ha, což byl z hlediska veškeré zemědělské půdy na okrese 2,49 % přírůstek (v celku pak 18,76 %).³⁹⁰

V broumovském okrese se již v průběhu mezifáze začal objevovat IV. typ provozních řádů. Na konci roku fungovalo pět družstev z celkových 17 JZD vyššího typu.³⁹¹ V JZD II. typu přibylo 712 ha a ve vyšším typu družstev 231 ha zemědělské půdy (3,47 %) na 6 871 ha.³⁹² Z celkového počtu zemědělské půdy na okrese přibylo do JZD pouhé 1 % výměry, takže podíl půdy ve vlastnictví JZD tvořil 29,87 %.

³⁸⁷ NA Praha, AÚVKSC, f. 100/1 Generální sekretariát ÚV KSČ (1945–1951), sv. 172, a.j. 1080, JZD souhrnná statistická šetření a hodnocení o zakládání 1949–1951; NA Praha, AÚVKSC, f. 02/1 Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 21, a.j. 233, 6. Zpráva o stavu JZD a o jejich další výstavbě 28. 8. 1950.

³⁸⁸ JZD II. – IV. typu na konci roku 1951 fungovalo v ČSR 4 494 (z toho bylo 1 356 II. typu a 3 138 vyššího typu). Srov. NA Praha, AÚVKSC, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 48, a.j. 642, Materiály předložené ÚV KSČ o situaci v JZD 1955–1961 – Zpráva o JZD z 5. května 1955.

³⁸⁹ „Strukturovaných na: 6 PV JZD, 6 JZD I. typu, 7 JZD II. typu, 25 JZD III. typu.“ Srov. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1780, inv. č. 3947, sign. Zem/3, Budování JZD, seznamy JZD podle typu 1950–1953 – Porovnání růstu JZD II. až IV. typu podle zemědělský závodů a jejich procentuelní zapojení k celkovému počtu závodů v okresech;

Tamtéž, Rozvrstvení zemědělských závodů ke 30. 6. Podle skupin ve III. a IV. typu;

³⁹⁰ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

³⁹¹ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 94 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 7. 12. 1951.

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 97 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 4. 1. 1952.

Srov. pozn. pod čarou č. 278, s. 81.

³⁹² SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 45 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 20. 12. 1950;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace.

Na Novobydžovsku vzniklo mezi lednem a říjnem osm JZD II. typu a jedno JZD III. typu, aby jich na konci mezifáze existovalo čtrnáct ve II. typu a sedm ve III. typu. Ve II. typu přibýlo celkem 267 ha (71,38 %), ve III. typu naopak ubylo 270 ha (32,42 %) na celkových 562 ha. Z celkového množství zemědělské půdy získala JZD II. typu 0,81 % a JZD vyššího typu ztratila 0,8 % půdy na 1,7 % ke konci října 1952.³⁹³

Při sledování množství zemědělské půdy v družstvech na okresech byl nejvíce a zároveň nejrychleji rostoucím okresem v mezifázi okres Broumov se 3,47 %. Také okres Jihlava s 2,49 % setrval u vyšších typů JZD na rostoucí tendenci. Naopak na Novobydžovsku růst vykazovala pouze JZD II. typu, což z celkového množství zemědělské půdy okresu převýšilo o jednu setinu ztrátu půdy vyšších typů družstev, která činila 0,8 %. JZD v okrese Nový Bydžov tak v předvečer druhého vrcholu první vlny spíše stagnovala.

Druhý vrchol první vlny probíhal v průniku dat za všechny okresy souběžně přibližně od podzimu 1952 do jara 1953, avšak rozdílná je celková délka této fáze a její konec a počátek. Na Broumovsku probíhal nábor do JZD rok a půl od ledna 1952 do konce června 1953. Druhé v pořadí z hlediska počátku i délky trvání bylo Jihlavsko – od počátku července 1952 do konce srpna 1953 v celkové délce třinácti měsíců. Na Novobydžovsku započal nábor do JZD nejpozději. Od počátku listopadu 1952 do konce března 1953 probíhal vrchol kolektivizačních snah i v tomto nížinném okrese.

V průběhu této celostátně organizované akce ubylo na Jihlavsku postupně přechodem provozního řádu na vyšší typy po jednom JZD v I. typu. Vznikla dvě JZD II. typu a 21 JZD III. typu (84 % nárůst). JZD na Jihlavsku prodělala masivní zbytnění půdního fondu z 1 664 ha ve II. typu (112 %) na 2 185 ha a ze 4 289 ha ve III. typu (76 %) na 12 003 ha ke konci srpna 1953. Z celkové rozlohy zemědělské půdy okresu vzrostl podíl JZD II. typu o 2,3 % na 7,26 %. Ve III. typu se však zvýšila obhospodařovaná půda o více než jednu pětinu (21,15 %) na 39,91 %!³⁹⁴

Na Broumovsku v druhém vrcholu první kolektivizační vlny přibyla tři JZD III. (25 %) a dvě JZD IV. typu (40 %), aby 30. června 1953 činila typová skladba družstev jedno JZD II. typu, 15 JZD III. typu a sedm IV. typu. Ve vyšším typu JZD můžeme hovořit o přírůstku

³⁹³ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140, Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958, Přehled o stavu členů JZD ku dni 24. září 1952; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 328, inv. č. 971, sign. IV/III/13, Okresní rozpisový sumář na rok 1952.

Srov. Celkově bylo na konci růstové mezifáze 14 JZD II. typu (se 640 ha) a 7 JZD III. typu (se 562 ha).

³⁹⁴ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952.

873,1 ha zemědělské půdy (71,64%), většinou na úkor JZD II. typu (2,22 % zemědělské půdy okresu). Z celkové výměry okresní zemědělské půdy tak JZD vyššího typu zvětšila svou výměru o 3,8 % na 33,67 % na konci června 1953.³⁹⁵

Na Novobydžovsku přibýlo 14 JZD II. typu (50 %) a pět JZD III. typu (41,66 %), aby na konci kolektivizační vlny v okrese fungovalo 28 JZD II. typu a 12 JZD III. typu. Přírůstek zemědělské půdy v nižších typech dosáhl 7 248 ha (1 132,5 %) na 7 888 ha. Do JZD III. typu zemědělci vložili 2 262 ha (402,31 %), takže na konci kolektivizační vlny hospodařila se 2 824 ha zemědělské půdy. Z celkového množství zemědělské půdy na okrese narostla přechodnému II. typu JZD půdní základna o 21,96 % na konečných 23,9 %. Plně socializované III. typy zvýšily svůj podíl o 6,86 % na 8,56 %.³⁹⁶

V průběhu druhého vrcholu první vlny kolektivizace nejintenzivnější rozvoj JZD probíhal na Jihlavsku. Zde přechodná forma JZD II. typu zvýšila svůj podíl o 2,3 %. Ve III. plně kolektivizovaném typu se podíl těchto JZD na veškeré zemědělské půdě na okrese razantně navýšil o 21,15 %. Na Novobydžovsku došlo v této fázi ve II. typu k navýšení půdního fondu o 21,96 % a ve III. typu o 6,86 %. I přes tento vyšší přírůstek, než byl na Broumovsku, však podíl JZD vyššího typu zůstal na Novobydžovsku proti ostatním sledovaným okresům marginální.³⁹⁷ Na Broumovsku tak JZD II. typu ztratila 2,22 %, která přešla do JZD vyššího typu v rámci 3,8 % přírůstku z veškeré zemědělské půdy okresu. Je zřejmé, že v první vlně kolektivizace se ve sledovaných okresech dostalo do plně kolektivizované zemědělské velkovýroby v JZD vyššího typu nejvíce zemědělské půdy na Jihlavsku (39,91 %), následované Broumovskem (33,67 %), za nimiž však zůstalo v této hlavní proměnné velmi opožděno Novobydžovsko (8,56 %). Ukázalo se, že počáteční výhody pohraničního regionu s velkými výměrami již scelené půdy začal více získávat napůl odsunutý okres Jihlava, kde krom existujících velkých výměr proběhlo lepší a trvalejší

³⁹⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zpráva o JZD 1951–1954 – 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zpráva o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD I. VII. 1953;

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace.

³⁹⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – březen 1953;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140, Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958 – Přehled o stavu členů JZD ku dni 24. září 1952; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zpráva o JZD 1951–1954. Statistický přehled o JZD k 26. říjnu 1952. Okres Nový Bydžov.

³⁹⁷ Na konci první kolektivizační vlny tvořil podíl JZD vyššího typu: Na Jihlavsku k 31. srpnu 1953 39,91 %. Na Broumovsku ke 30. červnu 1953 33,67 %. Na Novobydžovsku k 31. březnu 1953 8,56 %.

dosídlení obyvatelstva.³⁹⁸ Na hypotéze, že „na okresní úrovni bude celkové množství kolektivizované půdy vyšší hned v počátečních fázích (první vlny kolektivizace) s rychlejším průběhem v zakládání JZD a tento rozdíl zůstane po celý průběh kolektivizačního procesu zachován,“ je tak platná pouze její první polovina.

V krajích počet JZD vyššího typu převažoval v Jihlavském kraji (71,37 %), zatímco Hradecký kraj měl ve vyšším typu pouze 48,58 % JZD. Celostátně činily počty družstev vyšších typů z úhrnu ze všech JZD podíl ve výši 77,73 % (v českých krajích 76,3 %).³⁹⁹ Na Jihlavsku na vyšší typy spadalo 76,66 %, na Broumovsku 68 % a na Novobydžovsku 37,5 %.⁴⁰⁰ Celostátnímu vývoji v tempu kolektivizace proto odpovídal jen průběh kolektivizačního procesu na Jihlavsku. Broumovsko se této situaci přibližovalo, nicméně v Hradeckém kraji tvořilo spíše výjimku, což dokládají hodnoty za kraj i za Novobydžovský okres.

³⁹⁸ O řešení hospodářských problémů pohraničních regionů srov. Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2013, s. 121–124, 131–133;

Jaromír, MRŇKA, *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřežska v letech 1945–1960*, Praha 2015, 216 s.

³⁹⁹ V Hradeckém kraji můžeme hovořit k 1. září 1953 o 529 JZD (z toho 29 I. typu, 243 II. typu, 257 III.–IV. typu.). Kraj Jihlava měl ve stejné době 559 JZD (z toho 72 I. typu, 88 II. typu, 399 III.–IV. typu.). V celé ČSR existovalo 9 171 JZD (z toho 972 I. typu (10,59 %), 1 070 II. typu (11,66 %), 7 129 III.–IV. typu (77,73 %)). Z toho se v českých krajích nacházelo 7 112 JZD (z toho 671 I. typu (9,43 %), 1 014 II. typu (14,25 %), 5 427 III.–IV. typu. (76,3 %)). Srov. NA Praha, AÚVKŠČ, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 48, a.j. 640, Materiály předložené ÚV KSČ o situaci v JZD 1952–1954 – Počet JZD k 1. září 1953.

⁴⁰⁰ K 31. srpnu 1953 na Jihlavsku bylo 60 JZD (z toho 5 I. typu, 9 II. typu a 46 III. a IV. typu). Srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

Na Broumovsku bylo 25 JZD (z toho 2 I. typu, 6 II. typu a 17 III. a IV. typu). Srov. SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954.

Na Novobydžovsku bylo 40 JZD (z toho 5 I. typu, 24 II. typu a 15 III. a IV. typu). Srov. SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; SOA Zámrsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954.

Krise kolektivizace zasáhla sledované regiony v různé délce i intenzitě. Nejdříve vypukla ze tří sledovaných okresů na nejméně kolektivizovaném Novobydžovsku. Trvala osm měsíců od jarních prací na počátku dubna 1953 do konce roku. Přibližně stejnou délku měla v ostatních dvou sledovaných okresech. Z hlediska časového průniku jejího průběhu měla trvání: na Broumovsku (od počátku července 1953 do konce ledna 1955) a na Jihlavsku (od počátku září 1953 do konce února 1955).

Na Jihlavsku ukončilo činnost osm JZD II. typu (88,88 %) a pět JZD III. typu (10,86 %), aby zůstalo jedno JZD II. typu a 41 JZD III. typu. Rozpady družstev a odchodem členů nazpět k soukromému malovýrobnímu hospodaření II. typu JZD ztratily 2 088 ha půdy (95,56 %), zatímco JZD vyššího typu přišla o 3 694 ha zemědělské půdy (30,77 %). To z celookresní výměry činilo ve II. typu JZD úbytek 6,39 % a ve III. typu dokonce 12,28 %. Přesto JZD vyšších typů na Jihlavsku měla na konci krize k dispozici 27,63 % veškeré zemědělské půdy okresu.⁴⁰¹

Na Broumovsku se v průběhu krize od června 1953 do ledna 1955 snížil počet JZD III. typu o jedno a u IV. typu o dvě družstva. Na konci krizového období fungovalo pět JZD II. typu, 14 JZD III. typu a pět JZD IV. typu. Vznikem několika nových JZD II. typu na konci krizového období vzrostlo množství zemědělské půdy u II. typu o 488 ha (241,58 %), zatímco JZD vyššího typu ztratila 3 156 ha (40,75 %). V celookresním měřítku se jednalo u II. typu JZD o přírůstek 2,12 % na celkové 3 %. Družstva vyššího typu měla na konci ledna 1955 ztrátu 13,72 %, což znamenalo pokles na 19,95 % veškeré zemědělské půdy okresu.⁴⁰²

Krizový vývoj zasáhl Novobydžovsko ze všech sledovaných okresů nejméně. Nejvíce byla zasažena JZD II. typu s přechodnou formou hospodaření. Rozpadlo se jich na 23 (82,14 %) se 6 454 ha zemědělské půdy (91,1 %), avšak pozdní přechod čtyř JZD II. typu na provozní řád III. typu způsobil, že v krizovém období došlo dokonce ke zvětšení množství zemědělské půdy družstev této skupiny o 811 ha (28,71 %). Celkem přibylo v krizovém období pět JZD III. typu (41,66 %). V celookresním rozměru poklesl podíl JZD II. typu

⁴⁰¹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Data pro 31. srpna 1953; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Data pro 28. února 1955.

⁴⁰² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – leden 1955; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD 1. VII. 1953.

o 19,55 % na 4,35 %, zatímco podíl JZD vyššího typu do konce krize naopak vzrostl o 2,46 % na 11,02 %.⁴⁰³

Ze všech sledovaných okresů se krize kolektivizace nejvíce odrazila v celookresním podílu zemědělské půdy ve vlastnictví JZD na Jihlavsku, kde JZD ve II. typu ztratila 6,39 % a družstva ve III. typu dokonce 12,28 %. Celkem zdejší JZD ztratila 18,67 % veškeré zemědělské půdy okresu. Na Broumovsku došlo u JZD vyšších typů ke ztrátě 13,72 % veškeré zemědělské půdy, ale oproti tomu nově vzniklá JZD II. typu 2,12 % půdy získala. Celkem JZD na Broumovsku ztratila 11,6 % z veškeré obhospodařované půdy. JZD na Novobydžovsku prošla drastickým úbytkem 19,55 % ve II. typu, zatímco JZD vyššího typu naopak v celkové bilanci za celé období získala 2,46 %. Celkem tedy JZD na Novobydžovsku, kde krize začala nejdříve a měla také nejrychlejší průběh, ztratila 17,09 % podíl na vší zemědělské půdě okresu. Krize nejvíce zasáhla ty z okresů, kde byla kolektivizace v pokročilejší fázi. Plně kolektivizované formy JZD ve vyšších typech odolávaly krizové situaci více než JZD nižších typů. Na Broumovsku však toto celostátně platné pravidlo bylo úplně převráceno naruby.

V Československu začala krize kolektivizace s masivním odlivem členské základny JZD totiž až v srpnu 1953 a trvala do srpna/září 1955. V tomto období můžeme hovořit o zcela odlišných politických podmínkách, kdy v samotném vedení KSČ byly rozdílné názory na způsob uskutečnění kolektivizace.⁴⁰⁴ JZD v českých krajích ČSR ztratila v průběhu dvou krizových let 333 582 ha (22,29 %).⁴⁰⁵ V Hradeckém kraji⁴⁰⁶ postihla krize většinu JZD II. typu v průběhu roku 1953 a u JZD III. typu se dostavila až mezi listopadem 1953 a

⁴⁰³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – prosinec 1953;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953. Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, okres Nový Bydžov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – březen 1953.

⁴⁰⁴ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 255–262.

⁴⁰⁵ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959. Zpráva o JZD.

⁴⁰⁶ Krajské zdroje k vývoji kolektivizační křivky v letech 1952–1959 vycházející z následných archivních materiálů: SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování; SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Stav v rozvoji JZD k 31. 12. 1957; Tamtéž, Situace v postupu socializace ku dni 26. března 1958; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování.; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58, Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957 – Měsíční výkaz o hospodaření JZD za I.–IV. čtvrtletí 1959 – kraj Hradec Králové.

únorem 1955. Zjistit důvod zpoždění krizového vývoje celého procesu o více než půl roku by si zasloužilo komplexnější průzkum v okresních archivních fondech. Krajský průběh krizové fáze na Hradecku zaznamenal v JZD vyššího typu úbytek 12 954 ha (19,18 %).⁴⁰⁷ V Jihlavském kraji probíhala krize kolektivizace od května 1953 do února 1955. JZD II. typu tak v průběhu krize v důsledku rozpadu a přechodu na provozní řád vyššího typu téměř zcela zanikla, jelikož jejich úbytek činil 17 104 ha (95,42 %). Ve vyšším typu JZD Jihlavského kraje došlo ke ztrátě 24 255 ha zemědělské půdy (26,23 %).⁴⁰⁸

V krizovém období můžeme dále hovořit o **fázi stagnace**. Nejdříve probíhala na Broumovsku, kde trvala čtyři měsíce od počátku února do konce května 1955. Pět měsíců trvala na Jihlavsku od počátku března do konce července 1955. V těchto okresech, kde kolektivizace více pokročila, měla stagnace rychlý průběh, zatímco na Novobydžovsku trvala osmnáct měsíců. Kvůli rychlému průběhu krize tak v měsících mezi lednem 1954 a koncem června 1955, kdy celostátně většinou probíhala krize, JZD vyššího typu na Novobydžovsku stagnovala.

Na Jihlavsku ukončilo činnost poslední JZD II. typu a počet JZD vyššího typu zůstal nezměněn na 41. Ve II. typu JZD ztratila 51 ha půdy (100 %), ale u JZD vyššího typu se množství obhospodařované půdy zvýšilo o 225 ha (21,2 %). Podíl na celookresní výměře se ve II. typu snížil o 0,32 %, zatímco ve III. typu činil přírůstek 0,37 % na finálních 28 % veškeré zemědělské půdy, což celkově pro JZD všech typu znamenalo titěrný přírůstek 0,05 %.⁴⁰⁹

⁴⁰⁷ Zemědělská půda v JZD. III. a IV. typu poklesla z 67 555 ha na konci listopadu 1953 na 54 601 ha na konci února 1955.

Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – únor 1955; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – listopad 1953; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954;

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 51, a.j. 699, Materiály o situaci v JZD v Hradeckém kraji 1949 – Přehled o situaci v JZD v Hradeckém kraji 1.1.–1.9.1954.

⁴⁰⁸ MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955.

V Jihlavském kraji na začátku krize v květnu 1953 JZD II. typu hospodařila na 17 924 ha a JZD vyššího typu na 92 451 ha zemědělské půdy. Na konci krize v únoru 1955 JZD II. typu hospodařila 820 ha a JZD vyššího typu na 68 196 ha zemědělské půdy.

⁴⁰⁹ Koncem července 1955 JZD hospodařila na 8 420 ha (28 % veškeré zemědělské půdy okresu).

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

Ve fázi stagnace se počet JZD na Broumovsku nezměnil.⁴¹⁰ Zemědělská půda ve vyšším typu vykázala drobný přírůstek 53 ha (1,15 %), což v celookresním měřítku znamenalo přírůstek 0,23 % na 20,18 %.⁴¹¹

Na Novobydžovsku jedno JZD II. typu přešlo na vyšší typ a do poloviny roku 1955 vznikla tři nová další JZD III. typu (23,52 % nárůst). Půda v užívání II. typu zaznamenala ztrátu 1 306 ha⁴¹² (91,1 %) a ve vyšším typu 11 ha (0,28 %). Celookresně šlo za rok a půl ve II. typu o ztrátu 4,09 % a ve vyšším typu o ztrátu 0,04 % zemědělské půdy na konečných 10,98 %.⁴¹³

Vezmeme-li v potaz, že na Novobydžovsku nelze periodizovat vývoj půdní držby JZD, vychází pro celé období ve II. typu úbytek na 4,09 % a ve vyšším typu o ztrátu 0,04 % zemědělské půdy celého okresu. Na Jihlavsku se poměr celookresní zemědělské půdy snížil o 0,32 % ve II. typu a zvýšil 0,37 % ve III. typu. I Broumovsko vykázalo ve vyšším typu nepatrný růst 0,23 %. V krajském měřítku JZD vyššího typu zaznamenala 0,29 % úbytek v Jihlavském kraji a 2,22 % přírůstek v Hradeckém kraji oproti původnímu stavu na počátku stagnačního období.⁴¹⁴

O **stabilizační fázi** lze nejdříve hovořit na Broumovsku, kde probíhala rok a sedm měsíců od počátku června 1955 do konce roku 1956. Na Jihlavsku byl její průběh opožděn, ale trval nejkratší dobu, jen pět měsíců od počátku srpna do konce roku 1955. Nejdéle v této fázi ustrnulo Novobydžovsko – trvala celé dva roky od počátku července 1955 do konce června

⁴¹⁰ Typová skladba JZD na Broumovsku od února do května 1955 činila 5 JZD II. typu, 14 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1955.

⁴¹¹ Tamtéž.

⁴¹² Došlo k tomu patrně někdy v průběhu ledna nebo února 1954. Bohužel torzovitá data pro JZD II. typu neumožňují tento průběh podrobněji rekonstruovat. Periodizační mezník mezi krizí a stagnací je tak určen podle minima ve III. typu na konci roku 1953.

⁴¹³ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1955.

⁴¹⁴ V Hradeckém kraji ve stagnační fázi mezi počátkem března a koncem července 1955 přibývalo do JZD vyššího typu 1 212 ha zemědělské půdy (2,22 %). V kraji Jihlava ubylo mezi počátkem března a koncem července 1955 204 ha zemědělské půdy (0,29 %).

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červenec 1955;

MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955;

V Hradeckém kraji bylo k 1. červenci 1955 činných 38 JZD II. typu a 280 JZD vyššího typu, aby v kraji Jihlava bylo 7 JZD II. typu a 369 vyššího typu.

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 52, a.j. 703, Materiály o situaci v JZD v kraji Jihlava 1950–1955 – Zpráva pro radu KNV ke schůzi dne 10. 11. 1955 /úkol č. 18/. Upevňování stávajících a zakládání nových JZD;

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 51, a.j. 699, Materiály o situaci v JZD v Hradeckém kraji 1949 – Situace na úseku JZD v Hradeckém kraji 1.1.–1.7.1955;

Tamtéž, sv. 52, a.j. 703, Materiály o situaci v JZD v kraji Jihlava 1950–1955 – Rozvoj JZD v Jihlavském kraji (nedatováno).

1957. Rozdílné trvání stabilizační fáze prodloužilo krizové období a způsobilo oddálení druhé kolektivizační vlny. Družstva se stabilizovala díky všestranné podpoře ze strany státu, o čemž svědčí urychlené uvádění závěrů a směrnic X. sjezdu KSČ k zemědělské politice do praxe.⁴¹⁵ Politické špičky si byly vědomy nedostatků ve fungování JZD a systematiky začaly pracovat na jejich postupném odstranění. Bez realizace těchto opatření ve stabilizační fázi by družstva neměla moc nadějí realizovat fungující zemědělskou velkovýrobu v blízké i pozdější budoucnosti.

V krátkém stabilizačním čase na Jihlavsku přibyla tři nová JZD III. typu na konečný počet 44 družstev. Po skončení této fáze nebyla na Jihlavsku již JZD nižších typů zakládána. U JZD přibýlo 626 ha zemědělské půdy (7,43 %), což znamenalo nárůst celookresního podílu JZD na zemědělské půdě o 2,08 % na 30,08 % na konci roku 1955.⁴¹⁶

Broumovsko potřebovalo ke stabilizaci mnohem delší čas. Sporadické vznikání a zanikání nižších typů JZD měl za rok a půl bilanci ztrátu dvou JZD. Počet JZD vyššího typu zůstal do konce roku 1956 nezměněn. Zemědělská půda ve II. typu ubyla o 267 ha (38,72 %), zatímco JZD vyšších typů měla přírůstek 801 ha (17,26 %). Celookresní podíl na zemědělské půdě se tak ve II. typu snížil o 1,16 %, ve vyšších typech se během stabilizace JZD zvýšil o 3,48 % na 23,66 %.⁴¹⁷

Počet JZD na Novobydžovsku se v dlouhé stabilizační fázi se ve II. typu snížil o dvě družstva jejich přechodem na vyšší typ a zároveň vznikla další tři JZD III. typu. Zároveň bylo radou KNV pro zdejší okres vydáno nařízení nezakládat nová JZD nižších typů.⁴¹⁸ Z družstev II. typu přešlo do vyššího typu 127,59 ha půdy, aby celkový přírůstek

⁴¹⁵ KSČ viděla jako hlavní východisko ke zvýšení produkce nedostatkových potravin právě v dořízení kolektivizace a s ní i socialistické velkovýroby v zemědělství.

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 01 Zasedání ÚV KSČ 1945–1962, sv. 35, a.j. 45, Zasedání ÚV KSČ 29.–30.VI.1955.

⁴¹⁶ JZD hospodařila na výměře 9 046 ha. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

⁴¹⁷ Typová skladba JZD se dělila na ke konci roku 1956 na 3 JZD II. typu, 13 JZD III. typu a 6 JZD IV. typu se 423 ha ve II. typu a 5 442 ha ve vyšším typu JZD.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956; SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1956. Okresní rekapitulace.

⁴¹⁸ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Založení evidence stávajících JZD 19.8.1957.

Správa zemědělství a lesního hospodářství rady KNV v Hradci Králové vydala pokyn všem vedoucím odborů zemědělství a lesního hospodářství rad ONV. Tento pokyn byl na Novobydžovsku striktně dodržován na Broumovsku však nikoli. Jako družstva II. typu mohla být „*uvedena jedině stará družstva z roku 1952.*“

za stabilizační fázi činil 914 ha (25,2 %). Za dva roky se ke konci června 1957 zvýšil podíl JZD (včetně 0,39 % ze II. typu) na zemědělské půdě okresu o 2,77 % na 13,75 %.⁴¹⁹

V průběhu stabilizační fáze byl ve všech sledovaných okresech celkový růst podílu JZD na okresní zemědělské půdě navýšen nepatrně – jen přes 2 %. Na Jihlavsku o 2,08 %, na Broumovsku o 3,48 % (odečteme-li 1,16 % ztráty půdy ve II. typu, tak činil jen 2,32 %) a na Novobydžovsku o 2,77 %. Oproti původnímu stavu na počátku stabilizační fáze činil ve vyšších typech družstev přírůstek zemědělské půdy na okrese Jihlava 7,43 %, okrese Broumov 17,26 % a okrese Nový Bydžov 25,2 %. Průběh stabilizace dosáhl tak ve sledovaných okresech Královéhradeckého kraje větší intenzity nejspíše z důvodu větších příprav na závěrečnou kolektivizační vlnu. V Hradeckém kraji ve stabilizační fázi JZD vyššího typu získala přírůstek 5,79 % a v kraji Jihlava 6,18 % od počátku stabilizační fáze.⁴²⁰ Ve srovnání s celostátním vývojem ve druhé polovině roku 1955, kdy JZD vyššího typu získala přírůstek 3,55 %, tak sledované kraje vykázaly ve stabilizační fázi větší růst. Příčinou tohoto růstu mohla být nižší počáteční základna JZD vyššího typu a sledované kraje tak spíše doháněly náskok v kolektivizaci již rozvinutějších oblastí.⁴²¹

⁴¹⁹ Na konci stabilizační fáze k 30. červnu 1957 fungovalo na Novobydžovsku 27 JZD vyššího typu se 4 328 ha zemědělské půdy. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Založení evidence stávajících JZD 19.8.1957.

⁴²⁰ V Hradeckém kraji ve stabilizační fázi mezi počátkem srpna 1955 a koncem února 1956 přibylo do JZD vyššího typu 2 327 ha zemědělské půdy (5,79 %). V kraji Jihlava přibylo mezi počátkem srpna 1955 a koncem téhož roku 4 203 ha zemědělské půdy (6,18 %).

Srov. MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování (srpen 1955, únor 1956);

NA Praha, AÚVKŠČ, f. 78 Oddělení zemědělské ÚV KŠČ 1945–1954, sv. 51, a.j. 699, Materiály o situaci v JZD v Hradeckém kraji 1949 – Pohyb členské a půdní základny v JZD za rok 1955;

Tamtéž, sv. 52, a.j. 703, Materiály o situaci v JZD v kraji Jihlava 1950–1955 – Zpráva pro radu KNV ke schůzi dne 10. 11. 1955 /úkol č. 18/. Upevňování stávajících a zakládání nových JZD.

⁴²¹ NA Praha, f. MZ II–S 1945–1970, kart. 453, inv. č. 253, č.j. 14108, Přehled JZD v r. 1955.

<http://www.badatelna.eu/fond/168/reprodukce/?zaznamId=1630394&reproId=1393542> (reprodukce 227, online 7. 6. 2018)

Sledované kraje ovšem v období druhé poloviny roku 1955 nedosahovaly v počtu JZD vyššího typu průměrného počtu těchto JZD na celkový počet obcí v českých krajích ČSR (48,8 %). Hradecký kraj (34,4 %) a Jihlavský kraj (38,3 %).

Stav zemědělské půdy JZD vyššího typu k 1. lednu 1955 v celé ČSR byl 1 765 957 ha. Do 1. července 1955 ubylo v JZD vyššího typu 21 461 ha (1,21 %) na 1 744 496 ha. Ve druhém pololetí, kdy můžeme hovořit o stabilizační fázi, přibylo do JZD vyššího typu 62 078 ha (3,55 %). Roční bilance tak činila přírůstek 40 617 ha (2,3 %) zemědělské půdy do JZD III. a IV. typu.

Druhá kolektivizační vlna trvala od počátku roku 1956 do poloviny roku 1957. **První vrchol druhé vlny** se objevil nejdříve na Jihlavsku v prvních třech měsících 1956. Na Broumovsku měl delší průběh – od počátku ledna do konce roku 1957 s větší intenzitou od konce září. Na Novobydžovsku šlo o počátek července až konec listopadu 1957.

Na Jihlavsku vzniklo od ledna do března 1956 11 JZD vyššího typu (25 %), takže potom na okrese dále hospodařilo 55 družstev. Hektarová výměra obhospodařované zemědělské půdy se v JZD zvýšila o 2 963 ha (32,75 %). Podíl JZD na zemědělské půdě okresu se zvýšil o 9,85 % na 39,93 % a překonal tak o dvě setiny procenta stav z konce srpna 1953. Na konci tohoto vrcholu dosáhla združstevnělá zemědělská půda na stejný podíl jako před krizí kolektivizace.⁴²²

Na Broumovsku trval první vrchol závěrečné vlny nejdéle. Do září 1957 by se vývoj dal nazvat pozvolným růstem – vznikla dvě JZD III. typu, a do konce roku celkem 20 nových JZD III. typu (růst o 140 %) rozšířilo počet družstev na 34 JZD III. typu a šest JZD IV. typu. Sporadicky ještě vznikala JZD nižších typů, aby vzápětí přecházela na vyšší typ. Družstevní sektor doslova pohltit 5 238,64 ha zemědělské půdy (96,25 %). Podíl vyššího typu JZD na celookresní výměře zemědělské půdy se tak zvýšil o 22,78 % na 46,44 % a přesáhl o 6,6 % stav před krizí.⁴²³

Druhý nejkratší průběh měl první vrchol druhé vlny na Novobydžovsku. Od počátku července do konce listopadu 1957 vzniklo 45 JZD vyššího typu (166,66 %)! Do nových i již existujících JZD tak bylo získáno 15 270 ha zemědělské půdy (336,49 %). Poměrné zastoupení JZD na celkové zemědělské půdě okresu narostlo o 46,27 %, takže JZD hospodařila na 60,02 %. Předkrizový stav byl díky nízké úrovni socializace v první vlně kolektivizace překonán o 49 %.⁴²⁴

⁴²² JZD na jihlavském okrese ke konci března 1956 hospodařila na 12 009 ha zemědělské půdy. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

⁴²³ Vyšší typy JZD obhospodařovaly na konci roku 1957 zemědělskou půdu o rozloze 10 681 ha. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1957; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956.

⁴²⁴ Od konce listopadu 1957 do konce února 1958 hospodařilo 72 JZD vyššího typu s 19 808 ha zemědělské půdy. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – listopad 1957; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957.

První vrchol druhé vlny kolektivizace přinesl do zemědělství masivní kampaň, s jejíž pomocí se státní moc odhodlala postupně završit kolektivizační proces, aby dosáhla konečného cíle.⁴²⁵ Celostátnímu vývoji se nejvíce blížil okres Jihlava jak načasováním procesu na prvním čtvrtletí roku 1956, tak nárůstem okresního podílu zemědělské půdy (9,85 %). Na Broumovsku byl nárůst podílu JZD na veškeré půdě okresu vyšší (22,78 %) a na nejméně kolektivizovaném Novobydžovsku činil dokonce dvakrát více (46,27 %). Rozdíly v růstu podílu zastoupení JZD na zemědělské půdě v okrese jsou mezi sledovanými regiony téměř exponenciální. Avšak množina sledovaných okresů je příliš malá, aby bylo možné činit průkaznější závěry. O co měl první vrchol druhé vlny kolektivizace na Novobydžovsku pozdější začátek, o to rychlejší byl jeho průběh (pět měsíců) a o to razantněji byl uskutečňován! Porovnáme-li přírůstky v krajích Hradec Králové (46,53 %) a Jihlava (52 %), můžeme nabýt zkráceného dojmu, že rozdíly mezi regiony nejsou tak zásadní. Pokud však srovnáme přírůstky jednotlivých okresů, jsou regionální specifika vývoje kolektivizace mnohem více patrná.⁴²⁶

Přípravná fáze po prvním vrcholu probíhala nejdříve na Jihlavsku po dobu jednoho a čtvrt roku od počátku dubna 1956 do konce června 1957. Počátek byl tak proti ostatním sledovaným okresům posunutý o rok a osm měsíců v případě Novobydžovska, kde se průběh odehrával od počátku prosince 1957 do konce května 1958. U Broumovska můžeme hovořit o prodlevě rok a tři čtvrtě s krátkým průběhem mezi počátkem ledna a koncem března 1958.

Stav zemědělské půdy patřící JZD se na Jihlavsku proměnil v podobě přírůstku 2,57 % na 45,86 % zemědělské půdy okresu. Na Jihlavsku vznikla čtyři nová JZD a jedno JZD se

⁴²⁵ Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 296–299. Karel Kaplan se přiklání k dobové interpretaci, že zásadním zlomem v kolektivizaci československého zemědělství byl nový jev ve formě masivního vstupu středních rolníků do JZD. Naopak představa KSČ o hlavní roli tzv. kovorolníků (průmysloví dělníci se závody do 2 ha zemědělské půdy) v kolektivizaci se ukázala jako mylná. Jisté však zůstává, že ve sledovaných okresech se tzv. **velký nástup** (celostátně od poloviny roku 1955 do konce roku 1956) uskutečnil pouze na okrese Jihlava jako první vrchol druhé vlny kolektivizace. Na Broumovsku i Novobydžovsku tento první vrchol proběhl až v rámci tzv. **masového nástupu** (celostátně začal velkou agitační kampaní na přelomu let 1956/1957).

⁴²⁶ V Hradeckém kraji v prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace mezi počátkem března 1956 a koncem ledna 1957 přibýlo do JZD vyššího typu 27 477 ha zemědělské půdy (46,53 %) na 86 527 ha. V kraji Jihlava přibýlo mezi počátkem ledna a koncem dubna 1956 na 37 545 ha zemědělské půdy (52 %) na 109 740 ha. Okresní přírůstky pro srovnání činily: v okrese Jihlava (32,75 %), v okrese Broumov (96,25 %) a v okrese Nový Bydžov (336,49 %).

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958, Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1956; Tamtéž, leden 1957; MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955.

Zdroj pro okresní přírůstky srov. pozn. pod čarou tří předchozích odstavců.

rozpadlo (přírůstek ze tří JZD činil 5,45 %). Do JZD přibylo 1 783 ha zemědělské půdy (14,84 %).⁴²⁷

Broumovsko zaznamenalo pokles stavu JZD vyšších typů o dvě (5 %) na 38 družstev, které od počátku roku ve statistikách figurují jako jednotná kategorie. JZD tak ztratila 1 462 ha půdy (13,68 %). Do družstev II. typu přibylo 311 ha. Celkový podíl půdy v JZD na okrese tak ve II. typu stoupl o 1,35 %, zatímco ve vyšších typech zaznamenal úbytek 6,36 % na výsledných 40,08 % na konci března 1958.⁴²⁸

V průběhu přípravné fáze na Novobydžovsku počet JZD zůstal na 72. Celková bilance počtu zemědělské půdy kvůli odlivu členů po nárazové vlně činila ztrátu 139 ha (0,7 %). Celookresní podíl JZD na zemědělské půdě tak poklesl o 0,42 % na 59,6 % koncem května 1958.⁴²⁹

V obou okresech Hradeckého kraje v přípravných fázích druhé vlny kolektivizace docházelo ke korekci výsledků po nárazově provedených kolektivizačních akcí nejspíše v okamžiku i v důsledku urychleného zahájení provádění HTÚP. Část rolníků si nejspíše uvědomila, že po rozorání mezi již nebude cesty zpět a rušila své přihlášky do JZD.

Stav zemědělské půdy patřící JZD se na Jihlavsku proměnil v podobě přírůstku 2,57 %. Broumovsko zaznamenalo po vrcholu druhé vlny kolektivizace standartní úbytek ve vyšších typech JZD o 6,36 % a přírůstek 1,35 % ve družstvech II. typu JZD. Tento okres byl také jediný, kde družstva nižšího typu přechodně vznikala. Též na Novobydžovsku došlo v okresním podílu JZD na zemědělské půdě k úbytku 0,42 %.

V přípravné fázi po prvním vrcholu druhé vlny vykázal Královéhradecký kraj drobný přírůstek 1,08 % a Jihlavský kraj solidní přírůstek ve výši 18,03 %. Charakter krajského pojetí provedení druhé vlny kolektivizace je náhle zcela odlišný. Královéhradecký kraj se vyznačoval dílčími úbytky, a to po kolektivizačních vrcholech v přípravných fázích, kdy probíhala většina HTÚP. Ta byla rovněž po tak překotně organizovaných změnách příčinou

⁴²⁷ JZD tak ke konci června 1957 měla k dispozici 13 792 ha zemědělské půdy. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

⁴²⁸ Na konci přípravné fáze po prvním vrcholu druhé vlny (31. března 1958) tak JZD na Broumovsku obhospodařovala 311 ha ve II. typu a 9 219 ha ve III. typu.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1957.

⁴²⁹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1958.

odchodu nových členů z JZD. Jihlavský kraj se naopak vyznačoval delšími přípravnými fázemi s pozvolným nárůstem s většími přírůstky v konečném výsledku.⁴³⁰

Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace můžeme na Jihlavsku datovat od počátku července do konce září 1957. Mezi jeho začátkem jeho průběhu na Jihlavsku a na Broumovsku (od počátku dubna 1958 do konce května 1959) je devět měsíců prodleva. Na Novobydžovsku se kampaň druhého vrcholu odehrála mezi počátkem června a koncem roku 1958.

Na Jihlavsku bylo založeno sedm JZD (12,28 %) a celkem jich ke konci září 1957 fungovalo 64. Zemědělskou družstevní půdu se tak během tří měsíců podařilo navýšit o 2 416 ha (17,51%). Podíl JZD na okresní výměře byl zvětšen o 8,03 % na konečných 53,89 %.⁴³¹ JZD tak po skončení druhého vrcholu dosáhla nadpoloviční většiny v množství obhospodařované zemědělské půdy.

Na Broumovsku se rozpadlo jedno JZD a vznikla tři nová, takže výsledná bilance na konci května 1959 znamenala 40 družstev (nárůst o 5,26 %). Hektarová výměra půdy v JZD II. typu zaznamenala pokles o 197 ha (63,34 %). Tato půda se objevila u družstev vyšších typů, která začlenila v této nárazové kampani do družstevního užívání 4 778 ha (51,82 %) zemědělské půdy. Podíl JZD se zvýšil o 20,78 % na 60,86 % zemědělské půdy okresu. Na začátku roku 1959 tak JZD vyššího typu s 51,15% zemědělské půdy pokořila v její držbě na okrese poloviční hranici.⁴³²

Novobydžovsko zaevidovalo při druhém kolektivizačním vrcholu závěrečné vlny od konce června 1958 nárůst 12 nových JZD (16,66 %) na konečný počet 84 JZD. Celkový nárůst 5 991 ha (30,45 %) zvýšil celookresní podíl JZD na držbě zemědělské půdy

⁴³⁰ V Hradeckém kraji v přípravné fázi po prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace mezi počátkem února a koncem května 1957 přibýlo do JZD vyššího typu 940 ha zemědělské půdy (1,08 %) na 87 467 ha. V kraji Jihlava měla JZD mezi počátkem května 1956 a koncem června 1957 přírůstek na 19 796 ha zemědělské půdy (18,03 %) na 129 536 ha.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – únor 1957; Tamtéž, květen 1957; MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955.

⁴³¹ JZD na Jihlavsku měla k 30. září 1957 k dispozici 16 208 ha (53,89 % plochy zemědělské půdy okresu). MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

⁴³² Koncem května 1959 JZD na Broumovsku obhospodařovala 114 ha ve II. typu a 13 997 ha ve vyšším typu. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – květen 1959; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1958.

o 18,16 %. Na konci roku 1958 JZD obsáhla 77,76 % zemědělské půdy novobydžovského okresu.⁴³³

Podíl JZD na zemědělské půdě okresu se ve druhém vrcholu navýšil o 8,03 % na Jihlavsku, 20,78 % na Broumovsku a 18,16 % na Novobydžovsku. Kromě Novobydžovska, kde kolektivizace probíhala s velkou časovou prodlevou, se poloviční podíl v držbě půdy na okrese podařilo v obou ostatních okresech dosáhnout až právě v průběhu druhém vrcholu. Na Novobydžovsku se tak stalo v prvním, který svým opožděním časově odpovídal druhým vrcholům v ostatních sledovaných okresech. Přírůstky v Hradeckém kraji (124,52 %) a Jihlavském kraji (52,58 %) hovoří o urputné snaze dohonit zpoždění, které kolektivizace v Královéhradeckém kraji měla. Podíváme-li se na okres Jihlava, tak v podílu JZD na zemědělské půdě i na přírůstku do JZD ve druhém vrcholu byla kolektivizace napřed oproti ostatním okresům téhož kraje. Krajský přírůstek to více než dosvědčuje.⁴³⁴ V průběhu druhého vrcholu Novobydžovsko se, co se týče načasování jednotlivých fází, postupně srovnalo tempo provádění kolektivizace. Následující přípravná fáze byla započata dříve než na Broumovsku, kde dosud byla kolektivizace uskutečňována rychleji.

Přípravná fáze po druhém vrcholu kolektivizace byla zrealizována mezi počátkem října 1957 a koncem srpna 1958. U okresů Kraje Hradec Králové se na Novobydžovsku uskutečnila v prvních třech měsících roku 1959 a na Broumovsku od počátku června do konce srpna 1959. Ve sledovaných okresech východních Čech probíhala druhá vlna kolektivizace proti zbytku ČSR s více než ročním zpožděním a jednotlivé její úseky probíhaly nárazově v kratších časových úsecích.

⁴³³ JZD na Novobydžovsku v 77,76 % okresní zemědělské půdy měla k 31. prosinci 1958 držbu 25 660 ha. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1958. Tamtéž, ... květen 1958.

⁴³⁴ V Hradeckém kraji ve **druhém vrcholu druhé vlny kolektivizace** mezi počátkem června 1957 do konce ledna 1958 získala JZD vyššího typu 108 914 ha zemědělské půdy (124,52 %) na celkových 196 381 ha. V kraji Jihlava přibýlo mezi počátkem července a koncem října 1957 na 68 114 ha zemědělské půdy (52,58 %) na konečných 197 650 ha. Ve druhém vrcholu druhé vlny kolektivizace okresní přírůstky pro srovnání činily: v okrese Jihlava (17,51 %), v okrese Broumov (51,82 %) a v okrese Nový Bydžov (30,45 %). SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957; Tamtéž, leden 1958; MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955.

Na Jihlavsku zvýšilo jedno JZD (1,56 %) celkový počet na 65 družstev na konci srpna 1958. Množství zemědělské půdy bylo navýšeno o 948 ha (5,84 %), což zároveň navýšilo celookresní podíl JZD na zemědělské půdě o 1,96 % na 57,89 %.⁴³⁵

Broumovsko zaznamenalo rovněž vznik jednoho JZD (2,5 %), takže jejich počet dosáhl na 41 družstev. V přípravné fázi však zmizelo v průběhu provádění HTÚP u družstev nižších typů 114 ha (100 %) a vyššího typu 519 ha (3,7 %) zemědělské půdy. Podíl půdy v JZD se tak snížil na okrese o 0,5 % v nižších typech a 2,26 % ve vyšších typech na výsledných 58,6 % veškeré zemědělské půdy.⁴³⁶

Na Novobydžovsku tvořila v této fázi síť JZD již 84 družstev. Zaznamenala přírůstek 17 ha (0,06 %), což bylo 0,05 % zemědělské půdy okresu. Celkem tak podíl JZD na okresní zemědělské půdě tvořil k 31. březnu 1959 77,81 %.⁴³⁷

V přípravné fázi rostl podíl na zemědělské půdě okresu nejvíce na Jihlavsku (1,96 %) následovaném Novobydžovskem (0,06 %). Broumovsko naopak vykázalo ztrátu 2,26 %. Zatímco ve stejné fázi v Hradeckém kraji od února do května 1958 poklesla výměra v JZD o 385 ha (0,19 %), Jihlavský kraj mezi počátkem listopadu 1957 a koncem ledna 1958 dokázal do JZD získat 8 904 ha zemědělské půdy (4,5 %).⁴³⁸ Ztrátové poměry a odchody po velkých združstevňovacích akcích musely být v tomto období v Hradeckém kraji rozšířenějším jevem. Vývoj v okrese Broumov tak kopíruje krajský průběh kolektivizační křivky. Rozdíly mezi kraji nejvíce vyvstávaly právě v průběhu druhé vlny kolektivizace.

⁴³⁵ JZD k 31. srpnu 1958 měla na starosti 17 156 ha zemědělské půdy (57,89 % z celého okresu). MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. srpnu 1958; Tamtéž.

⁴³⁶ JZD na Broumovsku po úbytcích ohospodařovala 13 478 ha zemědělské půdy (58,6 % půdy okresu). SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – srpen 1959; Tamtéž, ... květen 1959.

⁴³⁷ JZD Novobydžovska měly evidováno 25 677 ha zemědělské půdy. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1959; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1958.

⁴³⁸ V Hradeckém kraji v přípravné fázi mezi počátkem února a koncem května 1958 ztratila JZD vyššího typu 385 ha zemědělské půdy (0,19 %) na 195 996 ha. V kraji Jihlava získala JZD mezi počátkem listopadu 1957 do konce ledna 1958 na 8 904 ha zemědělské půdy (4,5 %) na 206 554 ha. Okresní přírůstky činily: v okrese Jihlava (1,96 %) a v okrese Nový Bydžov (0,06 %). Okres Broumov byl co do velikosti půdního fondu ztrátový (2,26 %).

MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1954–1955 – listopad 1957; Tamtéž, 06 Rozvoj JZD v kraji 1949–1955 – Postup združstevňování k 1. únoru 1958.

Třetí a poslední vrchol druhé vlny kolektivizace probíhal nejdříve na Jihlavsku mezi počátkem září a koncem roku 1958. Novobydžovsko realizovalo závěrečnou fázi mezi počátkem dubna a koncem roku 1959. Broumovsko jej uskutečnilo od začátku září též do konce roku 1959.

Na konci roku 1958 Jihlavsko postihl nový fenomén v podobě slučování JZD,⁴³⁹ a tak počet JZD klesl na 65. Již existující družstva získala 3 683 ha zemědělské půdy (21,46 %). To znamenalo zvýšení podílu družstevní půdy o 14,19 % na 72,08 % v rámci okresu.⁴⁴⁰

Broumovsko mělo do konce roku 1959 stabilní počet 41 JZD. V průběhu třetího vrcholu bylo množství zemědělské půdy v JZD nepatrně navýšeno o 146 ha (1,08 %). Celookresní podíl JZD na zemědělské půdě se tak navýšil o 0,63 % na konečných 59,23 %.⁴⁴¹

Ve třetím kolektivizačním vrcholu se JZD na Novobydžovsku rozrostla o 736 ha zemědělské půdy (2,86 %). Tím se podíl zemědělské půdy JZD na okresu zvýšil o 2,23 % na konečných 80,04 %.

Shrneme-li, že podíl JZD na okresní půdě na **Jihlavsku** stoupl o 14,19 % na finálních **72,08 %**, na **Broumovsku** o 0,63 % na závěrečných **59,23 %** a na **Novobydžovsku** o 2,23 % na konečných **80,04 %**, je patrné, že východočeské okresy měly v této fázi mnohem slabší přírůstky půdy do JZD. V celkovém vývoji kolektivizační křivky (graf 4) je tento vývoj lépe patrný. Opoždění v realizaci kolektivizace vedlo k razantnějšímu postupu ve vrcholech druhé kolektivizační vlny. Projevilo se to vyššími přírůstky půdy získané do JZD. Ve třetím vrcholu sice došlo k završení kolektivizačního úsilí, ale mnoho půdy k náboru do JZD už nezůstalo, jelikož většina půdy byla v předcházejících dvou vrcholech již socializována. V Hradeckém kraji dosáhla JZD od začátku května 1958 do konce roku 1959 přírůstkem 49 776 ha zemědělské půdy (25,39 %). Jihlavský kraj uskutečnil třetí vrchol závěrečné fáze kolektivizace mezi počátkem února a koncem roku 1958. V JZD bylo socializováno 74 631 ha zemědělské půdy (36,13 %).⁴⁴² Největší podíl na zemědělské půdě

⁴³⁹ NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 50, a.j. 670, Zprávy o slučování JZD 1949–1960.

⁴⁴⁰ Koncem roku 1958 JZD na Jihlavsku obsáhla 20 839 ha zemědělské půdy (72,08 %). MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 30. září 1958;

Tamtéž, Postup združstevňování k 31. prosinci 1958.

⁴⁴¹ Na Broumovsku na konci padesátých let je v JZD socializováno 13 624 ha (59,23 %).

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1959; Tamtéž, srpen 1959.

⁴⁴² Závěrečný třetí vrchol druhé vlny kolektivizace se v Hradeckém kraji odehrál mezi počátkem května 1958 do konce roku 1959. JZD získala 49 776 ha zemědělské půdy (25,39 %) na 245 572 ha. V Kraji Jihlava do JZD lidé vnesli mezi počátkem února a koncem roku 1958 na 74 631 ha zemědělské půdy (36,13 %) na konečných

měla na konci kolektivizačního procesu JZD na rovinatém a nevysídleném Novobydžovsku, zatímco ve zcela vysídleném horském okrese Broumov měla družstva na konci padesátých let nejmenší podíl ze všech sledovaných okresů. Vývoj v krajích v závěrečné fázi zcela ukázal odlišný přístup.

Tabulka 22: Periodizace období a jednotlivých fází kolektivizace v krajích Jihlava a Hradec Králové⁴⁴³

Fáze kolektivizace v krajích	Jihlava	Hradec Králové
První vlna kolektivizace	4/1949 – 4/1953	4/1949 – 10/1953
Krize kolektivizace	5/1953 – 2/1955	11/1953 – 2/1955
Fáze stagnace	3/1955 – 7/1955	3/1955 – 7/1955
Fáze stabilizace	8/1955 – 12/1955	8/1955 – 2/1956
První vrchol druhé vlny kolektivizace	1/1956 – 4/1956	3/1956 – 1/1957
Přípravná fáze po prvním vrcholu	5/1956 – 6/1957	2/1957 – 5/1957
Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace	7/1957 – 10/1957	6/1957 – 1/1958
Přípravná fáze po druhém vrcholu	11/1957 – 1/1958	2/1958 – 5/1958
Třetí vrchol druhé vlny kolektivizace	2/1958 – 12/1958	5/1958 – 12/1959

Na Jihlavsku se jednalo o dlouhé pozvolna rostoucí přípravné fáze se třemi rovnoměrnými vrcholy růstu sledovaných atributů kolektivizace. V její druhé vlně tak zemědělská půda ve vlastnictví JZD Jihlavského kraje rostla o 52 % při prvním vrcholu, o 52,58 % při druhém vrcholu a o 36,13 % při třetím vrcholu. Přípravné fáze mezi vrcholy byly delší a s růstovou tendencí 19,79 a 4,5 %. Naopak v Hradeckém kraji rostla během období druhé vlny kolektivizace křivka zemědělské půdy v JZD v jednotlivých vrcholech o 46,53 % v prvním vrcholu, o 124,52 % ve druhém vrcholu a 25,39 % ve třetím vrcholu. Přípravné fáze měly kratší průběh a měly až ztrátový vývoj +1,08 % a -0,19 % (tabulka 23).⁴⁴⁴

281 185 ha. Okresy v poslední fázi rostly: v okrese Jihlava (21,46 %), v okrese Broumov (1,08 %) a v okrese Nový Bydžov (2,86 %).

MZA Brno, f. B 126 - KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 06 Rozvoj JZD v kraji 1949–1955 – Postup združstevňování k 1. březnu 1958;

Tamtéž, k 31. prosinci 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1958; Tamtéž, prosinec 1959.

⁴⁴³ Srov. zdroje tabulky dle pozn. pod čarou č. 407, 414, 420, 426, 430, 434, 438, 442.

⁴⁴⁴ Průběh a periodizace druhé vlny kolektivizace v Hradeckém kraji a Jihlavském kraji srov. pozn. pod čarou č. 426, 430, 434, 438, 442 a tabulka 22 s grafem 5.

Okresy ve východních Čechách (Broumov a Nový Bydžov) tak měly překotnější průběh druhé vlny kolektivizace, jak je též patrné z vývoje v krajích. Zatímco v první vlně kolektivizace měly osudy okresů, které postihl odsun německy hovořícího obyvatelstva (Broumov, Jihlava), podobný průběh.

Tabulka 23 Přírůstky a úbytky zemědělské půdy ve vlastnictví JZD III. a IV. typu ve sledovaných okresech a jejich krajích v kolektivizačních fázích 1953–1959⁴⁴⁵

Zemědělská půda (ha)		Období krize kolektivizace			Druhá vlna kolektivizace				
		Krize kolektivizace	Stagnační fáze	Stabilizační fáze	První vrchol	Přípravná fáze po prvním vrcholu	Druhý vrchol	Přípravná fáze po druhém vrcholu	Třetí vrchol
Okres	Jihlava	-3 694	225	626	2 963	1 783	2 416	948	3 683
	Broumov	-3 156	53	801	5 239	-1 462	4 778	-519	146
	Nový Bydžov	811	-11	914	15 270	-139	5 991	17	736
Kraj	Jihlava	-24 255	-204	4 203	37 545	19 796	68 114	8 904	74 631
	Hradec Králové	-12 954	1 212	2 327	27 477	940	108 914	-385	49 776
%		Období krize kolektivizace			Druhá vlna kolektivizace				
		Krize kolektivizace	Stagnační fáze	Stabilizační fáze	První vrchol	Přípravná fáze po prvním vrcholu	Druhý vrchol	Přípravná fáze po druhém vrcholu	Třetí vrchol
Okres	Jihlava	-30,77	21,2	7,43	32,75	14,84	17,51	5,84	21,46
	Broumov	-40,75	1,15	17,26	96,25	-13,68	51,82	-3,7	1,08
	Nový Bydžov	28,71	0,28	25,2	336,49	-0,7	30,45	0,06	2,86
Kraj	Jihlava	-26,23	-0,29	6,18	52	18,03	52,58	4,5	36,13
	Hradec Králové	-19,18	2,22	5,79	46,53	1,08	124,52	-0,19	25,39

Když provedeme srovnání vývoje kolektivizace ve sledovaných okresech a porovnáme je s vývojem v Československu, vychází jednotlivé fáze vývoje celého procesu kvůli jeho místním specifikacím v každém regionu jinak. Potvrdilo se, jak obtížné je stanovit periodizační mezníky v několika okresech, natož aby těchto okresů bylo více. Pak bychom měli nejspíše hovořit o skupinách okresů se shodným vývojem, v krajních případech pouze se shodným vývojem v jednotlivých fázích. Porovnat takové skupiny regionů s celostátním vývojem by mělo v rámci výpovědní hodnoty a periodizačních snah větší hodnotu než v případě jednotlivých regionů. To je však úkol pro celý tým autorů a ne pro jednotlivce. *Při pohledu na regionální průběh kolektivizačního procesu se ukazuje, že jeho periodizace*

⁴⁴⁵ Srov. zdroje tabulky dle pozn. pod čarou č. 407, 414, 420, 426, 430, 434, 438, 442.

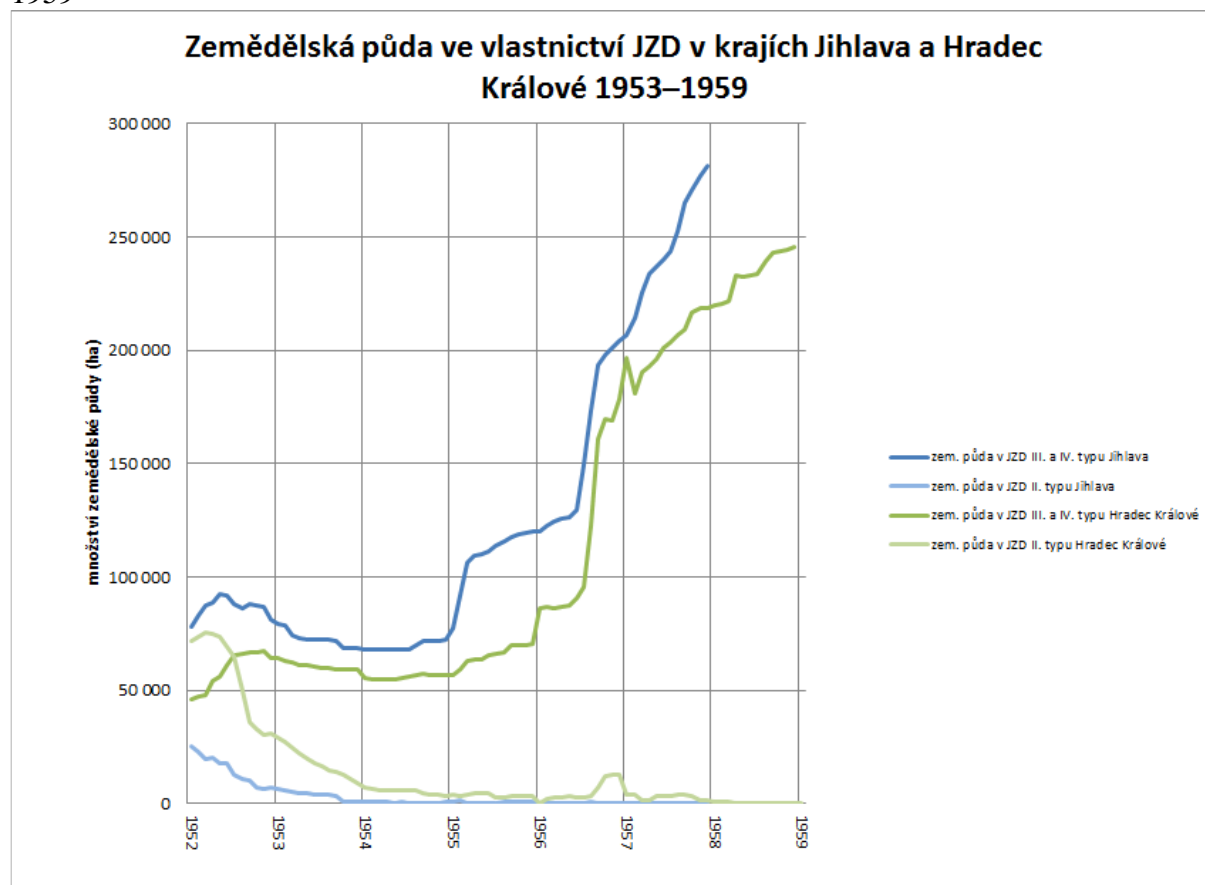
vycházející z celostátních čísel,⁴⁴⁶ může v případě jednotlivých regionů postrádat svou univerzální platnost. Periodizace reflektující celostátní vývoj vycházejí ze statistik, které jsou souhrnem různých vývojų mnoha regionů/okresů. Proto tyto periodizace platí pouze pro celostátní vývoj, kdežto regionální vývoj je nutné periodizovat zvlášť podle vývojových specifik regionu. *Jedině komplexní výzkum regionálních dat pomůže v budoucnu osvětlit, jak bylo provádění změn v regionech načasováno a geograficky vymezeno.*⁴⁴⁷ Stávající probádané regiony a jejich vzájemná komparace prozatím ukazují, že čím je sledovaný region menší (kraj, okres, mikroregion, obec), tím více ztrácí periodizace založená na celostátních číslech svou platnost.

Podle vývoje ve sledovaných okresech je možné kolektivizaci na úrovni celé ČSR periodizovat na dílčí fáze (srov. tabulka 21 a 22) v rámci tří období. **První vlna kolektivizace** s velkým rozvojem JZD (**duben 1949 – léto 1953**) následovaná **krizovým obdobím** s velkým oslabením JZD i ostatního socialistického sektoru v zemědělské velkovýrobě (**léto 1953 – srpen/září 1955**). Jakýmsi přechodným stavem mezi krizí a dovršením kolektivizace je stabilizační fáze (srpen/září 1955 – prosinec 1955). Na základě vývoje hlavních proměnných ve sledovaných okresech byla na okresní i krajské úrovni ještě zařazena do krizového období. A to přesto, že se stabilizace v mnoha okresech překrývá s tzv. velkým nástupem, který je součástí rozsáhlých příprav druhé kolektivizační vlny. **Druhá kolektivizační vlna** (též v některé literatuře označována jako závěrečná fáze kolektivizace) tak tvoří třetí období, které v několika vrcholech nárazových akcí (tzv. masový nástup) vedlo k završení socializace československého venkova (**leden 1956 – prosinec 1959**).

⁴⁴⁶ „Nejnámější a nejrozšířenější je **periodizace Karla Kaplana**, který periodizuje kolektivizační proces na tři etapy. První etapa 1949–1950, jež nesplnila očekávání KSČ. Ve druhé etapě nazvanou vývoj ke krizi a její překonávání 1950–1955, která započala kolektivizační vlnou roku 1952 a přerostla v krizi kolektivizace v letech 1953–1954. Ve třetí etapě 1955–1960 byl proces kolektivizace československého zemědělství završen. Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa. Doba tání 1953–1956*, Brno 2005, s. 47; TÝŽ, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2012, s. 136–137; Srov. V poznámce pod čarou Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou. Okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, s. 203; TÝŽ, *Násilná kolektivizace královéhradeckého venkova*, (diplomová práce), Pardubice 2008, s. 98.“ Srov. Jaromír KARPÍŠEK, *Proměna vlastnické struktury zemědělské půdy v důsledku kolektivizačního procesu v okrese Broumov v letech 1949–1959 – poměrová analýza mezi soukromým a socialistickým sektorem*, in: Jaromír KARPÍŠEK – Zbyněk STURZ – Marie BLÁHOVÁ a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI, Hradec Králové 2016*, s. 203–212, zejm. s. 203–204.

⁴⁴⁷ Srov. Závěry ze studie, která byla zpracována jako přípravný text pro disertaci: Jaromír KARPÍŠEK, *Kolektivizace na Novobydžovsku ...*(c.d), s. 74. Pozn. pod čarou č. 133, s. 47.

Graf 5: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v krajích Jihlava a Hradec Králové 1953–1959⁴⁴⁸

⁴⁴⁸ MZA Brno, f. B 126 – f. KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. Kraj Jihlava 1953–1957; MZA Brno, f. B 126 - KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 06 Rozvoj JZD v kraji 1949–1955 – Postup združstevňování (dále PZ) k 1. únoru 1958; Tamtéž, PZ k 1. březnu 1958; Tamtéž, PZ k 31. březnu 1958; Tamtéž, PZ k 30. dubnu 1958; Tamtéž, PZ k 31. květnu 1958; Tamtéž, PZ k 30. červnu 1958; Tamtéž, PZ k 31. červenci 1958; Tamtéž, PZ k 31. srpnu 1958; Tamtéž, PZ k 30. září 1958; Tamtéž, PZ k 31. říjnu 1958; Tamtéž, PZ k 30. listopadu 1958; Tamtéž, PZ k 31. prosinci 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – 3535 Zpráva o průběhu zakládání JZD a provádění HTÚP 1952; Tamtéž, Přehled JZD leden 1953; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953, leden-prosinec 1953; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, okres Nový Bydžov; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, kraj Hradec králové; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí III. 1954, kraj Hradec králové; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí IV. 1954, kraj Hradec králové; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Hlavní zpráva JZD k 22. dubnu 1954; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1231, inv. č. 3448, sign. 108, Rozpisový plán rozvoje zemědělské výroby - krajské sumáře 1954; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkazy o postupu združstevňování leden 1955–prosinec 1958; Tamtéž, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav 31.12.1958; NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 51, a.j. 699, Materiály o situaci v JZD v kraji Hradec Králové 1949 – Situace na úseku JZD v kraji Hradec Králové 1.1.–1.7.1955;

IV. Poměrová analýza majetkové struktury v důsledku kolektivizace zemědělství

Až doposud byl vývoj kolektivizačních křivek ve sledovaných okresech (kapitola II, grafy 1, 2, 3) a komparace jejich vývoje (kapitola III, graf 4) sledován podle tehdy nejdůležitějšího představitele socialistického sektoru v zemědělství – JZD. Družstva byla nejtypičtějším a nejrozšířenějším reprezentantem socialistické velkovýroby, do níž je nutné zahrnout i další druhy zemědělských podniků. V první řadě se jednalo o **československé státní statky**,⁴⁴⁹ které jako druhý nejrozšířenější představitel velkovýrobních socialistických pořádků obhospodařovaly mezi lety 1949–1959 maximálně na Jihlavsku 15,61 %, na Broumovsku 18,95 % a na Novobydžovsku 6,71 %.⁴⁵⁰ Státní statky plnily účel obhospodařovat zemědělskou půdu, o kterou neměl nikdo zájem, nebo přebíraly půdu po ostatních složkách socialistického sektoru, které ukončily svou činnost.⁴⁵¹

Jako další typy socialistických velkovýrobních podniků lze uvést vojenské statky, školní statky, státní rybářství, plemenářské nebo šlechtitelské závody v živočišné a rostlinné výrobě. Tyto typy závodů nebyly masové, představovaly však specializovanější hospodářská uskupení s určitou kvalitativní nadstavbou nebo specifickou přidanou hodnotou. Jejich souhrnné okresní výměry nepřesahovaly v podílu na zemědělské půdě okresu řádově několik procent. Ve statistikách obvykle figurují pod označením ostatní socialistický sektor nebo

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960 – Stav v rozvoji JZD k 31.12.1957; Tamtéž, Situace v postupu socializace ku dni 26. března 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz (MV) o postupu združstevňování – únor 1958; Tamtéž, květen 1958; Tamtéž, červen 1958; Tamtéž, prosinec 1959;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1461, inv. č. 4068, sign. 58, Zprávy o situaci v nově založených JZD 1957. Měsíční výkaz o hospodaření JZD za I. čtvrtletí 1959 – kraj Hradec Králové; Tamtéž, MV za II. čtvrtletí 1959 – kraj Hradec Králové; Tamtéž, MV za III. čtvrtletí 1959 – kraj Hradec Králové;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959.

⁴⁴⁹ NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 57, a.j. 775, Materiály o situaci na státních statcích Hradec Králové 1950–1962; Tamtéž, sv. 57, a.j. 777 – Materiály o situaci na státních statcích kraj Jihlava 1951–1954.

⁴⁵⁰ Srov. zdroj tabulek 24, 25 a 26, s. 153–157.

SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1958. Okresní rekapitulace; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124, Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1209, sign. IV/VI/123, Rozpisové sumáře půdy a povinných dodávek 1958.

⁴⁵¹ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1785, inv. č. 3967, sign. Zem/3, Převzetí pozemků ČSSS, zajištění obdělávání veškeré půdy 1954.

jako ostatní složky socialistického sektoru, které na Jihlavsku nepřesáhly 7,14 %, na Broumovsku 11,64 % a na Novobydžovsku 9,62 % z konce padesátých let.⁴⁵²

K ostatním složkám socialistického sektoru je možné zařadit zemědělskou půdu, kterou z různých důvodů měly na starost MNV⁴⁵³ za pomoci STS nebo je přímo obhospodařovaly STS. U některých okresů umožňují dostupná data sledovat zvlášť jejich vývoj, což je zároveň dobrý ukazatel množství nouzově obhospodařované půdy vzniklé v průběhu i jako důsledku rozsáhlých změn způsobených kolektivizačním procesem. K ostatnímu socialistickému sektoru jsou jmenovitě přiřazovány záhumenky členů JZD, na něž se nahlíželo jako na samostatnou kategorii, která nebyla započítávána do půdy JZD. Větší význam měly záhumenky ve vyšších plně kolektivizovaných typech JZD. V mnohých špatně fungujících JZD vyššího typu se tyto záhumenky staly zdrojem obživy většiny družstevníků. Záhumenková hospodářství tak fakticky tvořila jakýsi hybrid mezi družstevním a soukromým sektorem, který byl byť s nevolí tolerován. Na konci padesátých let, kdy se JZD stala nejrozšířenější složkou socialistického sektoru, nepřesáhl statisticky jejich podíl v celkové výměře zemědělské půdy okresu na Jihlavsku 3,74 %, na Broumovsku 2,32 % a na Novobydžovsku 7,21 %.⁴⁵⁴

Poslední sledovanou kategorií v zemědělství byl soukromý sektor. Jehož závody můžeme rozdělit do velikostních skupin. V počátečním stavu před kolektivizací lze hovořit o osmi kategoriích sloučených do čtyř skupin malých-drobných, středních, velkých rolníků a statkářů.⁴⁵⁵ Malí rolníci zahrnovali čtyři velikostní kategorie (do 0,5 ha; 0,51–1 ha; 1,01–2 ha; 2,01–5 ha). Střední rolníci ve statistikách figurují ve dvou kategoriích (5,01–10 ha; 10,01–20 ha). Velkorolníci, též sedláci byli součástí jedné kategorie mezi 20,01–50 ha zemědělské půdy. Za statkáře bylo možné považovat hospodáře s více jak 50 ha zemědělské

⁴⁵² Srov. zdroj tabulek 24, 25 a 26, s. 153–157.

⁴⁵³ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1784, inv. č. 3966, sign. Zem/3, Výměry orné zemědělské půdy, přehled neumístěné půdy u MNV, soupis ploch kultur, přehled půdy v držení vesnických boháčů 1953–1954. MNV byly společně s STS nejdůležitější složkou KPZ. Jako krajsky plánované závody byly ve statistikách označovány ostatní složky socialistického sektoru. Později to byl celý socialistický sektor mimo JZD a ČSSS. Srov. KPZ kapitola V.

⁴⁵⁴ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959 – Postup združstevňování k 31. prosinci 1958;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959, Jednorázové šetření o postupu združstevňování. Stav na konci roku 1959.

⁴⁵⁵ Sedm kategorií zůstalo, ačkoli sloučením dvou dosavadních vznikla kategorie č. VI a č. III dosáhla podstatnou změnu v rozsahu, danou pro tehdejší rolníky hranicí 15 ha zemědělské půdy.

Na začátku padesátých let byly kategorie očíslovány a pozměněn je i jejich rozsah, což bylo výsledkem jiného přístupu k rolnictvu a velice to dnes znesnadňuje vzájemné srovnání. Střední rolníci byli členěni do dvou kategorií (IV 5,01–10 ha, III 10,01–15 ha). Velkorolníci-sedláci tvořili první dvě kategorie (II 15,01–20 ha, I nad 20 ha – dříve do 50 ha).

půdy. Právě statky nad 50 ha postihla socializace nejdříve. Převážně se jednalo o závody v tzv. národní správě, které byly začleněny do ČSSS nebo proměněny v jinou složku socialistického sektoru již v průběhu roku 1949. Od počátku padesátých let byli soukromě hospodařící rolníci členěni do sedmi kategorií. Jednotlivé kategorie byly očíslovány římskými číslicemi a pozměněn byl i jejich rozsah, což odráželo zcela odlišný přístup k rolnictvu a velice to dnes znesnadňuje vzájemné srovnání.⁴⁵⁶ Do statistických kategorií zasáhla ideologie, když sloučením zcela zmizela velikostní kategorie 0,5–1 ha a pátá kategorie 2–5 ha byla rozdělena na poloviny. Malí rolníci tak zahrnovali kategorie VII (0–0,5 ha), VI (0,51–2 ha), Vb (2,01–3,5 ha) a Va (3,51–5 ha). Mezi střední rolníky bylo možné počítat hospodáře kategorie IV (5,01–10 ha) a III (10,01–15 ha). Změna přístupu vládní moci k zemědělství a rolnictvu obecně posunula v rámci třídního boje při postihování tzv. kulaků hranici mezi středními rolníky a sedláky na 15 ha velikosti zemědělského závodu. Ne všechny kraje, zvláště horských a podhorských oblastech, by pak měly ohledně velikosti závodu koho postihovat. Zároveň velikostní kategorie závodu mezi 15–20 ha byla jedna z nejpočetnějších a co do celkové výměry klíčová ke konečné realizaci procesu kolektivizace. Mezi kulaky – též vesnické boháče (velkorolníci-sedláci) tak byli zařazeni i ti z hospodářů, které počáteční statistika počítala mezi střední rolníky – kategorie II (15,01–20 ha) a hospodáři v kategorii I (nad 20 ha – dříve do 50 ha). V hledisku řazení do velikostních skupin se tak odrážel celkový přístup vládnoucí moci k soukromým hospodářstvím, včetně zvýšených dodávek zemědělských plodin,⁴⁵⁷ nuceného nájmu půdy ležící ladem,⁴⁵⁸ vykázaní půdy soukromníků na okraje scelovaných honů⁴⁵⁹ nebo i zákaz studia dětí či možnost jejich profesního uplatnění mimo zemědělství.⁴⁶⁰

⁴⁵⁶ Srov. Tabulka 2: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Jihlava v lednu 1949 (kapitola II), s. 51; Tabulka 18: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v lednu 1949 (kapitola II), s. 95; Tabulka 13: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Broumov v lednu 1949 (kapitola II), s. 77; Srov. kapitola III, s. 109; Pozn. pod čarou č. 371, 372 a 373.

⁴⁵⁷ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, Rady a pléna, kart. 3200, inv. č. 467, Investiční výstavba na zemědělském úseku v r. 1959, slučování obcí a JZD, Sumarizace rozpisu plánu zemědělské výroby a výkupu na r. 1960 a výsledky smluvního zajištění a kontraktace výkupu, Informace o nových usneseních vlády a jejich zajištění: č. 997 o úpravě majetkoprávních vztahů při převodech hospodářství JZD a jednotlivě hospodařících rolníků do organizací státního socialistického sektoru 8.12.1959.

⁴⁵⁸ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1316, inv. č. 3638, sign. 616, 616.2, Zajištění obdělání půdy – povinné pachtý.

⁴⁵⁹ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 6, inv. č. 358, Hospodářsko-technické úpravy pozemků, arondace půdy (Dolní Cerekev, Dušejov, Jersín, Kozlov, Kostelec, Pávov, Předboř, Rounek, Staj, Střížov, Vyskytná nad Jihlavou, Vysoká) 1955–1959;

SOkA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3957, Pozemky – změna kultury, arondace 1954–1959; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Evidence, průzkum, zprávy o zakládání družstev 1950–1954, složka Pokyny a příkazy stran hlášení KNV;

Tamtéž, kart. 355, inv. č. 1787, Technicko-hospodářská úprava pozemků 1950–1951;

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, Rady a pléna, kart. 3166, inv. č. 180, Zpráva o masové organizační práci NV v kraji, nová JZD a hospodářsko-technické úpravy půdy. 16. 9. 1952;

Zatímco JZD a ostatní složky socialistického sektoru stát podporoval nebo přímo dotoval,⁴⁶¹ na soukromý sektor byla v průběhu krizového období kolektivizace převedena většina zátěže vyplývající z nutné potřeby zvyšovat zemědělskou produkci.⁴⁶² V průběhu roku 1958 se JZD stala nejsilnější ekonomickou složkou zemědělské výroby, kdy na Jihlavsku měla z celkové zemědělské půdy okresu podíl 72,02 %, ⁴⁶³ na Broumovsku 51,15 % ⁴⁶⁴ a na Novobydžovsku 77,76 %.⁴⁶⁵ Právě toto období vrcholícího kolektivizačního procesu je poznamenáno nejen likvidací dosavadních pořádků v zemědělství, ale též velkými investicemi do HTÚP. Kvůli likvidaci většiny soukromého sektoru již nebylo možné nedostatky v produktivitě JZD sanovat zvýšením dodávek soukromým zemědělcům. Zátěž dodávek tak dopadala na samotná družstva, což se na konci padesátých a v šedesátých

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, HTÚP a výstavba JZD; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949-1954, kart. z5, inv. č. 615.1, HTÚP Adršpach-Zdoňov 1950-1952;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1187, sign. IV/VI/101, Evidence půdy – provádění HTÚP – zápisy, zprávy, hlášení 1952-1960.

⁴⁶⁰ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, Rady a pléna, kart. 3180, inv. č. 360, Zajištění úkolů zemědělského státního plánu výroby na r. 1956 a upevňování a zakládání JZD, Nábor do zemědělských škol, zvyšování odborné kvalifikace pracujících v JZD 8. 5. 1956.

Ti z velkých zemědělců, kteří již vstoupili do JZD, byli v rámci třídního boje označeni za rozvraceče JZD a z JZD byli následně vylučováni. Srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1792, inv. č. 3994, sign. Zem/3, Šetření o třídní struktuře zemědělských závodů v obcích v JZD III. a IV. typu. Jmenovitý seznam JZD v Jihlavském kraji podle okresů 1956.

⁴⁶¹ JZD nebyla dotována pouze finančními prostředky, ale státní orgány se jim snažila zajistit kvalifikované funkcionáře (srov. pozn. pod čarou č. 303) a všestranně vyvíjela snahu řešit jejich hospodářské potíže pomocí plánování náprav chyb v hospodaření nebo přímým plánováním investic. Srov. MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1774, inv. č. 3921, sign. Zem/3, Návrh investic v JZD v Jihlavském kraji na rok 1951; Tamtéž, Rady a pléna, kart. 3176, inv. č. 321, Pomoc pracovníků KNV při získávání nových členů JZD 21. 7. 1955; Tamtéž, kart. 3191, inv. č. 419, Vypořádání závazků a zajištění inkasa pohledávek z pozemkových reforem, Zajištění jarních prací, plnění plánu svépomocné investiční výstavby JZD, Plnění plánu rozvoje hospodářství Jihlavského kraje za 1. čtvrtletí 1958, Informace o nových usneseních vlády: č. 301 o hlavních příčinách zaostávání části JZD a opatřeních k jejich odstranění, č. 304 o zavedení dvouletého učebního poměru v zemědělství, obor pěstitelsko-chovatelský, č. 303 výpis z usnesení vlády k současné krmivové situaci... 22. 4. 1958.

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1781, inv. č. 3952, sign. Zem/3, Plánování investic pro JZD – Hlášení o současném stavu a požadavky na rok 1954.

⁴⁶² Srov. pozn. pod čarou č. 188, s. 59. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950-1954, Průzkum JZD 1953 – Nápravná opatření 1953; Prověrka hospodaření JZD; SOkA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3954, Rozpracování směrnic X. a XI. sjezdu KSČ pro zvýšení zemědělské výroby, Usnesení vlády 1955-1960.

⁴⁶³ MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 - 04 Přehledy stavu JZD 1956-1959 - Postup združstevňování k 31. prosinci 1958; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954-1958 – Zpráva o plnění plánu rozvoje hospodářství okresu Jihlava za I. čtvrtletí 1958.

⁴⁶⁴ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955-1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1958. Okres Broumov.

⁴⁶⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955-1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1958. Okres Nový Bydžov; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124, Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958.

letech projevilo nízkými platy družstevníků.⁴⁶⁶ Dá se tedy říci, že vybudování fungující socialistické velkovýroby bylo v prvním desetiletí existence JZD prováděno na úkor drastického poklesu životní úrovně dříve soukromých zemědělců.⁴⁶⁷

⁴⁶⁶ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart.306, inv. č. 1728, Přehled o výrobních a dodávkových úkolech a jejich plnění v živočišné výrobě 1951;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1209, sign. IV/VI/123, Rozpisové sumáře půdy a povinných dodávek - okres Nový Bydžov 1958;

SOkA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3956, Dodávky - JZD i soukromí zemědělci 1954–1957;

SOkA Náchod, f. JZD Heřmánkovice, kniha 20–24, Kniha evidence pracovních jednotek 1954–I/1957;

SOkA Náchod, f. JZD Ruprechtice, kniha 15–19, Kniha evidence pracovních jednotek 1951–1955;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům1, inv. č. 570.3, 570.3 Sumář rozpisu operativního plánu zemědělské výroby a dodávek 1950;

Tamtéž, 562 Hlášení o situaci v zásobování 1952;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům/2, inv. č. 570.3, 570.3 4-Žádosti JZD o snížení dodávkových úkolů 1951; Tamtéž, 5-Seznam neplničů dodávek 1950–1953;

SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, JZD členská evidence (výstupy) 1955–1957, Zprávy o hospodaření zaostávajících JZD 1955–1956 (neuspořádáno).

⁴⁶⁷ V průběhu padesátých let bylo odměňování za práci v JZD vázáno na tzv. **pracovní jednotku**. Ta mohla činit od několika hodin po celý den. Vezmeme-li z dochovaných kusých pramenů v úvahu, že 1/3 existujících JZD v prvním čtvrtletí 1953 na Jihlavsku měla hodnotu PJ pod 5 korunami, byla ekonomická situace vzhledem k těžké práci v družstvu téměř tristní. Místo výplaty byla vyplácena tzv. záloha na PJ, což mohlo činit 50–70% předpokládané výše PJ. Ta však závisela na hospodářském výkonu družstva. Pokud byl mizivý, byla záloha jediným příjmem, který družstevníci měli. Pro mnohé z nich tak situace, kdy při ménové reformě z 1. června 1953 přišli o všechny úspory, byla doslova zoufalá. Mnoho úpadkových JZD získávalo prostředky na zálohy PJ pomocí provozních úvěrů či jiných státních pobídek. Pokud hospodářský výkon JZD dosáhl plánované výše, byla družstevníkům jednorázově proplacena zbylá část PJ při tzv. dobírkách. V praxi se mnoho JZD dostávalo ve svých počátcích do začarovaného kruhu, jelikož nízké mzdy podlamovaly už tak nízkou pracovní morálku zemědělců, kteří byli v JZD z donucení, a tím byl snižován hospodářský výsledek družstva, na kterém výše mzdy závisela. V takové situaci bylo JZD v první řadě sanováno na úkor svých členů a v druhé řadě všech daňových poplatníků, protože, aby se četná JZD v krizových letech kolektivizace nerozpadla, držely je při životě mnohdy jen četné finanční subvence ze strany státu.

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Průzkum JZD 1953 – Nápravná opatření 1953; Prověřka hospodaření JZD; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení - rozbory hospodárnosti JZD 1955 – Přehled výsledků finančního hospodaření očekávaných k 31. 12. 1954 dle jednotlivých JZD a stručné odůvodnění závad u JZD, která neplní plánovanou hodnotu PJ (datováno k 19. říjnu 1954); Tamtéž, Snížení /prominutí/ dotace nedělitelného fondu družstev s nepřiměřenou hodnotou pracovní jednotky;

O výsledcích opatření a zvýšení výnosů v družstvech v průběhu let 1952–1954 Srov. Tamtéž, Zpráva k rozpočtům JZD okresu jihlavského na rok 1955; Tamtéž, Zpráva o hospodářsko-finanční situaci JZD koncem roku 1955 (datováno k 15. únoru 1956);

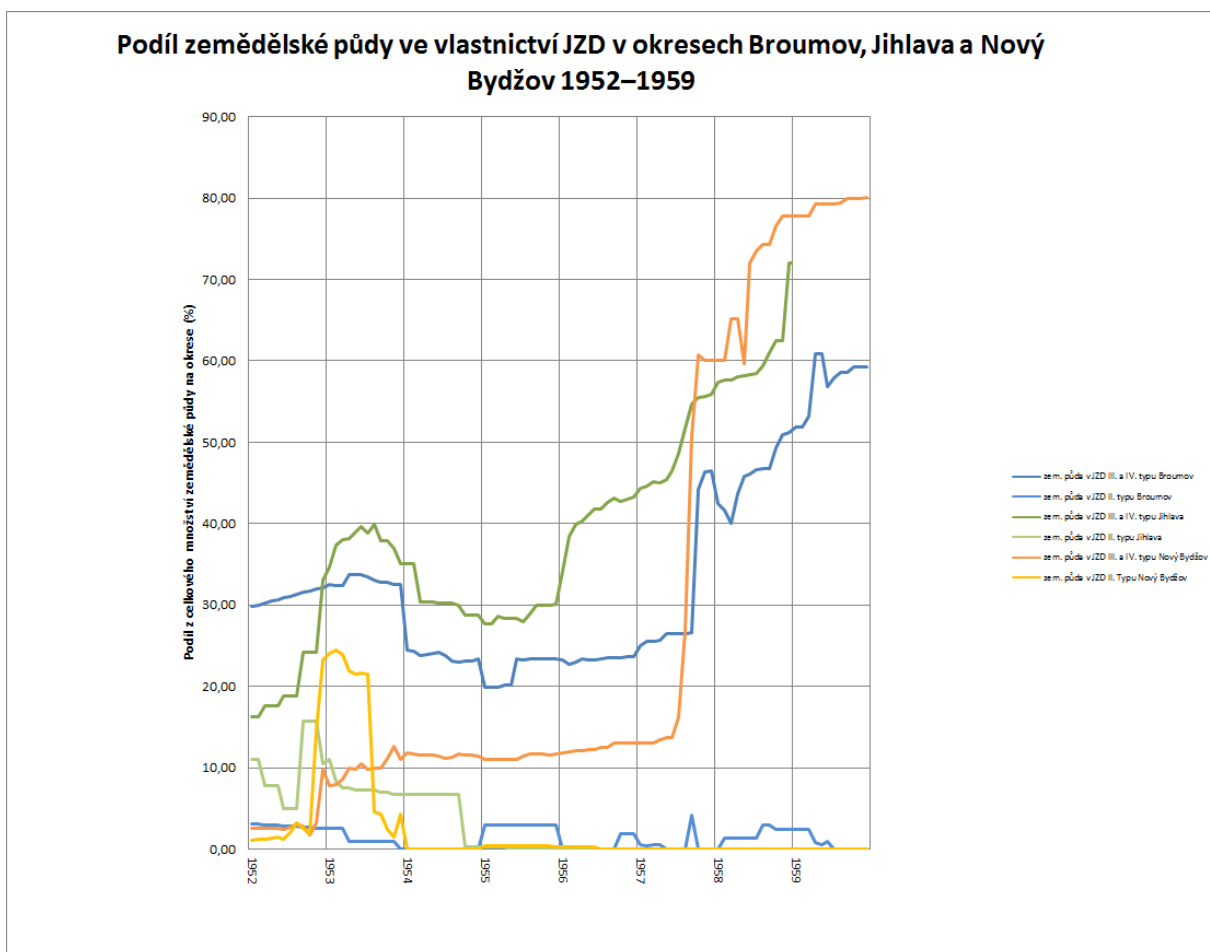
Srov. František LOULA, *K otázce oceňování živé práce družstevníků při zjišťování vlastních nákladů JZD*, in: *G Sociologica* 3/1959, s. 16–26.

https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/111423/G_Sociologica_03-1959-1_3.pdf (online: 13. 6. 2018)

Podrobný rozpis úvěrových podmínek JZD počítá s využitím úvěrů „úhradě závazků, které tvoří zdroj přeplatků na pracovní jednotky.“ NA Praha, f. 78 AÚVKSČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 49, a.j. 650, Usnesení vlády o rozvoji JZD 1953–1956 – Usnesení vlády republiky Československé ze dne 9. března 1955 č. 555 o zásadách pro finanční vypořádání jednotných zemědělských družstev za rok 1954 a některá úvěrová opatření v roce 1955.

Poměr mezi jednotlivými složkami utvářejícího se socialistického sektoru i velikostními skupinami závodů soukromého sektoru umožnil nahlédnout do dynamiky vývoje přelomových proměn padesátých let. Zpětný pohled na dynamiku proměn složek vlastnické struktury zemědělské výroby v okresní prostorové rovině ukázal z jiného úhlu pohledu problém socializace zemědělství vůbec, na jehož vlastnosti se vztahují pracovní hypotézy definované v úvodu. Stanovit vývoj kolektivizační křivky na základě průběhu jeho nejdůležitější složky JZD (kapitola II) bylo nutné pro časové vymezení jednotlivých fází kolektivizačního procesu a jeho následnou periodizaci ve sledovaných regionech. Komparace regionů a vývoje JZD podle hlavních sledovaných proměnných ukázala, jak rozdílný vývoj nastal v jednotlivých regionech (kapitola III). Růst zemědělské půdy JZD na úkor soukromého sektoru tvořil pomyslné spojité nádoby, jejichž vzájemný kvantitativní poměr se stal klíčovým pro dataci a periodizaci intenzity vývoje kolektivizačního procesu. Ostatní méně zastoupené složky majetkové-vlastnické struktury pomáhaly utvářet obraz průběhu kolektivizačního procesu ve sledovaných regionech více nepřímo v kvalitativní rovině. Z tohoto důvodu není důležité, jak se každá složka zvlášť vyvíjela (vývoj z větší části kopíruje vývoj vztahu JZD se soukromým sektorem – srov. grafy 6, 7 a 8), ale spíše jak velikost těchto složek odrážela regionální rozdíly v probíhajícím kolektivizačním procesu. Právě na tyto regionální rozdíly, které byly definovány v úvodu ve vymezení regionů, byly od počátku vázány výzkumné otázky formulované v pracovních hypotézách.

Graf 6 Podíl zemědělské půdy ve vlastnictví JZD v okresech Broumov, Jihlava a Nový Bydžov 1952–1959⁴⁶⁸

⁴⁶⁸ Relativní a srovnatelné vyjádření podílu JZD na celkové ploše sledovaných okresů v kontextu vývoje zdejších kolektivizačních křivek. Čísla absolutního vývoje množství zemědělské půdy těchto křivek znázorňuje graf 4, jenž absolutní verzí grafu 6. Grafy 4 a 6 vycházejí ze stejných pramenů: Srov. pozn. pod čarou 369, s. 108.

Graf 1 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Jihlava 1952–1958 (kapitola II, s. 74, pozn. pod čarou č. 254);

Tabulka 11: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958 (kapitola II, s. 72, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 253);

Graf 2 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Broumov 1952–1958 (kapitola II, s. 91, pozn. pod čarou č. 324);

Tabulka 16: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Broumov v období 16. 6. 1950–31. 12. 1959 (kapitola II, s. 86, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 323);

Graf 3 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Nový Bydžov 1952–1958 (kapitola II, s. 102, pozn. pod čarou č. 363);

Tabulka 19: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959 (kapitola II, s. 98, prameny uvedeny v pozn. pod čarou č. 351).

1) V oblastech postižených odsunem německojazyčného obyvatelstva a následným dosídlováním bude:

a) vývoj kolektivizačního procesu překotnější (

Na okresní úrovni bude celkové množství kolektivizované půdy vyšší hned v počátečních fázích (období první vlny kolektivizace) s rychlejším postupem v zakládání JZD a tento rozdíl zůstane po celý průběh kolektivizačního procesu zachován.

U nových osídlenců se bude projevovat horší vztah k půdě než u zemědělců ve vnitrozemí a osídlenci budou více tíhnout ke společné formě hospodaření.)

Při komparaci dostupných dat vývoje kolektivizačního procesu je nutno brát v potaz rozdílný vývoj ve sledovaných okresech (periodizace kapitola III). Období první vlny kolektivizace trvalo na Jihlavsku do konce srpna 1953, na Broumovsku do konce června a na Novobydžovsku do konce března téhož roku. Z komparace vývoje v převážně vysídleném okrese Broumov s částečně vysídleným okresem Jihlava a odsunem nepostiženým okresem Nový Bydžov vyplývá, že hypotéza **1a** se v dynamice vývoje potvrzuje v prvních třech ze čtyř fází první kolektivizační vlny (JI 23,71 %, BR 32,97 % a NB 3,64 %).⁴⁶⁹ V její poslední čtvrtině v průběhu druhého vrcholu se naopak ukázalo, že pro vnitrozemský, částečně odsunutý okres s nižší nadmořskou výškou měla statistická datová řada vývoje vlastnictví zemědělské půdy v JZD prokazatelně větší dynamičnost (47,17 %), než vysídlený pohraniční okres.⁴⁷⁰ Odsunem nepostižený nížinný vnitrozemský okres se 32,46 % i přes velké přírůstky půdy do JZD ve II. typu v celkovém množství družstevní půdy nedokázal dosáhnout stavu, jaký panoval v pohraničním okrese se 34,55 %.⁴⁷¹ Tento trend byl v průběhu desetiletí více prohlouben krizí kolektivizace.

⁴⁶⁹ Tamtéž, Tabulky 11, 16 a 19 (kapitola II), s. 72, 86 a 98.

SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Přehled o počtu závodů, členů pracujících a půdy v JZD koncem roku 1951 až do IV. čtvrtletí 1952; SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům/2, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Statistický přehled o JZD k 26. říjnu 1952. Okres Nový Bydžov.

⁴⁷⁰ Pro menší části této kapitoly byl doslovně použit text starší studie autora a některé hypotézy byly přeformulovány tak, aby jejich sdělení vyznělo jednoznačně: Jaromír KARPÍŠEK, *Proměna vlastnické struktury zemědělské půdy v důsledku kolektivizačního procesu v okrese Broumov v letech 1949–1959 – poměrová analýza mezi soukromým a socialistickým sektorem*, in: Jaromír KARPÍŠEK – Zbyněk STURZ – Marie BLÁHOVÁ a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století XI.*, Hradec Králové 2017, s. 203–212. Výsledek projektu specifického výzkumu FF UHK za rok 2015, kdy byla většina dílčích hypotéz formulována.

⁴⁷¹ Tamtéž, Tabulky 11, 16 a 19 (kapitola II), s. 72, 86 a 98.

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959. 31. srpnu 1953; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD 1. VII. 1953;

Krizové období a jeho odraz ve statistických číslech pomocí proměn vlastnické struktury umožnil rekonstrukci osídlenců jako nových vlastníků zemědělské půdy.⁴⁷² Horší vztah k půdě se projevil faktickým zběhnutím nových osídlenců buď do průmyslu, anebo jejich návratem do vnitrozemí. Ve statistikách vlastnictví zemědělské půdy se to v krizovém období kolektivizace projevuje stagnací nebo dílčím nárůstem soukromého sektoru, ale velký nárůst naopak zaznamenává ostatní socialistický sektor (tabulky 24, 25, 26 a grafy 7, 8 a 9). Po zběhnutí osídlenců z půdy se o půdu musely alespoň na přechodnou dobu postarat MNV nebo zprostředkovaně STS (ukazují to podrobněji rozepsaná čísla za ostatní socialistický sektor tabulky 25b, 26b a grafu 7b za roky 1953–1956). V pohraničním Broumovsku se tak výměra půda obhospodařovaná přímo MNV pohybovala v krizovém roce 1954 mezi 5,34–6,12 %. V průběhu roku 1955 přešly takto vzniklé závazky z valné většiny na STS v rozsahu 3,17 % veškeré zemědělské půdy okresu, aby na konci krizového období v prosinci 1956 MNV hospodařila na 1,89 % a STS na 1,6 % veškeré zemědělské půdy okresu. Tento jev se dále vyskytoval až do konce padesátých let. Navzdory běžné praxi přikazování volné půdy do fondů JZD, ČSSS či formou nuceného nájmu do soukromého sektoru, se na Broumovsku jedná o značně vysoký výskyt opuštěné a neobhospodařované zemědělské půdy. Absence relevantních dat pro ostatní socialistický sektor a rozvrstvení soukromého sektoru na Jihlavsku v průběhu krizového období bohužel znemožňuje podložené srovnání těchto jevů na částečně odsunutém území (tabulka 24 a graf 7). Nicméně na Novobydžovsku, nezasaženém odsunem, se tento pro zemědělství negativní jev vyskytoval minimálně, když při kulminaci krize v prosinci 1953 MNV přímo hospodařila s 0,55 % (tabulka 26b a graf 9b), což na Broumovsku odpovídalo 6,12 % na konci největší krize kolektivizace v lednu 1955 (tabulka 25b a graf 8b).

Původní předpoklad, že rolníci, kteří přišli před méně než pěti lety jako osídlenci, budou mít k půdě méně citový vztah a budou tak více tíhnout ke spolupráci v kolektivizovaných

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953 – březen 1953.

⁴⁷² Na vysídleném Broumovsku o krizovém období lze hovořit od července 1953 do prosince 1956. Částečně odsunuté Jihlavsko mělo průběh krize kratší od září 1953 do prosince 1955. Odsunem nepostižené Novobydžovsko mělo krizové období nejdelší od dubna 1953 do června 1957!

Tamtéž, Tabulky 11, 16, 19 (kapitola II), s. 72, 86 a 98 a tabulka 21 (kapitola III), s. 107.

MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959; SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1956. Okresní rekapitulace; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – prosinec 1956; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – červen 1957.

formách hospodaření, se na Broumovsku nenaplnil.⁴⁷³ Výměra zemědělské půdy socialistického sektoru před krizí kolektivizace přesáhla nadpoloviční hranici v 54,86 % (tabulka 24 a graf 7) v prvním pololetí 1953 pouze na Jihlavsku. Odsunuté Broumovko na tuto metu nedosáhlo jenom těsně, když socialistický sektor disponoval 48,54 % zemědělské půdy okresu (tabulka 25b a graf 8b), zatímco maximum vnitrozemského Novobydžovska činilo 37,47 % zemědělské půdy okresu (tabulka 26b a graf 9b). Dosáhnout nadpoloviční většiny pro socialistický sektor se nejdříve podařilo Jihlavsku ve fázi stabilizace JZD patrně v průběhu podzimu roku 1955. Na Broumovsku fáze stabilizace končila mnohem později v prosinci 1956 a socialistický sektor obhospodařoval 53,43 % zemědělské půdy (tabulka 25b a graf 8b). Ve vnitrozemském nížinném Novobydžovsku se nadpoloviční většiny půdy podařilo dosáhnout až v průběhu prvního vrcholu druhé vlny kolektivizace mezi červencem a listopadem 1957, aby za rok 1957 přešlo do socialistického sektoru 52,52 %, čímž družstevní půda dosáhla na výsledných 74,73 % zemědělské půdy okresu (tabulka 26b a graf 9b).

Hypotézu **1a**, že v celkovém množství kolektivizované půdy bude v počátečních fázích kolektivizace vyšší, lze ze ¾ zodpovědět kladně. Neplatí to však pro celé počáteční období. Tvrzení, že v průběhu celého desetiletí zůstane rozdíl mezi vnitrozemím a pohraničím zachován ve prospěch náskoku pohraničních oblastí, můžeme bezpečně považovat za mylné.

Horší vztah nových osídlenců k půdě v pohraničním Broumovsku můžeme doložit na základě větší četnosti odvoditelných úteků z půdy (srov. oddíl k hypotéze 1d), než tomu bylo ve vnitrozemí. Proti tomu je v tomto pohraničním okrese možné vyloučit větší tíhnutí osídlenců ke společnému hospodaření. Dokládají to data s větším zastoupením socialistického sektoru na částečně dosídleném Jihlavsku v průběhu počátečního období a tato převaha trvala až do počátku roku 1958. To sice pohraniční Broumovsko (76,96 %) o pár desetin procentního bodu získalo převahu nad Jihlavskem (76,54 %) i Novobydžovskem (74,73 %), ale dovršení kolektivizačního procesu v následujících dvou letech vyrovnalo ve sledovaných okresech rozdíly v zastoupení socialistického sektoru na zemědělské půdě.

⁴⁷³ Pro srovnání vývoje v celém pohraničí Lubomír SLEZÁK, *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 1978; Srov. recenze Miloslava MARTÍNKY, *Lubomír SLEZÁK, Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, in: ČsČH XXVII, Praha 1979, s. 742–745; Otakar KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, Ostrava 1976. K pohraničním okresům severovýchodních Čech Josef KMONÍČEK, *Návrat domů. Proměny pohraničí severovýchodních Čech v letech 1945–1948*, Hradec Králové 1982; Srov. recenzi Ondřeje FELCMANA, *Nová práce o osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, in: ČsČH XXXII, Praha 1984, s. 422–427; Josef KMONÍČEK, *Osídlování pohraničí severovýchodních Čech 1945–1952*, in: Krkonoše, Podkrkonoší 3, Trutnov 1967, s. 225–232.

*b) větší předpoklad pro urychlené dovršení kolektivizace (rychlejší zakládání JZD vyššího typu (III. a IV. typ);
Upuštění od zakládání JZD nižších typu v závěrečné fázi kolektivizace (od r. 1956);
Více než 50 % zemědělské půdy v socialistickém vlastnictví ke konci první pětiletky;
větší podíl ČSSS na vlastnictví půdy)*

Větší předpoklad pro rychlé završení kolektivizace a zakládáním JZD vyššího typu je možno v první fázi kolektivizace v pohraničních oblastech potvrdit. Podíl závodů nad 50 ha na zemědělské půdě okresu byl nejvyšší na odsunutém a hornatém Broumovsku 27,58 %, druhý nejvyšší podíl mělo částečně odsunutá Jihlavsko 24,17 % jako typický zástupce vrchovin. Odsunem nepoznamenané nížinné Novobydžovsko mělo podíl nejnižší 13,09 %.⁴⁷⁴ Odsunutá pohraničí měly tedy k provedení kolektivizace od počátku v roce 1949 největší možné předpoklady.

Počáteční fáze kolektivizace měla v každém regionu různý průběh (srov. tabulka 21, kapitola III).⁴⁷⁵ Na jejím konci v srpnu 1950 existovalo na Jihlavsku 21 JZD II. typu a 2 JZD III. typu.⁴⁷⁶ Na Broumovsku trvala do poloviny června 1950 s 16 JZD I. typu a 4 JZD II. typu.⁴⁷⁷ Na Novobydžovsku neexistují přesná data ke konci června 1950. Na základě doložených pramenů je možný odhad počtu JZD na 7 JZD I. typu a 2 s faktickým hospodařením II. typu.⁴⁷⁸ Proto v počáteční fázi byla JZD rychleji zakládána na Jihlavsku. Zkreslujícím faktorem však zůstává, že se jednalo o sídelní okres celého kraje a byl zde proto nejspíše větší tlak na realizaci kolektivizace než na Broumovsku, okrajovém okresu Hradeckého kraje.

Na konci období první vlny kolektivizace je na Jihlavsku k 31. srpnu 1953 doloženo pět JZD I. typu nebo PV, 9 JZD II. typu, 46 JZD III. typu.⁴⁷⁹ Na Broumovsku do konce června

⁴⁷⁴ Srov. pozn. pod čarou č. 370, 371 a 372 (kapitola III), s. 109. Vycházejí ze zdrojů tabulek 2, 13 a 18. NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava; Tamtéž, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov; Tamtéž, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov.

⁴⁷⁵ Srov. pozn. pod čarou č. 368 (kapitola III), s. 107.

⁴⁷⁶ Srov. pozn. pod čarou č. 157 (kapitola II), s. 52; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

⁴⁷⁷ Srov. pozn. pod čarou č. 267 (kapitola II) SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 17 ... (V týdnu od 10. 6. Do 16. 6. 1950).

⁴⁷⁸ Srov. pozn. pod čarou č. 330 (kapitola II), s. 78; SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Rozdělení stávající JZD dle typu (datace k 8.12. 1950). V prosinci 1950 existovala 2 JZD I. typu 7 II. typu a 1 III. typu.

⁴⁷⁹ Srov. pozn. pod čarou č. 195 (kapitola II), s. 60; MZA Brno, f. B 126 – KNV Jihlava, kart. 1936, inv. č. 4192, sign. Zem/5, Rozvoj JZD v kraji 1952, 1956, 1958 – 04 Přehledy stavu JZD 1956–1959.

1953 existovala 2 JZD I. typu, jedno JZD II. typu, 15 JZD III. typu a 7 IV. typu.⁴⁸⁰ Na Novobydžovsku v březnu 1953 jedno JZD I. typu, 28 JZD II. typu a 12 JZD III. typu.⁴⁸¹ Srovnáme-li počty JZD vyššího typu v počátečním období před vypuknutím krize kolektivizace, byly z celkového počtu JZD vyšší typy zastoupeny na Broumovsku 88 % (z čehož 28 % tvořila JZD IV. typu!), na Jihlavsku 76,66 % a na Novobydžovsku 30 %. V počáteční fázi do poloviny roku 1950 byl v pohraničí nástup kolektivizace mírně opožděn. Přesto ve vývoji celého počátečního období se dílčí hypotéza, že v raných fázích první vlny kolektivizace bude v odsunem postižených oblastech rychlejší zakládání JZD vyššího typu, potvrdila.

Naopak dílčí hypotézu, že *v pohraničních oblastech nebudou v závěrečné fázi kolektivizace vznikat JZD nižších typu*,⁴⁸² na Broumovsku od ledna 1957 potvrdit nelze (tabulka 17, kapitola II) a graf 6). JZD nižších typu vznikala na Broumovsku po celá padesátá léta. V období druhé vlny kolektivizace⁴⁸³ na Jihlavsku od ledna 1956 a na Novobydžovsku od července 1957 byla zakládána rovnou JZD vyššího typu (tabulka 12 a 20; graf 1 a 3). Pro Novobydžovsko máme pro tento účel doloženo direktivní rozhodnutí okresních orgánů,⁴⁸⁴ nicméně vývoj půdy v JZD II. typu v Hradeckém kraji ukázal, že Broumovsko nebylo v tomto kraji výjimečným okresem (graf 5, kapitola III), kdy vznikala družstva II. typu.⁴⁸⁵ Na částečně odsunutém Jihlavsku se hypotéza (formulována výše na počátku odstavce – 1b) potvrzuje a na Novobydžovsku také, ale v tomto regionu se odsun obyvatelstva projevil minimálně.

⁴⁸⁰ Srov. pozn. pod čarou č. 288 a 289 (kapitola II), s. 82; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3472, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528–3530, 3533–3538, sign. 170, Situační zpráva o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD I. VII. 1953.

⁴⁸¹ Srov. pozn. pod čarou č. 335 (kapitola II), s. 96; SOkA HK, f. ONV NB, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – JZD založená v roce 1957 – stav k 30. 9. 1957.

⁴⁸² Přejídné I. až II. typu JZD jako mezistupně mezi soukromou malovýrobou a družstevní socialistickou velkovýrobou.

⁴⁸³ Označovaná některou literaturou jako závěrečná fáze. Srov. Vladimír BŘEZINA – Jiří, PERNES (edd.), *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*, Praha 2009, 234 s.

⁴⁸⁴ Srov. pozn. pod čarou č. 335 (kapitola II), s. 96; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Založení evidence stávajících JZD 19. 8. 1957.

⁴⁸⁵ Srov. pozn. pod čarou č. 446 (kapitola III), s. 131.

Více jak padesátiprocentní podíl zemědělské půdy okresu v socialistickém sektoru mělo do konce posledního roku první pětiletky (1953) pouze Jihlavsko v 54,86 % (tabulka 24 a graf 7).⁴⁸⁶ Jak již bylo uvedeno výše, Jihlavsko ho vzhledem k načasování fází kolektivizace dosáhlo na podzim 1955, Broumovsko v prosinci 1956 a Novobydžovsko mezi červencem a listopadem 1957. Dílčí hypotéza se tedy ukazuje jako zcela mylná.

Co se týče množství zemědělské půdy ve vlastnictví ČSSS, pohybovalo se v průběhu osmi let s minimem v lednu 1955 v celkovém množství zemědělské půdy okresu na Jihlavsku v rozmezí 7,14–14,32 % a na Broumovsku 1,17–18,95 %. Na Novobydžovsku dosahoval podíl státních statků rozmezí 3,35–7,45 %, přičemž největší nárůst zaznamenala tato složka socialistického sektoru v průběhu roku 1952 z již zmíněného minima na maximum (tabulka 24, 25b, 26b a graf 7, 8b, 9b). V meziokresním srovnání měly státní statky v pohraničí k dispozici větší množství zemědělské půdy již v průběhu padesátých let. Nejdůležitějším vlastníkem půdy v socialistickém sektoru však byla ve všech třech sledovaných okresech stále JZD. Hypotéza, že státní statky měly v odsunutých oblastech větší podíl na zemědělské půdě okresu, než v neodsunutých, se jeví jako správná. Avšak zažitá představa o státních statcích vlastnících většinu zemědělské půdy v pohraničních oblastech postrádají pro proces kolektivizace zemědělství v padesátých letech reálnou oporu v pramenech, a proto ji můžeme na Broumovsku vyloučit. V okrese Broumov měla JZD v socialistickém sektoru převahu po celé období padesátých let. Posilování podílu státních statků na okresní zemědělské půdě bylo jevem pozdějším (od šedesátých do osmdesátých let).

c) rychlejší provedení zásadních změn v podobě zemědělské kulturní krajiny

Tyto změny je možné v případě JZD doložit údaji k přijetí provozního řádu II. typu a provedení HTÚP. Na Jihlavsku první velká vlna HTÚP proběhla od podzimu do prosince 1950 při podzimních pracích na 22 % zemědělské půdy okresu, což bylo 8 881,49 ha.⁴⁸⁷ Přibližně v polovině honů se zasetými ozimými plodinami byly ve 22 obcích (36,06 %)⁴⁸⁸

⁴⁸⁶ Podrobněji o dosažení 50 % podílu socialistického sektoru na zemědělské půdě okresu pojednává výše uvedený odstavec, který se týká hypotézy: „U Nových osídlenců horší vztah k půdě než u zemědělců ve vnitrozemí a osídlenci budou více tíhnout ke společné formě hospodaření.“

⁴⁸⁷ Srov. pozn. pod čarou č. 164 (kapitola II), s. 54; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 44 z 22. prosince 1950, Přehled č. 45 z 29. prosince 1950;

Tamtéž, Zpráva o Jednotných zemědělských družstvech ku dni 25. 11. 1950.

⁴⁸⁸ Celkový počet obcí na Jihlavsku byl 61 do roku 1954 a 58 do konce padesátých let. Srov. pozn. pod čarou č. 129 (kapitola II), s. 47.

meze rozorány.⁴⁸⁹ Ve 23 obcích připraveno provedení před zahájením jarních prací, aby i druhá polovina katastrů byla scelena v době, kdy měly být jarní plodiny zasety do již scelených lánů. Na Broumovsku se první vlna HTÚP uskutečnila od června do září 1950. Prameny hovoří o 10 JZD vyššího typu a 8 II. typu. Úpravy pozemků byly naplánovány v 15 obcích v 7 155,31 ha.⁴⁹⁰ Od podzimu do konce roku 1950 HTÚP probíhaly na 8 809 ha ve 24 obcích (42,01 %).⁴⁹¹ Naopak Novobydžovsko mělo do konce roku 1950 HTÚP provedeno pouze ve dvou obcích (2,38 %).⁴⁹²

Dílčí HTÚP probíhaly v jarních a podzimních obdobích orby a osevu do podzimu 1952, tedy na konci první vlny kolektivizace.⁴⁹³ Novobydžovsko mělo realizováno 20 HTÚP⁴⁹⁴ (23,8 %). Na Broumovsku bylo do HTÚP zahrnuto 14 obcí (24,56 %)⁴⁹⁵ a ve třech obcích (5,17 %) bylo scelování provedeno po skončení žní 1952.⁴⁹⁶ Celkem tak mělo Broumovsko od počátku kolektivizace provedeno 41 HTÚP, což činilo 71,92 % obcí okresu. V roce 1951

⁴⁸⁹ Jmenovitě se jednalo o 23 obcí, kde byly HTÚP již dokončeny: Bedřichov, Brtnice, Cerekvička, Čížov, Henčov, Heroltice, Hlávkov, Hybrálec, Hruškové Dvory, Jiřín, Kosov, Loučky, Panská Lhota, Pístov, Popice, Smrčná, Zhoř, Staré Hory, Vlánc, Vyskytná, Zborná, Rančářov, Vysoké studnice. Srov. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled č. 37 z 3. listopadu 1950.

⁴⁹⁰ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled čís. 20 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 7. července 1950; Tamtéž, Přehled čís. 32 o organizaci práce a o vývoji JZD ku dni 22. 9. 1950. Srov. pozn. pod čarou č. 269 (kapitola II), s. 79.

⁴⁹¹ SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951 – Přehled č. 45 o organizaci práce a vývoji JZD ke dni 20. 12. 1950. Srov. pozn. pod čarou č. 272 (kapitola II), s. 79;

Broumovsko mělo na počátku padesátých let 57 obcí.

⁴⁹² SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Návrh na vypracování CVP pro rok 1954 ke dni 18. listopadu 1953. Srov. pozn. pod čarou č. 331 a 332 (kapitola II), s. 95.

⁴⁹³ Tamtéž. Pramen hovoří o 17 hotových HTÚP na Broumovsku a 20 dokončených HTÚP na Novobydžovsku.

⁴⁹⁴ Jiný pramen hovoří pouze o 14 HTÚP na Novobydžovsku (2 v roce 1950, 1 v roce 1951, 6 v roce 1952 a 5 v roce 1953) a 18 HTÚP na Broumovsku (14 v roce 1950, 1 v roce 1951 a 3 v roce 1952) SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o provedených HTÚP dle jednotlivých roků 1950–1953.

Konkrétně bylo HTÚP provedeno v srpnu 1952 v obcích: Lišice, Loučná Hora, Olešnice, Smidary a v plánu uvedené Hrobičany a Chlumec nad Cidlinou. Srov. NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 218, inv. č. 323 – HTÚP Hlášení 1952. Přehled o stavu prací na HTÚP ke dni 15. 8. 1952.

⁴⁹⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Seznam JZD v kraji Hradec Králové, kde byla provedena v roce 1950 a 1951 a schválena HTÚP. Jmenovitě se jednalo o obce: Benešov, Březová, Bystré, Heřmánkovice, Horní Vernéřovice, Hynčice, Janovice II, Martínkovice, Meziměstí, Ruprechtice, Teplice n. Met., Vernéřovice, Vižňov, Zdoňov.

⁴⁹⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954, Přehled o JZD a členské základně de dni 1. 7. 1953; Tamtéž, Zpráva o HTÚP od 1. XI. 1951–31. III. 1952; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 218, inv. č. 323, HTÚP Hlášení 1952 – Přehled o stavu prací na HTÚP ke dni 15.8.1952.

Provedená HTÚP proběhla v obci Javor-Dědov (na výměře 181 ha z čehož 168 spadalo pod JZD) a plánována byla pro obce Lachov a Velká Ves.

Srov. pozn. pod čarou č. 282 (kapitola II), s. 81.

proběhlo na Jihlavsku HTÚP v 6 obcích.⁴⁹⁷ Od počátku roku 1951 poloviny dubna 1952 tak bylo realizováno 7 HTÚP (12,06 %), aby jich celkem bylo dokončeno 29 (50 %).⁴⁹⁸

Větší scelovací kampaně byly vázány až na přípravné fáze po skončení prvního vrcholu druhé vlny kolektivizace.⁴⁹⁹ Na Jihlavsku se tak větší rozorávání mezí uskutečnilo na podzim 1956 ve 12 obcích (20,68 %).⁵⁰⁰ Další vlna rozorávání mezí ve zbylých obcích Broumovska přichází též až s druhou vlnou kolektivizace a přípravnou fází po prvním vrcholu od podzimu 1957 do března 1958. Do konce roku 1957 se jednalo o šest obcí a do února 1958 další čtyři obce. Celkem plán obsahoval 14 obcí, kde se měly rozorát meze (24,56 %).⁵⁰¹ Na Novobydžovsku probíhala kampaň HTÚP mezi listopadem 1957 a únorem 1958. Do konce roku 1957 se jednalo o sedm obcí, aby v počátcích roku proběhlo rozorávání mezí u 39 obcí!⁵⁰² Celkem se jednalo o změny ve 46 obcích okresu (54,76 %), kdy byly na Novobydžovsku realizovány i plánované HTÚP, které se v důsledku krize kolektivizace na jaře 1953 neuskutečnily. Celkově tak na konci přípravné fáze po prvním vrcholu existovalo na Broumovsku 55 (96,49 %), na Jihlavsku 41 (70,68 %) a

⁴⁹⁷ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství, Přehled č. 43 z 15. prosince 1950, Přehled č. 50 z 2. ledna 1951, Přehled č. 51 z 9. února 1951; Přehled č. 53 z 23. února 1951, Přehled č. 55 z 9. března 1951, Přehled č. 64 z 28. září 1951. Na jaře se jednalo o obce Pávov (31.1.), Dvorce (7.2.), Čížov (21.2.), Cerekvička (9.3.) a na podzim o Rosice a Studénky (28.9.).

⁴⁹⁸ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD ministerstvu zemědělství – okres Jihlava hlášení změn JZD (cca 10. 4. 1952).

Celkem bylo v seznamu jmenovitě uvedeno 29 obcí s posledním datem dokončení realizace k 10. dubnu 1952. Na konci první vlny kolektivizace byla HTÚP na Jihlavsku dokončeno v 50 % obcí okresu.

⁴⁹⁹ Na Jihlavsku v rozmezí měsíců 4/1956 – 6/1957, na Broumovsku 1/1958 – 3/1958 a na Novobydžovsku 12/1957 – 5/1958. Srov. tabulka 21 (kapitola III), s. 107.

⁵⁰⁰ SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 6, inv. č. 358, Hospodářsko-technické úpravy pozemků, arondace půdy (Dolní Cerekev, Dušejov, Jersín, Kozlov, Kostelec, Pávov, Předboř, Rounek, Staj, Střížov, Vyskytná nad Jihlavou, Vysoká) 1955–1959; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozbor hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP v kraji Jihlava od 1. 1. do 2. 9. 1957.

Srov. pozn. pod čarou č. 232 (kapitola II), s. 68.

⁵⁰¹ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

Jmenovitě se do konce roku 1957 jednalo o JZD Lachov, Slavný, Rožmitál, Bezděkov, Radešov a Bukovice. V lednu pak probíhaly HTÚP v Maršově, Petrovičkách, Suchém Dole, Polici a Benešově.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20, Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958 – Přehled o postupu HTÚP ke dni 17.1.1958.

Srov. pozn. pod čarou č. 313 a 314 (kapitola II), s. 87.

⁵⁰²SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

Jmenovitě se jednalo v roce 1957 o obce: Malé Babice, Babice, Zachrašťany, Podoliby, Vinary, Humbuky a Myštěves. Do 30. ledna 1958 bylo hotovo v obcích: Lužec, Žiželice, Mlékosrby, Měník, Kosice, Barchov, Luková a Kosičky. Do 28. února 1958 se jednalo o provedení HTÚP v obcích Skochovice, Šaplava, Stará Voda, Písek, Zdražany, Nevratice, Janovice, Loukonosy, Sv. Újezd, Zlíčko, Převýšov, Kobylice, Hradišsko, Chmelovice, Chořovice, Vysočany, St. Bydžov, Hlušice, Hlušičky, Sekeřice, Skřeneň, Chudonice, Loučná Hora, Vysoké Veselí, Zábědov a Kozojedy.

Srov. pozn. pod čarou č. 354 (kapitola II), s. 101; SOA Zámorsk, f. KNV HK, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20, Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958 – Přehled o postupu HTÚP ke dni 17. 1. 1958.

na Novobydžovsku 66 (78,57 %) dokončených HTÚP. Je však nutno vzít v úvahu časový posun mezi jednotlivými okresy v realizaci této fáze.

Další větší vlna byla vázána na přípravnou fázi po druhém kolektivizačním vrcholu (nebo též před třetím kolektivizačním vrcholem), kdy byly rozorávány meze v nově kolektivizovaných obcích. Průběh této fáze spadl na Jihlavsku do období mezi říjnem 1957 a srpnem 1958,⁵⁰³ na Broumovsku mezi červnem a srpnem 1959 a na Novobydžovsku v údobí od ledna do konce března 1959.⁵⁰⁴ Na Jihlavsku tak od března do listopadu 1957 proběhlo sedm HTÚP, v letních měsících 1958 tři a od zimy do jara 1959 osm HTÚP.⁵⁰⁵ Celkem tedy bylo ve druhé polovině druhé vlny kolektivizace na Jihlavsku provedeno nebo dokončeno 18 HTÚP (31,03 %). Nedostatek pramenů nám nedovoluje doložit průběh scelování v posledních dvou obcích Broumova (3,5 %), ale na Novobydžovsku probíhaly závěrečné HTÚP ve 30 obcích, jelikož ve 12 z nich muselo dojít o rozšíření stávajících HTÚP o pozemky nových členů JZD. Nových 18 obcí tak činilo 21,42 % všech obcí okresu.⁵⁰⁶

Výsledek provedení funkčních změn i proměn krajinného rázu zemědělské kulturní krajiny má zásadní vliv na konfrontaci reálného průběhu změn v krajině s dílčí hypotézou 1c. Vezmeme-li v potaz vývoj ve sledovaných okresech v jednotlivých fázích kolektivizace a provádění hospodářsko-technických úprav pozemků, proměňovala se kulturní krajina v největší míře na odsunem postiženém Broumovsku. Do konce první vlny kolektivizace se jednalo o 41 obcí (71,92 %). Zatímco částečně odsunutá Jihlavsko mělo HTÚP a proměnu krajiny dokončenu ve 29 obcích (50 %) a Novobydžovsko ve 14 až 20 obcích (23,8 %). V období krize kolektivizace se krajina proměňovala minimálně, ale další markantní zásahy přineslo oživení kolektivizačního procesu v prvním vrcholu její druhé vlny a přípravné fázi před druhým vrcholem. To již na Broumovsku byla krajina proměněna v 55 obcích

⁵⁰³ Krajská čísla zahrnuta SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení – rozborů hospodárnosti JZD 1955 – práva o pomoci novým JZD, Stav provádění HTÚP od 1. 1. do 2. 9. 1957.

Srov. pozn. pod čarou č. 244 (kapitola II), s. 70.

⁵⁰⁴ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4071, sign. 58, Statistické výkazy JZD o postupu združstevňování 1959 – Měsíční výkaz o postupu združstevňování – březen 1959.

Srov. pozn. pod čarou č. 358 (kapitola II), s. 101.

⁵⁰⁵ Jmenovitě se jednalo o obce s provedením HTÚP v roce 1957: Dušejov (23.10.), Jersín (24.9.), Kostelec (3.9.), Měšín (2.5.), Pávov (16.4.), Předboř-Svatoslav (27.11.) a Rounek (13.3.). V roce 1958 byly úpravy provedeny v: Dolní Cerekvi (29.6.), Staji (26.6.) a Vyskytné (22.10.). V roce 1959 bylo HTÚP dokončeno v Kozlově, s dodatečným provedením v Uhřínovicích, Komárovicích, Přímělkově, Beranovci a Nadějově (22.1.) a Střížově (28.5.). Datace vycházejí ze záhlaví úředních dokumentů zaslaných zúčastněným aktérům.

Srov. SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 6, inv. č. 358, Hospodářsko-technické úpravy pozemků, arondace půdy (Dolní Cerekve, Dušejov, Jersín, Kozlov, Kostelec, Měšín, Pávov, Předboř, Rounek, Staj, Střížov, Vyskytná nad Jihlavou, Vysoká) 1955–1959.

⁵⁰⁶ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1187, sign. IV/VI/101, Evidence půdy – provádění HTÚP – zápisy, zprávy, hlášení 1952–1960. Výkaz půdy dle HTÚP.

(96,49 %) na Novobydžvsku v 66 obcích (78,57 %) a na Jihlavsku ve 41 obcích (70,68 %). Na Jihlavsku však tato fáze skončila o rok dříve; změny byly prováděny rychleji, takže v době plánování velkých HTÚP pro okresy Hradeckého kraje měl okres Jihlava již většinu HTÚP dokončenu. Pohraniční okres si i přes opoždění zachoval převahu v kvantitativním množství provedených změn při porovnání s celkovým počtem jeho obcí. Pokud bádání v dalších okresech neukáže jinak, je dle výsledků ze sledovaných okresů hypotéza **1c** o *rychlejší provedení zásadních změn v podobě zemědělské kulturní krajiny* v okresech s odsunutým obyvatelstvem po roce 1945 platná.

d) mít tlak represí větší účinek vedoucí k začlenění soukromých závodů nových osídlenců do JZD. Zatímco v neodsunutých a nedosídlovaných oblastech bude větší snaha rolníků čelit represím snížením počtu závodů větších jak 15 ha (např. jejich rozdělováním), za účelem snížit vyšší zátěž, kterou měly tyto závody v důsledku snahy začlenit je do JZD.

Konfrontování hypotézy je vázáno na období, kdy realita krize kolektivizace budila v rolnících naději, že ostrý kurz na její dovršení může být opuštěn, jako se tomu stalo v mnoha sousedních zemích. Právě proměny hodnot podílu zemědělské půdy mezi soukromým sektorem, JZD, státními statky, MNV, STS a ostatním socialistickým sektorem v celkové majetkové struktuře za krizové roky nám umožní poznat, na kolik je při konfrontaci s realitou původní hypotetický předpoklad reálný. Absence dat bohužel neumožňuje provést v krizových letech rekonstrukci majetkové struktury na částečně odsunutém Jihlavsku (tabulka 24 a graf 7). Nejdůležitější se tedy jeví podrobný rozbor vývoje v okrese Broumov (tabulka 25b a graf 8b), kde odsun obyvatel německé národnosti proběhl v plném rozsahu, v komparaci s vývojem okresu Nový Bydžov (tabulka 26b a graf 9b), který odsun nepostihl vůbec. Právě pohled na vývoj jiných složek než JZD (závody soukromého sektoru nad 15 ha výměry, MNV, STS i ostatního socialistického sektoru) umožňuje zvláště v krizovém období kolektivizace komplexnější pochopení vztahů mezi jednotlivými složkami majetkové struktury. Tyto doložitelné reálné vztahy následně je v komparaci možné konfrontovat se zněním hypotézy 1d.

Čísla za strukturu soukromých zemědělských závodů na Broumovsku ukazují (tabulka 25b a graf 8b) pro vrcholné období první vlny kolektivizačního procesu, tj. v průběhu roku 1952, nárůst velikostní skupiny závodů nad 15 ha o 5,7 % veškeré zemědělské půdy okresu. K 1. 1. 1953 činil podíl závodů ve skupině nad 15 ha 24,22 % zemědělské půdy v okrese, ale za rok 1953 zaznamenala tato skupina pokles o 2,94 %. Nelze ověřit, zda pokles nastal

v důsledku represí, avšak v roce 1954 utrpěla tato velikostní skupina závodů v okresním měřítku ztrátu 4,61 %. Krize kolektivizačního procesu způsobila největší odliv půdy z JZD, což se projevilo v meziročním součtu k 1. 1. 1954 poklesem o 2 266,55 ha (9,85 %) na 24,51 % veškeré zemědělské půdy okresu. V roce 1954 pak podíl půdní rozlohy JZD klesal pozvolně o 1,11 %.

Na Broumovsku v průběhu krizové druhé poloviny roku 1953 a celého roku 1954 vykazovala složka socialistického sektoru v půdě obhospodařované MNV celookresně růst o 1 153,97 ha (5,01 %) za rok 1953 a 178 ha (0,78 %) za rok 1954. Ve stejném období v roce 1953 rostla velikostní skupina závodů středních rolníků 5,01–15 ha v soukromém sektoru o 1 225,7 ha (5,32 %) a tento růst trval i v roce 1954 o 1 458 ha (6,34 %). Závody středních rolníků vykázaly – v pro JZD stabilizačním roce 1955 – pokles o 2,52 % veškeré zemědělské půdy okresu. Zároveň úplně vymizelo samostatné hospodaření MNV, když 3,17 % zemědělské půdy okresu přešlo na STS a 3,33 % bylo nejspíše přiděleno ostatním závodům socialistického sektoru.

Pro celé krizové období kolektivizace zemědělství na Broumovsku platilo, že pokles podílu JZD a závodů soukromého sektoru nad 15 ha výměry tvořil jakousi vzájemnou spojitou nádobu s růstem výměry MNV a skupiny soukromých závodů tzv. střeňích rolníků se 5,01–15 ha výměry. Tehdejší nárůst půdy v MNV dnes ukazuje krizový rozsah dopadu četných útěků zemědělců z pohraničí, kteří o půdu ztráceli zájem, na růst množství neobhospodařované půdy v letech 1953 a 1954. Ta byla posléze ve stabilizačním roce 1955 přidělena STS a ostatnímu socialistickému sektoru k obdělávání (dohromady 6,5 % zemědělské půdy okresu). Zároveň růst skupiny soukromých závodů o velikosti 5,01–15 ha o 11,66 % zemědělské půdy okresu v součtu za roky 1953 a 1954 doložil dvojnásobnou snahu udržet soukromá hospodářství před represivním tlakem zvýšených dodávek produktů, dělením velkých závodů nad 15 ha výměry tak, aby jejich půda spadala mezi menší závody, které nebyly tolik zatěžovány jako hospodářství středních rolníků. Z těchto čísel můžeme usuzovat, že z rolníků osídlenců, kteří měli možnost se svým osudem něco udělat, 1/3 volila útek z půdy a cca 2/3 své závody rozdělilo na menší ne tolik postihované a dodávkami zatěžované hospodářské jednotky. Tedy více rolníků mělo snahu své soukromé hospodářství udržet, než půdu definitivně opustit.

Nevysídlené Novobydžovsko mělo vývoj o poznání poklidnější. Krize kolektivizace zasáhla neupevněná JZD II. typu. JZD tak v roce 1953 ztratila 1 680,86 ha (4,48 %), což znamenalo pokles na 5 216,14 ha (15,29 %). V krizovém roce 1954 JZD přišlo o 1 473,79 ha (3,95 %). V krizové fázi (1953–1954) kolektivizace zešťhlela JZD celkem o 3 154,65 ha zemědělské půdy, což bylo 8,43 % zemědělské půdy novobydžovského okresu.

V roce 1953 se půda nouzově obhospodařovaná MNV zvýšila o 111,4 ha (0,29 %). Na počátku roku 1954 dosáhla nejvyšší hodnoty 0,55 %, ale během roku se podařilo půdu přidělit do JZD a částečně ČSSS. Krizový rok 1953 více zasáhl ostatní socialistický sektor, který měl na Novobydžovsku hojné zastoupení. Tyto složky ztratily 1 275,14 ha zemědělské půdy (4,74 %). Soukromý sektor vykázal v závodech středních rolníků 5,01–15 ha růst o 2 189,36 ha (8,03 %) na 15 363,36 ha (45,8 %) na začátku roku 1954. Soukromé závody nad 15 ha výměry obhospodařovaly na počátku krizového roku 1953 1 652 ha (4,74 %). V průběhu krize poklesla jejich výměra o 324,81 ha (0,78 %) na 1 327,19 ha (3,96 %), a na této hodnotě skupina setrvala do konce stabilizačního roku 1955.

Srovnáme-li pokles JZD na Broumovsku za krizové roky 1953 a 1954 (10,97 % zemědělské půdy okresu) s Novobydžovskem (8,43 %), zaznamenala JZD v tomto okrese menší pokles výměry. Protože však měl novobydžovský okres po první vlně kolektivizace velmi nízký stupeň socializace půdy, nebyla s ohledem na celookresní zastoupení JZD na zemědělské půdě krizí zasažena tak drasticky jako v jiných okresech. Krizový vývoj se odrazil na změně zastoupení ve vnitřní struktuře soukromého sektoru. Skupina soukromých závodů středních rolníků rostla v krizovém roce 1953 na Novobydžovsku o 2,71 % více než na Broumovsku, ale po růstu v roce 1954 jich za roky 1953 a 1954 přibýlo zase na Broumovsku o 3,63 % více. Rozdělování závodů na menší bylo na Novobydžovsku přítomno více v roce 1953 a jednalo se o rychlý absolutní nárůst, který byl v absolutním součtu na konci obou let nižší. Silný soukromý sektor odolával represivním tlakům více, než tomu bylo v pohraničí, kde soukromníci rozdělovali zemědělské závody o rok déle a ve větším množství, aby v nižší kategorii dodávek zemědělských produktů mohli svá hospodářství udržet. Celkově tak závody středních rolníků ve velikosti 5,01–15 ha vykázaly za roky 1953 a 1954 růst 11,66 % na Broumovsku a 8,03 % na Novobydžovsku. Ve velikosti závodů nad 15 ha výměry mělo 0,78 % poklesu na Novobydžovsku nepatrný dopad proti poklesu o 7,55 % na Broumovsku v krizových letech 1953 a 1954. Z toho

vyplývá, že na Novobydžovsku neměli rolníci větší potřebu svá hospodářství dělit. Důvodem mohly být větší výnosy z hektaru v nížině a tím i nižší ekonomický nátlak, kterému museli rolníci čelit. S faktem, že kolektivizace na Novobydžovsku dostala silnou nátlakovou podobu až v průběhu roku 1957, je spojen poklidnější vývoj v krizovém období. O to však byla pokrizová situace v rámci tzv. velkého nástupu drastičtější. Růst půdy obhospodařované MNV jako dočasného krizového hospodáře hovoří s 5,79 % proti 0,29 % jednoznačně v neprospěch Broumova, kde se negativní jev v podobě opouštění půdy vyskytoval častěji.

Pravdivost hypotézy 1d se nepodařilo prokázat, jelikož není doloženo, že by větší nástup kolektivizace v pohraničním okrese byl důsledkem většího represivního tlaku. Spíše se jednalo o jiné faktory jako přírodní podmínky nebo hospodářské možnosti periferního regionu. Druhá část hypotézy je vyloženě chybná, protože právě v pohraničním okrese soukromí rolníci více dělili svá hospodářství na menší celky ve snaze vyhnout se represivnímu ekonomickému tlaku, který kolektivizaci doprovázel. Nížinný vnitrozemský okres měl dostatečně silný soukromý sektor i dost velkou bonitu půdy, aby soukromí hospodáři ustáli povinné dodávky a nemuseli tato opatření vůbec podnikat.

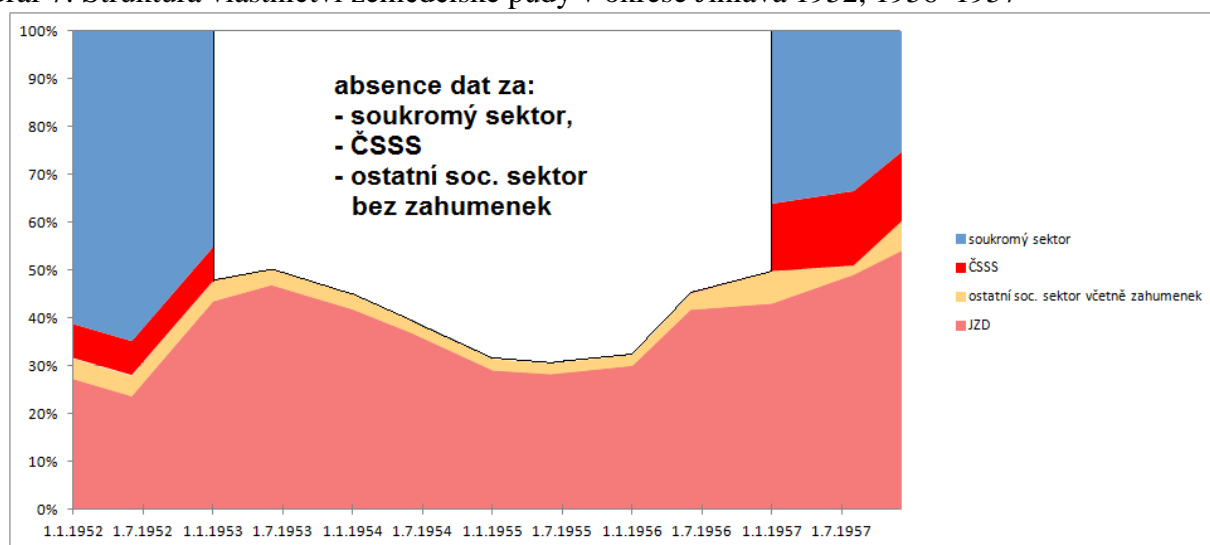
Tento trend odhaluje, že hypotéza 1d a s ní úzce související výše zmíněná druhá část hypotézy 1a („*U nových osídlenců horší vztah k půdě než u zemědělců ve vnitrozemí a osídlenci budou více tíhnout ke společné formě hospodaření.*“) se ani v jednom případě nenaplnila. Krom odůvodnění nenaplnění této hypotézy, že se v pohraničí více projevovalo zběhnutí z půdy, tuto hypotézu popírá i trend vývoje jednotlivých velikostních skupin závodů v soukromém sektoru. Jeho proměna naopak ukazuje, že soukromí zemědělci měli v pohraniční oblasti Broumova velkou snahu svá soukromá hospodářství udržet. Tedy z dostupných doložitelných dat vyplývá, že v dosídleném pohraničí měli osídlenci o něco horší vztah k půdě, což vyústilo z jejich strany v častější opouštění půdy (v řádu několika procentních bodů), avšak nikoli v trvalejší zájem hospodařit ve společných formách hospodaření. Rozhodující zásah proti soukromému sektoru přišel ve sledovaných okresech Hradeckého kraje až s celostátní druhou vlnou v závěru kolektivizačního procesu mezi lednem 1957 a prosincem roku 1959. Možným dopadem rezistence jsou poklesy počtů členů a zemědělské družstevní půdy v Hradeckém kraji i broumovském a novobydžovském okrese zvláště po prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace, kdy si rolníci vstup do JZD

po předchozím souhlasu rozmysleli, ale v důsledku velkého nátlaku byli nakonec přinuceni do JZD vstoupit (graf 4 a 5⁵⁰⁷).

Tabulka 24: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava 1952, 1956–1957⁵⁰⁸

Zem. půda Jihlavsko	31.12.1951 (ha)		23.12.1952 (ha)		15.12.1956 (ha)		1.8.1957 (ha)		15.12.1957 (ha)	
JZD	8 212	27,29%	13 087	43,50%	12 936	43,02%	14 740	49,02%	16 639	55,08%
ČSSS	2 147	7,13%	2 147	7,13%	4 258	14,15%	4 696	15,61%	4 325	14,32%
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	1 273	4,23%	1 273	4,23%	2 033	6,75%	576	1,91%	2 155	7,14%
socialistický sektor celkem	11 632	38,65%	16 507	54,86%	19 227	63,92%	20 012	66,54%	23 119	76,54%
soukromý sektor	18 453	61,33%	13 578	45,13%	10 849	36,08%	10 064	33,46%	7 088	23,46%

Graf 7: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava 1952, 1956–1957⁵⁰⁹

⁵⁰⁷ Kapitola III, pozn. p. čarou 369 a 448, s. 108 a 132.

⁵⁰⁸ SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zpráva pro radu JNV ze dne 29. 12. 1952; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Rozdělení půdy v okrese dle sektorů; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Socializace v okrese Jihlava 1956–1957.

⁵⁰⁹ Tamtéž.

Graf 1 Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Jihlava 1952–1958, s. 74.

Tabulka 12: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958, s. 73.

Tabulka 25a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov 1951–1957⁵¹⁰

Zem. půda Broumovsko	1.1.1951	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	7577,37	7583,27	7904,55	5638	5381	5378,52	6227,35	10665,68
ČSSS	2930,83	2700,93	2702,55	2235	2568	3012,29	3845,42	4358,99
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	66,38	881,07	360,67	1578	1813	2044,89	2215,33	2676,07
socialistický sektor celkem	10574,58	11165,27	10967,77	9451	9762	10435,7	12288,1	17700,74
soukromý sektor	12425,42	11834,73	12032,23	12549	13238	12564,3	10711,9	5299,26
Zem. půda Broumovsko (%)	1.1.1951	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	32,95%	32,97%	34,37%	24,51%	23,40%	23,38%	27,08%	46,37%
ČSSS	12,74%	11,74%	11,75%	14,07%	11,17%	13,10%	16,72%	18,95%
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	0,29%	3,83%	1,57%	6,86%	7,88%	8,89%	9,63%	11,64%
socialistický sektor celkem	45,98%	48,54%	47,69%	45,44%	42,44%	45,37%	53,43%	76,96%
soukromý sektor	54,02%	51,46%	52,31%	54,56%	57,56%	54,63%	46,57%	23,04%

⁵¹⁰ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům1, inv. č. 570.3, Okresní sumář zemědělské výroby 1951;

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům/2, inv. č. 570.3, 6–11 Rozpisový sumář SPZV – Obecní rozpisový sumář na rok 1951; Tamtéž, Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1952. Okresní rekapitulace; Tamtéž, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1953. Okresní rekapitulace;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1230, inv. č. 3448, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1953; Tamtéž, Rozpisový sumář a smlouva o výrobě zemědělských výrobků 1953 – okresní rekapitulace;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1232, inv. č. 3449, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby ČSSS 1953–1954 – Rozpisový sumář státního plánu na rok 1953. Státních a ostatních stat. Nový Bydžov; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD ku 31. 12. 1952;

SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prům/2, inv. č. 570.3, 6-11 Rozpisový sumář SPZV, Obecní rozpisový sumář zemědělské výroby 1954 JZD;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1231, inv. č. 3448, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1954;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí IV. 1954, okres Broumov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1224, inv. č. 3442, sign. 108, Perspektivní plán rozvoje zemědělské výroby v pohraničních okresech (Broumov, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlabí, Žamberk) na léta 1954–1955;

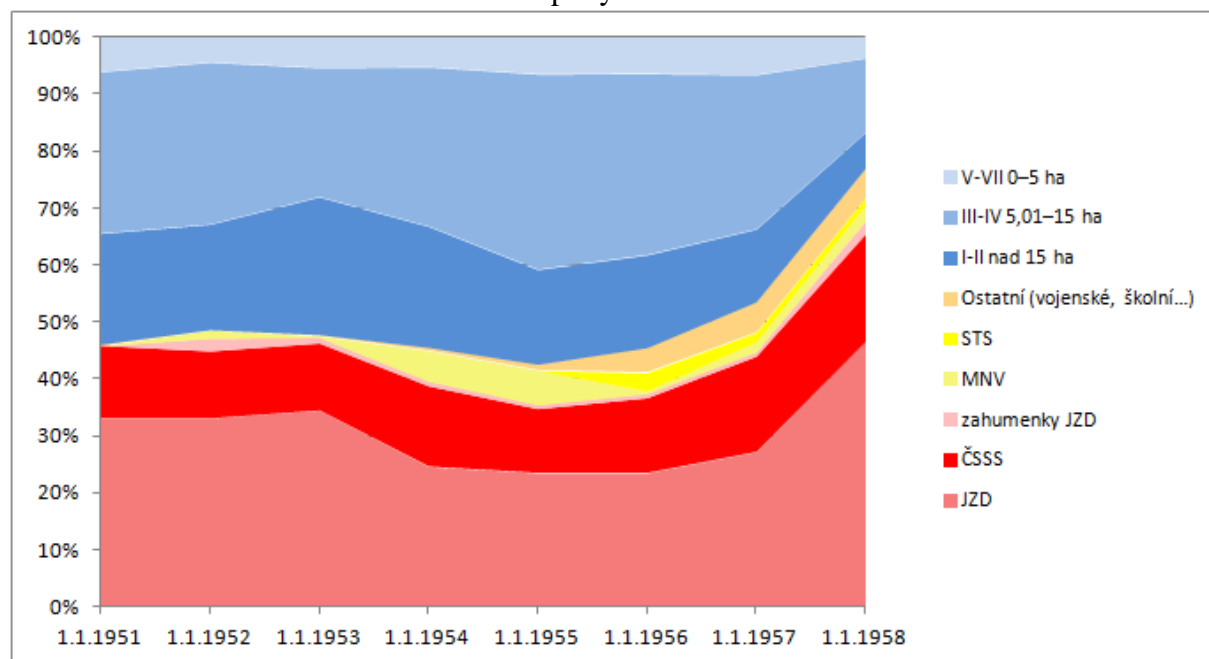
SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955–1958, Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby 1955, 1956, 1957, 1958. Okresní rekapitulace.

Tabulka 25b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov 1951–1957
(s podrobnějším rozbořem soukromého a ostatního socialistického sektoru)⁵¹¹

Zem. půda Broumovsko	1.1.1951	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	7577,37	7583,27	7904,55	5638	5381	5378,52	6227,35	10665,7
ČSSS	2930,83	2700,93	2702,55	2235	2568	3012,29	3845,42	4358,99
zahumenky JZD	0	531,01	243,26	216	184	189,65	194,57	534,53
MNV	0	350,06	75,03	1229	1407	136,51	434,74	639,72
STS	0	0	0	0	0	729,96	368,21	300
Ostatní (vojenské, školní...)	66,38	0	42,38	133	222	988,77	1217,81	1201,82
I-II nad 15 ha	4487,43	4260,50	5571,71	4895,00	3833,00	3753,30	2940,33	1444,45
III-IV 5,01–15 ha	6531,82	6556,93	5222,30	6448,00	7906,00	7325,97	6243,96	3004,02
V-VII 0–5 ha	1406,17	1017,30	1238,22	1206,00	1499,00	1485,03	1527,61	850,79
socialistický sektor celkem	10574,58	11165,27	10967,77	9451,00	9762,00	10435,70	12288,10	17700,7
soukromý sektor celkem	12425,42	11834,73	12032,23	12549,00	13238,00	12564,30	10711,90	5299,26
Zem. půda Broumovsko (%)	1.1.1951	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	32,95%	32,97%	34,37%	24,51%	23,40%	23,38%	27,08%	46,37%
ČSSS	12,74%	11,74%	11,75%	14,07%	11,17%	13,10%	16,72%	18,95%
zahumenky JZD	0,00%	2,31%	1,06%	0,94%	0,80%	0,82%	0,85%	2,32%
MNV	0,00%	1,52%	0,33%	5,34%	6,12%	0,59%	1,89%	2,78%
STS	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	3,17%	1,60%	1,30%
Ostatní (vojenské, školní...)	0,29%	0,00%	0,18%	0,58%	0,97%	4,30%	5,29%	5,23%
I-II nad 15 ha	19,51%	18,52%	24,22%	21,28%	16,67%	16,32%	12,78%	6,28%
III-IV 5,01–15 ha	28,40%	28,51%	22,71%	28,03%	34,37%	31,85%	27,15%	13,06%
V-VII 0–5 ha	6,11%	4,42%	5,38%	5,24%	6,52%	6,46%	6,64%	3,70%
socialistický sektor celkem	45,98%	48,54%	47,69%	45,44%	42,44%	45,37%	53,43%	76,96%
soukromý sektor celkem	54,02%	51,46%	52,31%	54,56%	57,56%	54,63%	46,57%	23,04%

⁵¹¹ Tamtéž.

Graf 8b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy okresu Broumov 1951–1957⁵¹²

Tabulka 26a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1952–1957⁵¹³

⁵¹² Tamtéž.

⁵¹³ NA Praha, f. 78 AÚVKŠČ, Oddělení zemědělské ÚV KSČ 1945–1954, sv. 43, a.j. 574, Materiály o situaci v zemědělství v okresech královéhradeckého kraje, Nový Bydžov, 1951–1962 – Zpráva z průzkumu OVKSČ, Nový Bydžov, kraj Hradec Králové ve dnech 9–11. 5. 1951;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 431, inv. č. 1199, sign. IV/VI/113, Okresní rozpisové sumáře zemědělské výroby a smlouvy o výrobě zemědělských výrobků 1951–1952 – Okresní rozpisový sumář zemědělské výroby a smlouva o výrobě zemědělských výrobků 1953. Rekapitulace sokromého sektoru a JZD celkem; Tamtéž, Záhumenky JZD III. typu; Tamtéž, Půda MNV; Tamtéž, Sokromý sektor – III. skupina 10–15 ha, IV. skupina 5–10 ha, Va. skupina 3,5–5 ha, Vb. skupina 2–3,5 ha, VI. skupina 0,5–2 ha, VII. skupina 0–0,5 ha; Tamtéž, Okresní sumáře osevních ploch 1953 – Okresní sumář 1953 JZD II. typu;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 431, inv. č. 1200, sign. IV/VI/114, Okresní sumáře osevních ploch 1953 – Okresní sumář 1953; Tamtéž, Sumář osevních ploch JZD II. typu rok 1952/1953; Tamtéž, Sumář osevních ploch JZD III. typu rok 1952/1953;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1230, inv. č. 3448, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1953; Tamtéž, Rozpisový sumář a smlouva o výrobě zemědělských výrobků 1953 – okresní rekapitulace;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1232, inv. č. 3449, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby ČSSS 1953–1954. Rozpisový sumář státního plánu na rok 1953. Státních a ostatních stat. Nový Bydžov; Tamtéž, Rozpisový sumář státního plánu na rok 1953 – ČSSS Nový Bydžov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954 – Přehled o JZD ku 31. 12. 1952;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 436, inv. č. 1202, sign. IV/VI/116, Rozpisové sumáře státního plánu zemědělské výroby – okres Nový Bydžov 1954 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1954. JZD III. typu; Tamtéž, Záhumenky JZD III. typu.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1231, inv. č. 3448, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby – krajské sumáře 1954;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1248, inv. č. 3473, sign. 133, Statistické výkazy o členské základně JZD a o postupu združstevňování 1953; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz JZD III. a IV. typu – čtvrtletí I. 1954, okres Nový Bydžov;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100, Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur k 1. srpnu 1955; Tamtéž, Okresní sumář k 31. 3. 1955;

Tabulka 26a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1952–1957

Zem. půda Novobydžovsko	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	1205,12	6897	5216,14	3742,45	4035,08	4086,09	19554
ČSSS	1105	2600	1977,74	1977,74	1361,52	1504	1515
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	341,12	3105,53	2051,5	1571,87	1701,87	1620,62	3112
socialistický sektor celkem	2651,24	12602,53	9245,38	7292,06	7098,47	7210,71	24181
soukromý sektor	30348,75	22270	24870,64	25707,94	25280,71	25170,81	8206,9
Zem. půda Novobydžovsko (%)	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	3,65%	19,77%	15,29%	11,34%	12,23%	12,64%	60,42%
ČSSS	3,35%	7,45%	5,80%	5,99%	4,13%	4,65%	4,68%
ostatní soc. sektor včetně zahumenek	1,03%	8,90%	6,01%	4,76%	5,16%	5,01%	9,62%
socialistický sektor celkem	8,03%	36,13%	27,10%	22,10%	21,51%	22,31%	74,72%
soukromý sektor	91,97%	63,84%	72,90%	77,90%	76,61%	77,89%	25,36%

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1391, inv. č. 3862, sign. Zem/5, Statistické výkazy o postupu združstevňování 1955–1958. Měsíční výkaz o postupu združstevňování leden 1955;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 444, inv. č. 1204, sign. IV/VI/118, Rozpisové sumáře SPZV 1955–1956, Rozpisový sumář státního plánu rozvoje zemědělské výroby na rok 1955 – sumarizace JZD po výstupech;

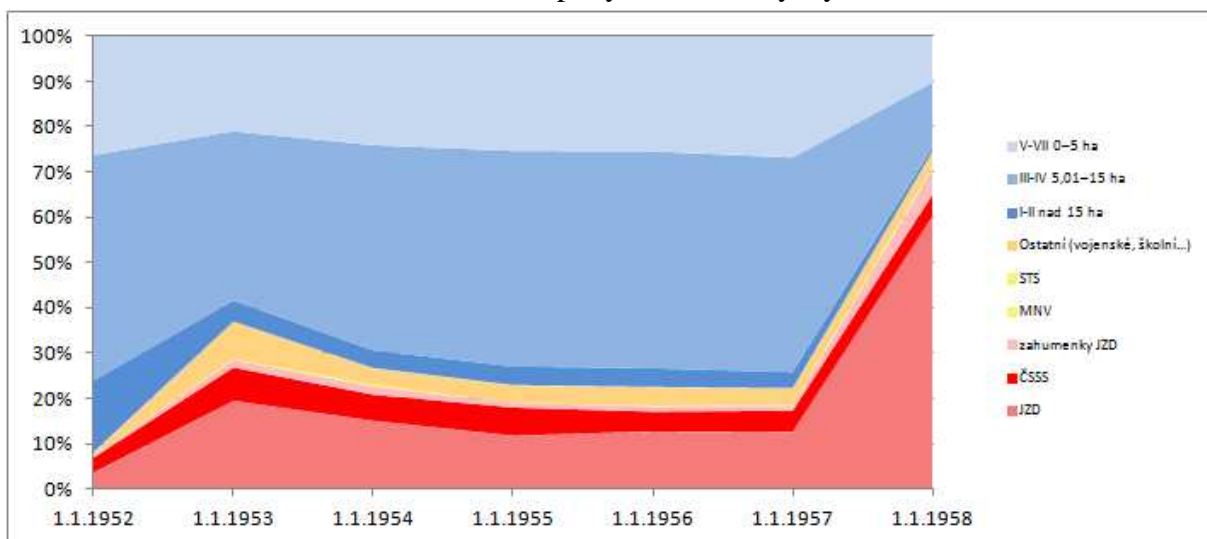
SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Sumarizace výměr půdy jednotlivých sektorů v okrese Nový Bydžov 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro jednotlivé hospodářící zemědělce 15. prosince 1956; Tamtéž, Sumarizace výměr půdy jednotlivých sektorů v okrese Nový Bydžov 10.7.1957; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur. Stav k 30. dubnu 1958; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 453, inv. č. 1210, sign. IV/VI/124, Rozpisový sumář SPZV sumarizace 1958 – Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1957; Tamtéž, Okresní rozpisový sumář státního plánu zemědělské výroby na rok 1958; Tamtéž, Porovnání podle sektorů za rok 1957 a rokem 1958.

Tabulka 26b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1952–1957
(s podrobnějším rozbohem soukromého a ostatního socialistického sektoru)

Zem. půda Novobydžovsko	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	1205,12	6897	5216,14	3742,45	4035,08	4086,09	19554
ČSSS	1105	2600	1977,74	1977,74	1361,52	1504	1515
zahumenky JZD	90,384	508	617,71	329,48	342,52	340,34	1823
MNV	80,18	80	191,4	0	116,96	41,59	120
STS	0	0	0	0	0	63,64	24
Ostatní (vojenské, školní...)	170,564	2517,53	1242,39	1242,39	1242,39	1175,05	1145
I-II nad 15 ha	5266,45	1652,00	1327,19			1150,38	299,45
III-IV 5,01–15 ha	16475,73	13174,00	15363,36			15331,14	4577,66
V-VII 0–5 ha	8686,95	7444,00	8180,09			8689,29	3329,79
socialistický sektor celkem	2651,25	12602,53	9245,38	7292,06	7098,47	7210,71	24181,00
soukromý sektor celkem	30429,12	22270,00	24870,64	25707,94	25280,71	25170,81	8206,90
Zem. půda Novobydžovsko (%)	1.1.1952	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	3,65%	19,77%	15,29%	11,34%	12,23%	12,64%	60,42%
ČSSS	3,35%	7,45%	5,80%	5,99%	4,13%	4,65%	4,68%
zahumenky JZD	0,27%	1,68%	1,77%	0,98%	1,04%	1,03%	5,64%
MNV	0,24%	0,26%	0,55%	0,00%	0,35%	0,13%	0,37%
STS	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,19%	0,07%
Ostatní (vojenské, školní...)	0,52%	8,30%	3,56%	3,70%	3,76%	3,56%	3,54%
I-II nad 15 ha	15,96%	4,74%	3,96%			3,56%	0,93%
III-IV 5,01–15 ha	49,93%	37,77%	45,80%			47,44%	14,14%
V-VII 0–5 ha	26,32%	21,34%	24,38%			26,89%	10,29%
socialistický sektor celkem	8,03%	37,47%	26,97%	22,02%	21,51%	22,21%	74,73%
soukromý sektor celkem	92,21%	63,84%	74,14%	77,98%	78,49%	77,89%	25,36%

Graf 9b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy okresu Nový Bydžov 1952–1957⁵¹⁴

2) V centrální části okresu bude zemědělská půda kolektivizována rychleji než v jeho periferních částech.

Převratné změny v krajině vázané na kolektivizaci zemědělství se odvíjely od realizace HTÚP. Její provádění nacházelo určité limity v regionálním charakteru reliéfu, z jehož místních vlastností vycházel i způsob hospodaření na zemědělské půdě. Místní charakter území je tak možné nejlépe posoudit na základě land use jednotlivých obcí před počátkem kolektivizace⁵¹⁵ (mapy land use). Zemědělství a způsob obdělávání půdy v celém regionu (okrese) odrážejí nejen fyzickogeografické poměry ve sledovaných regionech, ale i poměry socioekonomické ve smyslu rozdělení vlastnictví zemědělské půdy, její koncentraci ve větších hospodářských celcích nebo naopak fragmentovanost atd.⁵¹⁶ Tak jako lze na mikroúrovni sledovat slučování jednotlivých tratí obhospodařované zemědělské půdy, tak je možné sledovat i postup tzv. socializace prováděné v jednotlivých obcích okresu. Úplná socializace každé obce byla dovršena ve chvíli, kdy drtivá většina zemědělské půdy byla v rukou některé ze složek socialistického sektoru.⁵¹⁷

Nejčastějším zástupcem socialistického sektoru v zemědělství byla v padesátých letech JZD. Ta po provedení HTÚP (často již v provozním řádu II. typu) a přijetí provozního řádu

⁵¹⁴ Tamtéž.

⁵¹⁵ Srov. Kapitola II. Prameny (pozn. pod čarou č. 145) a obsah tabulky 2: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Jihlava v lednu 1949, s. 51; prameny (pozn. pod čarou č. 253) a obsah tabulky 13: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Broumov v lednu 1949, s. 77; Prameny (pozn. pod čarou č. 326) a obsah tabulky 18: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v lednu 1949, s. 95.

⁵¹⁶ Podrobnosti k vývoji vlastnické struktury zemědělské půdy tabulky 24, 25a, 25b, 26a a 26b graficky vyjádřené v grafech 7, 8b a 9b.

⁵¹⁷ Srov. složky socialistického sektoru podrobně rozepsané na počátku kapitoly.

III. typu představovala realizaci převratných změn, které se pojily se zavedením socialistické velkovýroby. Bohužel nekompletní datové řady s prostorovou příslušností k jednotlivým obcím nedovolují podrobně rekonstruovat vývoj ve sledovaných regionech kartografickými metodami. Prostorově definovaná data vlastnické struktury podle jednotlivých obcí jsou svým výskytem spíše vzácností. Na Novobydžovsku se jedná o tři ucelené průřezy (mapy č. 13, 14 a 15).⁵¹⁸ Pro Jihlavsko lze rekonstruovat jediný průřez před zahájením druhé vlny kolektivizace (mapa č. 7)⁵¹⁹ a pro Broumovsko jeden neúplný průřez před vypuknutím krize kolektivizace (mapa č. 4).⁵²⁰ Přesnější časovou dataci realizace změn ve vlastnické struktuře ve vztahu ke změnám v kulturní krajině je možné nalézt v informacích v podobě provedení HTÚP, přijetí provozního řádu III. typu nebo alespoň v datech založení JZD.⁵²¹ Určení prostorového postupu kolektivizace je tak z dostupných dat problematické obzvláště v její první vlně.

Prostorově definovaná hypotéza 2 na úrovni celých okresů vychází z definování geografického regionu, který se formuje od jeho centra směrem k periferii.⁵²² Jakousi podotázkou však zůstává, zda shora fakticky od stolu vzniklé (okresní) regiony měly od roku 1949 dostatek času se jako regiony vůbec etablovat. Od stejného mezníku se zároveň odvíjí i počátek procesu kolektivizace. Okresy z období padesátých let byly, pokud nenavazovaly na územní vymezení dřívějších politických okresů, v první řadě regiony administrativně byrokratické.

⁵¹⁸ Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244, Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245 a Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 1. srpna 1956.

⁵¹⁹ Mapa 7: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 238.

⁵²⁰ Mapa 4: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953*, Mapové výstupy, s. 235.

⁵²¹ Většina dat pro HTÚP postrádá časový či prostorový rozměr nebo obojí. Ucelené tabulky je možné sestavit pouze pro některé nárazové vlny HTÚP. Podobná situace je i s přijetím provozních řádů JZD III. typu pro okres Broumov a částečně i Nový Bydžov.

Dostupná a poměrně ucelená jsou data pro založení JZD. Mají však nejmenší přesnost, protože reprezentují založení JZD bez ohledu na to, jakého typu dané družstvo bylo. Pro první vlnu kolektivizačního procesu s postupným povyšováním existujících JZD na vyšší typy, jsou tyto údaje vyloženě orientační. Ve druhé vlně, kdy již byla rovnou zakládána družstva vyšších typů s okamžitým provedením HTÚP, mají tato data mnohem přesnější charakter. Srov. mapy: pozn. pod čarou č. 524.

Mapa 2: *Postup zakládání JZD v okrese Broumov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 233;

Mapa 5: *Postup zakládání JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 236;

Mapa 8: *Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 239.

⁵²² Srov. Pavel CHROMÝ, *Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k environmentálním dějinám na příkladu České Kanady*, in: *Historická geografie 32*, Praha 2003, s. 115–134; Ze současných publikací se tématu periferií věnuje Tomáš BURDA, *Význam změn správních hranic v procesu formování vnitřních periferií na území Česka od poloviny 19. století*, Disertační práce, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 2014, 318 s.

Vezmeme-li v potaz prostorově zobrazená data z výše zmíněných průřezů vlastnické struktury ve sledovaných okresech (mapy č. 4, 7, 13, 14 a 15)⁵²³ s daty založení JZD těchto okresů (mapy č. 2, 5 a 8),⁵²⁴ je možné hypotézu 2 (V centrální části okresu bude zemědělská půda kolektivizována rychleji než v jeho periferních částech) konfrontovat v některých okresech plně, v jiných částečně, s reálným postupem kolektivizačního procesu v prostorové

⁵²³ Mapa 4: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953*, Mapové výstupy, s. 235; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, inv. č. 570.3, 6-11 Rozpisový sumář SPZV – Rozpisový sumář a smlouva o výrobě zemědělských výrobků na rok 1953, JZD – společný úkol; Tamtéž, Obce celkem.

Mapa 7: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 238; SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 9, inv. č. 413, Družstevní oddělení - rozborů hospodárnosti JZD 1955 – Výměra dle sektoru zemědělská půda k 15. listopadu 1956.

Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 15. prosince 1956; Tamtéž, ...státní rybníkářství 15. prosince 1956; Tamtéž, ...výzkumné zemědělské závody 15. prosince 1956; Tamtéž, ...školní statky 15. prosince 1956; Tamtéž, ...ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu 15. prosince 1956; Tamtéž, ...veřejné krajsky plánované závody 15. prosince 1956; (Tamtéž, ...JZD III. a IV. typu 15. prosince 1956; Tamtéž, ...zahumenky členů JZD III. a IV. typu 15. prosince 1956; Tamtéž, ...jednotlivě hospodařící zemědělce 15. prosince 1956; Tamtéž, ...pozemky, na kterých nikdo nehospodaří 15. prosince 1956; Tamtéž, ...pozemky nepatřící k zemědělským závodům 15. prosince 1956;

Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 30. června 1957; Tamtéž, ...státní rybníkářství 30. června 1957; Tamtéž, ...státní šlechtitelské stanice 30. června 1957; Tamtéž, ...statky zemědělských škol 30. června 1957; Tamtéž, ...statky lesních hospodářství 30. června 1957; Tamtéž, ...pro veřejné krajsky plánované závody 30. června 1957; Tamtéž, ...JZD III. a IV. typu 30. června 1957; Tamtéž, ...zahumenky členů JZD III. a IV. typu 30. června 1957; Tamtéž, ...pozemky, na kterých nikdo nehospodaří 30. června 1957; Tamtéž, ...pozemky nepatřící k zemědělským závodům 30. června 1957;

Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

⁵²⁴ Mapa 2: *Postup zakládání JZD v okrese Broumov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 233; SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. org 7, inv. č. 172, Přehledy o organizaci práce a vývoji JZD 1949–1951; Tamtéž, Sumární přehled o složení a činnosti JZD podle stavu 31. XII. 1949; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

Mapa 8: *Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 239; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958 – Postup socializace (mapa); Tamtéž, Schválení ustavení JZD srpen–říjen 1957; Tamtéž, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960, Politika organizační zajištění dokončení socializace v našem okrese 10. 4. 1959; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1188, inv. č. 3349, sign. 522, Přehledy o zakládání JZD 1949–1950; Tamtéž, kart. 1189, inv. č. 3350, sign. 522, Přehledy o tvoření JZD a jejich činnosti 1949–1950, okres Nový Bydžov.

Mapa 5: *Postup zakládání JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 236; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 16, inv. č. 178, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Brno-Praha 1949–1951; Tamtéž, kart. 17, inv. č. 179, Přehledy ustavených JZD a schválených PV – podle krajů 1950–1951, kraj Jihlava. Okres Jihlava k 13. 11. 1950; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; Tamtéž, Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950; Tamtéž, Zprávy o JZD min. zemědělství – Seznam JZD, která přijala některý z provozních řádů vyšších typů. Stav ke dni 23. 3. 1951; Tamtéž, Hlášení rady JZD okres Jihlava 30. 6. 1952; SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1729, Osobní a materiálová základna 1951–1954.

rovině. Hlavní sledované faktory, které měly vliv na výběr zkoumaných regionů (členitost reliéfu – horský, vrchovinný a nížinný charakter; podíl plochy regionu postižené odsunem německo-jazyčného obyvatelstva, poloha regionu v rámci tehdejší ČSR (pohraniční, vnitrozemský)), též velmi ovlivňovaly prostorový průběh, s jakým šíření kolektivizovaných forem zemědělství ve vlastnické struktuře i krajině probíhalo.

Reliéf určoval již ve středověké kolonizaci způsob rozmístění sídelní struktury a tím i polohu hlavních dopravních spojnic uvnitř regionů i mezi nimi. Není předmětem práce podrobně rozebírat charakter reliéfu, bonitu zemědělské půdy či polohu sídelní struktury a dopravních tepen v podrobné geografické analýze, avšak i tyto dílčí faktory měly vliv na prostorové šíření kolektivizovaných forem hospodaření ve sledovaných regionech.

Broumovsko má horský charakter v místních podmínkách s velmi členitým reliéfem. Od severu tvoří hranici regionu Javoří Hory. Od jihovýchodu k severozápadu je region rozdělen hřebenem Broumovských stěn po hřeben Nad Studánkou. Střed severovýchodní poloviny je tvořen Broumovskou pánví v povodí řeky Stěnavy. Jihozápadní polovinu tvoří Broumovská vrchovina, ve které se na severozápadě se tyčí skalnatý masiv Adršpaško-teplických skal a v západní a jihozápadní části je tvořena Polickou stupňovinou. Uprostřed Broumovské vrchoviny se rozkládá údolí řeky Metuje s pravým přítokem potoka Dřevíč.⁵²⁵

Region tak měl v padesátých letech krom hlavního centra v Broumově i sekundární jádro v Polici nad Metují. Oblast kolem Police navíc byla jediná, kde nedošlo k úplnému odsunu obyvatelstva po roce 1945. Jak však vyplývá z mapových výstupů č. 2 a 4,⁵²⁶ šířila se kolektivizace v průběhu první vlny nejvíce v periferních částech regionu. Centrální části kolem Police nad Metují byly kolektivizací zasaženy minimálně a i kolem Broumova se JZD vyskytovala pouze jako menšinová v Křinicích a Martínkovicích. Kolektivizované formy hospodaření se však do roku 1953 prosadily v samotném Broumově, i když rozsah zemědělské půdy zde byl minimální. Nedostatek dat pro samotné okolí Broumova znemožňuje utvořit si o prostorovém postupu kolektivizované formy hospodaření jednoznačný obrázek. Více je pravděpodobné, že zde existovalo několik menšinových družstev, která do poloviny padesátých let nenabyla ve výměře celkové převahy nad soukromým sektorem. Na okrese Broumov tak kolektivizovaná forma hospodaření získala převahu nejdříve v jeho severozápadních a severních periferních oblastech.

⁵²⁵ Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map: 04-31-12-04-31-25; 04-32-11, 04-32-16, 04-32-17, 04-32-21, 04-32-22; 04-33-03-04-33-05, 04-33-06-04-33-09; 04-34-01 a 04-34-06.

Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportal.cuzk.cz>

⁵²⁶ Mapa 2: *Postup zakládání JZD v okrese Broumov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 233;

Mapa 4: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953*, Mapové výstupy, s. 235.

Vzhledem k nízkým celkovým úhrnům pro tyto periferní obce (mapa 4) se zde pravděpodobně vyskytovala i většina půdy patřící ČSSS.⁵²⁷ Ta v čase průřezu na mapovém výstupu za rok 1953 reprezentovala téměř 12 % zemědělské půdy okresu, pro kterou se v pramenech nepodařilo určit prostorovou lokaci.⁵²⁸ Kolektivizace na Broumovsku nejdříve obsáhla zemědělskou půdu v periferních oblastech a teprve po druhé vlně kolektivizace v roce 1957 byla socializována většina půdy v centrálních oblastech regionu. Hypotéza 2 tak pro členitý a odsunutý broumovský region postrádá jakýkoliv reálný základ.

Jihlavsko má vrchovinný charakter reliéfu obdobný většině oblastí na Českomoravské vrchovině. Hlavní zemědělské oblasti jsou rozloženy podél řeky Jihlavy. Ta tvoří jakousi osu tehdejšího okresu. Její pravý přítok Jihlávka se do ní vlévá od jihu přímo v městě Jihlavě. V severní oblasti okresu jsou úrodné oblasti, kam částečně zasahuje v jižní část Dobronínské brázdy (u obcí Bedřichov, Heroltice). Ostatní oblasti vyskytující se v rozmezí převýšení 220 m mají převážně kopcovitý charakter krajiny.⁵²⁹

Zdejší region měl v padesátých letech přirozené centrum v krajské Jihlavě, byť severní a severozápadní české oblasti k němu byly přiřčeny po zrušení administrativní zemské hranice teprve v roce 1949. V centrální části regionu byla však většina obcí postižena odsunem podstatné části německo-jazyčného obyvatelstva, i když se v průběhu sledovaného období podařilo většinu obcí dosídlit a na rozdíl od pohraničního Broumovska vyřešit i problém neobdělávané půdy (tabulka 27).⁵³⁰ Sídlní struktura tak zůstala zachována bez zásadních omezení v zemědělství. Centrální části regionu byly v roce 1949 z větší části kolektivizovány, jelikož v Jihlavě a jejím bezprostředním okolí se nacházely areály velkostatků, přeměněné na ČSSS. Během první poloviny padesátých let byla ve většině obcí v centrální části okresu zahájena socializace zemědělské půdy do JZD.⁵³¹ Do roku 1953, než

⁵²⁷ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1225, inv. č. 3444, sign. 108, Zprávy o plnění plánu rozvoje zemědělství v pětiletém plánu 1951–1954 – Zpráva o plnění výrobního 5LP z ledna 1952. Pro centrálu ČSSS v Broumově prameny hovoří o 1 240 ha zemědělské půdy;

Tamtéž, f. KNV Hradec Králové, kart. 1232, inv. č. 3449, sign. 108, Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby státních statků 1953–1954. Rozpisový sumář státního plánu na rok 1954.

⁵²⁸ Srov. Tabulky 25a a 25b, s. 154–155.

⁵²⁹ Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map: 23-23-12–23-23-25; 23-24-11–23-24-13; 23-24-16–23-24-18; 23-24-21–23-24-23; 23-41-01–23-41-10; 23-42-01–23-42-03; 23-42-06–23-42-08. Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportal.cuzk.cz>

⁵³⁰ Srov. pozn. pod čarou č. 178, s. 56; SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, JZD dle typů 1952 – Přehled nápravných opatření podle obcí okresu Jihlava;

Srov. pozn. pod čarou č. 209, s. 64; SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart. 2, inv. č. 342, Podklady a zprávy pro radu ONV v oblasti zemědělství 1954–1958 – Zpráva o umístění neobdělávané půdy STS z 5. dubna 1955 (z celkového množství neobdělávané půdy 1 188, 13 ha bylo umístěno 142,33 ha do ČSSS, 626,89 ha získala JZD, 242,15 ha dostal přidělen soukromý sektor, 10, 56 ha získaly útvary Kulturně výchovné práce (KVP) a o zbylých 165,2 ha se postarala STS).

⁵³¹ Mapa 5: *Postup zakládání JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 236;

Mapa 7: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 238.

vypukla krize kolektivizace, měla každá obec v centrální části okresu založeno JZD. Po skončení prvního vrcholu druhé vlny kolektivizace na podzim 1956 byla v zemědělství většina těchto družstev již většinovými hospodáři. Data svými prostorovými údaji potvrzují pravdivost hypotézy 2, ale je nutné vzít v potaz, že relevantním srovnáním by byl vícečetný výzkum pro jiná krajská centra.

Tabulka 27: Neobhospodařovaná půda ve sledovaných okresech Hradeckého kraje k 31. lednu 1955 (ha)⁵³²

Neobhospodařovaná orná půda (ha)	orná půda ležící ladem k 31.1.1955 (ha)	orná půda nezajištěná k 31.1.1955 (ha)	úhrnem
Okres Broumov	249	373	622
Okres Nový Bydžov	54	95	149

Novobydžovsko má rovinatý charakter nížiny Východolabské tabule. Pomyslnou osu regionu tvoří řeka Cidlina s pravými přítoky Zábědovským a Lužeckým potokem. Zleva se do ní vlévá Javorka, Ohnišťanský potok, Králický potok a Mlýnská Bystřice. Povodí Cidliny tak tvoří většinu plochy novobydžovského okresu.⁵³³ Celkové převýšení regionu nepřesahuje 90 metrů. Krajina má rovinatý charakter místy se svažujícími se, převážně zalesněnými pahorky v severovýchodní části regionu.⁵³⁴

⁵³² SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1428, inv. č. 3913, sign. Zem/20, Hodnocení zimní předsjezdové i posjezdové kampaně 1955–1958 – Zhodnocení průběhu předsjezdové kampaně s. 5.

⁵³³ V posledním průběhu samotné kolektivizace (v jejím třetím vrcholu druhé vlny) se tak Novobydžovsko stalo dějištěm dalšího následného procesu, který měl proměnit jeho krajinu. Cílem bylo z hospodářských důvodů zregulovat co možná nejvíce vodních toků a provést tak odvodnění jejich bezprostředního okolí.

⁵³⁴ Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map:13-21-07–13-21-09; 13-21-11–13-21-14; 13-21-16–13-21-19; 13-21-21–13-21-24; 13-23-02–13-23-04; 13-23-06–13-23-09; 13-23-11–13-23-13; 13-23-16–13-23-18; 13-23-21–13-23-22; 13-14-20 a 13-14-25. Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportál.cuzk.cz>

Okres Nový Bydžov měl primární jádro v Novém Bydžově, zatímco sekundární jádro tvoří okolí Chlumce nad Cidlinou. Z prostorové analýzy několika horizontálních průřezů v mapových výstupech⁵³⁵ vyplývá, že rozmístění kolektivizované půdy z první vlny kolektivizace se převážně nacházelo v severní periferní části okresu. V roce 1956 se tato družstva profilovala převážně jako menšinová. Výjimky představovala družstva v Ohnišťanech, Veselské Lhotě a Červeněvsi. Dílčí okrsky s převahou socialistického sektoru se nacházely mezi dvěma hlavními jádry v obcích Chudonice-Zábědov; na jihovýchodě v Chudeřicích a Káranicích; a okrskovitě v Končicích jihozápadně od Chlumce nad Cidlinou. Půda ČSSS byla rovněž dislokována v katastrech Chlumce nad Cidlinou, kde se také soustředila většina ostatních zemědělských závodů socialistického sektoru.⁵³⁶ Většinový charakter měla půda ČSSS ve Skřivanech, které u Červeněvsi navazovaly na půdu socialistického sektoru na severu okresu. Socialistický sektor byl tedy po většinu padesátých let zastoupen spíše menšinově.⁵³⁷ Tento stav trval do druhé poloviny roku 1957, než došlo k masivnímu nástupu druhé vlny kolektivizace.

Ačkoliv se v sekundárním jádru regionu socialistický sektor etabloval velice rychle, většina jeho půdy na okrese byla rozmístěna spíše v okrcích po katastru několika obcí a ve větším množství menšinových JZD na jeho severní periferii. Ve světle čteně dochovaných prostorově definovaných historických dat proto na Novobydžovsku není možné potvrdit hypotézu 2, že *v centrální části okresu bude zemědělská půda kolektivizována rychleji než v jeho periferních částech.*

Pouze v okresu Jihlava s vrchovinným charakterem krajiny a s provedeným částečným odsunem obyvatelstva se hypotéza 2 potvrzuje, a to ve stavu, kdy okresní centrum bylo zároveň centrem krajským. U nížinného okresu na Novobydžovsku a ani u horského a podhorského okresu Broumov v Hradeckém kraji není možné tuto hypotézu potvrdit. Rychlejší postup v okolí krajských center v realizaci procesu kolektivizace by bylo nutné prověřit u ostatních krajských měst tehdejší ČSR. Zároveň se tato hypotéza jeví jako chybný předpoklad v případě okresních center začínajících a teprve se etablojících správních okresů v administrativně politickém členění republiky.

⁵³⁵ Mapa 8: *Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov v letech 1949–1958*, Mapové výstupy, s. 239; Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244; Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245; Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

⁵³⁶ Např. Stání rybníků, školní, výzkumné, vojenské a jiné statky, které zde povětšinou též měly i své sídlo.

⁵³⁷ Srov. Tabulky 26a a 26b, s. 155–157.

V. Proměna krajiny v regionech

Proměna krajiny v důsledku kolektivizace zemědělství byla vázána na průběh HTÚP v jednotlivých regionech (kapitola IV).⁵³⁸ Souběžně se závěrečnými pracemi na HTÚP se realizovalo plánování a první etapy prací na úpravách a regulacích vodních toků s cílem narovnat jejich koryta a odvodnit půdu kolem nich v rámci tzv. melioračních prací.

Meliorace (počátek dalšího procesu proměny krajiny)

Prameny svědčí o zahájení přestavby nebo kanalizace a prohlubování většiny důležitých vodních toků. Krajina tak byla přeměňována sice na etapy, ale v poměrně krátkých časových intervalech, jakmile byly práce zahájeny. Na Novobydžovsku to potvrzuje výskyt četných pramenů k těmto krajinným úpravám, Jihlavsko má pramenů méně a pro Broumovsko neexistují žádné.

Poměrně brzké provedení melioračních prací na Novobydžovsku do konce padesátých let svědčí v nížinném regionu o přednostním zájmu, co možná nejvíce zintenzivnit zemědělskou výrobu i s pomocí rozsáhlých odvodňovacích akcí.⁵³⁹ Na vrchovinném Jihlavsku se tyto práce projeví v dílčím měřítku, ale v období let 1958–1960 byla většina z nich teprve plánována.⁵⁴⁰ Na Broumovsku v padesátých letech o melioračních pracích postrádáme jakékoliv prameny. To může signalizovat, že vládnoucí moc počítala s úpravou údolních koryt potoků z hlediska zúrodnění až později nebo vůbec.

V pečlivě plánovaných úpravách se postupovalo směrem od ústí k prameni malých toků, aby náhlé přívaly vod z odvodňovaných oblastí v níže položených oblastech nezpůsobovaly záplavy zemědělské půdy a neproměnily tak podél toků povětšinou příbřežní luční kultury v bažiny.⁵⁴¹ Sama JZD na Novobydžovsku naléhala na provedení kanalizací říčních toků a odvodnění jejich okolí, protože na tom měla eminentní hospodářský zájem.⁵⁴² Hospodářské

⁵³⁸ Podrobnosti k průběhu HTÚP kapitola IV, rozbor a ověřování hypotézy 1c, s. 145–149.

⁵³⁹ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146.

⁵⁴⁰ SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962, Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964. Bedřichov – realizováno 1961.

Tamtéž, inv. č. 3957, Pozemky – změna kultury, předání, arondace 1954–1959.

⁵⁴¹ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146 – Návrh na úpravu toku řeky Javorky ze dne 20. června 1956.

„I přesto, že jsou dělána opatření ze strany zemědělců v údržbě koryta, je tato věc nedostačující, jelikož zvláště při jarních vodách z hor vytéká značná část vody do lučních porostů. Příkladně v letošním roce (1956) téměř veškerá voda z Javorky vytéká přes zemědělskou a ornou půdu. V uvedeném území je stále zaplavováno cca 200 ha luk a 30 ha orné půdy.“

⁵⁴² Tamtéž, Meliorace pozemků 25. září 1958.

Tamtéž, Projekt na úpravu vodních poměrů v povodí Kněžovky okr. Nový Bydžov ze dne 6. července 1959 (Skřivany, Sloupno).

Ve sledovaném mikroregionu obcí Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo plánováno do upravovaného koryta Kněžovky v budoucnu přeložit hlavní tok Cidliny. Tyto práce probíhaly již v listopadu 1958. *„Prováděné*

využívání luk, kdy na produkci sena byla závislá živočišná produkce v zemědělských závodech v obcích při vodních tocích,⁵⁴³ mělo přednost před dostatkem vody pro průmyslovou výrobu nebo protipožární ochranu.⁵⁴⁴ Jakékoli umělé zvyšování hladiny podzemních vod pomocí přehrazování vodních toků vedlo v písčitéch nivách nížin k okamžitému podmáčení většího množství zemědělské půdy do velké vzdálenosti proti proudu, jelikož spád vodních toků je v těchto oblastech minimální.⁵⁴⁵ Koncept hospodaření s krajinou konce padesátých let byl souhrnně krátce definován v projevu Antonína Novotného z XI. sjezdu KSČ, v rámci jehož usnesení byla definována snaha přebytečnou vodu z krajiny co možná nejrychleji odvést.⁵⁴⁶

Odvodnění mělo zabránit jarním povodňovým průtokům přes zemědělskou půdu, které snižovaly stav hospodářské produkce. Tato snížení stavů produkce z pohledu současníků výrazně narušovala provádění hospodářského plánu, který vycházel z politiky rozšiřování výměry orné půdy mnohdy nerealisticky a za každou cenu (... „*kde okres do roku 1959 oproti skutečnosti roku 1956 má rozšířit ornou půdu o 1 273 ha.*“).⁵⁴⁷ Z tohoto důvodu byla

práce mají toliko za účel zajistit odvedení srážkových vod, jakož i velkých vod v zásadě jen v nepatrné míře odvodnění zemědělských pozemků.“ Částečně jsou též patrné na leteckém snímkování z roku 1958. (Mapa 26b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 275; Mapa 26c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 276).

⁵⁴³ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146 – Zpráva o hospodářských škodách kvůli nevyhovujícímu stavu říčních toků v povodí Cidliny z 10. prosince 1957. Více než čtyřicet let neudržovaná a zanesená koryta Cidliny a Javorky způsobovala při větších průtocích záplavy luk a orné půdy. „*Tyto nepříznivé vodní poměry na uvedených tocích zapříčiňují značné ztráty, hlavně na lučném seně, neboť soustavně zaplavování přechází ve vytváření ploch soustavně zamokřených /močály/ po celý rok, kde sklizeň není možné provádět.*“

⁵⁴⁴ Tamtéž.

⁵⁴⁵ Tamtéž, MNV Nový Bydžov – zřízení pevného stupně na Kněžovce v Novém Bydžově. MNV Sloupno – stížnost na zaplavování a podmáčení pozemků v kat. území Sloupno vlivem neoprávněného zřízení pevného stupně na Kněžovce. Vodohospodářské rozhodnutí z 26. května 1958. Po dvou letech administrativních tahanic a vyjádření všech složek socialistického sektoru, kterých se opatření dotýkalo, bylo rozhodnutím rady KNV nařízeno zvýšení jezu odstranit. Toto nařízení šlo zcela podle plánů vybudovat v tomto povodí rozsáhlé odvodňovací kapacity s kanalizací vodních toků a výstavbou nových propustí v katastrálních územích obcí Sloupno a Skřivany, k jejichž realizaci se přistoupilo po skončení zemědělských podzimních prací v roce 1958. (Mapa 26b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 275; Mapa 26c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 276; Mapa 27b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 279; Mapa 27c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 280).

⁵⁴⁶ Tamtéž, Melioracemi ke zvýšení úrodnosti půd na Novobydžovsku, s. 1.

„*s. Novotný ve svém referátu (XI. sjezd KSČ) zdůraznil: "Vzhledem k omezenému půdnímu fondu v naší zemi musíme mnohem důsledněji využívat a zúrodňovat zemědělskou půdu, základní výrobní prostředek v zemědělství. Bude zapotřebí, aby naše JZD a příslušné hospodářské orgány prováděly v podstatě širším měřítku odvodňování zamokřených pozemků a budování závlah a využily k tomu vlastních zdrojů i mezidružstevní svépomoci."*“

NA Praha, f. 01 AÚVKSC, Zasedání ÚV KSČ 1945–1962, sv. 62–63, a.j. 65, Zasedání ÚV KSČ 10. 6. 1958 – 1. Zahájení a úvodní slovo k projednání zprávy ústředního výboru XI. sjezdu strany (A. Novotný); 2. Připomínky ke statí o zemědělství (J. Borůvka); 3. Schválení zásad ke zvýšení ekonomické účinnosti řízení hospodářství spravovaného národními výbory.

⁵⁴⁷ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146, Zpráva o hospodářských škodách kvůli nevyhovujícímu stavu říčních toků v povodí Cidliny z 10. prosince 1957.

výměra orné půdy rozšiřována na úkor luk, které bylo potřeba odvodnit melioracemi. Po odvodnění však nastal další problém, jak odvodněné písčité půdy zúrodnit.⁵⁴⁸ Řešením se stala metoda obohacení čerstvě odvodněné půdy pomocí tzv. slínování,⁵⁴⁹ kdy obohacení písčité půdy slínem snížilo propustnost těchto půd. Odvodnění pomocí melioračních traktů se v zemědělství stalo nejen hospodářskou, ale i politicko-prestižní záležitostí.

Na rozsáhlé meliorační práce vláda uvolnila značné prostředky, i když těžiště většiny prací spadá do let šedesátých.⁵⁵⁰ Na melioracích se organizovaně podílely všechny složky v tomto období již plošně zastoupeného socialistického sektoru, které se stávaly členy tzv. melioračních družstev. ČSSS, JZD, STS a další se podílely na činnosti melioračních družstev vysláním pracovníků, organizací brigád a především finančně.⁵⁵¹ Na Novobydžovsku lze doložit v roce 1959 poměrně značnou spoluúčasť těchto složek na realizaci postupného odvodňování zemědělské kulturní krajiny. O míře spoluúčasti členů melioračních družstev z řad socialistického sektoru si můžeme udělat představu z rozboru jejich rozpočtů.⁵⁵²

⁵⁴⁸ Tamtéž, „Jen za rok 1957 v úseku povodí Javorky, Červeněves-Smidary, musel být proveden odpis dodávek ze zaplavené plochy 20 ha, orné půdy, taktéž i snížena plocha cukrovky z plochy 18 ha, kam ve dvou JZD byla cukrovka plánována.“

⁵⁴⁹ Tamtéž, Zpráva o slínování písčitých pozemků.

⁵⁵⁰ Tamtéž, Melioracemi ke zvýšení úrodnosti půd na Novobydžovsku, s. 3.

Na meliorační práce v úseku Píseckého potoka uvolněno 230 tis. Kčs., Zábědovského potoka 28 tis. Kčs a 3 mil. Kčs pro všechna meliorační družstva na okrese Nový Bydžov. Počátky realizace prací jsou datovány po provedení podzimních prací v zemědělství v roce 1959. Pro splnění těchto závazků se JZD, ČSSS i ostatní členové melioračních družstev zavázaly investovat do vodohospodářských úprav více než 114 tis. pracovních hodin.

Tamtéž, Plán melioračních prací na rok 1960 ze dne 17. září 1958.

Na rok 1960 bylo pro 14 obcí naplánováno rozdělení prostředků ve výši 1 928 tis. Kčs na vybudování odvodnění 220 ha zamokřené půdy.

⁵⁵¹ Tamtéž, Porada předsedů JZD dne 30. prosince 1958.

⁵⁵² Tamtéž, Meliorační družstvo Nový Bydžov, okres Nový Bydžov. Rozpočet na rok 1959.

Příjmy činily: ze státního rozpočtu 865 tis. Kčs (56,21%), příspěvky členů družstva 626 740 Kčs (40,73%) a splacené členské podíly 47 tis. Kčs (3,05%) z celkového počtu 1 538 740 Kčs na roku 1959.

Výdaje členů činily: údržba melioračních detailů (placeno členy mel. družstva – 609 000 Kčs pro 13 obcí), správa melioračních prací - rozvrh rozpočtových celkových nákladů na členy v celkem pro 47 obcích okresu Nový Bydžov s 14 810 ha pozemků se stavbou meliorací 17 740 Kčs.

V oblasti Chlumce nad Cidlinou byly podíly státu a členů melioračních družstev mírně odlišné s mnohem větší spoluúčasť:

Tamtéž, Meliorační družstvo Chlumec nad Cidlinou, okres Nový Bydžov. Rozpočet na rok 1959.

Příjmy činily: ze státního rozpočtu 280 tis. Kčs (28,6%), příspěvky členů družstva 656 928 Kčs (67,1%) a splacené členské podíly 42 tis. Kčs (4,29%) z celkového počtu 978 928 Kčs na roku 1959.

Výdaje členů činily: údržba melioračních detailů (placeno členy mel. družstva – 631 000 Kčs pro 15 obcí), správa melioračních prací – rozvrh rozpočtových celkových nákladů na členy v celkem pro 44 obcích okresu Nový Bydžov s 8 875 ha pozemků se stavbou meliorací 26 625 Kčs.

Vliv proměny vlastnické struktury na proměnu land use

Hlavní změny v krajinném rázu byly vázány na průběh HTÚP, které probíhaly v důsledku proměn vlastnické struktury vyvolaných realizací kolektivizace zemědělské výroby. Rozsah těchto změn je patrný na mikroregionální úrovni v kartografických výstupech detailně mapujících vývoj ve třech vybraných obcích z každého sledovaného okresu.⁵⁵³ Tato druhá část třetí hypotézy týkající se krajinného rázu bezpochyby platí. Pro znění její první části zůstává zásadní vztah proměny vlastnické struktury zemědělské půdy se změnou v land use sledovaných okresních regionů.

3) Měla proměna vlastnické struktury zemědělské půdy na venkově přímý vliv na změny v land use a krajinném rázu?

Abychom mohli hypotézu potvrdit či vyvrátit, bylo nutné podívat se na minulé děje ze tří úhlů pohledu. Krom *proměn vlastnické struktury* (kapitola III – graf 4, kapitola IV – grafy 7, 8a, 8b, 9a a 9b) včetně vývoje kolektivizačních křivek (kapitola II – grafy 1, 2 a 3) a *krajinného rázu* v rámci HTÚP (kapitola IV – hypotéza 1c) bylo nutno ve všech třech okresech provést analýzu *využití půdy* obhospodařované zemědělskými závody.

V důsledku odlišných topografických podmínek mezi sledovanými okresními regiony existovaly ve využívání půdy před zahájením procesu kolektivizace rozdíly. Odlišná topografie reliéfu určovala podobu krajinného rázu, v důsledku čehož byla sama zemědělská půda po staletí využívána jinými způsoby hospodaření.

Horské a podhorské Broumovsko vykazovalo vysoký podíl lučních porostů (22,14 %) a pastvin (6,44 %) a jeho zemědělská základna se více specializovala na chov hospodářských zvířat, čemuž odpovídají i výměry trvalých travních porostů, které zajišťovaly v drsnějších podmínkách dostatek krmivové základny. Naopak charakter krajinného rázu v tomto regionu určoval v minimálním množství existenci užitkových vodních ploch pro chov ryb (0,09 %). Orná půda s prokazatelně menší bonitou byla koncentrována do Broumovské pánve a v údolí řek Metuje a Stěnavy. Přes skalnatý a členitý terén dosahoval její rozsah dvou třetin zemědělsky obhospodařované půdy (67,03 %). Ta v počátcích kolektivizačního procesu poklesla o 3,46 % na úroveň 64,03 % v roce 1953. První vlna kolektivizace přinesla navýšení luk o 2,43 % na 25,6 % i pastvin o 2,71 % na 9,15 %.⁵⁵⁴ S tímto náznakem vyššího podílu a nárůstu trvalých travních porostů z první

⁵⁵³ Podrobný rozbor Kapitola VI, s. 183–220.

⁵⁵⁴ Zdroje odstavce dle pramenů tabulky 28, s. 171–172.

poloviny padesátých let se ztotožňuje znění čtvrté hypotézy i jejích dílčích podob.⁵⁵⁵ Pro druhou polovinu padesátých se dochovaly pouze torzovité prameny,⁵⁵⁶ z tohoto důvodu není možné doložit přesný vývoj historického land use pro sledovaný pohraniční region Broumovska.

⁵⁵⁵ Hypotéza 4a: „V horských oblastech bude vyšší podíl pastvin na celkové výměře zemědělské půdy než na vrchovinách a nížinách.“ „4b: Podíl TTP na celkové ploše zemědělské půdy bude ve vysídlených pohraničních oblastech vyšší než ve vnitrozemských, které nepostihl odsun obyvatelstva po roce 1945.“

⁵⁵⁶ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1465, inv. č. 4069, sign. 58, Statistické výkazy o půdě krajsky plánovaných závodů 1959–1960.

KPZ mimo JZD a ČSSS obhospodařovaly k 1. lednu 1959 na 1 021,15 ha zemědělské půdy (cca 5 % půdy okresu). Jednalo se o půdu, kterou provizorně obhospodařovaly MNV a STS. Její využívání bylo bez lesů rozvrstveno na 55,46 % (522,25 ha) – zemědělská půda; 11,45 % (107,79 ha) – orná půda; 23,98 % (225,83 ha) – louky; 10,16 % (95,67 ha); 2,96 % (27,91 ha) – rybníky a vodní plochy; 13,5 % (127,12 ha) – zastavěné plochy; 28,07 % (264,35 ha) – ostatní plochy. Jedná se o čísla veskrze orientační, jelikož KPZ představovaly nepatrný zlomek socialistického sektoru, kde ostatní převážně neplodná půda tvoří větší poměr než půda orná. Z těchto čísel je patrné, jak torzovitě se statistické výkazy na úrovni jednotlivých obcí z konce padesátých let dochovaly.

Tabulka 28: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Broumov 1949–1955 (ha)⁵⁵⁷

Okres Broumov (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zeměděls ká půda	orná půda	zahradni ctví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zasta věná ploch a	ostatní
okres celkem 1949	24074,5	23 281,44	16137,1	269,37	5329,55	1551,01	20,73	339,3	427,48
JZD III. a IV. typu 1952 soukromý sektor a JZD II. typu 1952	7476,55 12754,29	4476,00 12671,39	4650,00 8351,28	2,00 0,00	1659,55 3494,66	1015,00 828,35	0,00 0,00	0,00 0,00	150,00 80,00
okres celkem 1952	20 231	17 147	13 001	2	5 154	1 843	0	0	230
JZD III. a IV. typu 1953 soukromý sektor a JZD II. typu 1953	7454,23 12681,29	7113,01 12671,39	4650,12 8358,28	10,00 0,00	1659,55 3494,66	1014,50 828,35	0,00 0,00	0,00 0,00	120,06 0,00
okres celkem 1953	20 136	19 784	13 008	10	5 154	1 843	0	0	120
JZD III. a IV. typu 1954 soukromý sektor a JZD II. typu 1955	7454,00 8561,00	7112,00 13070,00	4650,00 8561,00	10,00 0,00	1660,00 0,00	1014,00 0,00	0,00 0,00	0,00 0,00	120,00 0,00
Okres	%	%	%	%	%	%	%	%	%
okres celkem 1949	100,00%	96,71%	67,03%	1,12%	22,14%	6,44%	0,09%	1,41%	1,78%
JZD III. a IV. typu 1952 soukromý sektor a JZD II. typu 1952	100,00% 100,00%	59,87% 99,35%	62,19% 65,48%	0,03% 0,00%	22,20% 27,40%	13,58% 6,49%	0,00% 0,00%	0,00% 0,00%	2,01% 0,63%
okres celkem 1952	100,00%	84,76%	64,26%	0,01%	25,48%	9,11%	0,00%	0,00%	1,14%
JZD III. a IV. typu 1953 soukromý sektor a JZD II. typu 1953	100,00% 100,00%	95,42% 99,92%	62,38% 65,91%	0,13% 0,00%	22,26% 27,56%	13,61% 6,53%	0,00% 0,00%	0,00% 0,00%	1,61% 0,00%
okres celkem 1953	100,00%	98,26%	64,60%	0,05%	25,60%	9,15%	0,00%	0,00%	0,60%
JZD III. a IV. typu 1954 soukromý sektor a JZD II. typu 1955	100,00% 100,00%	95,41% 152,67%	62,38% 100,00%	0,13% 0,00%	22,27% 0,00%	13,60% 0,00%	0,00% 0,00%	0,00% 0,00%	1,61% 0,00%

Vrchovinné Jihlavsko se ze všech tří regionů nejvíce blíží celostátnímu průměru.⁵⁵⁸ Pro okresní úroveň se kromě stavu na počátku kolektivizace (tabulka 29) nedochovala žádná relevantní ucelená data. Srovnáme-li však počáteční stav ve všech třech regionech, je možné vidět typologické rozdíly mezi jednotlivými typy zemědělských krajín (tabulka 30).

⁵⁵⁷ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1224, inv. č. 3442, sign. 108, Perspektivní plán rozvoje zemědělské výroby v pohraničních okresech (Broumov, Dobruška, Dvůr Králové nad Labem, Rychnov nad Kněžnou, Trutnov, Vrchlábi, Žamberk) na léta 1954–1955 – Plán pro JZD III. a IV. typů rok 1952. Rostlinná výroba; Tamtéž, Plán pro soukromý sektor a JZD II. typů 1952. Rostlinná výroba; Tamtéž, Plán pro JZD III. a IV. typů rok 1953. Rostlinná výroba; Tamtéž, Plán pro soukromý sektor a JZD II. typů 1953. Rostlinná výroba; Tamtéž, Plán pro JZD III. a IV. typů rok 1954. Rostlinná výroba; Tamtéž, Plán pro soukromý sektor a JZD II. typů 1953. Rostlinná výroba.

⁵⁵⁸ Srov. tabulka 30, s. 173.

Tabulka 29: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Jihlava podle kategorií mapových listů 1949 (ha)⁵⁵⁹

Okres Jihlava (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zemědělská půda	orná půda	zahradnictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zastavěná plocha	ostatní
1949	30 431	29292,99	22344	298,32	4703,85	2253,86	235,64	288,22	306,66
Okres	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1949	100,00%	96,26%	73,43%	0,98%	15,46%	7,41%	0,77%	0,95%	1,01%

Nížinné Novobydžovsko představuje region s největším podílem orné půdy (88,17 %). S postupným zvyšováním průměrné nadmořské výšky sledovaných regionů množství zemědělské půdy klesalo v roce 1949 pozvolna na 73,43 % na Jihlavsku a již zmíněných 67,03 % na Broumovsku. Obecně platí, že úrodnější půda v nížinách byla od dávných dob více využívána k intenzivní rostlinné výrobě a k pěstování náročných plodin, jako byla v Polabí pro toto období typická cukrová řepa, nebo olejniny.⁵⁶⁰ U luk byla tendence v množství zemědělských ploch přesně opačná. Novobydžovsko mělo pouhých 11,07 % lučních porostů, Jihlavsko 15,46 %, což při nejvyšší nadmořské výšce Broumova znamenalo 22,14 % lučních ploch ze vší zemědělské půdy. Broumovsko tak mělo rozsáhlejší plochy pro krmivovou základnu nutnou pro intenzivní chov ustájeného dobytka. Je však otázkou o kolik měly výše položené oblasti nižší hektarový výnos sena. Bez jeho znalosti není možné určit, o kolik byly hospodářské kapacity pro intenzivní dobytkařství vyšší. Oproti tomu extenzivní chov dobytka byl více rozšířen na Jihlavsku položeném v samotném středu Českomoravské vrchoviny. Podíl pastvin činil 7,41 % hospodářské plochy, tj. byl absolutně o 703 ha vyšší, než tomu bylo na hornatějším Broumovsku se 6,44 %. Podíl pastvin v nížině Novobydžovska není s 1,48 % nijak překvapivý. Rovněž rybníkářství se více vyskytovalo na Jihlavsku (236 ha) než na Novobydžovsku (89 ha) nebo Broumovsku (21 ha). Všechny tři regiony zároveň zemědělsky obhospodařovaly shodný podíl celkové plochy, což je vylepšuje možnost relevantního porovnání využití zemědělských ploch. Z předchozí komparace vyplývá, že zemědělské regiony

⁵⁵⁹ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Celková plocha půdy v ČSR (v 1 000 ha).

⁵⁶⁰ Typy zemědělských produkčních oblastí pojmenovaných podle hlavních pěstovaných plodin. Ty můžeme rozdělit na: kukuřično-řepařsko-obilnářský, řepařsko-obilnářský – v nížinách, obilnářský – v pahorkatinách, obilnářsko-bramborářský – ve vrchovinách, bramborářský – podhorské oblasti, píceňářský – horské oblasti.

Československa se vyvinuly ve specializované oblasti, kde hospodáři pokračovali nebo v dosídlených oblastech navázali na tradici odpovídající konkrétnímu produkčnímu typu zemědělské kulturní krajiny.⁵⁶¹ Později, v padesátých letech nebylo toto funkční rozložení krajiny vždy respektováno.

Tabulka 30: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Broumov, Jihlava a Nový Bydžov ve srovnání s vývojem ČSR podle kategorií mapových listů 1949 (tis. ha)⁵⁶²

Land use 1949 (tis. ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zemědělská půda	orná půda	zahradnictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zastavěná plocha	ostatní
Broumov	24,075	23,281	16,137	0,269	5,330	1,551	0,021	0,339	0,427
Jihlava	30,431	29,293	22,344	0,298	4,704	2,254	0,236	0,288	0,307
Nový Bydžov	32,498	31,357	26,438	0,921	3,597	0,479	0,089	0,693	0,282
ČSR	8 555	543,00	5225	238	1153	931	49	0	959
	%	%	%	%	%	%	%	%	%
Broumov	100,00%	96,71%	67,03%	1,12%	22,14%	6,44%	0,09%	1,41%	1,78%
Jihlava	100,00%	96,26%	73,43%	0,98%	15,46%	7,41%	0,77%	0,95%	1,01%
Nový Bydžov	100,00%	96,49%	81,35%	2,83%	11,07%	1,48%	0,27%	2,13%	0,87%
ČSR	100,00%	88,17%	61,08%	2,78%	13,48%	10,88%	0,57%	0,00%	11,21%

K počátečnímu stavu regionů máme zároveň k dispozici souvislé datové řady s polohopisným prvkem na úrovni obcí (mapy 3, 6 a 9).⁵⁶³ Bohužel pro ostatní přelomové roky souvislé datové řady, které dovolují sledovat vývoj land use, chybějí nebo jsou natolik torzovitě, že není možné okresní přehledy sestavit, o prostorové rovině ani nemluvě. Nicméně, podíváme-li se na dochovaná data ze všech tří regionů, probíhaly v land use zemědělské krajiny určité dílčí tendence.

⁵⁶¹ Celý odstavec vychází ze zdrojů tabulky 30.

⁵⁶² NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov; Tamtéž, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava; Tamtéž, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov; Tamtéž, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Celková plocha půdy v ČSR (v 1 000 ha).

⁵⁶³ Mapa 3: Využití půdy v okrese Broumov v roce 1949, Mapové výstupy, s. 234; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov;

Mapa 6: Využití půdy v okrese Jihlava v roce 1949, Mapové výstupy, s. 237; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okres Jihlava;

Mapa 9: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1949, Mapové výstupy, s. 240; NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov.

Pro první vlnu kolektivizace můžeme celostátně hovořit o dílčím poklesu orné půdy o 1,09 %. Plochy luk poklesly 0,3 % a pastvin naopak narostly o 0,53 %. Podobné tendence vývoje odráží statistiky z pohraničního Broumovska, kde do roku 1952 poklesla v obhospodařované půdě orná půda o 2,77 % (3 136,1 ha). Trvalé travní porosty v pohraničním Broumovsku snížily svou plochu o 3,34 % (175,55 ha) u luk a zvýšily podíl o 2,67 % (291,99 ha) u pastvin (tabulky 28 a 31). Těžko říci, zda dílčí proměna celostátního land use odrážela nově začínající strukturální změny v pohraničních oblastech, to by mohla zodpovědět jen ucelená statistika pro dosídlované pohraniční regiony. Pohyb v dílčích proměnách využití zemědělské půdy mimo jiné svědčí také o dokončení dosídlení pohraničí a jeho pozvolné stabilizaci na počátku padesátých let.

Tabulka 31: Rozdělení využití půdy zemědělských závodů v ČSR 1949–1951 (tis. ha)⁵⁶⁴

ČSR (tis. ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zemědělská půda	orná půda	zahradnictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zastavěná plocha	ostatní
1949	8 555	7 543	5 225	238	1 153	931	49	0	959
1950	8 581	7 514	5 147	235	1 131	998	50	0	1 020
1951	8 512	7 506	5 106	252	1 122	971	49	0	1 012
ČSR (tis. ha)	%	%	%	%	%	%	%	%	%
1949	88,17%	88,17%	61,08%	2,78%	13,48%	10,88%	0,57%	0,00%	11,21%
1950	87,57%	87,57%	59,98%	2,74%	13,18%	11,63%	0,58%	0,00%	11,89%
1951	88,18%	88,18%	59,99%	2,96%	13,18%	11,41%	0,58%	0,00%	11,89%

Druhým úhlem pohledu na hypotézu je analýza vývoje kolektivizační křivky ve sledovaných okresech, která ve spojení s průběhy HTÚP (kapitola IV, rozbor hypotézy 1c)⁵⁶⁵ umožní stanovit body zlomu ve vývoji krajiny (klíčové průřezové body). V těchto meznících je následně možné provést komparaci vývoje land use a vlastnické struktury v číselném i prostorovém rámci.

V průběhu první vlny kolektivizace lze na Jihlavsku považovat za přelomová období ve vývoji krajiny měsíce od září do konce roku 1950 a na podzim 1952. Po delším krizovém období kolektivizace lze za mezníky považovat jednak listopad až prosinec 1955 těsně před počátkem její druhé vlny, jednak počátek a konec přípravné fáze po prvním (duben až

⁵⁶⁴ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 15, inv. č. 173, Zprávy o budování JZD a plnění stranických a vládních usnesení 1952–1959 – Celková plocha půdy v ČSR (v 1 000 ha).

⁵⁶⁵ Srov. zdroje této části kapitoly IV, s. 145–149.

červen 1956) a druhém vrcholu (říjen 1957 až srpen 1958) druhé vlny kolektivizace (kapitola II – tabulka 12 a graf 7; kapitola III – tabulka 20; kapitola IV – tabulka 24 a graf 7).

Na Broumovsku můžeme určit za přelomová období s nejrozsáhlejšími změnami v krajině podle průběhu HTÚP časové údobí podzimních prací 1950, jara a podzimu 1951. V této době proběhla první masivní vlna rozorávání mezí a proměn krajinného rázu. Teprve po odeznění krize kolektivizace a finálního tlaku na její završení došlo na Broumovsku v přípravných fázích mezi třemi vrcholy druhé vlny kolektivizace (leden až březen 1958 a červen až srpen 1959) k dokončení krajinných změn (kapitola II – tabulka 17 a graf 2; kapitola IV – tabulka 25b a graf 8b).

Torzovitá povaha dat však znemožňuje provést relevantní prostorově vztahové komparace mezi proměnami vlastnické struktury a proměnami land use padesátých let v regionech Jihlavska a Broumovska.

Vliv proměny vlastnické struktury na land use v padesátých letech můžeme díky dostatku dat relevantně zkoumat pouze na Novobydžovsku, a to v pěti průřezech pro vývoj land use (tabulka 33) a čtyřech k proměně vlastnické struktury (tabulka 32). Většina z těchto průřezů má zároveň prostorovou rovinu, což ve třech průřezech (pro land use mapy 10, 11 a 12;⁵⁶⁶ pro vlastnickou strukturu mapy 13, 14 a 15)⁵⁶⁷ zároveň umožňuje prostorově funkční komparaci obou jevů klíčových pro formulování závěru k položené otázce hypotézy 3.

⁵⁶⁶ Mapa 10: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 241; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Výkaz hospodářské plochy okresu. Sektorový přehled o plochách kultur - sumář 1. srpna 1956; Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 242; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur sumář k 30. červnu 1957; Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 243; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

⁵⁶⁷ Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244;

Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245;

Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

Na základě zkoumaných dat ukazuje vývoj kolektivizační křivky na Novobydžovsku (kapitola II – tabulka 20 a graf 3),⁵⁶⁸ že většina procesů proměny krajiny se odehrála v třech nárazových etapách počínaje druhou polovinou roku 1957. V rozmezí let 1953–1957 zůstala majetková struktura zemědělské půdy až na dílčí proměny nezměněna (srov. tabulka 26a a graf 9b). Po začlenění půdního majetku do struktur socialistického sektoru se první a druhý vrchol kolektivizace vyznačoval nárazovými vlnami HTÚP (listopad 1957 až únor 1958), kdy byly v průběhu jednoho roku scelovány desetitisícové hektarové výměry. Spolu s přesunem tisíců lidí do JZD to nejspíše vyvolalo jistou zmatečnost v zaznamenávání těchto přelomových procesů.⁵⁶⁹ Menší průběh HTÚP byl vázán na přípravnou fázi po druhém vrcholu kolektivizace (leden až březen 1959). Poslední z podzimu 1959 a jara 1960 je obtížně dokumentovatelný, jelikož celookresní data byla sčítána na základě nového správního členění,⁵⁷⁰ což respektují i místní data.⁵⁷¹ Díky samostatné kategorizaci místních dat na úrovni obcí je možno po sloučení datových řad získat podrobný přehled o rozvrstvení jednotlivých segmentů socialistického sektoru (srov. tabulka 32) a následně je také prostorově vyjádřit na úrovni obcí (srov. mapy 14 a 15).⁵⁷²

⁵⁶⁸ Podkapitola o vlivu proměny vlastnické struktury na land use na Novobydžovsku se opírá o publikovaný text studie, která byla zpracována jako přípravný text pro disertaci: Jaromír KARPÍŠEK, *Kolektivizace na Novobydžovsku 1949–1959 a její vliv na proměnu zemědělské kulturní krajiny*, Historická geografie 44/1, 2018, s. 63–89. Výsledek projektu specifického výzkumu FF UHK za rok 2016.

Srov. pozn. pod čarou č. 325 (kapitola II), s. 94.

⁵⁶⁹ Srov. pozn. č. 355, s. 101. První HTÚP probíhala do března 1958. Rozsáhlá proměna majetkové struktury po prvním vrcholu druhé vlny kolektivizace je zaznamenána výše citovanými prameny. Zmatky při pokusu rolníků družstva opustit (květen 1958) a následně rychle probíhající druhé vyvrcholení druhé vlny kolektivizace v další kampani od června do prosince 1958, kdy byla od podzimu prováděna další vlna HTÚP, se odrazily i v pramenech. Rychlost a současnost mnoha z těchto dílčích částí kolektivizačního procesu vedly v mnoha hlášeníh ke ztrátě aktuálnosti dat už po několika málo dnech. Dokonce si na to u ONV Nový Bydžov stěžovalo královéhradecké KNV. Rozpisové sumáře s místními daty, která by přesně reflektovala majetkovou strukturu v obcích, tak nebylo možné zhotovit. Na všech úrovních evidence proto chybí veškerá data za rok 1958, anebo se jedná o data zkršená. Dílčí zkršení mohla nastat při absenci údajů v oblastech, kde byla JZD zakládána nejpozději a jejich data nebyla zahrnuta do centralizovaných okresních statistik.

⁵⁷⁰ Ta proběhla na základě zákona č. 36/1960 Sb. O územním členění státu. Účinnosti nabyl k 11. dubnu 1960. <https://www.psp.cz/sqw/sbirka.sqw?cz=36&r=1960> (online 25. 8. 2017).

⁵⁷¹ Zkršení dostupných dat z konce roku 1959 vychází z absence místních sumářů pro okrajové obce. Prostorové zobrazení pro tyto oblasti okresu není možné provést (srov. Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 242; Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 243. Data z konce roku 1959 byla sčítána již podle nového administrativního členění. Z 85 sledovaných obcí jich 26 nebylo do okresní statistiky zahrnuto. Severní část okresu připadla do okresu Jičín (11 obcí: Sekeřice, Žlunice, Kozojedy, Sběh, Hrobičany, Velešice, Volanice, Vysoké Veselí, Veselská Lhota, Staré Smrkovice a Nevratice) a jihozápadní do okresu Kolín (14 obcí: Končice, Žiželice, Loukonosy, Hradištko II, Kundratice, Rasochy, Uhlířská Lhota, Krakovany, Božec, Lípec, Radovesnice II, Rozehnalý, Domanovice a Polní Chrčice) a okresu Nymburk (obec Polní Chrčice).

Srov. *Mapový lexikon obcí ČSSR*, Praha 1967, mapový list 5 Kraj východočeský, 2 – Hradec Králové, 6 – Pardubice; Tamtéž, mapový list 1 Kraj středočeský, 4 – Kolín, 8 – Nymburk.

⁵⁷² Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245; Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

Tabulka 26a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1952–1957⁵⁷³

Okres Nový Bydžov	1.1.1953	1.1.1954	1.1.1955	1.1.1956	1.1.1957	1.1.1958
JZD	19,77 %	23,45 %	11,34 %	12,22 %	12,64 %	60,41 %
ČSSS	7,45 %	6,70 %	5,99 %	4,12 %	4,65 %	4,68 %
ostatní soc. sektor včetně záhumenek	8,90 %	2,41 %	4,76 %	5,15 %	5,01 %	9,61 %
socialistický sektor	36,12 %	32,56 %	22,09 %	21,49 %	22,30 %	74,70 %
soukromý sektor	63,84 %	74,13 %	77,90 %	76,60 %	77,88 %	25,35 %

Ve vztahu k průběhu vývojové křivky kolektivizačního procesu Novobydžovska (srov. graf 3, tabulky 19, 26a, 32 a 33)⁵⁷⁴ je možno v rovině celého regionu stanovit pro důležité zlomové okamžiky ve vývoji krajiny prostorově zobrazené průřezy (klíčové průřezové body). Druhá vlna kolektivizace probíhala od července 1957 do konce roku 1959.⁵⁷⁵ Z tohoto úhlu pohledu se jako ideální jeví umístit horizontální průřezy k prostorovému zobrazení na počátek těchto změn (30. červen 1957) a na jejich konec (31. prosinec 1959). Dostupná data umožňují na úrovni okresu vytvořit prostorové zobrazení těchto průřezů v mapových listech. Možné je tedy provést prostorovou komparaci druhé vlny kolektivizace jak pro změny v majetkové struktuře, tak ve využití půdy (land use).⁵⁷⁶

⁵⁷³ Srov. pozn. pod čarou č. 513, s. 156–157.

⁵⁷⁴ Reflektuje vývoj nejdůležitějšího segmentu socialistického sektoru, tj. JZD v konfrontaci s daty, která nejsou podrobněji kategorizována, ani nemají prostorovou informaci na úrovni obcí. Pomocí kombinace různých sumářů dat vývoje majetkové struktury můžeme v rámci dostupných dat s prostorovou informací určit na sledované časové linii horizontální průřezy. Tyto průřezy je následně možno zobrazit v podobě mapových výstupů.

⁵⁷⁵ Srov. Vývoj kolektivizačního procesu na Novobydžovsku tabulka 20 a graf 3 (kapitola II), s. 99–100, 102.

⁵⁷⁶ Srov. mapy : Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 242;

Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 243;

Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245;

Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

Tabulka 32: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1956–1959 podle kategorií mapových listů (ha)⁵⁷⁷

Okres Nový Bydžov (ha)	ČSSS	ostatní KPZ (ryb., výzk., škol., les.)	KPZ (MNV, STS)	JZD	záhumenky JZD	soukromý sektor	ostatní půda (mimo zem. závody, lada)	socialistický sektor celkem	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)
1.8.1956	1 361,52	1 043,01	199,38	4 035,19	390,09	25 280,12	474,08	7 029,19	32 783,39
15.12.1956	1 503,53	750,10	266,05	4 304,87	368,74	24 831,12	484,06	7 193,29	32 508,47
30.6.1957	1 504,93	750,10	204,58	4 536,75	377,85	24 612,09	482,69	7 374,21	32 468,99
31.12.1959	1 262,62	2 028,48	270,43	17 125,78	1 529,86	1 049,54	135,84	22 217,17	23 402,54
1.8.1956	4,15 %	3,18 %	0,61 %	12,31 %	1,19 %	77,11 %	1,45 %	21,44 %	100,00 %
15.12.1956	4,63 %	2,31 %	0,82 %	13,24 %	1,13 %	76,38 %	1,49 %	22,13 %	100,00 %
30.6.1957	4,63 %	2,31 %	0,63 %	13,97 %	1,16 %	75,80 %	1,49 %	22,71 %	100,00 %
31.12.1959	5,40 %	8,67 %	1,16 %	73,18 %	6,54 %	4,48 %	0,58 %	94,93 %	100,00 %

Nejdůležitější složka land use orná půda vykazovala na Novobydžovsku od počátku kolektivizace do června 1957 téměř neměnnou, pozvolna klesající hodnotu o 240,3 ha. V průběhu nejdůležitějších přelomových změn v krajině v důsledku prostorové reorganizace land use došlo mezi červnem 1957 a dubnem 1958 k jejímu dílčímu nárůstu o 613,4 ha. V tomto období také probíhal největší objem HTÚP. Kolektivizační proces doprovázela též velká snaha o rozšíření půdy zemědělských závodů o 7 195,94 ha do dubna 1958. Největší

⁵⁷⁷ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro státní rybníkářství, výzkumné zemědělské závody, školní statky, ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ostatní veřejné závody krajsky plánované (STS, KOM, Les D.) 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro záhumenky členů JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100, Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupěných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro individuálně hospodařící zemědělce k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro jednotlivě hospodařící zemědělce včetně JZD I. a II. typu 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky nepatřící k zemědělským závodům 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100, Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupěných a přidělených obcím 1949–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956;

SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957.

podíl z tohoto nárůstu měly plochy rybníků v rozsahu 1 846,06 ha,⁵⁷⁸ půda zahrad a sadů s 433,39 ha, zastavěné plochy o velikosti 165,62 ha a ostatní půda s nárůstem o 3 883 ha. Ta reflektovala nejen neplodnou půdu, ale též provizorně neobhospodařovanou půdu v podobě lad nebo půdy, na které dosud probíhaly HTÚP a meliorační projekty. V době největšího nárůstu realizovaných HTÚP a meliorací mezi červnem 1957 a jarem 1958 skokově narůstá kategorie ostatní půdy o 2 034,06 ha (tabulka 33). Historický land use tak pouze v této kategorii ukazuje, že se v zemědělské krajině prováděly nějaké zásadní a přelomové změny. Např. po orné půdě nejdůležitější louky a pastviny do jara 1958 prodělaly drobný nárůst o 366,8 ha a 124,67 ha. Relativní hodnoty kvůli faktické stagnaci výměry zemědělské půdy, a jejich nejdůležitějších součástí,⁵⁷⁹ reflektují proměnu výše zmíněných dílčích kategorií land use,⁵⁸⁰ v důsledku čehož je jejich výpovědní hodnota zkreslena.⁵⁸¹ Data land use z konce roku 1959 neobsahují údaje pro jednu čtvrtinu obcí jako důsledek změny administrativní struktury.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Srov. pozn. pod čarou č. 585, s. 181, Tabulka 27, s. 164.

⁵⁷⁹ Nejdůležitějšími součástmi zemědělské půdy jsou orná půda, louky a pastviny.

⁵⁸⁰ Rybníky a vodní plochy, zahrad a sadů, zastavěné a ostatní půdy.

⁵⁸¹ Tabulka 33: Zatímco v absolutních číslech má mezi lety 1949 až 1958 výměra zemědělské půdy spíše mírně rostoucí charakter s výkyvy kolem 32 tis. ha zemědělské půdy, v relativních číslech se kvůli proměně výměry zemědělských závodů projevují poklesem zemědělské půdy o 14,4 %.

⁵⁸² Srov. pozn. pod čarou č. 591, s. 182.

Tabulka 33: Rozdělení využití půdy v okrese Nový Bydžov podle kategorií mapových listů 1949–1959 (ha)⁵⁸³

Okres Nový Bydžov (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	zeměděl ská půda	orná půda	zahradni ctví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	rybníky a vodní plochy	zastavěná plocha	ostatní
1949	32498,45	31356,55	26437,54	920,60	3597,35	479,45	88,72	692,79	282,00
1.8.1956	37532,18	32787,84	26318,51	1485,61	3968,21	685,48	2102,27	804,81	2167,29
30.6.1957	36992,63	32045,02	26197,20	1347,15	3892,60	573,05	2037,98	813,36	2131,28
30.4.1958	39694,39	32584,61	26810,60	1353,99	3964,15	604,12	1937,78	858,41	4165,34
31.12.1959	28245,04	23676,44	18928,95	1065,09	3257,52	491,61	2121,81	595,14	1784,89
1949	100,00 %	96,49 %	81,35 %	2,83 %	11,07 %	1,48 %	0,27 %	2,13 %	0,87 %
1.8.1956	100,00 %	87,36 %	70,12 %	3,96 %	10,57 %	1,83 %	5,60 %	2,14 %	5,77 %
30.6.1957	100,00 %	86,63 %	70,82 %	3,64 %	10,52 %	1,55 %	5,51 %	2,20 %	5,76 %
30.4.1958	100,00 %	82,09 %	67,54 %	3,41 %	9,99 %	1,52 %	4,88 %	2,16 %	10,49 %
31.12.1959	100,00 %	83,83 %	67,02 %	3,77 %	11,53 %	1,74 %	7,51 %	2,11 %	6,32 %

První vlna kolektivizace přinesla posílení a upevnění nových reprezentantů rodícího se socialistického sektoru. Nejdůležitější postavení mělo v jeho rámci v celém sledovaném období družstevnictví v podobě jednotného zemědělského družstva, dále státní statky a tzv. KPZ, což bylo souhrnné označení pro ostatní závody socialistického sektoru.⁵⁸⁴ Charakter krajiny Novobydžovska je nížinný s úrodnou půdou. Kolektivizační proces vyvolal svou nátlakovou formou snížený zájem obhospodařovat více zemědělské půdy. Závody soukromého sektoru s vyšší výměrou byly zatíženy vyššími dodávkami a jejich majitelé byli v rámci třídního boje jako tzv. kulaci perzekvováni. Nešvar neobdělávat půdu nebyl

⁵⁸³ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Výkaz hospodářské plochy okresu. Sektorový přehled o plochách kultur – sumář 1. srpna 1956;

Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur sumář k 30. červnu 1957;

Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 30. dubnu 1958;

Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

⁵⁸⁴ KPZ – krajsky plánované závody. Ve své podstatě byly krajsky plánované všechny závody socialistického sektoru. Vyjma JZD a ČSSS můžeme v této kategorii sledovat **přechodné formy užívání půdy**, které reprezentovaly místní národní výbory (MNV) a strojní traktorové stanice (STS). MNV půdu ležící ladem předával v rámci tzv. nucených pachtů do soukromého sektoru, který to následně zatěžovalo neúměrně vysokými dodávkami zemědělských produktů. STS se naopak krom prací na smluvní obhospodařování polí a HTÚP také přímo staraly o půdu, kterou by neměl kdo obhospodařovat. Z převážné většiny se jednalo o půdu, z níž utíkali noví osídlenci pod tíhou dodávek zemědělských produktů uvalených v rámci kolektivizace na soukromý sektor. Přímé hospodaření orgánů státní správy na zemědělské půdě vnímáno jako nouzové řešení. Význam této složky rostl v době krize kolektivizace, kdy úteky z půdy byly nejčastější. **Ostatní KPZ** bylo sdružené označení pro půdu, již obhospodařovaly jiné socialistické organizace jako závody Čs. rybářství, výzkumné a šlechtitelské závody, školní statky nebo Čs. státní lesy.

na Novobydžovsku na rozdíl od Jihlavska a Broumovska tolik rozšířen.⁵⁸⁵ ONV se dařilo za pomoci MNV i STS udržovat rozsah půdy ležící ladem na nízké úrovni. Až druhá vlna kolektivizace přinesla radikální proměny majetkové struktury. V průběhu dvou let došlo k likvidaci dosavadních vazeb rolnického stavu k půdě utvářejících se po staletí. Rychlost, jakou se podařilo nový systém zavést, byla omračující. V polovině roku 1959 můžeme hovořit o dokončení převodu z malovýroby do velkovýroby řízené ústředními orgány státní správy. Státní správě se podařilo centralizovat půdu, a to jak v rovině jejího vlastnictví (mapa 15),⁵⁸⁶ tak v jejím prostorovém uspořádání v krajině do velkých lánů (HTÚP) (mapa 27, 27a, 27b, 27c; 28a, 28b, 28c; 29a, 29b, 29c).⁵⁸⁷ Do socialistického sektoru se podařilo lidi spjaté se zemědělstvím doslova nahnat. Nový přístup ke krajině diktovaný ideologií přinesl její přetváření ve velkém rozsahu.⁵⁸⁸ Lidé se s ideologií buď ztotožnili, nebo – a těch byla valná většina – se přizpůsobili. Svědčí o tom velmi pozdní průběhy procesu kolektivizace ve vrcholech združstevňovacích akcí.⁵⁸⁹ Nová velkovýrobní centra se ve svých počátcích potýkala s nedostatkem odborníků, kteří by s velkovýrobou měli zkušenosti.

⁵⁸⁵ Srov. Tabulka 27, s. 164.

⁵⁸⁶ Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

⁵⁸⁷ Mapa 27: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 277; Mapa 27a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 278; Mapa 27b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 279; Mapa 27c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 280; Mapa28a: *Novobydžovsko 1951 (rastr)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 281; Mapa28b: *Novobydžovsko 1958 (rastr)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 282; Mapa28c: *Novobydžovsko 1961 (rastr)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 283; Mapa29a: *Novobydžovsko 1951 (vektor)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 284; Mapa29b: *Novobydžovsko 1958 (vektor)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 285; Mapa29c: *Novobydžovsko 1961 (vektor)*. V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou, Mapové výstupy, s. 286.

⁵⁸⁸ Srov. mapy 26, 26a, 26b, 26c, 27, 27a, 27b a 27c. Podrobněji zobrazeno: Mapa 30a, 30b a 30c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady*, Mapové výstupy, s. 287–289. Mapa 27: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku v roce 1951 a 1961(vektor)*, Mapové výstupy, s. 277; Srov. pozn. pod čarou č. 332 (kapitola II), s. 95; Digitální letecké snímky vybrané sondy obcí z jara 1958 ukazují, že scelené lány v tomto přelomovém období byly dosud pouze v Červeněvsi. Dílčí úpravy ramen řeky Cidliny a částečná kanalizace toku jsou z leteckých snímků též patrné převážně na místech, kde dřívější části koryt byly zaplaveny vodou. Částečně doložitelné jsou i počátky melioračních projektů srov. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146, Meliorace a spolupráce JZD s meliorizačními družstvy 1956–1960.

Ke stavům a postupu tzv. socializace srov. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1230, sign. IV/VI/144, Soukromí zemědělci a kolektivizace vesnice 1946–1960; Tamtéž, Zpráva o růstu JZD od roku 1949–1954.

⁵⁸⁹ První vrchol druhé vlny kolektivizace 30. 6.–31. 11. 1957;

Druhý vrchol druhé vlny kolektivizace 1. 6.–31. 12. 1958;

Třetí vrchol druhé vlny kolektivizace 1. 4.–31. 12. 1959.

Proměnila se funkční podoba krajiny, ale hospodářské myšlení se nezměnilo. Land use zůstal až na dílčí odchylky stejný a poměr mezi jednotlivými kategoriemi zemědělsky využívaných ploch se ani dovršením kolektivizace v zásadě nezměnil (srov. tabulka 33; mapy 11 a 12).⁵⁹⁰ Změny proběhly pouze na lokální úrovni jejich redislokací v prostorové struktuře vizuální podoby krajiny. Drobný nárůst zaznamenaly jen státním rybnářstvím prosazované chovné rybníky.⁵⁹¹ Za povšimnutí stojí vyšší podíl kategorie ostatních ploch krátce po dokončování první vlny HTÚP (březen 1958). Pouze tato dílčí změna v rámci land use reflektovala průběh změn v dislokaci využívané půdy. Při provádění scelovacích akcí nemohla být zároveň všechna půda řádně zasetá nebo jinak obhospodařována. Zajímavé je shodné procentuelní rozložení kategorií land use jako např. orná půda, či trvalé travní porosty (dále TTP), tj. louky a pastviny po provedení scelení půdy do lánů z konce roku 1959, kde větší část obcí nebyla do statistik již zahrnuta,⁵⁹² odpovídající hodnotám před zahájením scelování (červen 1957). Využití půdy tak mělo v zemědělství Novobydžovska ustálený charakter bez ohledu na scelení půdy do velkých lánů.

Na základě prostorově zobrazených průřezů (pro land use mapy 11 a 12; pro proměnu majetkové struktury mapy 14 a 15)⁵⁹³ si můžeme položit otázku vztaženou k hypotéze 3. Je proměna land use vázána na proměnu majetkové struktury? Odpověď není pro Novobydžovsko zcela jednoznačná. Z dostupných dat je možno na okresní úrovni objasnit dílčí proměny využívání krajiny v jednotlivých kategoriích (orná půda, louky nebo pastviny atd.). Vysledovat je možné též konkrétní proměny na úrovni jednotlivých obcí pomocí tematické mikrosondy (kapitola VI), kde je možno prostorově zaznamenat změnu krajiny ve vizuální podobě scelených lánů, vytvoření orné půdy na místě dřívějších luk, výstavby

⁵⁹⁰ Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 242;

Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 243.

⁵⁹¹ Chovné rybníky byly postátněny již na počátku 50. let. Plochy obhospodařované Čs. státním rybnářstvím byly vázány na katastr obce Chlumec nad Cidlinou. Po provedení centralizace vodních ploch mohou být pod tuto obec zahrnuta data z okolních obcí, kterou centrála v Chlumu obhospodařovala. Od konce 50. let začal nový trend a tím bylo slučování závodů zemědělské velkovýroby. Statistiky mohou být poznamenány vnímáním závodu jako centra místo dříve užívaného obecního katastru. Mnohá data s výměrami zemědělské půdy mohla být pro pozdější období po roce 1959 zahrnuta pod obec, kde měl velkovýrobní závod sídlo. Klíčová tak zůstávají data vedená pro jednotlivé ekonomické úseky v místech, kde tyto úseky respektují katastrální hranice obcí.

⁵⁹² Srov. mapy: Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, s. 242; Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, s. 243; Na 26 obcí podle nového administrativního členění nebylo zahrnuto do okresní statistiky. Srov. pozn. pod čarou č. 571, s. 176.

⁵⁹³ Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245;

Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

regulací koryt řek a potoků, nové zástavby aj. (mapy 26, 27, 30a, 30b, 30c). Kolektivizační proces tedy bezesporu přinesl proměnu prostorového rozmístění jednotlivých půdních celků v krajině. Změny se promítly do vizuálního vnímání krajiny, které je pro život místních obyvatel velmi důležité. Tato přetvořená krajina začala být obyvateli vnímána jako jiná krajina. Došlo ke sloučení drobné mozaiky políček, luk a pastvin do velkých honů s velkou hektarovou rozlohou. Došlo zjevně pouze ke změně ve vizuálním charakteru krajiny. Ve vztahu k prostorové proměně krajiny však čísla proměny historického land use nevykazují co do podílu ploch žádnou drastickou změnu.⁵⁹⁴ Měnila se tedy majetková struktura a v návaznosti na ní po provedení HTÚP i prostorové rozmístění v krajině. S tím se měnily i prostorově pracovní vazby k jednotlivým místům v krajině. Avšak **land use** na Novobydžovsku **zůstal** až na dílčí změny na obecní úrovni **nezměněn**. Podíl užívaných ploch byl tak z malých hospodářství „přenesen“ i do kolektivizované a prostorově centralizované velkovýroby! Lze dovodit, že proměna využití země přímo na proměnu majetkové struktury vázána není. Spíše nepřímou vytvářela podmínky pro další procesy, které k její proměně vedly v následujících desetiletích na základě centralizovaného plánování velkovýroby ve velkých závodech zabírajících plochu i několika obcí. Kolektivizační proces tak v letech 1949–1959 přinesl organizační a vizuálně zcela zřetelnou prostorovou změnu do krajiny.

Zde se otevírá další možnost historicko-geografického výzkumu. Sondy ve větším statistickém rozsahu – zahrnující proměnu majetkové struktury a land use ve více okresech – by byly průkaznější, pokud k řešené problematice bude ke zpracování dostatečné množství dochovaných dat.

⁵⁹⁴ Srov. tabulka 33, s. 178.

VI. Proměny krajiny na mikroregionální úrovni v důsledku kolektivizace zemědělství

Pro zachycení konkrétních projevů kolektivizačního procesu na vývoj zemědělské kulturní krajiny bylo pro každý sledovaný region vybráno formou sondy reprezentativní území v rozsahu tří obcí. V těchto obcích byly v průběhu sledovaného období 1949–1960 zastoupeny všechny druhy vlastnictví. Metody sondy byla v těchto obcích sledována proměna vlastnické struktury a její vliv na proměnu kulturní krajiny, jak k ní nejspíše docházelo na celém území okresních regionů Broumovka, Jihlavska a Novobydžovska.

Na Broumovsku tvoří tři vybrané obce Heřmánkovice, Hynčice a Ruprechtice mikroregion, ke kterému lze ještě přiřadit osadu Janovičky příslušnou k Heřmánkovicím. V Hynčicích spadalo na počátku kolektivizace 42,01 % a Ruprechticích 33,62 % zemědělské půdy pod národní správu, jejímž prostřednictvím stát spravoval dříve zkonfiskované velkostatky. Drtivou převahu měli střední rolníci, kteří získali přídělky o velikosti mezi deseti a dvaceti hektary (tabulka 35), přičemž to činilo v Heřmánkovicích 74,02 %, Ruprechticích 57,65 % a Hynčicích 32,07 % veškeré půdy.

Tabulka 35: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Broumovska 1949⁵⁹⁵

Zem. závody 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Heřmánkovice	0	0	0	5	17	55	3	0	80
Hynčice	0	0	1	1	5	6	1	1	15
Ruprechtice	1	0	0	4	6	33	0	1	45
Závodů okres BR	815	176	160	434	487	948	163	40	3223
Heřmánkovice	0,00%	0,00%	0,00%	6,25%	21,25%	68,75%	3,75%	0,00%	100,00%
Hynčice	0,00%	0,00%	6,67%	6,67%	33,33%	40,00%	6,67%	6,67%	100,00%
Ruprechtice	2,22%	0,00%	0,00%	8,89%	13,33%	73,33%	0,00%	2,22%	100,00%
Závodů okres Broumov	25,29%	5,46%	4,96%	13,47%	15,11%	29,41%	5,06%	1,24%	100,00%
Zem. půda 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Heřmánkovice	0	0	0	20,43	153,69	734,51	83,64	0	992,27
Hynčice	0	0	1,9	5	39,33	86,68	23,86	113,55	270,32
Ruprechtice	0,39	0	0	13,15	50,91	425,82	0	248,35	738,62
Zem. půda okres BR	164,78	128,14	228,14	1490,65	3707,58	13236,76	4674,34	8999,01	32630,5
Heřmánkovice	0,00%	0,00%	0,00%	2,06%	15,49%	74,02%	8,43%	0,00%	100,00%
Hynčice	0,00%	0,00%	0,70%	1,85%	14,55%	32,07%	8,83%	42,01%	100,00%
Ruprechtice	0,05%	0,00%	0,00%	1,78%	6,89%	57,65%	0,00%	33,62%	100,00%
Zem. půda okres Broumov	0,50%	0,39%	0,70%	4,57%	11,36%	40,57%	14,33%	27,58%	100,00%

⁵⁹⁵ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov.

V těchto obcích vznikla JZD již v průběhu roku 1949 a rychle se na počátku padesátých let rozvíjela. Po první vlně kolektivizace byla družstva již na zemědělské půdě většinovými hospodáři, i když se i v katastrech těchto obcí se vyskytovala půda, na které hospodařily ČSSS. Soukromý sektor měl v roce 1953 největší zastoupení v Heřmánkovicích (17,03 %). V Hynčicích (4,63 %) a Ruprechticích (4,15 %) měl do konce sledovaného desetiletí spíše minoritní charakter.⁵⁹⁶ Důvody pro volbu tohoto mikroregionu se opírají o příhraniční polohu obcí a příhraniční polohu s velkým množstvím lesů a trvalých travních porostů. Následkem ekonomických problémů vyvolaných nedostatečnou kapacitou pro společnou živočišnou výrobu splynulo s JZD Heřmánkovice družstvo v sousedním Benešově.⁵⁹⁷ Od konce padesátých let se dosud samostatně fungující JZD začínala slučovat. Do JZD Ruprechtice bylo na konci roku 1959 začleněno JZD v Hynčicích.⁵⁹⁸ Zdejší zemědělské závody se musely potýkat s problémy, které přinášelo hospodaření v pohraničním pásmu, jako byl nedostatek pracovních sil, jejich častá fluktuace⁵⁹⁹ a mizivá pracovní morálka.⁶⁰⁰

⁵⁹⁶ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum 2, 570.3, 6-11 Rozpisový sumář SPZV – Rozpisový sumář a smlouva o výrobě zemědělských výrobků na rok 1953, JZD – společný úkol; Tamtéž, Obce celkem; Mapa 4: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953*, Mapové výstupy, s. 235.

⁵⁹⁷ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádané), JZD Adršpach-Jeřichov 1949–1953, Heřmánkovice. Schůze představenstva JZD Heřmánkovice z 20. května 1952.

⁵⁹⁸ SOKA Náchod, f. JZD Ruprechtice, Zápisy schůzí 1959 (neevidováno) – Zápis ze členské schůze Jednotného zemědělského družstva v Hynčicích ze dne 13. listopadu 1959. 6/ Projednání otázky sloučení JZD Hynčice s jiným družstvem.

⁵⁹⁹ Tamtéž, Žádosti o propuštění z JZD; Tamtéž, Revizní komise přijmutí za členy. Nedostatek pracovních sil nutil družstva přijímat za nové členy lidi s mizivou pracovní morálkou, kteří byli nuceni opustit svá předchozí pracoviště. Výsledkem se pak dostavilo narušování už tak nízké pracovní morálky členské základny. Navíc při nízkém ohodnocení PJ v družstvu kolem 4 Kčs, bylo mnoho pracujících osídlenců rozhodnuto najít si buď lépe hodnocenou práci, což bylo orgány vnímáno jako podryvání družstevní myšlenky, nebo se v té stávající propadali do pasivity. Úryvek kádrového zápisu hovoří jasnou ideologickou řečí: „*Poslední případ, kdy měl po krátkou dobu vypomoci JZD a opět se vrátil do STS, dokázal, že není možno s ním počítat pro družstevní spolupráci. Kromě toho prohlásil vedoucímu skupiny, že pracovat nebude za 4.-Kčs, aby pro něj nechodil.*“ SOKA Náchod, f. JZD Heřmánkovice, kniha 2, Zápisy schůzí 1954–1956 – Návrh představenstva JZD ze dne 8.2.1954 na vyloučení těchto členů z JZD.

⁶⁰⁰ SOKA Náchod, f. JZD Ruprechtice, Zápisy schůzí 1959 (neevidováno), Rozsudek jménem republiky ze dne 23. dubna 1959. Rudolf Voska; Tamtéž, Výroční zpráva JZD Ruprechtice za hospodaření v roce 1956; Tamtéž, f. JZD Ruprechtice, Zápisy schůzí 1957–1959 (neevidováno), Zpráva z členské schůze JZD Ruprechtice konané 9. srpna 1957; JZD se potýkala s obtížemi vyplývající z nesnadných začátků kolektivního hospodaření. Počáteční neúspěchy a tím nízké výplaty PJ dávala členská základna za vinu funkcionářům. Ti ve většině případů sami odstupovali, nebo byli členskou základnou donuceni k rezignaci. Mnohdy se družstva dostávala do situace, kdy nikdo z družstevníků odpovědné funkce nechtěl dělat. Ti, kteří se museli funkcí ujmout z donucení, své povinnosti při správě majetku často zanedbávali. Množily se případy tolerování četných krádeží z družstevního majetku, opilosti na pracovišti, pozdních příchodů v řádu mnoha hodin atd. JZD tak i přes nízké provozní výdaje nebyla schopna naplňovat plánované příjmy a končila v červených číslech, a to i přes nízkou PJ, nebo právě kvůli nízkým hodnotám PJ.

SOKA Náchod, f. JZD Heřmánkovice, kniha 2, Zápisy schůzí 1954–1956 – Zápis o členské schůzi dne 7. 9. 1954.

Ve sledovaném mikroregionu se všechna družstva dostávala do problémů a postupně přešla do poloviny let šedesátých do ČSSS.⁶⁰¹

Krajinný ráz vybraných obcí má údolní charakter. Z horského hřebenu při hranici s Polskem s nejvyšší horou nazvanou Ruprechtický špičák (880 m. n. m.) vede severojižním směrem několik údolí, od západu: Ruprechtického potoka, Uhlířského potoka, Heřmánkovického potoka a v menším úseku u Janoviček údolí Kravského potoka. Všechny údolnice těchto malých vodních toků se svažují k jihu, kde se napojují na údolí říčky Stěnavy tekoucí směrem od severozápadozápadu přes Hynčice na jihovýchodovýchod. Zemědělská krajina má podobu typických horských údolí, kde se podlouhlá sídla táhnou podél vodního toku v údolí, od kterého do svahů vybíhají lány orné půdy a travních porostů s lesy ve vrcholových obtížně obhospodařovatelných partiích.⁶⁰²

Na Jihlavsku tvoří sledovaný mikroregion obce Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory ležící na české straně severozápadně od tehdejší i dnešní krajské metropole Jihlavy. Krátce po zrušení zemské hranice mezi Čechami a Moravou v roce 1949 došlo v roce 1951 k správnímu připojení obcí Bedřichov a Staré Hory k Jihlavě.⁶⁰³ V obcích byla již od počátku padesátých let zcela rozdílná vlastnická struktura. V Bedřichově dominovaly počtem zemědělské závody kovorolníků do 0,5 ha (77,31 % závodů na 3,46 % zemědělské půdy) a velký počet jich byl i ve Starých Horách (64,38 % závodů na 4,56 % zemědělské půdy). Zatímco v Bedřichově převažovaly dva velkostatky se 74,59 %, tak ve Starých Horách to byli sedláci (67,68 %) a v Hybrálci vyšší střední rolníci do dvaceti hektarů půdy (53,51 %) se sedláky na druhém místě (28,31 %) (tabulka 36).

⁶⁰¹ SOkA Náchod, f. ONV Náchod, kart. 1137, inv. č. 2802, JZD – organizace (začlenění do správy státních statků – Březová, Heřmánkovice, Jetřichov, Ruprechtice) 1965.

⁶⁰² Srov. Kapitola IV, pozn. pod čarou č. 525, s. 162. Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map: 04-31-12–04-31-25; 04-32-11, 04-32-16, 04-32-17, 04-32-21, 04-32-22; 04-33-03–04-33-05, 04-33-06–04-33-09; 04-34-01 a 04-34-06.

Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportal.cuzk.cz>

⁶⁰³ Podrobnosti dle Renata PISKOVÁ, *Jihlava*, Praha 2009, s. 642–643.

Tabulka 36: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Jihlavsko 1949⁶⁰⁴

Zem. závody 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Bedřichov	92	0	2	9	12	2	0	2	119
Hybrálec	21	12	6	3	13	26	6	0	87
Staré Hory	47	11	3	3	3	1	5	0	73
Závodů okres Jihlava	622	372	336	752	808	710	377	56	4033
Bedřichov	77,31%	0,00%	1,68%	7,56%	10,08%	1,68%	0,00%	1,68%	100,00%
Hybrálec	24,14%	13,79%	6,90%	3,45%	14,94%	29,89%	6,90%	0,00%	100,00%
Staré Hory	64,38%	15,07%	4,11%	4,11%	4,11%	1,37%	6,85%	0,00%	100,00%
Závodů okres Jihlava	15,42%	9,22%	8,33%	18,65%	20,03%	17,60%	9,35%	1,39%	100,00%
Zem. půda 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Bedřichov	23,37	0	4	27,60	88,45	28,4	0	504,35	676,17
Hybrálec	7,15	8,2	9,81	11,22	92,14	378,48	200,26	0	707,26
Staré Hory	9,16	7,69	4,85	7,28	24,21	11,71	135,89	0	200,79
Zem. půda okres Jihlava	161,67	269,19	479,34	2678,29	5695,58	10185,22	11060,31	9732,94	40262,54
Bedřichov	3,46%	0,00%	0,59%	4,08%	13,08%	4,20%	0,00%	74,59%	100,00%
Hybrálec	1,01%	1,16%	1,39%	1,59%	13,03%	53,51%	28,31%	0,00%	100,00%
Staré Hory	4,56%	3,83%	2,42%	3,63%	12,06%	5,83%	67,68%	0,00%	100,00%
Zem. půda okres Jihlava	0,40%	0,67%	1,19%	6,65%	14,15%	25,30%	27,47%	24,17%	100,00%

V Bedřichově na počátku první fáze kolektivizace⁶⁰⁵ dominovaly v množství obhospodařované půdy ČSSS (18,38 %) a komunální podniky ze sousední Jihlavy (14,65 %).⁶⁰⁶ Největší podíl plochy však zabíraly státní lesy (44,68 %).⁶⁰⁷ Na 77,71 % veškeré půdy se před vznikem JZD nacházelo v držení socialistického sektoru a bylo již „zkolektivizováno.“ Místní JZD bylo pouze menšinové (11,2 %).⁶⁰⁸ V důsledku ztráty půdy ve prospěch nové zástavby⁶⁰⁹ se JZD dostalo do problémů,⁶¹⁰ které vedly k jeho úpadku a

⁶⁰⁴ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov.

⁶⁰⁵ K 14. dubnu 1949.

⁶⁰⁶ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okr. Jihlava – Bedřichov; SOkA Jihlava, f. MNV Bedřichov, kart. 14, inv. č. 245, Závodové listy 1948–1949 – Závodový list ČSSS Reindlerov.

⁶⁰⁷ Tamtéž.

⁶⁰⁸ SOkA Jihlava, f. MNV Bedřichov, kart. 14, inv. č. 237, Zemědělství 1949 – Schválení přípravného výboru JZD ze 14. dubna 1949; SOkA Jihlava, f. JZD Bedřichov, kart. 1, inv. č. 1 – Oběžník o valné hromadě JZD ze 17. září 1949.

⁶⁰⁹ SOkA Jihlava, f. JZD Bedřichov, kart 1, inv. č. 2, Zápisy ze schůzí JZD 1950–1958. Zpráva předsednictva k výroční schůzi JZD z 24. února 1955.

SOkA Jihlava, f. JZD Bedřichov, kart 1, inv. č. 4, Majetko-právní záležitosti, pojištění 1956–1958.

⁶¹⁰ Ekonomická situace družstva byla v roce 1957 zcela tristní. V hospodářských výkazech vládł obrovský chaos a JZD samo se kvůli dluhům navíc dostalo v roce 1957 do exekuce. Srov. SOkA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart.10, inv. č.419, JZD Bedřichov – zápisy schůzí, kontroly hospodaření, změny v podnikovém rejstříku,

roku 1959 k jeho převzetí ČSSS.⁶¹¹ Samy státní statky postupně přebíraly do užívání půdu i v sousedních katastrech.⁶¹²

Ve Starých Horách bylo dominantní tamní JZD.⁶¹³ V době vrcholu první vlny kolektivizace v roce 1951 hospodařilo na 70,63 % zemědělské půdy.⁶¹⁴ Ostatní půdu včetně rezerv NPF převzaly v roce 1951 ČSSS.⁶¹⁵ V roce 1958 se JZD Staré Hory sloučilo pod JZD Hybrálec, což proběhlo na počátku roku 1959.⁶¹⁶ V Hybrálci se z počátku menšinové JZD

výrobní plány, organizace družstva 1956–1958. Měsíční výkaz hospodaření JZD 1956, Celoroční rozpočet 1956; Hlavní plán 1956, Exekuce proti JZD Bedřichov z března 1957, Měsíční výkazy hospodaření 1957, Celoroční rozpočet 1957.

⁶¹¹ SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 668, inv. č. 3942, JZD Bedřichov - likvidace, předání půdy Čs. státním statkům Jihlava 1958–1959. Usnesení Odboru pro vnitřní věci rady MěNV z 11. září 1958 doporučuje zahájit likvidaci JZD Bedřichov, Výměrem o zrušení JZD Bedřichov ze dne 9. ledna 1959 přechází zemědělská půda JZD do držby ČSSS.

⁶¹² SOKA Jihlava, f. ONV Jihlava, kart.13, inv. č. 439, JZD Hybrálec – zápisy schůzí, kontroly hospodaření, změny v podnikovém rejstříku 1954–1958. Odvolání Rudolfa Šmída proti nevhodně vytyčeným pozemkům. Osada Šimanov v katastrálním území Hybrálec tak kolem roku 1957 přešla do užívání pobočky ČSSS v Bedřichově.

⁶¹³ Všechna družstva postupně přecházela na provozní řády vyššího typu. V Bedřichově prameny hovoří o II. typu 8. 7. nebo 12. 7. 1950 a u Hybrálce udávají 6. 8. nebo 30. 8. 1950. Přejedání JZD Staré Hory z I. na III. typ proběhl 19. 8. 1950.

SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; Tamtéž, Přehled JZD, která přešla nebo přecházejí na společné obdělávání půdy k 15. 10. 1950; Tamtéž, Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950;

SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Hlášení rady JZD okres Jihlava 30. 6. 1952.

⁶¹⁴ V roce 1951 JZD získalo do užívání státní rezervu půdy 66,64 ha. S půdou členů o rozloze 92,69 ha dohromady hospodařilo na 159,33 ha (70,63 %). Zatímco soukromý sektor byl silně omezen na 42,64 ha (18,86 %). SOKA Jihlava, f. MNV Staré Hory, kart. 5, inv. č. 45b, Obecní přehled pro soupis ozimých obilnin k 7. 12. 1951.

⁶¹⁵ Protože družstvo ve Starých Horách trpělo nedostatkem pracovní síly, což byl rozšířený nešvar ve většině osídlených obcí. Jelikož mnoho lidí zaměstnávalo na vybudování potřebných stavebních adaptací pro společné ustájení, požádalo tedy JNV v Jihlavě o dočasné obhospodařování půdy ČSSS. Poté také došlo k přesunu půdy státní rezervy do užívání ČSSS, které zde již hospodařily na 15,6 ha zemědělské půdy.

Srov. SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Evidence, průzkum, zprávy o zakládání družstev 1950–1954, složka Pokyny a příkazy stran hlášení KNV. Průzkum v JZD II. typu za účelem adaptace kravinů. Dokument o zimní kampani 1952–1953 udává stav zemědělské půdy v JZD ke konci roku 1952 na 126,36 ha. Půda státní rezervy zde není zmíněna. Dupočítáním prostého rozdílu lze dojít k číslu 32,93 ha. Zda bylo na ČSSS převedeno takto vysoké množství zemědělské půdy můžeme doložit žádostí o navrácení půdy do užívání z 5. července 1956, která udává 35,23 ha. JZD požadovalo předat všech 50 ha na území katastru obce. K úplnému předání požadované půdy však nedošlo. ČSSS si ponechaly původní výměru v jihozápadní části areálu katastrálního území (mapa 21). Ta však již v této době byla určena pro výstavbu průmyslového areálu strojírenských podniků. Srov. SOKA Jihlava, f. MNV Staré Hory, kart. 5, inv. č. 45b, Obecní přehled pro soupis ozimých obilnin k 7. 12. 1951; Tamtéž, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zvyšování odborné a politické zdatnosti pracovníků JZD v zimní kampani 1952–1953; Tamtéž, f. ONV Jihlava, kart. 17, inv. č. 474, JZD Staré Hory – zápisy schůzí, hlavní plán, doplněk stanov 1955–1958 – Vrácení pozemků převzatých v r. 1951 státním statkem n. p. v Rantířově ze dne 5. července 1956.

⁶¹⁶ Tamtéž, f. ONV Jihlava, kart.13, inv. č. 439, JZD Hybrálec – zápisy schůzí, kontroly hospodaření, změny v podnikovém rejstříku 1954–1958. Prověrka hospodaření JZD Hybrálec. Podklady pro sloučení JZD Staré Hory a Hybrálec s datem 1. 1. 1959.

Tamtéž, f. ONV Jihlava, kart.17, inv. č. 474, JZD Staré Hory - zápisy schůzí, hlavní plán, doplněk stanov 1955–1958. Prověrka hospodaření JZD Staré Hory. Podklady pro sloučení JZD Staré Hory a Hybrálec s datem 1. 1. 1959.

propracovalo na konci první vlny kolektivizace k většinové pozici v hospodaření obce s 58,43–68,88 %.⁶¹⁷ Do konce padesátých let se zdejší JZD zcela prosadilo na úkor soukromého sektoru. Samo JZD hospodařilo v již zmíněných Starých Horách a jižním úseku katastru obce Smrčná. Naopak na katastru Hybrálce hospodařila z části JZD Sborná a Bílý Kámen.⁶¹⁸

Krajinný ráz území mikrosondy Jihlavska má vrchovinný charakter. Od severozápadu se zalesněným hřebenem s nejvyšším vrcholem Roháče (684 m. n. m.) se v katastru obce Hybrálec postupně svažuje na jihovýchod. Pomyslnou osou území této obce je Smrčenský potok, který má shodný směr a ve Starých Horách se zleva vlévá do řeky Jihlavy, která v této obci tvoří jižní hranici vymezeného regionu. Tratě polí mají směrem od Hybrálce paprskovitý charakter. Na severu se od osady Loučeň (k. ú. Hybrálec) táhne zalesněný hřeben až k nejvyšší kótě Rudný (613 m. n. m.) na severní hranici katastru obce Bedřichov. Od Rudného se území částečně svažuje východně k obci Pávov, ale většina území má charakter pozvolna se svažujícího jižně orientovaného svahu, který končí u levého břehu řeky Jihlavy.⁶¹⁹

Na Novobydžovsku se území sledovaného mikroregionu skládá z obcí Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou. Nejvíce drobných rolníků s výměrou půdy do 0,5 ha hospodařilo v obci Skřivany, a to na 9,45 % zemědělské půdy. V obci byla půda mezi jednotlivé skupiny závodů nejrovnoměrněji rozložena, byť v obci převažovala půda statku (26,15 %), ale ostatní půdu držela silná vrstva středních rolníků. V Červeněvsi a Sloupnu byla struktura vlastnictví odlišná. Na pětině půdy hospodařily statky, vrstva sedláků neexistovala a převahu měly závody nacházejících se ve vlastnictví nižších středních rolníků s výměrou od pěti do deseti hektarů půdy (41,67 % a 34,78 %) (tabulka 37). Ačkoliv měly obce počáteční strukturu vlastnictví velmi podobnou, jejich vývoj se v průběhu padesátých let ubíral zcela odlišným směrem.

⁶¹⁷ SOKA Jihlava, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 32, JZD 1951–1953 – Úvěrový návrh na úvěr splatný 15. 12. 1952. K 31. Prosinci 1952 JZD v Hybrálci hospodařilo na 358 ha (58,43 %) zemědělské půdy s maximem 422 ha (68,88 %). Srov. SOKA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 293, inv. č. 1712, Usnesení rady JNV...1951–1954 – Zvyšování odborné a politické zdatnosti pracovníků JZD v zimní kampani 1952–1953. K 31. prosinci 1952 JZD v Hybrálci hospodařilo na 422 ha (68,88 %)

⁶¹⁸ Mapa 21: *Ohraničení krajiny a hospodářského prostoru (Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory) v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 262.

⁶¹⁹ Srov. Kapitola IV, pozn. pod čarou č. 529, s. 163; Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map: 23-23-12–23-23-25; 23-24-11–23-24-13; 23-24-16–23-24-18; 23-24-21–23-24-23; 23-41-01–23-41-10; 23-42-01–23-42-03; 23-42-06–23-42-08. Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportál.cuzk.cz>

Tabulka 37: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Novobydžovska 1949⁶²⁰

Zem. závody 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Červeněves	29	5	8	19	18	4	0	1	84
Skřivany	75	7	3	6	10	7	1	1	110
Sloupno	44	19	12	11	22	10	0	1	119
Závodů okres Nový Bydžov	1154	817	815	2320	1748	582	53	26	7330
Červeněves	34,52%	5,95%	9,52%	22,62%	21,43%	4,76%	0,00%	1,19%	100,00%
Skřivany	68,18%	6,36%	2,73%	5,45%	9,09%	6,36%	0,91%	0,91%	100,00%
Sloupno	36,97%	15,97%	10,08%	9,24%	18,49%	8,40%	0,00%	0,84%	100,00%
Závodů okres Nový Bydžov	15,74%	11,15%	11,12%	31,65%	23,85%	7,94%	0,72%	0,35%	100,00%
Zem. půda 1949	do 0,5 ha	0,51–1 ha	1,01–2 ha	2,01–5 ha	5,01–10 ha	10,01–20 ha	20,01–50 ha	50 a více ha	Celkem
Červeněves	6,03	3,8	10,57	66,66	140,89	43,99	0	66,17	338,11
Skřivany	36,86	6,12	5,77	21,68	76,16	92,73	48,58	101,97	389,87
Sloupno	10,54	13,22	14,81	42,72	164,14	126,65	0	98,69	470,77
Zem. půda okres Nový Bydžov	358,91	624,2	1173,67	8246,75	12134,69	7596,72	1530,24	4776,88	36491,89
Červeněves	1,78%	1,12%	3,13%	19,72%	41,67%	13,01%	0,00%	19,57%	100,00%
Skřivany	9,45%	1,57%	1,48%	5,56%	19,53%	23,78%	12,46%	26,15%	100,00%
Sloupno	2,24%	2,81%	3,15%	9,07%	34,87%	26,90%	0,00%	20,96%	100,00%
Zem. půda okres Nový Bydžov	0,98%	1,71%	3,22%	22,60%	33,25%	20,82%	4,19%	13,09%	100,00%

⁶²⁰ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov.

Tabulka 34: Hospodaření JZD Červeněves dle ročních výkazů 1955–1960⁶²¹

JZD Červeněves	1955			1956			1957			1958			1959			1960		
	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%	Skutečnost	Rozdíl proti plánu	%
A. Daně, úroky, pojistky	74 979	1 978,94	0,50	85832,56	12832,56	2,92	70050,86	8050,86	1,62	85832,56	12832,56	-76,20	87814,19	-1185,81	0,58	515812,52	-53742,48	-126,05
B. Náklady na výrobu	610 436	141 356,72	35,74	628897,9	102049,9	23,24	855030,94	278291,9	55,94	628897,88	102049,9	605,94	509186,4	-131605	63,93	1647395,27	3688,27	8,65
C. Změny ve stavu a úpravy peněžních důchodů (osiva, krmiva, nová zvířata)	96 660	85 659,94	21,66	0	0	0,00	28240,6	28240,6	5,68	0	0	0,00	33795,04	22195,04	-10,78	0	0	0,00
Příděl do nedělitelného fondu splátky na investiční úvěry	40 509	-17 491,16	-4,42	27430	-12570	-2,86	51900	-28100	-5,65	52000	-3000	17,81	0	-52000	25,26	0	0	0,00
zbytek přídělu	72 872	40 222,42	10,17	118536,2	61551,2	14,02	41640,3	9805,3	1,97	103415,57	17987,57	106,80	190441,6	52516,57	-25,51	374252,58	-142005,4	-333,06
Příděl na splátky investičních zápůjček členů (čl. 4 stanov)	0	0,00	0,00	0	0	0,00	15366,2	15366,2	3,09	19567,4	0	0,00	2016	0	0,00	0	0	0,00
Příděl provoznímu zajišťovacímu fondu	0	0,00	0,00	36491,55	36491,55	8,31	0	0	0,00	19489,44	19489,44	115,72	0	-42206	20,50	144421,16	41169,16	96,56
Příděl sociálnímu fondu	48 591	9 741	2,46	72983,1	31418,1	7,16	61517,25	13588,25	2,73	77957,78	-2286,22	13,57	57132,43	-27278,6	13,25	261750	55247	129,58
Příděl kulturnímu fondu	16 197	3 247,32	0,82	18245,77	4390,77	1,00	20505,76	4529,76	0,91	49789,44	29728,44	176,52	19044,16	-2058,84	1,00	52350	724	1,70
Nárada členům za používání půdy	0	0,00	0,00	38415,5	38415,5	8,75	0	0	0,00	0	0	0,00	0	0	0,00	0	0	0,00
Členům na doplňkové odměny	0	0,00	0,00	0	0	0,00	9450,1	9450,1	1,90	0	0	0,00	0	0	0,00	23323,3	23323,3	54,70
Členům na pracovní jednotky	730 324	130 783,59	33,07	797745	164503	37,47	891453,46	108286,2	21,77	864571,72	-92363,3	548,42	1004986	-6744,04	3,28	2185908,4	114232,4	267,92
D. Rozdělení peněžních důchodů-příjmů celkem	908 494	166 504,14	42,10	1109847	324199,1	73,84	1141833,63	182926,1	36,77	1156991,4	-71408,6	424,00	1273620	-95269,8	46,28	3042005,44	-92690,44	-217,40
Celkem nedělitelný, provozní zajišťovací, sociální a kulturní fond	178 170	35719,58	9,03	273686,6	121281,6	27,62	190929,51	15189,51	3,05	322219,63	61919,23	367,66	268634,2	-71026,8	34,50	832773,74	-44865,26	-105,23
Úhrn	1 690 569	395 499,78	100,00	1824577	439081,5	100,00	2095155,46	497509,1	100,00	1989269,4	-16841,6	100,00	1904416	-205865	100,00	5205213,23	42636,23	100,00

⁶²¹ SOKA Hradec Králové, f. JZD Červeněves, kart. 8, inv. č. 98, sign. IV/3, Roční výkazy 1953–1980 – Roční výkaz JZD za rok 1953, 1955–1960.

Nejdůležitější hospodářskou složkou se v obci Červeněves stalo zdejší JZD, které od roku 1950 přešlo na plně kolektivizovanou velkovýrobu ve III. typu. Po prvním vrcholu první vlny kolektivizace disponovalo JZD 181,83 ha zemědělské půdy (56,24 %), čímž se zároveň stalo družstvem většinovým.⁶²² Díky úrodné půdě a nadbytku členské základny družstvo prosperovalo,⁶²³ ale kvůli malé výměře katastru bylo limitováno nedostatkem zemědělské půdy.⁶²⁴ Ani Červeněvsi se nevyhnulo slučování družstev do větších celků. Od prvního ledna 1960 čtyři JZD vytvořila JZD Nová cesta, později přejmenované podle největší obce na JZD Smidary.⁶²⁵ V sousedních Skřivanech byl hospodářský vývoj složitější. V průběhu roku 1957 se dosud rezistující soukromý sektor sloučil do JZD,⁶²⁶ které však bylo družstvem menšinovým se 144,11 ha zemědělské půdy.⁶²⁷ Na většině půdy 750,94 ha⁶²⁸ hospodařily ČSSS. Samo JZD se pro nedostatek půdy nebylo schopno hospodářsky prosadit⁶²⁹ a již prosinci 1959 členové schválili jeho přechod pod ČSSS, který v obci majoritně hospodařil,

⁶²² SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1187, sign. IV/VI/101, Evidence půdy – provádění HTÚP 1952–1960.

⁶²³ SOkA Hradec Králové, f. JZD Červeněves, kart. 8, inv. č. 98, sign. IV/3, Roční výkazy 1953–1980; Družstvo ve svých finančních rozvahách bylo na běžné problémy JZD ve velmi dobré kondici. V roce 1953 hospodařilo proti plánu se schodkem 32 444,79 Kčs (2,54 %). V roce 1955 mělo již nad plánovaný obrát přebytek 399 499,78 Kčs (o 30,53 %), a to družstvo realizovalo svépomocí adaptace staveb za 509 tis. Kčs. Z téměř 400 tis. Kčs přebytku spotřebovaly náklady na vyšší výrobu navíc 141 356 Kčs (35,74 %) a nákup nových hospodářských zvířat 85 659,94 Kčs (21,65 %). Třetina zisku byla rozdělena mezi členy na výplatách PJ. Ty byly navýšeny o 130 783,59 Kčs (33,06 %). Celkový úhrn PJ v penězích a naturáliích činil 23,45 Kčs v roce 1955. Pouhá 9,03 % zisku tak připadla na nedělitelný, sociální a kulturní fond JZD. Z nedělitelného fondu byla v období krize kolektivizace sanována problémová družstva. Tabulka 34.

⁶²⁴ Katastrální území obce Červeněves patří na Novobydžovsku k těm menším. Toto nížinné JZD tak řešilo úplně opačný problém než družstva v pohraničí – nadbytek pracovní síly vzešlý z druhé vlny kolektivizace, kdy do JZD museli vstoupit malorolníci s omezeným množstvím zemědělské půdy. Tyto lidi se snažilo zaměstnat a získat tak půdu navíc. ONV zareagoval rychle a pružně, byť z požadovaných 50–100 ha se podařilo v sousedních Smidarech získat k Červeněvsi přilehlé tratě o velikosti 40 ha. I tak nízký průměr 2 ha na jednoho člena zapříčinil, že nadbytek lidí zvýšil náklady družstva na PJ, a proto se družstvo ocitlo v roce 1958 v dílčí ztrátě, která se náklady na provádění meliorací v roce 1959 ještě více prohloubila. Své obtíže a limity vyřešilo až sloučením se třemi dalšími družstvy na přelomu padesátých a šedesátých let.

SOkA Hradec Králové, f. 1235 JZD Červeněves, kart. 16, inv. č. 113, sign. V/1, Evidence půdy 1953–1989 – Žádost o přiřazení 50–100 ha půdy v těsném sousedství pozemků JZD Červeněves ze dne 27. srpna 1957; Tamtéž, Odpověď JZD Smidary Radě ONV z 3. prosince 1957; Tamtéž, Převzetí pozemků do bezplatného užívání 11. prosince 1957; SOkA Hradec Králové, f. JZD Červeněves, kart. 8, inv. č. 98, sign. IV/3, Roční výkazy 1953–1980 – Roční výkaz JZD za rok 1953, 1955–1960.

⁶²⁵ JZD Červeněves se sloučilo s JZD Smidary, Křičov a Loučná Hora do JZD Nová cesta, se sídlem v Červeněvsi. Později bylo sídlo přesunuto do sousedních Smidar.

SOkA Hradec Králové, f. 1235 JZD Červeněves, kniha 8, inv. č. 8, Zápisy ze schůzí členů 1957–1959 – Zápis z členské schůze konané dne 6. listopadu 1959. Bod 4; Tamtéž, kniha 1, inv. č. 1, Zápisy ze schůzí představenstva 1954–1959 – Zápis ze schůze představenstva konané dne 30. října 1959. Bod 5.

⁶²⁶ K 11. listopadu 1957 vzniklo v obci Skřivany rovnou JZD III. typu. Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1427, inv. č. 3910, sign. Zem/20, Seznam JZD v Hradeckém kraji 1955–1958. Seznam nových JZD založených od 1. 1. 1957 do 31. 8. 1957.

⁶²⁷ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1226, sign. IV/VI/140, Seznamy JZD, statistiky a evidence o JZD 1951–1958, Stav JZD k 31. prosinci 1957.

⁶²⁸ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 30. června 1957.

⁶²⁹ Pro všechny roky existence se nově založené družstvo nedokázalo dostat do plusových hodnot. Srov. SOkA Hradec Králové, f. JZD Skřivany, kart. 1, inv. č. 28, sign. IV/3, Roční výkazy 1958–1960.

což se nakonec uskutečnilo pouze částečně.⁶³⁰ Obec Sloupno sdílela osud většiny obcí Novobydžovska. K založení JZD došlo také na podzim 1957,⁶³¹ kdy JZD hospodařilo na 247,86 ha⁶³² zemědělské půdy. Tato rozloha se do konce padesátých let nezměnila a na 114,86 ha hospodařily ČSSS a marginalizovaný soukromý sektor.⁶³³

Mikroregion zobrazující proměny krajiny na Novobydžovsku měl v minulosti i dnes nížinný charakter krajinného rázu. Od severozápadu protéká mírně zvlněnou, převážně bezlesou krajinou Cidlina. Řeka se u Skřivan po soutoku s Javorkou (zleva) stáčí z jihovýchodního na jižní směr. Převýšení, které musí řeka na území tří obcí překonat, činí kolem 7 metrů s nejnižším bodem na 228 m. n. m. Po obou březích stékajících se vodních toků činí převýšení okolní krajiny maximálně 35 metrů. Východní vyvýšená část katastru obce Skřivany je zároveň jedinou zalesněnou oblastí v mikroregionu. Přibližně o 20 metrů vyšší je protilehlý kopec s traťovým názvem vinice na západní straně (280 m. n. m.). Většina území se nachází pod úrovní 250 m. n. m. a tvoří mírně nakloněnou rovinu, kde se ve sledovaném období dál od vodních toků nacházela orná půda a poblíž říční nivy louky, které v obci Sloupno na východní straně lemuje potok Kněžovka.⁶³⁴

⁶³⁰ ONV se k začlenění JZD do státních statků vyjádřil negativně a stanovil likvidátora družstva. Existence JZD se tak prodloužila o jeden kalendářní rok. Zánik JZD Skřivany úředně proběhl od konce roku 1960. Ve výsledku část družstevníků i se svou půdou přešla do JZD Červeněves nebo JZD Sloupno. ČSSS převzaly pouze výměru v pozemcích, které sousedily s jeho scelenými hony. Srov. SOkA Hradec Králové, f. 1341 JZD Skřivany, kart. 1, inv. č. 15, sign. I/3, Sloučení družstva s JZD Sloupno a se státními statky k 31.12.1960 – Hlediska na postupné vytváření podmínek pro slučování JZD, případně začleňování JZD do státních statků. Tamtéž, kart. 1, inv. č. 15, sign. I/3, Sloučení družstva s JZD Sloupno a se státními statky k 31. 12. 1960 – Žádost členů JZD Skřivany o schválení zániku JZD ve smyslu vládního usnesení č. 997 z 5. prosince 1959; Tamtéž, Určení likvidátora JZD Skřivany ze dne 31. srpna 1960.

⁶³¹ JZD Sloupno bylo založeno 9. října 1957 při tzv. masovém nástupu v rámci prvního vrcholu druhé vlny kolektivizace, který měl velmi rychlý průběh a doslova převratný charakter v počtu založených JZD a hlavně v množství rolníků, které tato změna postihla. (kapitola II, s. 103 a 123; kapitola III, s. 131). Srov. SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, Schválení ustavení JZD srpen–říjen 1957.

⁶³² SOkA Hradec Králové, f. JZD Sloupno, kart. 1, inv. č. 1, sign. IV/1, Roční výkazy 1960–1961; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960. Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

⁶³³ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

Tabulka 42: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v jednotlivých obcích Novobydžovska 1956–1959.

⁶³⁴ Srov. Kapitola IV pozn. pod čarou č. 534, s. 164; Státní mapové dílo. Základní mapa České republiky 1:10 000. Jedná se o čísla map:13-21-07–13-21-09; 13-21-11–13-21-14; 13-21-16–13-21-19; 13-21-21–13-21-24; 13-23-02–13-23-04; 13-23-06–13-23-09; 13-23-11–13-23-13; 13-23-16–13-23-18; 13-23-21–13-23-22; 13-14-20 a 13-14-25. Dostupné on-line [27. 10. 2018] na: <http://geoportál.cuzk.cz>

Jelikož se tvrzení první skupiny hypotéz týká vztahu kolektivizace k odsunu německo-jazyčného obyvatelstva, je nutné stručně objasnit rozsah tohoto procesu ve sledovaných regionech. Pouze česky hovořícímu vnitrozemskému Novobydžovsku se odsun zcela vyhnul. Vnitrozemské Jihlavsko z téměř poloviny tvořil tzv. Jihlavský jazykový ostrůvek, jehož německého obyvatelstva se odsun týkal. V pohraničním Broumovsku existovala do léta 1945 německy hovořící většina obyvatelstva. Všichni Němci byli na základě rozhodnutí Postupimské konference z českých zemí odsunuti. Československo tak muselo řešit velký problém, jak vysídlená území dosídlit a populačně stabilizovat. Na Jihlavsku a Broumovsku prameny hovoří o tzv. osídleneckých obcích, byť údaje o obyvatelstvu ukazují, že Jihlavsko nepostihl odsun tak drasticky jako pohraniční regiony, kam spadalo i Broumovsko.

Ve sledovaných obcích znamenal odsun německého obyvatelstva⁶³⁵ masivní pokles obyvatel. První největší vlna odsunu proběhla již v prosinci 1945. První vlně se vyhnuli akorát ti Němci, které vzaly národní výbory pod svou ochranu, kvůli jejich nepostradatelnosti pro výrobu nebo ze smíšených manželství.⁶³⁶ Například v Hybrálci na Jihlavsku došlo k vystěhování 80 rodin o 470 lidech, čímž na konci roku 1945 zůstalo v obci pouhých 130 obyvatel z předválečných 600 v roce 1938.⁶³⁷ Dosídlovací akce v letech 1946–1947 úspěšně dokázala obyvatelstvo rychle obměnit, aniž by tím byla narušena sídelní struktura oblasti. Ve sledovaných obcích na Jihlavsku tak počet populace dosáhl od 2/3 do 4/5 úrovně předválečného stavu (tabulka 38). Obce byly sice populačně redukovány, ale nedocházelo k zániku celých sídel jako v mnohých pohraničních oblastech, a krajina si zachovala svůj původní ráz. Velkou roli sehrála blízkost Jihlavy, která však byla odsunem také silně zasažena. Na Broumovsku první vlna osídlovací akce dosáhla jen nižší úrovně obyvatelstva, zhruba mezi 1/2 až 2/3 původního počtu (tabulka 38). Zřejmě to způsobilo, že ani v tomto regionu nedošlo k masovému zanikání sídel. Velkou roli hrála blízkost odsunem nepostiženého Náchodska, fakt, že státní hranice netvořila tzv. železnou oponu a že

⁶³⁵ Pro menší části této kapitoly byl doslovně použit text starší studie autora, která byla zpracována jako přípravný text disertační práce: Jaromír KARPÍŠEK, *Slučování zemědělských závodů na Jihlavsku v éře kolektivizace a jeho dopad na podobu kulturní krajiny v letech 1949–1959 – tematická mikrosonda*, in: Pavel BOŠTÍK – Pavel HORÁK – Jaromír KARPÍŠEK – Zbyněk STURZ a kol. (edd.), *České, slovenské a československé dějiny 20. století X.*, Hradec Králové 2015, s. 121–137.

⁶³⁶ SOKA Jihlava, f. MNV Staré Hory, kart. 4, inv. č. 34, Evidence obyvatel 1931–1946; Tamtéž, kart. 7, inv. č. 52, Seznamy Němců odsunů 1945–1949; SOKA Jihlava, f. MNV Bedřichov, kart. 9, inv. č. 172–180, Odsun Němců 1945–1947; SOKA Jihlava, f. MNV Staré Hory, kart. 3, inv. č. 39, Němci, odsun - vynětí 1945–1949.

⁶³⁷ MNV Hybrálec, kart. 3, inv. č. 44, Různé (údaje o obci) 1945–1969.

hospodářský režim byl v této části pohraničí mírnější. V Ruprechticích chybělo dosídlit jen šest usedlostí a v Heřmánkovicích osm.⁶³⁸ Přestože ani na Broumovsku nedošlo díky rozsáhlé osidlovací kampani k zániku sídelní struktury, bylo proti Jihlavsku znovuzískání aktivních zemědělců mnohem složitější. To také podtrhuje fakt, že Broumovsko bylo dosídlováno ještě ve druhé polovině padesátých let.⁶³⁹

Tabulka 38: Obyvatelstvo v zájmovém území obcí odsunem postižených okresů Broumov a Jihlava 1930–1950.⁶⁴⁰

okres	obec	sídlo	1930	1947	1950	1947	1950
Broumov	Heřmánkovice	Heřmánkovice	1 541	798	631	51,78%	40,95%
	Heřmánkovice	Janovičky	219		25	0,00%	11,42%
	Ruprechtice	Hynčice	739	437	357	59,13%	48,31%
	Ruprechtice	Ruprechtice	1 271	860	830	67,66%	65,30%
Okres Broumov celkem			50 130	29 396	31 177	58,64%	62,19%
Jihlava	Jihlava	Bedřichov	1 594	1 295	1 445	81,24%	90,65%
	Hybrálec	Hybrálec	588	388	400	65,99%	68,03%
	Jihlava	Staré Hory	483	335	384	69,36%	79,50%
Okres Jihlava celkem			62 547	48 531	52 135	77,59%	83,35%

⁶³⁸ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1197, inv. č. 3368, sign. 601, Seznam neosídlených zemědělských usedlostí – konfiskátů 1950, Okres Broumov.

Konkrétně se jednalo o usedlosti č.p.: pro Ruprechtice 26, 110, 39, 74, 62, 73 a pro Heřmánkovice 95, 39, 98, 155, 51, 134, 200, 174. Jak je patrné z ortofoto snímků vzniklých s odstupem času některé z těchto usedlostí skutečně zanikly.

Mapa 16: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970*, Mapové výstupy, s. 247.

⁶³⁹ Mezi počátkem roku 1956 až koncem roku 1960 do pohraničních oblastí Hradeckého kraje získáno 6 386 lidí, z čehož 3 054 (47,82 %) připadalo právě na Broumovsko! Úřady preferovaly, aby noví osídlenci zůstávali pracovat v zemědělství v socialistickém sektoru, což na Broumovsku z uvedeného čísla tvořila zhruba polovina nově získaných obyvatel 1 553 (50,85 %). Z nich 507 (16,6 %) připadá na ČSSS; 38 (1,24 %) na státní lesy; 172 (5,63 %) na STS; 817 (26,75 %) na JZD a pouhých 8 (0,26 %) na soukromý sektor!

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1395, inv. č. 3881, sign. Zem/5, Statistické výkazy o dosídlení pohraničí 1955–58. Měsíční výkaz ministerstva zemědělství o dosídlení pohraničí. Období od 1. ledna 1956 do konce listopadu 1956. Kraj Hradec Králové; Tamtéž, Čtvrtletní výkaz MZLH o dosídlení pohraničí. Období od 1. ledna 1957 do konce čtvrtletí I/1957; II/1957; III/1957; IV/1957. Kraj Hradec Králové; Období od 1. ledna 1958 do konce čtvrtletí I/1958; II/1958; III/1958; IV/1958. Kraj Hradec Králové;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1467, inv. č. 4094, sign. 58, Statistické výkazy o dosídlení pohraničí 1959–1960. Čtvrtletní výkaz MZLH o dosídlení pohraničí. Období od 1. ledna 1959 do konce čtvrtletí I/1959; II/1959; III/1959; IV/1959. Kraj Hradec Králové; (Tamtéž, Období od 1. ledna 1960 do konce čtvrtletí I/1960. Kraj Hradec Králové.

⁶⁴⁰ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov – Heřmánkovice, Hynčice, Ruprechtice; Tamtéž, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okr. Jihlava – Bedřichov, Hybrálec, Staré Hory;

Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970 I/2, Praha 1978, s. 596–605, 722–725.

Dopady odsunu se negativně projeví převážně v zemědělství, jelikož oblasti s původně převažujícím německým obyvatelstvem ztratily převážně zemědělsky odborné obyvatelstvo. Nově příchozí osídlenci tolik zkušeností v zemědělství neměli a jejich motivace byla silně vázána na praxi udělování do tzv. národní správy,⁶⁴¹ jelikož zemědělský závod obhospodařovali za mzdu a nebyl jim přidělen do osobního vlastnictví. Převážně tito lidé pak v průběhu roku 1946 usedlosti opouštěli. Více se tento trend projevil do roku 1950 na Broumovsku v příhraničních obcích, kdy počet obyvatel poklesl pod polovinu předválečného stavu. Nová pozemková reforma z jara 1948 a udělení půdy do osobního vlastnictví pomohly tento trend zmírnit.⁶⁴² Noví osídlenci pokud měli vůli na usedlostech hospodařit, již před rokem 1948 začínali spolupracovat, např. prostřednictvím tzv. strojních družstev nebo na bázi prosté sousedské výpomoci.

Silným dědictvím odsunu se v obou odsunem zasažených regionech stal po celá padesátá léta chronický nedostatek pracovních sil v zemědělství. Rozsáhlou část zemědělské půdy vyvlastněnou církvi a německým statkářům a velkosedláků přebraly od institutu národní správy po roce 1948 státní statky. V soukromém sektoru byla od roku 1949 prosazována myšlenka JZD. Družstva v obou regionech vznikala fakticky okamžitě, jakmile zákon o JZD vstoupil v platnost.⁶⁴³ Hospodaření národních správ, kdy mnohde půda ležela i ladem, vedlo na Jihlavsku k jejímu silnému zaplevelení.⁶⁴⁴ Nouzové řešení přinášela možnost řízeného zatravnění okrajových oblastí nebo půdy s nižší bonitou. Na Broumovsku došlo po odsunu k přirozenému zatravnění v mnoha obcích. Tato svažitá a obtížně obhospodařovaná půda zůstala využívána buď jako pastvina nebo byla z orné půdy vyňata. Od počátku padesátých let došlo k pozvolnému zalesňování dílčích výměr dříve zemědělské půdy.⁶⁴⁵

⁶⁴¹ MNV Hybrálec, kart. 3, inv. č. 43, Národní správa 1945.

⁶⁴² MNV Bedřichov, kart. 14, inv. č. 240, Přídělové listiny 1948.

Zákon č. 46/1948 Sb. o nové pozemkové reformě (trvalé úpravě vlastnictví k zemědělské a lesní půdě) ze 14. dubna 1948.

⁶⁴³ Dokladem jsou seznamy členů nově založených JZD v roce 1949, kdy do konce roku většina zemědělců v obci do JZD vstoupila ihned v době jeho založení jako ve Starých Horách. V Bedřichově se jedná o většinu držitelů půdy s ohledem na velikost 92 závodů do 0,5 ha. Zatímco v Hybrálci do JZD vstupovali členové postupně celé desetiletí a soukromý sektor hospodařil v roce 1953 na ¼ zemědělské půdy.

C.d. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 308, inv. č. 1735, Záležitosti jednotlivých družstev – zápisy ze chůzí a výrobní plány JZD Bedřichov – JZD Zhoř 1952–1953. JZD Staré Hory. Seznam nových členů JZD ve Starých Horách 8. dubna 1949;

SOkA Jihlava, f. JZD Bedřichov, kart. 1, inv. č. 1, Oběžník o valné hromadě JZD ze 17. září 1949.

⁶⁴⁴ SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, JZD dle typů. Přehled nápravných opatření podle jednotlivých obcí 1952. V tomto okresním přehledu, ze kterého vyplývá silné zaplevelení velkých ploch orné půdy je ze sledovaného regionu zmíněn pouze Bedřichov s nutností zatravnit 6 ha půdy pro zvýšení krmivové základny. Ve sledovaných obcích se tak obtíže plynoucí z pusté a zaplevelené půdy projeví minimálně.

⁶⁴⁵ Na celém okrese se úhrně jednalo o 257,08 ha. Z toho ve sledovaných obcích, kde již proběhlo HTÚP byla v roce 1951 k účelu zalesnění vyhrazena svažitá půda o rozloze 3,18 ha v Hynčicích a 3,58 ha v Ruprechticích. V Hynčicích bylo od roku 1950 do roku 1951 zalesněno nebo zatravněno na 15 ha půdy.

Rozdělení půdy dle kategorií jejího využívání člověkem se ve sledovaných mikroregionech obcí odvíjelo a odvíjí na místních přírodních podmínkách. Těmi jsou členitost reliéfu, na jehož vlastnostech závisí svažitost obhospodařovaných pozemků, dále geologická stavba, ze které vyplývá geneze vlastností obhospodařovaných půd a jejich bonita. Kvůli značné závislosti na mikroklimatu podléhá využitelnost půdy pro zemědělskou výrobu podnebným charakteristikám, jež dlouhodobě působí na určité obhospodařované trati. Prostorové rozmístění jednotlivých kategorií socioekonomické činnosti v zemědělské krajině označovaných jako orná půda, louky, pastviny, lesní půda atd. záviselo na kombinaci a intenzitě místních přírodních podmínek. Až do prvních pokusů o scelování ve třicátých a čtyřicátých letech dvacátého století, které měly důvod v úpravě pozemků pro větší nasazení mechanizačních prostředků, fungovaly v místní krajině tři sledovaných regionů staletí trvající vlastnické a prostorové vztahy. Ve dvou regionech proběhly po roce 1945 zásadní změny v podobě odsunu německého obyvatelstva a následného dosídlování, parcelace půdy při nové pozemkové reformě a končící procesem kolektivizace. V jejích důsledcích došlo k přeměně zemědělské kulturní krajiny. Průběh přestavby byl rychlý⁶⁴⁶ a krajiny od nížiny po hory byly doslova prostorově reorganizovány tak, aby vyhovovaly potřebám nově se rodící intenzivní mechanizované a ve stále větší míře chemizované zemědělské velkovýroby.

Pro průběh prostorové reorganizace krajinného rázu zemědělské krajiny existuje na Broumovsku úzký soubor kartograficky zpracovatelných pramenů. I z tohoto malého dochovaného množství je možné udělat si díky ortofoto snímkům ve dvou průřezích obrázků, kudy se proměna využití půdy v zemědělství ubírala (mapy 16, 16a a 16b).⁶⁴⁷ Pro místní reflexi počátečního stavu historického land use nelze generalizovat větší či menší

Srov. SOKA Náchod f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. z6, 616.1, Evidence orné půdy neobdělávaná půda 1951–1952. Protokol nalezené a neobdělávané půdy v okrese Broumov ze dne 21. června 1951.

⁶⁴⁶ S přeměnou zemědělské kulturní krajiny tohoto rozsahu je spjaté pověstné rozorávání mezí, které byly nejen hranicemi ve vlastnictví pozemků, ale i formou ztotožnění se uživatelů-zemědělců s jejich půdou a polohou v prostoru místa, kde žili. Rychlost přestavby a její průběh lze odvodit podle průběhu HTÚP, které funkčně přeměnily krajinný ráz v mnoha typech kulturních krajin. Jediné, co zůstalo ve větší míře nezměněno, byl samotný reliéf.

⁶⁴⁷ Mapa 16: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 247

Mapa 16a: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 248;

Mapa 16b: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 249.

Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška (dále jen VGHÚ Dobruška). Pro sledované obce na Broumovsku Heřmánkovice, Hynčice, Janovičky a Ruprechtice bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1953 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1970 číslo: 15749 a 15751.“

podíl sledovaných kategorií, jako tomu lze činit u větších regionů. Přesto však vývoj překotně se proměňující krajiny zasáhl do proměn jejich prostorové dislokace (mapy 17, 17a, 17b),⁶⁴⁸ byť na Broumovsku většinu krajinného rázu tvoří svažité reliéf.

Tabulka 39: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Broumovska v roce 1949–1950.⁶⁴⁹

Obec (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	Louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
Heřmánko- vice 1949	992,27	984,7	690,88	29,7	211,63	52,49	1,16	0	6,41	0
Heřmánko- vice 1950	992,27	968,13	648,13	0	232,29	88,28	1,16	0	0	6,41
JZD 1950	484,12	481,17	346,08	0	66,67	68,42	0	0	0	2,95
1949 (%)	100,00%	99,24%	69,63%	2,99%	21,33%	5,29%	0,12%	0,00%	0,65%	0,00%
1950 (%)	100,00%	97,57%	65,32%	0,00%	23,41%	8,90%	0,12%	0,00%	0,00%	0,65%
JZD (%)	100,00%	99,39%	71,49%	0,00%	13,77%	14,13%	0,00%	0,00%	0,00%	0,61%
Hynčice 1949	270,32	180,4	137,83	1,64	29,57	11,36	80,4	2,68	4,3	2,54
Hynčice 1950	270,32	160	110	2,68	32,55	11,7	0	2,68	0	6,84
JZD 1950	87,98	79,12	54,4	2,68	16,8	5,92	0	2,68	0	5,5
1949 (%)	100,00%	66,74%	50,99%	0,61%	10,94%	4,20%	29,74%	0,99%	1,59%	0,94%
1950 (%)	100,00%	59,19%	40,69%	0,99%	12,04%	4,33%	0,00%	0,99%	0,00%	2,53%
JZD (%)	100,00%	89,93%	61,83%	3,05%	19,10%	6,73%	0,00%	3,05%	0,00%	6,25%
Ruprechtice 1949	738,62	526,4	396,34	5,69	99,67	24,99	195,91	3,8	4,11	8,11
Ruprechtice 1950	738,62	505,06	372,45	0	78,97	48,41	2,58	0	0	17,91
JZD 1950	515,87	501,06	372,45	0	74,8	48,41	2,3	0	0	17,91
1949 (%)	100,00%	71,27%	53,66%	0,77%	13,49%	3,38%	26,52%	0,51%	0,56%	1,10%
1950 (%)	100,00%	68,38%	50,43%	0,00%	10,69%	6,55%	0,35%	0,00%	0,00%	2,42%
JZD (%)	100,00%	97,13%	72,20%	0,00%	14,50%	9,38%	0,45%	0,00%	0,00%	3,47%

Vývoj změn v kategoriích využití půdy lze na Broumovsku též kvůli nedostatku dat obtížně rekonstruovat. Jisté je, že v průběhu první vlny kolektivizace do provedení HTÚP množství zemědělsky obhospodařované půdy pozvolna klesalo.⁶⁵⁰ Podíl luk a pastvin se také

⁶⁴⁸ Mapa 17: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 250;

Mapa 17a: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 251;

Mapa 17b: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 252;

⁶⁴⁹ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 239, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Broumov;

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1188, inv. č. 3349, sign. 522, Přehledy o zakládání JZD 1949–1950. Heřmánkovice, Hynčice, Ruprechtice k 25. dubnu 1950.

⁶⁵⁰ Od ledna 1949 do dubna 1950 poklesala zemědělská půda v Heřmánkovicích o 16,58 ha (1,68 %), v Hynčicích o 20,4 ha (11,3 %) a v Ruprechticích o 20,34 ha (3,86 %) (tabulka 39). Provedení HTÚP

měnil v závislosti na aktuální potřebě místních JZD a vykazoval v obou kategoriích nárůst. Jen v obci Ruprechtice se rozloha luk snížila o 20,7 ha, kdežto pastviny se naopak zvětšily o 23,42 ha. Intenzivní chov dobytka v této příhraniční obci fakticky z více než 1/5 přešel na extenzivní chov na pastvinách (tabulka 39). Tento trend se v dané obci úplně obrátil po provedení HTÚP a se naopak prohluboval v Heřmánkovicích,⁶⁵¹ což mělo za následek nedostatek krmiv a snížení rentability živočišné výroby.⁶⁵² Po negativních zkušenostech byly opětovně pole a pastviny přeměňovány v louky. Některé dříve scelené hony bylo nutno proložit travnatými nebo jetelovými pásy, aby se zabránilo eroznímu působení vzniklému rozoráním všech mezí.⁶⁵³ Pozvolný nárůst se odehrál v kategorii ostatní půda kvůli převodu obtížně obhospodařovaných svažitých pozemků na neplodnou půdu.⁶⁵⁴ Neplodná půda byla postupem času určena k zalesnění.⁶⁵⁵

s rozoráním mezí bylo v Heřmánkovicích zahájeno 26. září 1950 a v Ruprechticích po 18. srpnu 1950 s přechodem na III. typ.

Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1277, inv. č. 3544, sign. 178, Organizační, hospodářské a finanční záležitosti JZD 1951–1954, Zpráva o výsledku šetření ve věcech administrativy a finančního pořádku JZD Heřmánkovice ze dne 11. 7. 1951; Tamtéž, Zpráva o výsledku šetření ve věcech administrativy a finančního pořádku JZD Ruprechtice ze dne 9. 6. 1951.

⁶⁵¹ V rozmezí období mezi 25. dubnem 1950 a 12. červnem 1952 v Heřmánkovicích došlo k poklesu luk o 45,03 ha a nárůstu plochy pastvin o 20,45 ha. Způsobeno to bylo velkým tlakem úřadů na získávání orné půdy. Louky v obhospodařovatelných polohách tak byly rozorány na ornou půdu, což však v daném JZD způsobilo nedostatek krmivové základny. Alespoň částečným řešením se jevilo vytvořit z obtížněji přístupných pozemků pastviny. Výsledkem byl chronický nedostatek krmiv zvláště v zimních měsících a pokles produktivity v živočišné výrobě! Stejnou cestu zvolili mezi lednem 1949 a dubnem 1950 v sousedních Ruprechticích (tabulka 39) a neosvědčila se. Aby se živočišná výroba stabilizovala, musela JZD zase část orné půdy zpětně zatravnit a získat tak dostatek krmiva pro dobytek. V Ruprechticích družstevníci navýšili od dubna 1950 do června 1952 louky o 31,06 ha a snížili výměru pastvin o 38,21 ha. Proti stavu roku 1949 pastviny poklesly o 14,79 ha a louky narostly o 10,36 ha. V malých Hynčicích v červnu 1952 fakticky vymizely pastviny (pokles o 11,7 ha) a byly omezeny louky o 20,73 ha na pouhých 11,82 ha. Nedostatek zkušeností a dogmatický ideologický přístup ve snaze získat co nejvíce ornice, vedl k hazardnímu experimentování s výměrami luk a pastvin. Více než rok po provedení HTÚP (před jarními pracemi) musely samy úřady apelovat na družstevníky, jak důležité jsou louky pro kvalitní krmivovou základnu a plnění hospodářského plánu, aby svou další intervencí pomohly vyřešit bludný kruh, který trváním na zvyšování ploch orné půdy sami vytvořily.

Srov. SOkA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. z6, 617, Evidence luk, pastvin a TTP (trvalých travních porostů) 1950–1952; Srov. prameny k tabulce 39 pozn. pod čarou č. 649, s. 198.

⁶⁵² „Několikrát předělávaná HTÚP, častá změna osevních postupů(,) jsou základní příčinou stálého poklesu ha výnosů v rostlinné výrobě a užitkovosti ve výrobě živočišné. V důsledku toho vzrůstaly náklady na nákup jaderných krmiv a v poslední době i krmiv objemných. ... úroda není nikdy řádně sklizena, což se projevuje každým rokem od založení JZD nedostatkem píce, jaderného krmiva i stelivové slámy.“ Srov. SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1277, inv. č. 3544, sign. 178, Organizační, hospodářské a finanční záležitosti JZD 1951–1954, Politicko hospodářský rozvoj situace v JZD Heřmánkovice, okr. Broumov; Obdobná situace panovala v sousedních Hynčicích. „Jest příčinou snižování rok od roku krmivové základny a tím i užitkovosti dobytka.“ Srov. Tamtéž, Politicko hospodářský rozvoj situace v JZD Hynčice, okr. Broumov.

⁶⁵³ Problémy u nedávno scelených honů nastaly s velkou erozí půdy kvůli velké svažitosti terénu. „Půda leží v oblasti brambořácko žitné, snadno podléhá erosi půdy, (zv)zvláště při velkých deštích takže bude nutno některé hony upravit opačným směrem, aby se zabránilo splachování půdy, dále je nutné zavést při osevu pásy jetelů, které by zachycovaly v době dešťů přebytek vody a tím zabraňovaly její ničivé působnosti.“ Srov. Tamtéž.

⁶⁵⁴ Menší plochy tak byly každým rokem vyčleněny jako neplodná půda (v tabulce 39 zahrnuta do kategorie ostatní). Jejich využití v zemědělství mělo charakter sezónní pastviny. Tato půda byla určena k samovolnému

Tabulka 40: Proměny využití půdy obci Ruprechtice v návaznosti na uskutečnění HTÚP od podzimu 1950 do jara 1951.⁶⁵⁶

HTÚP	výměra půdy závodů celkem (ha)	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	lesní půda	ostatní
členové JZD	382,93	279,40	2,99	75,57	12,66	3,26	9,40
soukromý sektor	12,59	9,44	0,00	2,54	0,22	0,39	0,00
farní úřad	2,78	1,76	0,82	0,05	0,07	0,00	0,08
MNV	1,20	0,33	0,40	0,35	0,00	0,00	0,13
Československé státní lesy n.p.	188,80	10,41	0,03	2,00	0,59	175,13	0,63
ČSD	14,01	9,72	0,03	3,42	0,00	0,55	0,29
Rakovnické keramické závody n.p.	4,48	2,92	0,00	1,56	0,00	0,00	0,00
Národní pozemkový fond	168,00	103,81	0,79	27,24	9,13	3,10	23,91
CELKEM na počátku	774,79	417,78	5,07	112,74	22,67	182,44	34,44
členové JZD	392,54	286,56	2,99	76,24	12,74	3,26	9,40
soukromý sektor	12,59	9,44	0,00	2,54	0,22	0,39	0,00
farní úřad	3,75	1,76	1,11	0,62	0,07	0,00	0,19
MNV	50,51	4,59	0,48	2,53	0,43	38,50	3,98
Československé státní lesy n.p.	589,38	11,35	0,05	3,38	0,98	571,14	2,45
ČSD	14,01	9,72	0,03	3,42	0,00	0,55	0,29
Rakovnické keramické závody n.p.	4,48	2,92	0,00	1,56	0,00	0,00	0,00
Národní pozemkový fond	155,80	104,97	0,79	27,24	9,16	3,10	10,52
CELKEM na konci	1223,06	431,31	5,46	117,53	23,59	616,94	26,84
Celkem bez přírůstku lesů	827,61	431,31	5,46	117,53	23,59	221,49	26,84
členové JZD	49,42% ⁶⁵⁷	72,96%	0,78%	19,74%	3,31%	0,85%	2,46%
soukromý sektor	1,63%	74,96%	0,00%	20,17%	1,74%	3,12%	0,00%
farní úřad	0,36%	63,41%	29,46%	1,76%	2,44%	0,00%	2,93%
MNV	0,15%	27,42%	33,16%	28,91%	0,00%	0,00%	10,51%
Československé státní lesy n.p.	24,37%	5,51%	0,02%	1,06%	0,31%	92,76%	0,33%
ČSD	1,81%	69,35%	0,24%	24,43%	0,00%	3,92%	2,06%
Rakovnické keramické závody n.p.	0,58%	65,12%	0,00%	34,88%	0,00%	0,00%	0,00%
Národní pozemkový fond	21,68%	61,79%	0,47%	16,22%	5,44%	1,85%	14,23%
CELKEM	100,00%	53,92%	0,65%	14,55%	2,93%	23,55%	4,44%
členové JZD	32,09%	73,00%	0,76%	19,42%	3,24%	0,83%	2,40%
soukromý sektor	1,03%	74,96%	0,00%	20,17%	1,74%	3,12%	0,00%
farní úřad	0,31%	47,00%	29,58%	16,53%	1,81%	0,00%	5,08%

zatravnění nebo dokonce zalesnění. V Hynčicích se jednalo o 3,18 ha a v Ruprechticích 3,58 ha. Celkem bylo v roce 1951 na okrese Broumov takto vyčleněno 257,08 ha půdy.

Srov. SOKA Náchod f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. z6, 616.1, Evidence orné půdy neobdělávaná půda 1951–1952. Protokol nalezené a neobdělávané půdy v okrese Broumov ze dne 21. června 1951.

⁶⁵⁵ SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954 (neuspořádáno), JZD Adršpach-Jeřichov 1949–1953, Heřmánkovice. Dotazník o výměře půdy v JZD převzaté od jednotlivých členů, získaná od NPF, obce apod. k 10. listopadu 1952.

⁶⁵⁶ Sestaveno dle evidenčních listů jednotlivých účastníků. Srov. SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. z6, 615.1 HTÚP Adršpach-Zdoňov 1950–1952, Hospodářsko-technická úprava pozemků JZD Ruprechtice.

⁶⁵⁷ Součet jednotlivých kategorií land use činí u celkové výměry závodů vždy 100 %, nižší čísla udávají procentuelní hodnotu podílu daného závodu z celkového součtu za obec Ruprechtice.

MNV	4,13%	9,10%	0,94%	5,01%	0,84%	76,22%	7,88%
Československé státní lesy n.p.	48,19%	1,93%	0,01%	0,57%	0,17%	96,90%	0,42%
ČSD	1,15%	69,35%	0,24%	24,43%	0,00%	3,92%	2,06%
Rakovnické keramické závody n.p.	0,37%	65,12%	0,00%	34,88%	0,00%	0,00%	0,00%
Národní pozemkový fond	12,74%	67,38%	0,51%	17,49%	5,88%	1,99%	6,76%
CELKEM	100,00%	35,26%	0,45%	9,61%	1,93%	50,44%	2,19%
Celkem bez přírůstků lesů	100,00%	52,12%	0,66%	14,20%	2,85%	26,76%	3,24%

Vezmeme-li v úvahu, že klíčovým přelomem ve vývoji krajiny bylo provedení HTÚP, v jejímž rámci byla užívána půda scelována, nabízí se doslova, že právě toto je klíčový okamžik, kdy došlo i ke změně land use v zemědělské kulturní krajině (první část hypotézy 3: „*Měla proměna vlastnické struktury zemědělské půdy na venkově přímý vliv na změny v land use?*“). Úpravy pozemků probíhaly ve sledovaných obcích Broumovska přibližně ve stejném časovém období od podzimních prací 1950 do jarních prací roku 1951.⁶⁵⁸ Při podrobném rozboru proměn katastru obce Ruprechtice i jeho vlastnické struktury během HTÚP ukazují, že nepatrná menšina osídlenců volila zběhnutí z půdy. Místní národní výbor zaznamenal v průběhu scelovací akce přírůstek půdy ve své držbě 49,30 ha, ale převážná většina z toho byla lesní půda (38,49 ha) – ornou půdu navýšil o 4,26 ha, louky o 2,18 ha a pastviny neparně o 0,42 ha. Největší přírůstek půdy ve své držbě zaznamenaly Československé státní lesy ve výši 400,57 ha, z čehož 396 ha byla lesní půda, ze které 395,45 ha činil zisk půdy převodem pozemků od subjektů, které nebyly od počátku účastníky HTÚP.⁶⁵⁹ Státní lesy získaly též nepatrné výměry orné půdy (0,93 ha), luk (1,37 ha) a pastvin (0,38 ha). Členové JZD koupěmi získali 7,16 ha orné půdy, 0,66 ha luk a 0,07 ha pastvin a to od účastníků HTÚP i mimo něj. Národní pozemkový fond se zbavil zátěže v podobě 13,38 ha ostatní půdy, byť se jednalo většinou o neplodné stráně poblíž obytných domů, naopak dostal od užívání 1,16 ha orné půdy a 0,02 ha pastvin. Jelikož se HTÚP týkaly scelování do jednotných honů pouze zemědělské půdy, ale ne lesů, tak po vynechání zkrslujícího prokazatelného převodu 395,45 ha lesů mimo účastníky HTÚP měly změny ve využití půdy po skončení HTÚP v katastru obce Ruprechtice marginální ráz (tabulka 40). Land use tedy, alespoň v tomto doložitelném případě obce na Broumovsku zůstal až na 1,81 % orné půdy, 0,35 % luk a 0,08 % pastvin nezměněn. Mnohem více pak bylo využití půdy měněno po drobných úsecích v průběhu vlastního užívání scelených lánů složkami socialistického sektoru.⁶⁶⁰

⁶⁵⁸ V Heřmánkovicích můžeme hovořit o 1. září 1950, v Hynčicích a Ruprechticích o 24. srpnu 1950. I když se hlavní změny odehrály v průběhu podzimu a jarních měsíců následujícího roku. Srov. SOKA Náchod, f. JZD Heřmánkovice, kniha 1 – Zápisy schůzí 1950–1953; Tamtéž, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. z6, 615.1 HTÚP Adršpach-Zdoňov 1950–1952, Hospodářsko-technická úprava pozemků JZD Heřmánkovice; Tamtéž, Hospodářsko-technická úprava pozemků JZD Hynčice; Tamtéž, Zkrácený protokol o scelování půdy v Hynčicích ze dne 24. srpna 1950.

⁶⁵⁹ Právě 395,4508 ha uměle navyšuje přírůstek v kategorii land use, byť je očividné, že taková výměra lesních pozemků nemohla být v tak krátkém časovém úseku ani vysázena, ani u ní nemohla proběhnout změna kultury v důsledku HTÚP. Formuláře tak stroze zaznamenávají převod, který v průběhu HTÚP nastal. Z tohoto důvodu je součet formulářů pro čísla po skončení HTÚP doplněn o součet bez tohoto čísla.

⁶⁶⁰ Srov. pozn. pod čarou č. 651, 654 a 655, s. 199–200.

Tabulka 41: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Jihlavska v roce 1949.⁶⁶¹

Obec 1949 (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	Louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
Bedřichov	676,17	362,99	254,83	6,19	87,29	14,68	302,58	6,72	2,77	1,11
		53,68%	37,69%	0,92%	12,91%	2,17%	44,75%	0,99%	0,41%	0,16%
Hybrálec	707,26	612,64	486,66	3,19	86,06	36,73	86,47	1	6,67	3,66
		86,62%	68,81%	0,45%	12,17%	5,19%	12,23%	0,14%	0,94%	0,52%
Staré Hory	200,79	168,91	122,88	5,32	32,51	8,2	7,26	0,16	5,24	15,74
		84,12%	61,20%	2,65%	16,19%	4,08%	3,62%	0,08%	2,61%	7,84%

Proměna využití půdy ve vybraných obcích Jihlavska byla vázána na několik souběžně probíhajících procesů, které v krajině probíhaly se vzájemnými interakcemi. Kromě výše zmíněného odsunu německo-jazyčného obyvatelstva a kolektivizace zemědělství docházelo v prostoru obcí, později městských částí⁶⁶² Bedřichov a Staré Hory k plošné expanzi města Jihlavy do okolní krajiny. Projevil se nejen administrativním sloučením sousedních obcí s Jihlavou, ale také postupnou funkční změnou takto připojených sídel. Třetím souběžným procesem se stal pozvolný, v různé intenzitě do současnosti trvající střet městské industriální krajiny a venkovské zemědělské krajiny. Její charakter byl člověkem postupně přetvářen z původně venkovské na městskou krajinu. Počáteční i koncový stav land use z let 1949 a 1959 však může o vývojových trendech napovědět pouze nepřímě, jelikož statisticky prostorově zcela odlišně vymezené územní celky⁶⁶³ měly pro počátek a konec kolektivizačního období rozdílný charakter (mapa 21).⁶⁶⁴

Proměna krajinného rázu tak započala při provádění HTÚP⁶⁶⁵ faktickým rozoráním mezí.⁶⁶⁶ Právě podzim 1950 byl od září klíčovým přelomovým mezníkem v zahájení proměn

⁶⁶¹ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 242, inv. č. 363, Kraj Jihlava, okr. Jihlava – Bedřichov; Tamtéž, Hybrálec; Tamtéž, Staré Hory.

⁶⁶² Obě obce se staly součástí Jihlavy od roku 1954. Srov. pozn. pod čarou č. 603, s. 186.

⁶⁶³ Pro počáteční období figurovalo jako hlavní statistická jednotka katastrální území obce (1949), zatímco pro konečný mezník byly údaje sčítány dle obhospodařovaných ploch velkovýrobních zemědělských závodů, které mohly zasahovat i do území sousedních katastrů, aniž by zároveň neobhospodařovaly celé jejich území. Pozn. pod čarou č. 690, s. 214; Srov. Tabulka 1, Úvod, s. 19–20.

⁶⁶⁴ Mapa 21: *Ohraničení krajiny a hospodářského prostoru (Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory) v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 262;

Srov. SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962 – Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964; SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3957, Pozemky – změna kultury, předání, arondace 1954–1959.

⁶⁶⁵ HTÚP bylo technicky spjato s naplněním kolektivního hospodaření v provozním řádu II. typu JZD o společné rostlinné výrobě sdružením roztržštěných tratí do velkých honů-lánů, které umožňovaly plně

zdejší zemědělské krajiny, které trvaly do počátku šedesátých let, kdy proběhla druhá dodatečná vlna HTÚP spojená s budováním meliorační odvodňovací sítě.⁶⁶⁷ Hlavní proměněnou charakteristikou ve využívání půdy byl na Jihlavsku pro dvě ze tří obcí mikrosondy růst zastavěné plochy.⁶⁶⁸ V přímém pohledu dokládají tuto zásadní proměnu dříve zemědělské krajiny letecké ortofoto snímky⁶⁶⁹ (mapa 19),⁶⁷⁰ kdy ve sledovaných obcích můžeme hovořit o úbytku zemědělské půdy. Ta společně ve všech sledovaných obcích resp. nových městských částech klesala i s celkovou výměrou zemědělských závodů. Výstavba obytné čtvrti a průmyslových závodů dřevozpracujícího průmyslu, skladišť a velkoobchodních hal znamenala zábor několika desítek hektarů pro výstavbu v Bedřichově,⁶⁷¹ čímž byly kvůli nedostatku zemědělské půdy zemědělské aktivity

mechanizovanou zemědělskou velkovýrobu. Data v rozmezí jednoho kalendářního měsíce hovoří o přijetí provozního řádu II. typu v Bedřichově 8. 7. nebo 12. 7. 1950 a v Hybrálci udávají 6. 8. nebo 30. 8. 1950. Přejít JZD Staré Hory z I. na III. typ proběhl 19. 8. 1950.

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese; Tamtéž, Přehled JZD, která přešla nebo přecházejí na společné obdělávání půdy k 15. 10. 1950; Tamtéž, Přehled ustavených JZD a schválených přípravných výborů ze dne 13. listopadu 1950;

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Zprávy o JZD min. zemědělství – Hlášení rady JZD okres Jihlava 30. 6. 1952.

⁶⁶⁶ JZD je realizovala s pomocí STS na základě dokumentací HTÚP, která byla odsouhlasena členskými schůzemi. Srov. SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 355, inv. č. 1787, Technicko-hospodářská úprava pozemků 1950–1951; Tamtéž, kart. 306, inv. č. 1727, Evidence, průzkum, zprávy o zakládání družstev 1950–1954, složka Pokyny a příkazy stran hlášení KNV. Průběh zakládání JZD v jihlavském okrese.

Nedatovaná zpráva hovoří o zahájení rozorávání mezí, které bylo zahájeno 7. září 1950 a probíhalo celý podzim ve 22 JZD II. a vyšších typů. Poslední záznam, který zpráva reflektuje, je usnesení vlády ze 7. listopadu 1950 o adaptaci a výstavbě společných kravínů. Usnesení je zmíněno v souvislosti s adaptací v JZD Bedřichov a Staré Hory, podle něhož můžeme určit přesněji dataci zprávy.

SOkA Jihlava, f. JNV Jihlava, kart. 306, inv. č. 1727, Zakládání JZD 1950–1954, Pokyny a příkazy KNV – Přehled JZD, která přešla nebo přicházejí na společné obdělávání půdy k 31. 10. 1950; Tamtéž, Zprávy o JZD – Okres Jihlava hlášení změn JZD (jmenný seznam JZD s daty přechodu na typ provozního řádu, provedení HTÚP a společného ustájení hospodářského zvířectva).

⁶⁶⁷ Druhá vlna HTÚP proběhla u ČSSS Jihlava na počátku 60. let., kam spadaly převážně zemědělské pozemky bývalého JZD Bedřichov a jednotlivé pozemky v katastrálním území Starých Hor. JZD v Hybrálci druhou vlnu prací na HTÚP s budováním melioračních zařízení a dalších úprav v krajině zahájilo v červenci 1960.

SOkA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962, Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964;

SOkA Jihlava, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 33, Projekt HTÚP pro JZD 1960.

⁶⁶⁸ Bohužel statistiky pro koncový rok 1959 udávají výměru a podíl půdy pouze zemědělských závodů. Jakmile došlo k záboru půdy pro výstavbu, statistiky opírající se pouze o plošné jednotky zemědělských závodů – nikoli katastrálních území – tyto změny nereflktují. Srov. tabulky 41 a 42. Ze zkrácení dat je patrné, že i přes velké zábery zemědělské půdy pro výstavbu došlo mezi lety 1949 a 1959 v Bedřichově k poklesu zastavěné půdy o 0,39 ha a ve Starých Horách o 4,01 ha. Statistická čísla tedy reflektují pokles zastavěné půdy u půdy zemědělských závodů (1959), nikoli u půdy na katastrálním území obou obcí (1949).

⁶⁶⁹ VGHÚ Dobruška. Pro sledované obce Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory bylo při tvorbě ortofoto map využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1949 číslo: 02563, 02565, 02580, 02582, 02583, 02600 a 02600. Pro stav z roku 1959 číslo: 04047, 04049, 04088, 04090, 04092, 04118, 04120, 04122, 08528 a 08530. Průřezové mapy k historickému landuse a vývoji krajiny se nacházejí v sekci mapových výstupů.

⁶⁷⁰ Mapa 19: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 256; Mapa 19a: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 257;

Mapa 19b: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 258.

⁶⁷¹ JZD Bedřichov se ocitlo pod velkým hospodářským tlakem, jelikož ze 175 ha ztratilo 60,67 ha zemědělské půdy, z čehož více než 10 ha činila ztráta po vyvlastnění jeho půdy kvůli stavbě skladišť a velkoobchodu,

z bezprostředního okolí obce postupně vytlačovány. Na nedostatek zemědělské půdy naráželo i JZD ve Starých Horách a snažilo se ji od ČSSS získat zpět.⁶⁷² Část této půdy byla v této době již určena k výstavbě rozšiřujícího se strojírenského podniku Motorpal, kde výstavba započatá v padesátých letech zabrala postupně více než 10 ha dříve zemědělské půdy (mapa 23). Naopak v Hybrálci proti zkresleným číslům (tabulka 42) došlo za desetiletí kolektivizace k prokazatelnému navýšení ploch lesní půdy na úkor trvalých travních porostů (mapy 22 a 23).

za kterou nedostalo žádné ze slíbených kompenzací. Fámy o parcelaci družstva, jak bude zemědělská půda ustupovat zástavbě i blízkosti nových velkoobchodů, kvůli kterým hrozilo družstvu z hygienických důvodů uzavření jediného kravína, dále paralyzovaly vnitřní chod družstva. Počínaje březnem 1958 pak ztratilo družstvo další výměru tentokrát ve prospěch průmyslové výstavby dřevařských závodů. Zánik družstva v roce 1959 a jeho převzetí ČSSS, které v Bedřichově obhospodařovaly největší výměru v tratích dále od rostoucího města, byl jedním z důsledků tohoto urbanizačního růstu do okolní krajiny.

SOKA Jihlava, f. JZD Bedřichov, kart 1, inv. č. 2, Zápisy ze schůzí JZD 1950–1958. Zpráva předsednictva k výroční schůzi JZD z 24. února 1955; Tamtéž, kart 1, inv. č. 4, Majetko-právní záležitosti, pojištění 1956–1958. Oznámení o odstupu pozemků ke stavbě závodu ze dne 26. února 1958.

⁶⁷² SOKA Jihlava, f. JZD Staré Hory, Spisy JZD Staré Hory 1950–1954 – Výhledový plán rozvoje živočišné výroby v JZD Staré Hory, okres Jihlava 1951.

Tamtéž, f. ONV Jihlava, kart. 17, inv. č. 474, JZD Staré Hory – zápisy schůzí, hlavní plán, doplněk stanov 1955–1958. Zpráva ze schůze představenstva JZD ve Starých Horách ze dne 14. ledna 1956.

Srov. pozn. pod čarou č. 615, s. 188; Mapa 23: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady – nárůst zástavby a lesa*, Mapové výstupy, s. 266.

Tabulka 42: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Jihlavska v roce 1959.⁶⁷³

ČSSS (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	Louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
k.ú. Bedřichov	255,54	255,54	185,54	0,39	60,88	1,90	1,63	2,23	2,37	4,36
		100,00%	72,61%	0,15%	23,82%	0,74%	0,64%	0,87%	0,93%	0,60%
JZD 1. máj Hybrálec (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	Louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
k.ú. Hybrálec	373,07	359,87	280,65	2,69	58,71	0,96	18,10	0,11	4,30	4,50
		96,46%	75,23%	0,72%	16,32%	0,27%	5,03%	0,03%	1,15%	0,19%
k.ú. Staré Hory	101,84	101,59	73,38	1,75	19,83	6,88	1,31	0,00	1,22	3,69
		99,76%	72,05%	1,73%	19,52%	6,77%	1,29%	0,00%	1,20%	5,37%

Změny ve využití půdy ve vybraném mikroregionu obcí Červeněves, Skřivany a Sloupno v návaznosti na provedení HTÚP probíhaly odlišně. Červeněves s tamním družstvem byla jejím provedením jednou ze dvou obcí okresu, kde byla HTÚP na konci roku 1950 dokončena.⁶⁷⁴ Oproti tomu ve Sloupně, kde vývoj kopíroval osud většiny obcí okresu, byly HTÚP realizovány o sedm let později.⁶⁷⁵ Srovnáme-li přesah ze sledovaného mikroregionu do dalších třech JZD, které utvořily JZD Nová cesta (z následujícího modelového příkladu), ukazuje se, že ve většině z nich byla krajina proměňována rychleji, než ve většině okresu Nový Bydžov.⁶⁷⁶

⁶⁷³ SOKA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 669, inv. č. 3962, Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964; SOKA Jihlava, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 33, Projekt HTÚP pro JZD 1960 – 7 Výkaz držby po SHTÚP JZD 1. máj.

⁶⁷⁴ SOKA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 475, inv. č. 1223, sign. IV/VI/137, Zakládání JZD – nábor, agitace 1950–1958, rozdělení stávající JZD dle typu (datace k 8.12. 1950).

Srov. pozn. pod čarou č. 494 (kapitola IV), s. 146.

SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1275, inv. č. 3528, sign. 170, Situační zprávy o JZD 1951–1954. Přehled o provedených HTÚP dle jednotlivých roků 1950–1953.

Srov. pozn. pod čarou č. 330 a 332 (kapitola II), s. 95–96 a 492 (kapitola IV), s. 146; Mapa 26a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (ortofoto)*, Mapové výstupy, s. 274; Mapa 27a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 278.

⁶⁷⁵ SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

⁶⁷⁶ HTÚP se ve třech z nich rychle prosadily. JZD Nová Cesta vzniklo sloučením JZD v Červeněvsi (1950), Smidarech (1952), Loučné Hoře (1952) a Křičově (1957). Na první pohled se může zdát, že JZD k sobě měla vývojově blízko. Faktem zůstává, že při slučování JZD v roce 1959 byla HTÚP již všude provedena a průběh jejich načasování nehrál významnou roli. Hlavní roli v tomto případě i mnohých jiných hrála geografická

Tabulka 43: Rozdělení využití půdy v jednotlivých obcích Novobydžovska 1949–1959.⁶⁷⁷

Obec (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
Červeněves										
1949	338,11	329,16	255,12	8,51	55,75	9,75	0,00	0,22	6,09	2,67
1.8.1956	341,78	316,08	244,70	23,41	49,00	6,27	0,00	4,34	5,67	8,39
30.6.1957	328,41	308,44	237,26	16,84	48,80	6,27	0,00	4,98	5,87	8,39
30.4.1958	369,73	349,96	278,86	15,83	49,00	6,27	0,00	4,98	5,67	9,12
31.12.1959	370,76	370,51	262,46	21,66	50,20	3,19	0,00	6,09	5,96	21,20
1949	100,00%	97,35%	75,45%	2,52%	16,49%	2,88%	0,00%	0,07%	1,80%	0,79%
1.8.1956	100,00%	92,48%	71,60%	6,85%	14,34%	1,83%	0,00%	1,27%	1,66%	2,45%
30.6.1957	100,00%	93,92%	72,25%	5,13%	14,86%	1,91%	0,00%	1,52%	1,79%	2,55%
30.4.1958	100,00%	93,92%	72,25%	5,13%	14,86%	1,91%	0,00%	1,52%	1,79%	2,55%
31.12.1959	100,00%	99,93%	70,79%	5,84%	13,54%	0,86%	0,00%	1,64%	1,61%	5,72%
Skřivany										
1949	389,87	354,52	226,14	37,44	91,58	9,74	0,60	2,53	17,66	4,18
1.8.1956	1387,16	1024,04	827,07	70,15	126,35	15,54	263,93	5,95	31,04	47,13
30.6.1957	1310,64	955,99	765,96	48,19	129,09	12,40	263,08	2,90	29,01	60,01
30.4.1958	543,79	216,45	116,19	34,18	62,82	3,26	263,71	1,62	16,51	45,50
31.12.1959	607,18	381,64	236,41	41,65	100,26	5,53	150,55	1,10	19,84	51,84
1949	100,00%	90,93%	58,00%	9,60%	23,49%	2,50%	0,15%	0,65%	4,53%	1,07%
1.8.1956	100,00%	73,82%	59,62%	5,06%	9,11%	1,12%	19,03%	0,43%	2,24%	3,40%
30.6.1957	100,00%	72,94%	58,44%	3,68%	9,85%	0,95%	20,07%	0,22%	2,21%	4,58%
30.4.1958	100,00%	72,94%	58,44%	3,68%	9,85%	0,95%	20,07%	0,22%	2,21%	4,58%
31.12.1959	100,00%	62,85%	38,94%	6,86%	16,51%	0,91%	24,80%	0,18%	3,27%	8,54%
Sloupno										
1949	470,77	461,88	367,03	9,72	85,08	0,05	0,00	0,00	8,03	0,86
1.8.1956	359,37	320,18	209,94	14,37	94,21	1,28	0,22	4,85	10,28	24,22
30.6.1957	354,93	315,72	205,40	14,47	94,21	1,28	0,22	4,85	10,28	24,22
30.4.1958	1077,79	1008,37	809,84	36,85	152,63	9,05	1,38	1,09	23,53	43,42
31.12.1959	457,42	413,15	281,77	25,03	107,01	1,65	0,31	0,05	12,79	28,81

blízkost a vzájemné napojení zcelených honů-lánů, takže bylo možné vytvořit silný a kompaktní hospodářský celek.

Srov. NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 218, inv. č. 323, HTÚP Hlášení 1952. Pracovní přehled o provádění HTÚP ke dni 15.8.1952. Okres Nový Bydžov; SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1375, inv. č. 3834, sign. Zem/3, Plán provádění HTÚP v nových JZD 1957.

⁶⁷⁷ NA Praha, f. MZ – JZD 1949–1960, kart. 240, inv. č. 363, Kraj Hradec Králové, okres Nový Bydžov – Červeněves, Skřivany, Sloupno;

SOKa Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Výkaz hospodářské plochy okresu. Sektorový přehled o plochách kultur - sumář 1. srpna 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur sumář k 30. červnu 1957; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 30. dubnu 1958; Tamtéž, Sektorový přehled o plochách kultur k 31. prosinci 1959.

Horizontální průřezy v tabulce odpovídají kartodiagramům mapových listů: Mapa 9: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1949*, Mapové výstupy, s. 240; Mapa 10: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 241; Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 242; Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 243.

Obec (ha)	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	lesní půda	rybníky a vodní plochy	zasta- věná plocha	ostatní
1949	100,00%	98,11%	77,96%	2,06%	18,07%	0,01%	0,00%	0,00%	1,71%	0,18%
1.8.1956	100,00%	89,09%	58,42%	4,00%	26,22%	0,36%	0,06%	1,35%	2,86%	6,74%
30.6.1957	100,00%	88,95%	57,87%	4,08%	26,54%	0,36%	0,06%	1,37%	2,90%	6,82%
30.4.1958	100,00%	93,56%	57,87%	4,08%	26,54%	0,36%	0,06%	1,37%	2,90%	6,82%
31.12.1959	100,00%	90,32%	61,60%	5,47%	23,39%	0,36%	0,07%	0,01%	2,80%	6,30%

Vývoj využití půdy měl na Novobydžovsku až na výjimky poměrně stálý charakter. Proměna krajinného rázu nevnese zásadní změnu do využívání ploch. V jednotlivých obcích však spíše ukazuje, že kolektivizované zemědělství mohlo vnést do užívání krajiny určitá specifika. Například v Červeněvsi tamní družstvo přikročilo k víceplošnému zavedení sadařství, jako výdělečnému nástroji propojeného s tradičním pojetím rostlinné a živočišné výroby v nížinatých oblastech. Nárůst sadů o 14,9 ha (z 2,52 %) na 23,41 ha (6,85 %) mezi lety 1949 až 1956 je více než výmluvný. Stejnou ideu měl závod ČSSS ve Skřivanech i později založené JZD, kde nárůst ploch pro ovocnářství činil 32,71 ha. Zdá se, že na západní straně obce se původní záhumenky postupně přeměnily v zahrádkářskou kolonii. Letecké snímky svědčí o prostorovém růstu tohoto fenoménu v novobydžovské krajině zcela nepochybně (mapy 26, 26a, 26b, 26c, 27, 27a, 27b a 27c). Ve Skřivanech a Sloupnu kolektivizační proces přinesl kolísání celkové výměry zemědělských závodů.⁶⁷⁸ Louky a pastviny umístěné podél Cidliny zaznamenaly od provedení HTÚP v Červeněvsi (1950)⁶⁷⁹ do roku 1956 pozvolný úbytek 6,75 ha (2,15 %) u luk a 3,48 ha (1,05 %) u pastvin. Mezi lety 1958 a 1959 přibylo 1,2 ha luk a naopak ubylo 3,08 pastvin (tabulka 43). Ve Skřivanech do roku 1956 přibylo 24,77 ha luk a 5,8 ha pastvin. Mezi červnem 1957 a prosincem 1959 však naopak ubylo 28,83 ha luk a 6,87 ha pastvin. Po provedení HTÚP na podzim 1957, tak úroveň těchto kategorií mírně poklesla pod stav z roku 1949. V obci Sloupno se změny v trvalých travních porostech mezi červnem 1957 a prosincem 1959 pokračoval trend mírného nárůstu luk o 12,8 ha a pastvin o 0,37 ha. Velmi podivný je nárůst celkové plochy závodů v průběhu dokončování HTÚP na jaře 1958 s nárazovým nárůstem pastvin o 7,77 ha. V této přelomové době se jako dokreslující jeví přechodný nárůst ostatní půdy

⁶⁷⁸ Za vším patrně stojí rozdílné pojetí závodových celků ve statistických formulářích. Nejvíce to vyplývá z růstu lesních ploch právě ve Skřivanech. Ve zbývajících obcích, kde lesní plochy byly zcela marginálním vývoj využití půdy stabilnější (tabulka 43).

⁶⁷⁹ Srov pozn. pod čarou č. 674, s. 206; Mapy 26a a 27a.

mezi červnem 1957 a dubnem 1958 o 19,2 ha. Zde se patrně jednalo o půdu v průběhu realizace HTÚP přechodně neobdělávanou, jelikož na konci roku 1959 její hodnota poklesla opět téměř na původní úroveň (tabulka 43). Proměna krajinného rázu zdejší zemědělské kulturní krajiny byla rozsáhlá. Zmizely meze a tím i roztržitá půdní drážba malých políček. Následkem kanalizací některých částí Cidliny, Javoroky nebo Kněžovky (kapitola VI) došlo k napřímení toků a mnohé zamokřené louky byly meliorovány (kapitola V).⁶⁸⁰ Využití půdy jak po HTÚP i melioračních pracích vykazovalo sice některé dílčí změny, ale řádově nepřekročilo hranici několika procentních bodů. K zásadní změně poměru mezi kategoriemi land use tedy na Novobydžovsku nedošlo (tabulky 43 a 44⁶⁸¹).

⁶⁸⁰ Srov. pozn. pod čarou č. 338 (kapitola V), s. 97.

⁶⁸¹ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ministerstvo státních statků 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro státní rybářství, výzkumné zemědělské závody, školní statky, ministerstvo lesů a dřevařského průmyslu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro ostatní veřejné závody krajsky plánované (STS, KOM, Les D.) 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro záhumenky členů JZD III. a IV. typu 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957; SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100, Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960. Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro individuálně hospodařící zemědělce k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro jednotlivě hospodařící zemědělce včetně JZD I. a II. typu 30. června 1957; Tamtéž, Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1184, sign. IV/VI/98, Evidence půdy – přehledy o plochách kultur a neobdělávané půdě 1945–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky nepatřící k zemědělským závodům 1. srpna 1956; Tamtéž, 15. prosince 1956; Tamtéž, 30. června 1957;

SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 388, inv. č. 1186, sign. IV/VI/100, Evidence půdy – soupisy pozemků vykoupných a přidělených obcím 1949–1960 – Okresní sektorový přehled o plochách kultur pro pozemky, na kterých nikdo nehospodaří k 1. srpnu 1956.

Tučné písmo v tabulce znázorňuje horizontální průřezy, které odpovídají kartodiagramům mapových listů: Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244; Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245; Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.

Tabulka 44: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v jednotlivých obcích Novobydžovska 1956–1959.

Obec (ha)	ČSSS	ostatní statky socialistického sektoru (rybářství, školní, výzkumné, vojenské, st. lesy)	KPZ (MNV, STS)	JZD	záhumnky JZD	soukromý sektor	ostatní půda	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)
Červeněves 1.8.1956	0,00	0,00	0,00	244,39	26,50	44,23	0,96	316,08
15.12.1956	0,00	0,00	0,00	244,39	26,50	44,23	0,96	316,08
30.6.1957	0,00	0,00	0,00	236,95	26,50	44,03	0,96	308,44
31.12.1959	25,82	0,00	33,62	301,12	23,86	10,91	1,05	396,37
1.8.1956	0,00%	0,00%	0,00%	77,32%	8,38%	13,99%	0,30%	100,00%
15.12.1956	0,00%	0,00%	0,00%	77,32%	8,38%	13,99%	0,30%	100,00%
30.6.1957	0,00%	0,00%	0,00%	76,82%	8,59%	14,28%	0,31%	100,00%
31.12.1959	6,51%	0,00%	8,48%	75,97%	6,02%	2,75%	0,26%	100,00%
Skřivany 1.8.1956	813,37	0,00	19,18	0,00	0,00	181,58	9,91	1024,04
15.12.1956	750,94	0,00	19,18	0,00	0,00	176,32	9,91	956,35
30.6.1957	750,94	0,00	19,18	0,00	0,00	175,96	9,91	955,99
31.12.1959	171,99	7,37	9,32	157,84	8,50	21,23	5,39	381,64
1.8.1956	79,43%	0,00%	1,87%	0,00%	0,00%	17,73%	0,97%	100,00%
15.12.1956	78,52%	0,00%	2,01%	0,00%	0,00%	18,44%	1,04%	100,00%
30.6.1957	78,55%	0,00%	2,01%	0,00%	0,00%	18,41%	1,04%	100,00%
31.12.1959	45,07%	1,93%	2,44%	41,36%	2,23%	5,56%	1,41%	100,00%
Sloupno 1.8.1956	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	316,98	3,26	320,24
15.12.1956	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	312,46	3,26	315,72
30.6.1957	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	312,46	3,26	315,72
31.12.1959	114,87	0,00	3,54	246,88	20,30	24,52	3,04	413,15
1.8.1956	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	98,98%	1,02%	100,00%
15.12.1956	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	98,97%	1,03%	100,00%
30.6.1957	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%	98,97%	1,03%	100,00%
31.12.1959	27,80%	0,00%	0,86%	59,76%	4,91%	5,94%	0,73%	100,00%

Podrobný rozbor HTÚP ve vybraných obcích Novobydžovska⁶⁸² a jejich vlastnické struktury (tabulka 44) umožňuje konfrontovat výsledky s první částí hypotézy 3: („*Měla proměna vlastnické struktury zemědělské půdy na venkově přímý vliv na změny v land use?*“), z jakého důvodu nedošlo ke změně ve využití půdy? Pohlédneme-li na JZD Červeněves, mělo od scelování v rámci HTÚP na podzim 1950 do podzimu 1959 dostatek času, aby vhodně uzpůsobilo jednotlivé kategorie využití půdy svým hospodářským

⁶⁸² Pozn. pod čarou č. 674–677, s. 206–207.

potřebám. Od počátku roku 1960 došlo ke sloučení s dalšími třemi JZD,⁶⁸³ která již rovněž měla provedenou HTÚP.⁶⁸⁴ Nový velkovýrobní závod, který znásobil své plochy tak v rámci sestavování osevního plánu na další rok, mohl pozměnit způsob využívání některých tratí. Dokud však dříve samostatná družstva tvořila samostatné plánovací úseky, byly změny v rozložení kategorií land use minimální. Nově sloučené JZD Nová cesta při velikosti svého závodu převedlo ze zahrad, luk, pastvin aj. do orné půdy pouhých 8,05 ha (tabulka 45). Zvětšení plánovaného úseku na plochu všech sloučených družstev mohlo vést ke specializaci některých katastrálních území či jednotlivých honů v potřebné kategorii (v Červeněvsi již zmíněné sadařství). Statisticky poměr mezi kategoriemi celého nově sloučeného závodu nevykazoval velké změny. Faktická specializace některých honů, pokud proběhla, byla na úrovni osevních postupů. Došlo-li ke změně kultury v daném území, nebylo to statisticky evidováno, jelikož se jednalo o půdu v rámci jedné sčítací jednotky, tj. velkovýrobního závodu. Mnohé změny v krajině jsou tak doložitelné pouze díky armádou prováděnému leteckému snímkování (mapy 26, 26a, 26b a 26c).

⁶⁸³ Pozn. pod čarou č. 625, s. 192.

⁶⁸⁴ Pozn. pod čarou č. 676, s. 206.

Tabulka 45: Rozdělení využití půdy a plán jeho proměny ve sloučených velkovýrobních závodech na Novobydžovsku 1960.⁶⁸⁵

Obce Červeněves, Smidary, Loučná Hora, Křičov	výměra půdy zem. závodů celkem (ha)	země- dělská půda	orná půda	zahrad- nictví, sady, zahrady, školky, vinice, okrasné zahrady	louky	pastviny	ostatní
Výměry v obcích celkem	1 354,81	1 254,89	916,93	68,29	253,72	15,95	99,92
ČSSS	22,88	22,87	22,87	0	0	0	0,01
JZD Nová Cesta včetně záhumenek soukromý sektor vhodný pro velkovýrobu	1124,89	1 124,89	856,4	30,65	226,4	11,44	0
	37,09	37,09	29,03	0,52	7,43	0,11	0
celková výměra pozemků pro JZD	1161,98	1 161,98	885,43	31,17	233,83	11,55	0
Změny kultur							
změny kultur +	0	0,93	8,05	0	0	0	0
změny kultur -	0	7,12	0	1,55	2,93	2,64	0
JZD Nová Cesta včetně záhumenek	1 162,91	1 162,91	893,48	29,62	230,9	8,91	0
	%	%	%	%	%	%	%
Červeněves, Smidary, Loučná Hora, Křičov	100,00%	92,62%	67,68%	5,04%	18,73%	1,18%	7,38%
ČSSS	100,00%	99,96%	99,96%	0,00%	0,00%	0,00%	0,04%
JZD Nová Cesta včetně záhumenek soukromý sektor vhodný pro velkovýrobu	100,00%	100,00%	76,13%	2,72%	20,13%	1,02%	0,00%
	100,00%	100,00%	78,27%	1,40%	20,03%	0,30%	0,00%
celková výměra pozemků pro JZD	100,00%	100,00%	76,20%	2,68%	20,12%	0,99%	0,00%
Změny kultur							
změny kultur +	0,00%	0,08%	0,91%	0,00%	0,00%	0,00%	0,00%
změny kultur -	0,00%	0,00%	0,00%	4,97%	1,25%	22,86%	0,00%
JZD Nová Cesta včetně záhumenek	100,00%	100,00%	76,83%	2,55%	19,86%	0,77%	0,00%

Podstata pramenné základny krom leteckých snímků bohužel nedovoluje rekonstruovat historický land use v krajině i s jeho polohopisným prvem.⁶⁸⁶ Výhodou odlišné metodiky sčítání ploch využití ploch půdy v krajině je možnost nahlédnout do posunu vnímání funkčního využití krajiny.⁶⁸⁷

⁶⁸⁵ SOKA Hradec Králové, f. 1235 JZD Červeněves, kart. 16, inv. č. 113, sign. V/1, Evidence půdy 1953–1989, Výrobní část jednoduchého projektu HTÚP, Červeněves, Smidary, Loučná Hora, Křičov (1960). Stanovení předpokládané výměry JZD.

Tučně vyznačená změna zobrazuje chybu v prameni, kdy součet úbytků v kategoriích zahrad, luk a pastvin, které byly převedeny na ornou půdu, nečiní úbytek zemědělské půdy, jelikož orná půda patří také do zemědělské půdy.

⁶⁸⁶ Díky existenci drobných zemědělských závodů jsou data k počátečnímu stavu z roku 1949 sumarizována v přehledových listech a sumářích za celé katastrální území obce. Opačný charakter mají data z přelomu 50. a 60. let. Díky existenci velkých závodů na celých obecních katastrech máme rozsáhlou dokumentaci k využití půdy i jejímu přibližnému polohopisu, ovšem bez území, které k velkým závodům náleží (převážně se jedná o zastavěné plochy a lesní pozemky) nebo též o půdy jiných velkovýrobních závodů.

⁶⁸⁷ Srov. pozn. pod čarou č. 635, s. 194.

V roce 1949 byla krajina stále využívána způsobem blízkému tradičnímu pojetí. Hospodář využíval přírodních podmínek jako jedinečný soubor, který definoval možnosti optimálního využití určitého pozemku. Z tohoto důvodu se v pozemkových reformách první poloviny čtyřicátých let našel přijatelný kompromis. Na jedné straně jsou pozemky scelovány kvůli lepší možnosti nasazení technických i postupově-technologických novinek tak, aby si na druhé straně pozemky stále ponechávaly své výhody dané přírodními podmínkami. Například vlhká louka u potoka dá hospodářství větší množství sena jako krmivo, zatímco změním-li její využití na ornou půdu, v mokřině se toho mnoho neurodí. Jinými slovy, člověk-hospodář tak dokázal využívat přírodních podmínek, aby pracovaly v jeho prospěch a ne proti němu. I sama obec je v evidenčních pramenech intuitivně vnímána jako celek, který se skládá z většího množství autonomních, ale ekonomickými vazbami navzájem propojených hospodářství.

U krajiny z léta roku 1959 vidíme na první pohled zásadní posun. Využití půdy se v mnoha případech mění. Drobná mozaika polí mizí a je rozoráním mezí ze sklonku roku 1950 přeměněna na velké lány.⁶⁸⁸ S mezemi mizí i některé menší remízky a charakter krajiny se mění a s ním i myšlení člověka ve vztahu ke krajině. Se změnami, které jsou patrné na první pohled, dochází i ke změnám myšlení. Obec v pramenech nebyla vnímána jako celek, tím se ve druhé polovině padesátých let stal velkovýrobní závod. Závody, které se uplynulém desetiletí rozrostly na území celé obce, se slučováním na konci padesátých let začaly rozrůstat do více obcí a tento trend byl v následujících desetiletích dále posilován. Obec byla ve vnímání z celku zatlačena pod úroveň závodu a klesla na pouhé katastrální území (dále k. ú.). Závod se tak stal hlavním statistickým celkem. Z hlediska jeho fungování byla vnímána i krajina a tak s ní bylo také hospodařeno. Hospodář již nemohl využívat přírodních podmínek ve svůj prospěch, ale naopak: vítězila snaha přizpůsobit přírodní podmínky představě uniformity a podle toho prosazovat změny nejen ve společnosti, ale i v krajině. Tyto změny si od přelomu padesátých a šedesátých let 20. století vyžádaly realizaci dalších projektů, jež měly ráz rozmístění přesahující katastr obce⁶⁸⁹ (např. četné meliorizační projekty, projekty velkokapacitních hnojišť nebo silážních jam). Krajina byla

⁶⁸⁸ V dobových pramenech označovány jako role.

⁶⁸⁹ C. d. SOkA Jihlava, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 33, Projekt HTÚP pro JZD 1960 – 7 Výkaz držby po SHTÚP JZD 1. máj; SOkA Jihlava, f. MěNV Jihlava, kart. 667, inv. č. 3941, JZD Bedřichov – Plán HTÚP leden 1958;

Tamtéž, kart. 669, inv. č. 3962, Projekt HTÚP pro ČSSS Jihlava, farma Bedřichov, Bělídlo, Doly, Reindlerov, a pro Školní statek Sasov 1961–1964;

SOkA Hradec Králové, f. 1235 JZD Červeněves, kart. 16, inv. č. 113, sign. V/1, Evidence půdy 1953–1989, Výrobní část jednoduchého projektu HTÚP, Červeněves, Smidary, Loučná Hora, Křičov (1960) – Stanovení předpokládané výměry JZD.

takovými zásahy měněna plošně. Množství změn v krajině provedených v průběhu krátkých deseti let zpřetrhalo nebo narušilo sociálně krajinné vazby, jež se formovaly pozvolně po dlouhá staletí. Škodlivé následky jako pokles biodiverzity rostlinných a živočišných druhů, větší možnost šíření chorob rostlin či škůdců nebo eroze půdy jsou všeobecně známé. I přes počáteční obtíže a nutnost rozsáhlých investic však přestavba venkova a způsobu využití krajiny dokázala v prvním desetiletí združstevnění položit základy pro fungující zemědělskou velkovýrobu. Tyto hospodářko-sociální změny ovlivnily výrazně změny venkova a jejich dopady mají bezprostřední vliv i na současnost.

Hlavním cílem celého pojetí tématu kolektivizace ve vztahu ke kulturní krajině bylo vytvoření souboru mapových výstupů. Ty sledují regionální okresní vývoj procesu kolektivizace i mikroregionální podobu v sondách do vybraných obcí. Podle postupu kolektivizace a proměny její vývojové křivky v jednotlivých okresech (graf 4) lze určit klíčové průřezové body (horizontální časové průřezy), kde docházelo v krajině k nejdůležitějším změnám a do nich časově situovat jednotlivé mapové listy. Za ideálních podmínek⁶⁹⁰ by se jednalo o stav před zahájením HTÚP a po jejich uskutečnění. Snahou tak alespoň bylo co možná nejvíce zúžit přelomové období z celého desetiletí na krátké období proměn krajinného rázu a komparovat podobu krajiny před proměnami a po jejich dokončení, jak to v nejbližším horizontu to dostupné prameny umožňují.

K proměnám krajinného rázu zemědělské krajiny padesátých let neodmyslitelně patří i proměna vlastnické struktury, která byla jejich hlavní příčinou. Možnost na okresní úrovni konfrontovat proměnu využití půdy s proměnou vlastnické struktury umožňují dostupné prameny na Novobydžovsku. Zde se využití půdy zobrazené v obcích kartodiagramy v letech 1949, 1956, 1957 a částečně 1959 (mapy 9, 10, 11 a 12)⁶⁹¹ dá konfrontovat s proměnou vlastnické struktury v letech 1956, 1957 a částečně 1959 (mapy 13, 14 a 15).⁶⁹² Torzovitostí dostupných dat bylo podobné srovnání omezeno na zobrazení land use před

⁶⁹⁰ Výskyt dobových kartografických pramenů k přelomovým okamžikům ve vývoji krajiny byl silně limitující. Srov. Tabulka 1, Úvod, s. 19–20.

⁶⁹¹ Mapa 9: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1949*, Mapové výstupy, s. 240;

Mapa 10: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 241;

Mapa 11: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, s. 242;

Mapa 12: *Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, s. 243

Srov. pozn. pod čarou č. 563 (kapitola V), s. 173 a pozn. pod čarou č. 566 (kapitola V), s. 175.

⁶⁹² Mapa 13: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 244; Mapa 14: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957*, Mapové výstupy, s. 245; Mapa 15: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959*, Mapové výstupy, s. 246.; Srov. pozn. pod čarou č. 567 (kapitola V), s. 175.

počátkem kolektivizace na Broumovsku i Jihlavsku v roce 1949 (mapy 3 a 6).⁶⁹³ a vlastnické struktury pro průřez v roce 1953 na Broumovsku a v roce 1956 na Jihlavsku (mapy 4 a 7).⁶⁹⁴ Tato komparace měla za úkol zodpovědět platnost hypotézy 3: „*Měla proměna vlastnické struktury zemědělské půdy na venkově přímý vliv na změny v land use a krajinném rázu?*“ Odpověď na první část otázky podává zevrubně kapitola V.⁶⁹⁵ Na druhou část týkající se prostorových změn v krajinném rázu zemědělské kulturní krajiny druhá část kapitoly VI⁶⁹⁶ a samotné mapové výstupy zobrazující mikroregionální úroveň (mapy 16–30).

Mikroregionální úroveň vybraných obcí Broumavska, Jihlavska a Novobydžovska zobrazují každý z mikroregionů alespoň dvěma horizontálními průřezy, které vzešly z digitálního leteckého snímkování sledované krajiny.⁶⁹⁷

Výsledné průřezy tak ukazují Broumovsko s nejméně daty v průřezech let 1953 a 1970, které alespoň ukazují desetiletý přesah mimo sledovaná padesátá léta. Jihlavsko v letech na počátku (1949) a na konci kolektivizace (1959), zatímco pouze Novobydžovsko nám nabídne náhled na krajinu počátku (1951), krajinu, kde probíhají čerstvé změny HTÚP (1958) a po skončení kolektivizace (1961). Na těchto průřezových meznících jsou postaveny kartografické výstupy mikroregionálního charakteru, jejichž zobrazení prostorových proměn dává odpověď na hypotézy směřující svými otázkami do místních poměrů (4a, 4b, 5 a 6).

⁶⁹³ Mapa 3: *Využití půdy v okrese Broumov v roce 1949*, Mapové výstupy, s. 234;

Mapa 6: *Využití půdy v okrese Jihlava v roce 1949*, Mapové výstupy, s. 237.

Srov. pozn. pod čarou č. 563 (kapitola V), s. 173.

⁶⁹⁴ Mapa 4: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953*, Mapové výstupy, s. 235;

Mapa 7: *Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956*, Mapové výstupy, s. 238.

⁶⁹⁵ Kapitola V – Proměna krajiny v regionech, s. 166–182.

⁶⁹⁶ Kapitola VI – Proměny krajiny na mikroregionální úrovni v důsledku kolektivizace, s. 183–220.

⁶⁹⁷ C.d. VGHÚ Dobruška.

Pro sledované obce na Jihlavsku Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1949 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1959 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Broumovsku Heřmánkovice, Hynčice, Janovičky a Ruprechtice bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1953 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1970 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Novobydžovsku Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1951 číslo: 01191, 01193, 01221 a 01223. Pro stav z roku 1958 číslo: 03504, 03506, 03508, 03518, 03520, 03522, 03533, 03535 a 03537. Pro stav z roku 1961 číslo: 00311, 00313, 00362, 00364, 00366, 00414, 00416 a 00418.

4a) V horských oblastech bude vyšší podíl pastvin na celkové výměře zemědělské půdy než na vrchovinách a nížinách.

4b) Podíl TTP na celkové ploše zemědělské půdy bude ve vysídlených pohraničních oblastech vyšší než ve vnitrozemských, který nepostihl odsun obyvatelstva po roce 1945.

Před počátkem kolektivizace v roce 1949 bylo na okresech následující rozvrstvení TTP na horském Broumovsku 28,58 % (z toho 22,14 % luk a 6,44 % pastvin), na vrchovinném Jihlavsku 22,86 % (z toho 15,46 % luk a 7,41 % pastvin) a v nížinném Novobydžovsku 12,54 % (z toho 11,07 % luk a 1,48 % pastvin).⁶⁹⁸ Celostátní průměr se pohyboval 24,36 % (z toho 13,48 % luk a 10,88% pastvin).⁶⁹⁹ Z toho vyplývá, že na okresní úrovni se hypotéza **4a** nepotvrdila, zatímco hypotéza **4b** pro odsunem postižené oblasti platila.⁷⁰⁰

Na místní úrovni se v roce 1949 ve třech obcích podíl TTP na Broumovsku pohyboval mezi 15,14–26,62 % (louky se měly podíl mezi 10,94–21,33 % a pastviny 3,38–5,29 %). Tento rozsah se do roku 1950 zvýšil na 16,37–32,31 % u TTP (u luk se změnil na 10,69–23,41 % a pastvin na 4,33–8,9 %).⁷⁰¹

Na Jihlavsku činil v roce 1949 podíl TTP ve třech sledovaných obcích rozsah 15,08–20,28 % (louky zde byly v rozmezí 12,17–16,19 % plochy a pastviny mezi 2,17–5,19 %). Celkový poměr rozsahu TTP i pastvin zde byl nižší než poměr těchto charakteristik v okrese. V roce 1959 měly areály velkovýrobních závodů, byť nereprezentovaly stejnou plochu jako obce v roce 1949, na ploše TTP rozsah 16,59–26,29 % (s rozsahem luk mezi 16,32–23,82 % a pastvin mezi 0,27–6,77 %).⁷⁰² Jelikož čísla nereprezentují stejný areál, nelze vývojové průřezy mezi sebou relevantně komparovat.

Na Novobydžovsku se v roce 1949 rozloha TTP v obcích pohybovala v rozmezí mezi 18,08–25,99 % (louky měly poměr k celku mezi 16,49–23,49 % a pastviny mezi 0,01–

⁶⁹⁸ Srov. tabulka 30; pozn. pod čarou č. 562 (kapitola V), s. 173.

⁶⁹⁹ Srov. tabulka 31; pozn. pod čarou č. 564 (kapitola V), s. 174.

⁷⁰⁰ Podrobnosti k okresnímu rozboru. Srov. pozn. pod čarou č. 555 (kapitola V), s. 170.

⁷⁰¹ Srov. tabulka 39, pozn. pod čarou č. 649, s. 198 a tabulka 40, pozn. pod čarou 656 (kapitola VI), s. 201; V Heřmánkovicích, Hynčicích a Ruprechticích měly TTP v roce 1949 rozsah mezi 40,63–264,12 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 29,57–211,63 ha a pastviny 11,36–52,49 ha). V roce 1950 TTP ve třech obcích měly rozsah mezi 44,25–320,57 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 32,55–232,29 ha a pastviny 11,7–88,28 ha).⁷⁰² Srov. tabulka 41, pozn. pod čarou č. 661, s. 203 a tabulka 42, pozn. pod čarou č. 673 (kapitola VI), s. 206;

⁷⁰² Srov. tabulka 41, pozn. pod čarou č. 661, s. 203 a tabulka 42, pozn. pod čarou č. 673 (kapitola VI), s. 206; V Bedřichově, Hybrálci a Starých Horách měly TTP v roce 1949 rozsah mezi 40,71–122,79 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 32,51–87,29 ha a pastviny 8,2–36,73 ha). V roce 1959 TTP ve velkovýrobních závodech na území tří obcí měly rozsah mezi 26,71–62,78 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 19,83–60,88 ha a pastviny 0,96–6,88 ha).⁷⁰³ Srov. tabulka 43, pozn. pod čarou č. 677 (kapitola VI), s. 207–208;

2,88 %). Do roku 1959 došlo ke snížení rozsahu TTP na 14,40–23,75 % (louky též klesly na poměr mezi 13,54–23,39 % a pastviny 0,36–0,91 %).⁷⁰³

Při konfrontaci reálného stavu podílu pastvin průřezových mezníků v mikroregionech s hypotézou 4a se největší podíl pastvin ze zvolených mikrosond obcí vyskytoval na horském Broumovsku v roce 1949 (3,38–5,29 %) a v roce 1950 (4,33–8,9 %), následovaném sondou vrchovinného Jihlavska v roce 1949 (2,17–5,19 %) a v roce 1959 (0,27–6,77 %) s nejmenším podílem ve vybraných obcích nížinného Novobydžovska (0,01–2,88 % 0,36–0,91 %). Hypotéza **4a** na rozdíl od meziokresního srovnání se na úrovni vybraných sond potvrdila.

Pro srovnání podílu plochy všech TTP činilo v roce 1949 pořadí vybraných mikrosond obcí Broumovska (15,14–26,62 %), Novobydžovska (18,08–25,99 %) a Jihlavska (15,08–20,28 %). Vývojem se však pořadí mikrosond změnilo. V roce 1950 mělo nejvíce TTP Broumovsko (16,37–32,31 %). Pro rok 1959 činil podíl TTP v obcích mikrosondy Jihlavska (16,59–26,29 %) a ve vybraných obcích Novobydžovska (14,40–23,75 %). Ačkoli na úrovni součtu za celé okresy se hypotéza 4b potvrdila, tak při srovnání jednotlivých mikrosond se místní podmínky vymykaly celookresním poměrům. Srovnání takto malých území však činí závěry pouze orientačními. V roce 1949 tak zvolená oblast na částečně odsunutém Jihlavsku měla méně TTP než odsunem nepostižené Novobydžovsko. Pro počáteční stav před kolektivizací v roce 1949 se hypotéza **4b** na místní úrovni nepotvrdila. Nutno podotknout, že byly zvoleny obce, kudy protéká větší říční tok, na jehož nivní půdy se vázal a váže větší podíl luk (mapy 27, 27a, 27b a 27c).⁷⁰⁴ Zatímco ke konci kolektivizačního procesu můžeme říci, že ve sledovaných obcích se poměry TTP změnily způsobem, že v těch, které postihl odsun obyvatelstva po roce 1945, byl větší podíl TTP na celkové obhospodařované ploše a hypotéza **4b** pro konec padesátých let platila.

⁷⁰³ Srov. tabulka 43, pozn. pod čarou č. 677 (kapitola VI), s. 207–208;

V Červeněvsi, Skřivanech a Sloupnu měly TTP v roce 1949 rozsah mezi 65,5–101,32 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 55,75–91,58 ha a pastviny 0,05–9,75 ha). V roce 1959 TTP ve třech obcích měly rozsah mezi 53,39–108,66 ha (z čehož louky se pohybovaly v rozsahu mezi 50,2–107,01 ha a pastviny 1,65–5,53 ha).⁷⁰⁴ Mapa 27: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 277;

⁷⁰⁴ Mapa 27: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 277;

Mapa 27a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 278;

Mapa 27b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 279;

Mapa 27c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 280;

Srov. pozn. pod čarou č. 587 (kapitola V), s. 181.

5) V odsunutých oblastech byly větší části zemědělské půdy zejména v okrajových částech honů zalesněny. Nejvíce v obcích blízko státní hranice.

Pokud vezmeme v potaz rozšíření lesních ploch tak ve sledovaných obcích Novobydžovska se jejich rozsah nemění a navíc tyto obce nebyly postiženy odsunem (mapy 27, 27a, 27b a 27c).⁷⁰⁵ Dostupné prameny z počátku padesátých let reflektují pozvolné zalesňování menších parcel hůře obhospodařovatelné půdy např. v Hynčicích nebo Ruprechticích. Už jen tento náznak v objemu 257,08 ha za celý okres Broumov na rok 1951 nám napovídá,⁷⁰⁶ že pokud by bylo zachováno obdobné tempo zalesňování, došlo by do konce padesátých let k zalesnění přibližně devíti větších katastrálních území. Souborná statistika po jednotlivých katastrálních územích však na Broumovsku i na Jihlavsku chybí. S absencí písemných pramenů mohou při prostorové analýze pomoci dostupné kartografické prameny.

Už od dob středověké kolonizace platil vzorec, kdy s rostoucí expanzí populace byly postupně osídlovány oblasti od těch s nejlepší půdou po ty s nejhorší bonitou. Pokud počet obyvatelstva poklesl, došlo nejdříve k opuštění nejhorší půdy z hlediska úrodnosti, přístupnosti nebo s ohledem na vlastnosti terénu a jeho svažitosti. Rovné a méně svažité úseky s lepší bonitou půdy byly v dávné minulosti naprosto převažujících případech vyčleněny na ornou půdu. Vlhčí nebo okrajové oblasti na louky či pastviny, přičemž při okrajích polí poblíž sídelních jednotek se tyto travní porosty postupem vývoje mnohde přeměnily v sady nebo zahrady. Ty méně úrodné pozemky poblíž okrajů lánů se využívaly alespoň jako pastviny, zatímco ty nejméně úrodné, nebo hůře přístupné svažitostí či okrajovou polohou zůstaly pokryty kulturně obhospodařovanými lesy.

Nahlédneme-li na krajiny sledovaných obcí s pomocí dobových leteckých snímků, může nám jejich prostorová analýza pomoci nalézt, jakým směrem se vývoj krajiny ubíral.⁷⁰⁷ V obcích dříve s převážně německým obyvatelstvem, existoval pro oblasti s chudší půdou systém multifunkčních částí krajiny v tzv. lesních pastvinách (Waldweide) ve středně vysokých lesích nebo též snaha půdu alespoň částečně zúrodnit exkrementy pasoucího se dobytka.⁷⁰⁸ Problematika zúrodnování zanedbané půdy byla úřady řešena nejen

⁷⁰⁵ Tamtéž.

⁷⁰⁶ Pozn. pod čarou č. 654 a 655, s. 199–200.

⁷⁰⁷ Srov. pozn. pod čarou č. 697, s. 215.

⁷⁰⁸ Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt 2011, Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt 2011, s. 27, 38, 71.

Schenk sice používá příkladů využívání pastvin pro starší dějiny pravidelně stěhovaných sídel doby železné, anebo pro vysídlenou krajinu po epidemiích či třicetileté válce, ale některé metody pastvinářství byly velice aktuální i v případě vysídlených krajin v českých zemích po roce 1945.

ve vysídlených oblastech.⁷⁰⁹ V osídleneckých obcích, kde dominoval soukromý nebo později družstevní způsob hospodaření, začínají tyto pastviny i přes všechna opatření pozvolna mizet na úkor lesa. Polohou se jednalo o pastviny přináležející k nivám malých lesních potoků nebo v prolukách lesních porostů či pouze na okrajích rolí orné půdy při hranici s lesem. Mizí také drobná stinná políčka též v prolukách mezi lesními porosty. Ve vazbě na neustálou kampaň za zvyšování výměry orné půdy nebo alespoň zemědělské půdy⁷¹⁰ se jednalo o zjevný protiklad, který nastal i přes veškeré vynaložené úsilí úředních míst, v odsunem postižené zemědělské krajině nastal. Při úspěšném dosídlení se projevil v některých okrajových částech nově scelených lánů (Jihlavsko) nebo se krom okrajových částí dříve zemědělské půdy při nedostatečném znovuosídlení tento jev projevil plošně v závislosti na místních faktorech (Broumovsko).

Konkrétní příklady můžeme spatřit ve vývoji sledovaných obcí mikroregionů. Několik mizejících stinných pastvin i orné půdy můžeme zaznamenat v obci Hybrálec. V údolí vodního toku šestého řádu,⁷¹¹ který teče katastrálním územím jihovýchodním směrem a v obci Hybrálec se vlévá do Smrčenského potoka, mapové prameny dokládají výskyt toho jevu v padesátých letech. Pouze v dílčí lokalitě tohoto vodního toku mezi samotou U Brablenců a lokalitami V Pratýnkách a U Haškova lomu došlo mezi lety 1949–1959 k výraznějšímu posunu hranice lesa.⁷¹² Ve třech dvojicích mapových výstupů (ve výřezu 2) tak je možné prostřednictvím různých zobrazení vysledovat úbytek okrajových luk a pastvin i orné půdy ve prospěch lesa v tomto případě z Jihlavska (mapy 22a, 22b, 22c).⁷¹³ Na celkový úbytek převážně pastvin a luk situovaných uvnitř lesních porostů ilustruje

Srov. pozn. pod čarou č. 113 (kapitola I), s. 44.

⁷⁰⁹ Srov. pozn. pod čarou 178 (kapitola II), s. 56 a pozn. pod čarou 546 a 548 (kapitola V), s. 167 a 168.

⁷¹⁰ Též bylo zakázáno přeměňovat ornou půdu na louky nebo pastviny. NA Praha, f. 02/1 AÚVKSC, Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954, sv. 27, a.j. 270, Směrnice o omezení přeměn orné půdy a jiné zemědělské půdy z 8. května 1951.

⁷¹¹ Srov. Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka (dále VÚV TGM), Základní vodohospodářská mapa ČR 1:50 000: mapový list 23–23 (souřadnice: x = -670479, y = -1126401 Měřítko: 1:28145) <https://heis.vuv.cz/data/spusteni/pgstart.asp?> (online 3. 12. 2018)

V mapě jsou prohozeny popisky místních samot U Straků a U Brablenců.

⁷¹² Ústřední archiv zeměměřičství a katastru (dále ÚAZK), Mapa evidence nemovitostí (MEN), list XIV–25–06.

⁷¹³ Mapa 22a: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 263;

Mapa 22b: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorstr)*, Mapové výstupy, s. 264;

Mapa 22c: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 265.

celkový srovnávací mapový výstup jihlavské mikrosondy obcí (mapa 23; podrobněji v jednotlivých časových průřezích a zobrazeních 24a a 25a, 24b a 25b, 24c a 25c).⁷¹⁴

Broumovsko se po vysídlení a neúplném dosídlování, táhnoucím se do konce padesátých let nacházelo ve zcela odlišné situaci. Na modelovém území převážně Ruprechtic a Heřmánkovic louky a pastviny roztroušené uvnitř lesních areálů či na jejich okrajích v období mezi lety 1953–1970 se plošně změnily v lesní porosty. Ty z trvale travních porostů situovaných jako proluky mezi ornou půdou byly v ornou půdu trvale přeměněny (mapa 17; podrobněji v jednotlivých časových průřezích a zobrazeních 17a a 17b).⁷¹⁵ Nejvíce je úbytek zamokřených luk patrný na příkladě lokality soutoku Uhlířského potoka a Jeleního žlebu severně od Holého vrchu (546 m. n. m.)⁷¹⁶ v katastrálním území Heřmánkovice nebo dále po proudu Uhlířského potoka v katastrálním území Hynčice.⁷¹⁷ V různém provedení tak kromě zániku luk v oblasti, která je dnes označována za Slatinu, lze na modelovém výřezu 1 (mapy 18a, 18b, 18c)⁷¹⁸ spatřit ústup trvalých travních porostů při okrajích scelených honů ve prospěch lesů. Nedostatek pramenů se ukázal být jako přínos, jelikož mezi lety 1953–1970 nebylo možné provést komparaci pomocí jiného průřezu. Z tohoto důvodu bylo nutné provést analýzu kartografických pramenů o celé desetiletí mladších, ve kterých je po necelých dvaceti letech míra zalesnění více patrná, než by tomu bylo v pramenech po sedmi letech. S tímto mladším průřezem byl následně srovnáván

⁷¹⁴ Mapa 23: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady – nárůst zástavby a lesa*, Mapové výstupy, s. 266;

Mapa 24a: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 267;

Mapa 25a: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 270;

Mapa 24b: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)*, Mapové výstupy, s. 268;

Mapa 25b: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)*, Mapové výstupy, s. 271;

Mapa 24c: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 269;

Mapa 25c: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 272.

⁷¹⁵ Mapa 17: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 250;

Mapa 17a: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 251;

Mapa 17b: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 252.

⁷¹⁶ ÚAZK, MEN, listy XXI – 7–11, 7–13, 7–15, 7–16, 7–17, 7–18, 7–20: Heřmánkovice – Hynčice – Ruprechtice

⁷¹⁷ Srov. VÚV TGM, Základní vodohospodářská mapa ČR 1:50 000: mapový list 04–31 (souřadnice:

x = -602626, y = -1000017 Měřítko: 1:28145)

<https://heis.vuv.cz/data/spusteni/pgstart.asp?> (online 3. 12. 2018)

⁷¹⁸ Mapa 18a: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 253;

Mapa 18b: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)*, Mapové výstupy, s. 254;

Mapa 18c: *Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 255.

průřez z počátku padesátých let. Patrné je to na příkladu vzrůstu lesních porostů, který proběhl v katastrálním území osady Janovičky – příslušné k Heřmánkovicím. V této příhraniční osadě, která je v údolí podél potoka situována severojižním směrem, došlo k celkovému zalesnění celé východní poloviny katastrálního území směrem ke státní hranici s tehdejší Polskou lidovou republikou (výřez 2 mapy 18a, 18b, 18c).⁷¹⁹

Ze srovnání vývoje v odsunem postižených obcí sledovaných mikroregionů a jeho konfrontace se zněním hypotézy 5 vyplývá, že znění hypotézy je pravdivé. Na částečně odsunutém Jihlavsku nedosáhla expanze lesních porostů takového rozsahu, jako tomu bylo v pohraničním Broumovsku. Zároveň je z důvodu objektivit nutné zmínit, že rozsah změn a postupu lesních ploch v krajině byl na Broumovsku v roce 1960 jistě menšího rozsahu, než tomu bylo na konci šedesátých let. Srovnání by tedy bylo relevantnější pro regiony s dostupnými kartografickými daty za shodné časové úseky.

6) Po provedení kolektivizačních změn v krajině bude dosažena větší četnost zamokřené půdy než před zahájením procesu, což vytvoří logický důvod pro zahájení většího počtu melioračních projektů v krajině na počátku 60. let.

Výstavba meliorační a odvodňovacích projektů započatá ve druhé polovině padesátých let (kapitola V) měla příčinu ve sloučení vlastnické struktury do socialistického sektoru, kde spolu jednotlivé jeho složky pod řízením a koordinací ze strany ONV dokázaly přestavbu krajiny podle hospodářských potřeb provádět rychleji a efektivněji.⁷²⁰ Dá se však říci, že proces kolektivizace sám o sobě nebyl příčinou zahájení většího množství odvodňovacích prací, pouze její dovršení umožnilo státním orgánům efektivněji mobilizovat potenciál a zdroje hospodářské soustavy pro takové cíle. Díky rozsáhlé spoluúčasti nově fungujících velkovýrobních závodů se meliorační práce též jeví jako první zisk, který se z celkové investice do kolektivizace zemědělství vracel.⁷²¹ Velkým problémem byla neúrodnost pozemků způsobená jejich zamokřením.⁷²² Její příčinu se komunistický stát rozhodl odstranit.⁷²³

Na mikroregionální úrovni se to mj. projevilo zvýšenou snahou odvodnit podmáčená území. Na Jihlavsku se v již zmiňované oblasti katastrálního území Hybrálec u pravého

⁷¹⁹ Tamtéž.

⁷²⁰ SOkA Hradec Králové, f. ONV Nový Bydžov, kart. 478, inv. č. 1232, sign. IV/VI/146 – Zpráva o hospodářských škodách kvůli nevyhovujícímu stavu říčních toků v povodí Cidlina z 10. prosince 1957; Srov. pozn. pod čarou č. 543 (kapitola V), s. 167.

⁷²¹ Srov. pozn. pod čarou č. 552 (kapitola V), s. 168.

⁷²² Srov. pozn. pod čarou č. 548 a 549 (kapitola V), s. 168.

⁷²³ Srov. pozn. pod čarou č. 546 (kapitola V), s. 167.

přítoku Smrčenského potoka⁷²⁴ podařilo zamokření v rozmezí let 1949–1959 podstatně zredukovat (výřez 2 – mapy 22a, 22b, 22c). Odvodnění probíhalo na etapy a bylo zohledňováno při další krajinné přestavbě na počátku šedesátých let.⁷²⁵ Proměny lze zaznamenat i v sousedních Starých Horách též na Smrčenském potoku (odvodnění luk a rybník Borovinka) nebo na podstatné redukci podmáčených území, které byly pozůstatkem dřívější velmi četné rybníční soustavy v okolí největšího Kněžského rybníka a areálu statku Reindlerov⁷²⁶ v západní části katastru Bedřichov⁷²⁷ (výřez 1 – mapy 22a, 22b, 22c).⁷²⁸

Mnohem více pramenů máme na mikroregionální úrovni k dispozici k odvodňovacím pracím ve vybraných obcích Novobydžovka (kapitola V), nicméně většina se týká narovnávání a kanalizace toků Cidliny, Javoroky a Kněžžovky. Samotné odvodňování zamokřených luk s tím ve sledovaných obcích sice bylo spojeno, ale chabá prostorová dimenze pramenů písemné povahy brání tyto údaje propojit s prostorovou dimenzí mapových pramenů (mapy 27, 27a, 27b, 27c).⁷²⁹ Pro podrobnější zobrazení odvodnění může sloužit detailní zobrazení ve třech výřezech horizontálních průřezů z let 1951, 1958 a 1961 opět ve třech způsobech vyhodnocení od přímého pramene k digitální vektorové mapě (mapy 30a, 30b a 30c).⁷³⁰ Klíčový je horizontální průřez zobrazující stav v roce 1958, kdy byly zahájeny jarní práce na HTÚP i odvodňovacích pracích (mapa 27b, výřez B – mapy 30b a 30c). V území říční nivy od soutoku Cidliny s Javorokou prodělalo mezi lety 1958–1961 zásadní počet změn. Především východně od Skřivan bylo jedno z ramen Cidliny, od obce vzdálenější, rozšířeno a kanalizováno (od hranic k. ú. Sloupno k dnešnímu soutoku Cidliny a Javoroky, a podstatná část délky Javoroky). Vysušením mokřiska na hranici k. ú. Červeněves a k. ú. Skřivany (výřez A – mapa 30) byl oddělen tok Cidliny od Javoroky.

⁷²⁴ Srov. pozn. pod čarou č. 708, s. 218.

⁷²⁵ SOKA Jihlava, f. MNV Hybrálec, kart. 2, inv. č. 33, Projekt HTÚP pro JZD 1960 – 7 Výkaz držby po SHTÚP JZD 1. máj.

⁷²⁶ V bývalém dvoře Reindlerov sídlila ve sledovaném období místní pobočka ČSSS Jihlava.

⁷²⁷ ÚAZK, MEN, list XIV–25–12, 25–16: Bedřichov; Tamtéž, list XIV–25–15: Staré Hory.

⁷²⁸ Srov. pozn. pod čarou č. 712, s. 219; Mapa 22a: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 263; Mapa 22b: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)*, Mapové výstupy, s. 264; Mapa 22c: *Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 265.

⁷²⁹ Mapa 27: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 277;

Mapa 27a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 278;

Mapa 27b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 279;

Mapa 27c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)*, Mapové výstupy, s. 280.

⁷³⁰ Mapa 30a: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (rastr)*, Mapové výstupy, s. 287;

Mapa 30b: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)*, Mapové výstupy, s. 288;

Mapa 30c: *Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektor)*, Mapové výstupy, s. 289.

Javorka byla vybudováním regulovaného toku v této části od mokřiska a tím i od Cidliny vzdálena, a její tok byl o částečně zregulované rameno dříve propojené s Cidlinou podstatně prodloužen.⁷³¹ Na něj byla propustmi napojená a v katastru Skřivany a Sloupno zregulovaná říčka Kněžovka, jejíž tok teče z jihovýchodní části k. ú. Skřivany a dále podél východních hranic k. ú. Sloupno. Podmáčené oblasti mezi současným novým ramenem Cidliny a starým ramenem, které protéká kolem obce Skřivany (ve výřezu C – mapa 30, mapa 27c – je současné nové hlavní rameno-koryto Cidliny ještě před regulací), byly vysušeny melioracemi. Podobný osud zaznamenaly i mokřiska položená ještě v k. ú. Skřivany při hranici s výčnělkem k. ú. Sloupno mezi současným soutokem nového ramene Cidliny s regulovanou Javorkou a regulovaným tokem Kněžovky. Podobně jako mokřiska dopadla i některá vedlejší ramena Cidliny tvořící mezi současným a původním hlavním korytem řeky četné meandrující tůně.

Jelikož na Novobydžovsku probíhaly HTÚP v obcích Skřivany a Sloupno s kanalizačními a melioračními pracemi takřka souběžně, větší četnost zamokřených luk se zde vyskytovala před provedením kolektivizování půdy do honů (podzim 1957).⁷³² Prameny k průběhu HTÚP⁷³³ a melioračním pracím⁷³⁴ v konfrontaci s kartografickými prameny dokazují, že ve vybraných obcích Novobydžovska se ve dvou z nich jednalo o do jisté míry souběžný proces. Každopádně scelování půdy do honů-lánů nemohlo v horizontu několika málo měsíců vést ke vzniku rozsáhlejších mokřisek či podmáčené půdy. Na Jihlavsku toto tvrzení hypotézy 6 nemůžeme podložit kartografickým průřezem z doby těsně před zahájením HTÚP ve sledovaných obcích. Jisté však je, že i v tomto případě byla menší podmáčená luční mokřiska redukována prvními vlnami melioračních prací do přelomu padesátých a šedesátých let. Ohledně změn v krajině se nepodařilo prokázat souvislost mezi jejich realizací a odvodňovacími pracemi. Vše nasvědčuje, že se spíše jednalo o souběžně probíhající a vzájemně se ovlivňující procesy, jelikož probíhaly mnohokrát ve shodném území v krátkém časovém horizontu. Pokud jde o expanzi podmáčených ploch v důsledku proměn krajiny v rámci kolektivizace zemědělství: i kdyby se souvislost mezi obojím podařilo prokázat, jisté je, že na konci padesátých let, byla ve všech ze sledovaných obcí, kde se mokřiska vyskytovala, jejich rozloha podstatně zmenšena. Pro padesátá léta se obě

⁷³¹ Srov. VÚV TGM, Základní vodohospodářská mapa ČR 1:50 000: mapový list 13–21 (souřadnice: x = -661784, y = -1034160 Měřítko: 1:28145)

<https://heis.vuv.cz/data/spusteni/pgstart.asp?> (online 3. 12. 2018)

⁷³² Pozn. pod čarou č. 675 a 676, s. 206. Pouze v Červeněvsi byly HTÚP realizovány už v roce 1950. V ostatních obcích včetně Skřivan a Sloupna až od podzimu 1957.

⁷³³ Pozn. pod čarou č. 675 a 676, s. 206; Sekce hypotézy 1c (kapitola IV), s. 145–149.

⁷³⁴ Kapitola V, s. 166–168.

základní teze hypotézy 6 dají považovat za chybné. Pokud nastala expanze mokřisek, muselo se tak stát v následných desetiletích.

VII. Závěr

Kolektivizace zemědělství a částečně i odsun obyvatelstva po roce 1945 měly velký dopad na proměnu krajiny českých zemí. Z tohoto pohledu se kolektivizací dosud nikdo nezabýval, a proto práce přináší ve svém základu mimo tradiční pojetí zpracování tématu také prostorovou dimenzi vývoje kolektivizace. Disertační práce je založena na původním výzkumu a zpracování statistických a prostorových dat, které se staly základními kameny pro vytvoření souboru mapových výstupů jak na regionální (okresní), tak na mikroregionální (obecní) úrovni. Aby mohl být vývoj kolektivizačního procesu sledován komplexně, bylo nutno vytvořit pro vývoj vývoje kolektivizačních křivek sledovaných regionů Broumova, Jihlavska a Novobydžovska jeho regionální periodizaci (dataci klíčových přelomů), k níž jsou pak vztaženy prostorové výsledky zobrazené v souboru mapových výstupů. Závěrečné výsledky jsou předloženy v mapových výstupech v kombinaci s odpověďmi na otázky, které vzešly z výzkumných hypotéz. Z nich vyplývá několik aspektů: ovlivnění kolektivizačního procesu odsunem německojazyčného obyvatelstva českých zemí; omezenost pokusu o náhled na vývoj kolektivizace mezi jádrem a periferií sledovaných regionů kvůli nízké četnosti výskytu prostorových pramenů; vliv proměn vlastnické struktury na podobu land use a konečně dopady kolektivizace ve vazbě s odsunem na proměnu kategorií land use v mikroregionech.

Ve sledovaných okresech východních Čech (Broumov a Nový Bydžov) probíhala druhá vlna kolektivizace oproti zbytku ČSR s více než ročním zpožděním a jednotlivé její úseky byly realizovány nárazově v kratších časových intervalech. Ve Hradeckém kraji měla druhá vlna kolektivizace překotnější charakter, než tomu bylo v Jihlavském kraji. Naopak v první vlně kolektivizace měly podobné vývojové znaky okresy, kde po roce 1945 došlo k odsunu obyvatelstva (Jihlava a Broumov). Dá se říci, že se v průběhu kolektivizace zemědělství podařilo překonat největší rozdíly mezi okresy způsobené odsunem z větší části do konce padesátých let. Větší vliv na průběh kolektivizace tak ve druhé polovině padesátých let měla regionální specifika jednotlivých okresů, neboť tvořila společný znak ve vývoji zemědělství jako důsledek politiky uplatňované v širším nadregionálním rozsahu, tedy v krajích.

Průběh kolektivizace zemědělství vyjádřený pro každý okres vývojovými křivkami ukázal, jak je obtížné periodizovat vývoj procesu, který se odehrával v regionech s odlišným demografickými a politickými podmínkami. Toto bylo ještě více umocněno zcela rozdílnou hospodářskou situací, která vycházela ze zcela odlišných typů zemědělské kulturní krajiny ve sledovaných regionech. Pro budoucí výzkum vzniká otázka, zda by komparace regionů se

shodnými podmínkami i stejným typem krajiny přinesla totožné výsledky. Jen tak by bylo možno komparovat skupiny regionů anebo v případě rozdílných výsledků by bylo nutné vytvořit intervaly pro shodný vývoj regionů alespoň v některých fázích kolektivizačního procesu.

Pokud provedeme periodizaci kolektivizačního procesu v rozdílných regionech, tak na základě dosud probádaných dat platí, že čím je sledované území menší (kraj, okres, obec), tím více se liší od periodizovaného průběhu na celostátní úrovni. *Při pohledu na regionální průběh kolektivizačního procesu se ukazuje, že jeho periodizace vycházející z celostátních čísel může v případě jednotlivých regionů postrádat svou univerzální platnost.*⁷³⁵ Regionální specifika ovlivňují vývoj natolik, že jeho průběh a geografické proměny v krajině mohou být tak odlišné, že se na místní úrovni může jednat o ojedinělé a vzácné případy realizace takových změn. Proto je regionálně zaměřený prostorový výzkum historického vývoje velkou výzvou pro budoucí badatele, kteří budou směřovat ke komplexnímu pochopení vztahu mezi procesem kolektivizace a proměnami zemědělské kulturní krajiny (kapitola III).

V oblastech, které byly postiženy odsunem německojazyčného obyvatelstva, se podařilo vyvrátit několik obecně přijímaných představ, které jsou na vztah kolektivizace a poválečného odsunu Němců vázány. Především není pravda, že by noví osídlenci více směřovali ke společným formám hospodaření, což se prý více projevovalo na ochotě co nejrychleji takové formy hospodaření zakládat (hypotéza 1a). Ve vysídlených okresech toto platilo časově pouze do tří čtvrtin první vlny kolektivizace, nikoli však pro krizové období a její druhou vlnu. Vyšší četností úteků osídlenců z půdy v důsledku represivních kroků, které kolektivizaci doprovázely, lze horší vztah osídlenců k půdě doložit pouze v řádu procent. Avšak nízký rozdíl dokazuje, že se v průběhu padesátých let nejednalo o masovou záležitost. Spíše je otázkou pro budoucí výzkum, zda velký odliv pracovníků ze zemědělství nenastal až poté, co byli zemědělci donuceni začít hospodařit v kolektivních formách hospodaření, v nichž žili i s rodinami v doslova bídných podmínkách. Porovnání statistik úteků z pohraničí mezi obdobími, kdy zkolektivizování výrobních sil dosud probíhalo, a prvním desetiletím fungování zemědělské velkovýroby však dosud čeká na komplexní zpracování.

⁷³⁵ Jaromír KARPÍŠEK, *Kolektivizace na Novobydžovsku... (c.d.)*, s. 74.

Na vztahu k zakládání plně kolektivizovaných forem JZD je možné doložit, že v počáteční fázi rychleji vznikala plně kolektivizovaná družstva vyššího typu se společnou rostlinnou i živočišnou výrobou. Družstva však stále ještě vznikala také z přechodných forem mezi družstevním a soukromým způsobem hospodaření (JZD I. a II. typu). V pohraničí se ve druhé fázi kolektivizace rovněž neprokázala její překotná forma, tj. realizace kolektivizace bez zakládání přechodných typů. Potvrdila se pouze pro regiony, kde proběhl odsun obyvatel pouze částečně nebo vůbec. Předpoklad, že v počátečních fázích kolektivizace byla kolektivizována nadpoloviční většina zemědělské půdy, ukázal jako mylný (hypotéza 1b). Jelikož se o nikým nechtěnou nebo neobdělávanou půdu staraly v pozdějších etapách výstavby socialismu státní statky, je dnes téměř všeobecně přijímanou pravdou, že statky dominovaly v zemědělském hospodaření v pohraničí po celou dobu trvání budování socialismu. Státní statky měly v odsunem postižených oblastech v padesátých letech sice větší podíl na zemědělské půdě, než v oblastech, které odsun nepostihl (hypotéza 1b), avšak jejich podíl ve sledovaných regionech nepřesáhl v maximální doložené míře ani pětinu obhospodařované plochy. Socialistické zemědělské velkovýrobě dominovala jednotná zemědělská družstva po celé období kolektivizace.

Pro odsunem postižené oblasti však u dosud probádaných okresů platí, že provedení zásadních změn v zemědělské kulturní krajině bylo realizováno rychleji než v oblastech odsunem nepostižených (hypotéza 1c). Naopak nejenže se horší vztah nových osídlenců k půdě v četnosti útěků z půdy projevil pouze v řádu několika procent, ale též předpoklad, že noví osídlenci budou více tíhnout ke společným formám hospodaření, se taktéž ukázal jako mylný (hypotéza 1d). Snahou hospodářství dělit, aby se vyhnuli postižení ve formě vyšších dodávek nebo označení za kulaky, je možné dokázat, že měli naopak motivaci udržet vysněnou vlastní a nedávno získanou půdu. Měli tedy o něco málo horší vztah k půdě, což dokládá statistika útěků z půdy, ale ne vyšší zájem sdružovat svá nově nabytá hospodářství v kolektivních formách hospodaření.

Nízká četnost pramenů bohužel neumožnila přesnější náhled na vztah vývoje kolektivizace v jádru a v periférii sledovaných regionů (hypotéza 2). Domněnka, že se kolektivizační proces bude prostorově šířit od jádra okresních regionů do jejich periférií, se ukázala jako mylná. Potvrdila se pouze v případě okresu Jihlava, kde okresní město bylo zároveň městem krajským. Zajímavě vypadá představa, že by byl proveden výzkum v okolí jiných krajských měst. Rovněž vyvstává pochybnost v otázce, zda správní okresy existující jedenáct let byly plně etablovány jako funkční zemědělské regiony (kapitola IV).

Jedním z nejdůležitějších spojovacích článků tradičního pojetí výzkumu kolektivizace zemědělství s výzkumem změn v zemědělské kulturní krajině vznikajících v důsledku kolektivizace zemědělství bylo sledování vztahu vývoje proměny vlastnické struktury zemědělské půdy a její vliv na proměnu land use a krajinného rázu (hypotéza 3). V rámci potvrzování a vyvracení tohoto předpokladu bylo nutno kombinovat proměnu vlastnické struktury s vývojem kolektivizačních křivek regionů, provedení a dataci HTÚP s finální analýzou využití půdy. Nedostatek pramenů pro odsunuté oblasti silně limitoval výsledky vzešlé v této důležité části výzkumu, avšak doložené přehledy v neodsunutých regionech dokazují, že proměna vlastnické struktury v důsledku samotného procesu kolektivizace neměla vliv na zásadní proměnu land use. Ten krom drobných odchylek zůstal nezměněn a míru využití půdy tak rolníci přenesli z malovýrobních závodů i do kolektivizované velkovýroby. Rozoráním mezí a scelováním ploch zemědělské půdy v HTÚP ve velké láný však velice proměnilo krajinný ráz (kapitola V). Tyto výsledky se shodují jak na okresní úrovni, tak na úrovni obecní (tabulky 43 a 44).

Kolektivizace a důsledky odsunu poznamenaly proměnu kategorií land use, což nejlépe vyniklo při výzkumu mikroregionů a prostorových proměn v různých zemědělských krajinách. Převaha podílu pastvin v horských a podhorských oblastech nad jejich podílem ve vrchovinách a nížinách se na okresní úrovni neprokázala (hypotéza 4a). Avšak podíl trvalých travních porostů – luk a pastvin dohromady byl v odsunem postižených okresech vyšší, než v okresech, kterým se odsun vyhnul. Podle vzorků z několika obcí na místní úrovni neměly TTP na počátku kolektivizace v roce 1949 v odsunutých oblastech vyšší podíl (dle předpokladů hypotézy 4b). Až v důsledku realizace kolektivizace a nedostatku pracovních sil i vlivem místních podmínek se podíl TTP ve vybraných mikrosondách na konci padesátých let zvýšil.

Velkým faktorem, který doprovázel vysídlení obyvatelstva, byl růst plochy lesních ploch v následujících desetiletích. Předpoklad, že okrajové oblasti honů obzvláště blízko státní hranice budou zalesněny, se ukázal jako zcela pravdivý (hypotéza 5). Dokazuje jej jak letecké snímkování, tak torzovité prameny k nakládání s neobhospodařovanou půdou.

Poslední hypotéza (6) k proměnám zemědělské krajiny v důsledku kolektivizace zemědělství vycházela z problémů, které scelování půdy do velkých celků muselo nutně přinést. Narušením tradičního způsobu hospodaření, kdy zemědělci využívali místních podmínek k volbě způsobu hospodaření, muselo po sloučení půdy nutně vést k zamokření

půdy tam, kde vlhké louky byly přeměněny na ornou půdu. Jejich rozorání včetně tůní odvádějících dříve vodu logicky muselo vést k nutnosti realizovat velké meliorační a odvodňovací projekty. Výzkum písemných i kartografických pramenů však ukázal, že proměna krajinného rázu v rámci kolektivizace nebyla samotnou příčinou pro realizaci odvodňovacích opatření. Jednalo se o procesy, které ve druhé polovině padesátých let probíhaly souběžně vedle sebe. Kolektivizace zemědělských závodů do velkovýrobních celků realizaci odvodňování urychlila a usnadnila, ale jejich příčinou nebyla. Ve sledovaných obcích mikroregionů se oproti počátku padesátých let naopak podařilo snížit plochu zamokřené půdy. Expanze mokřisek tak proběhla nejspíše v pozdějších dekadách, kdy již nebylo rentabilní původní oblasti vlhkých luk obhospodařovat, jelikož na této půdě nebylo možné nasazení mechanizace. Zároveň v padesátých letech byla zahájena výstavba prvních regulací větších vodních toků, jejichž realizace byla v důsledku války odložena (kapitola V a VI).

Pohled na dějiny československého zemědělství, které v padesátých letech prodělalo velké strukturální změny, se tak v interpretaci některých jevů ustálil na celé čtyřicetileté období, včetně jeho prvního desetiletí, kdy sama kolektivizace probíhala. Výsledné závěry pramenného výzkumu ukazují, že většina z nich pro kolektivizační období padesátých let neplatila. Východiskem by mohlo být přehodnotit způsob výzkumu zemědělské tematiky a zkoumat zvláště přechodné období kolektivizace a zvláště období socialistického zemědělství šedesátých až osmdesátých let 20. století. Zároveň kartografické zobrazení zkoumaných procesů přináší novou rovinu pohledu a vytváří prostor, jak s tématem dále pracovat a rozvíjet jej. Využití kartografických metod v regionálně zaměřeném výzkumu tak má nesporně velký potenciál.

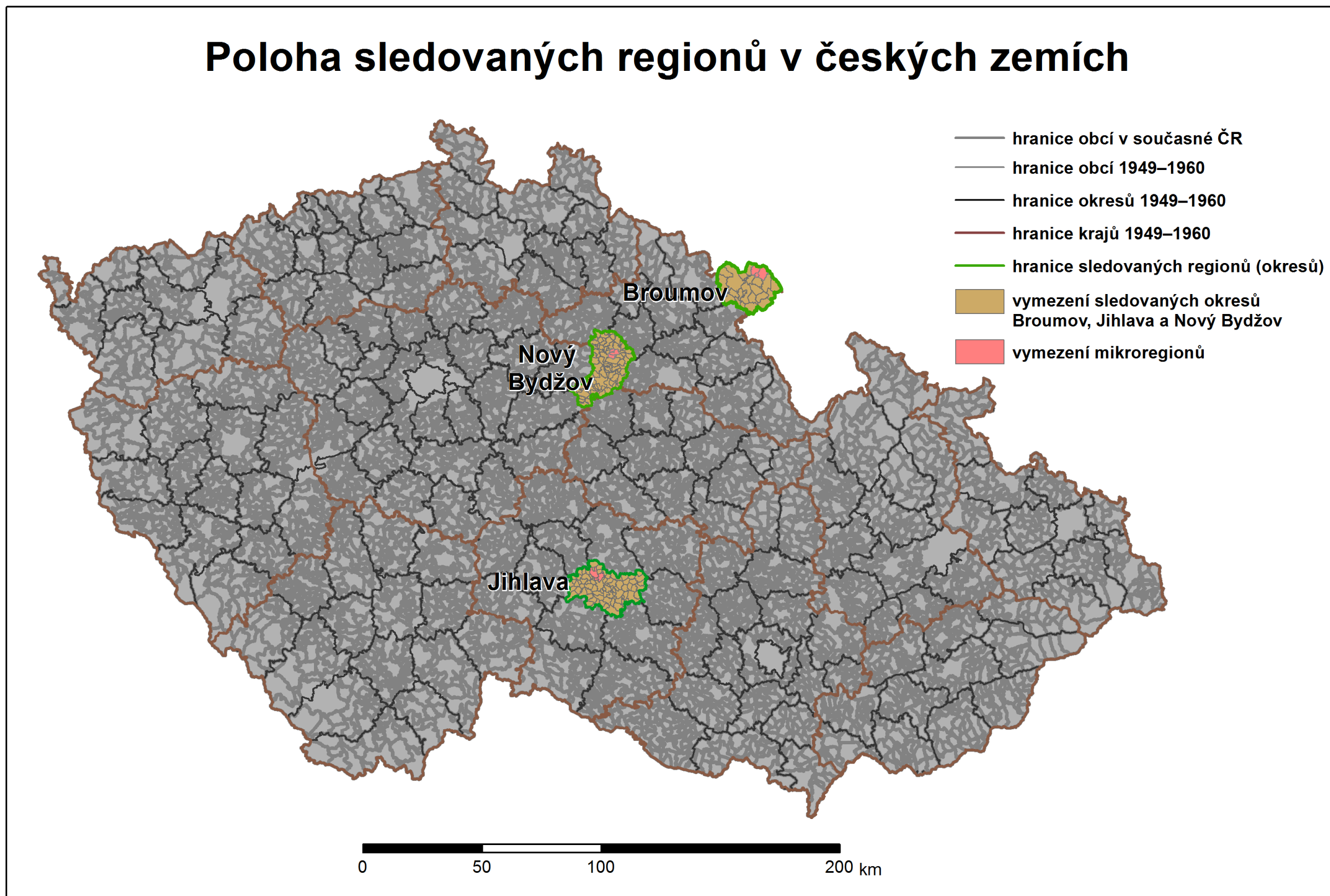
VIII. Mapové výstupy

Seznam mapových výstupů

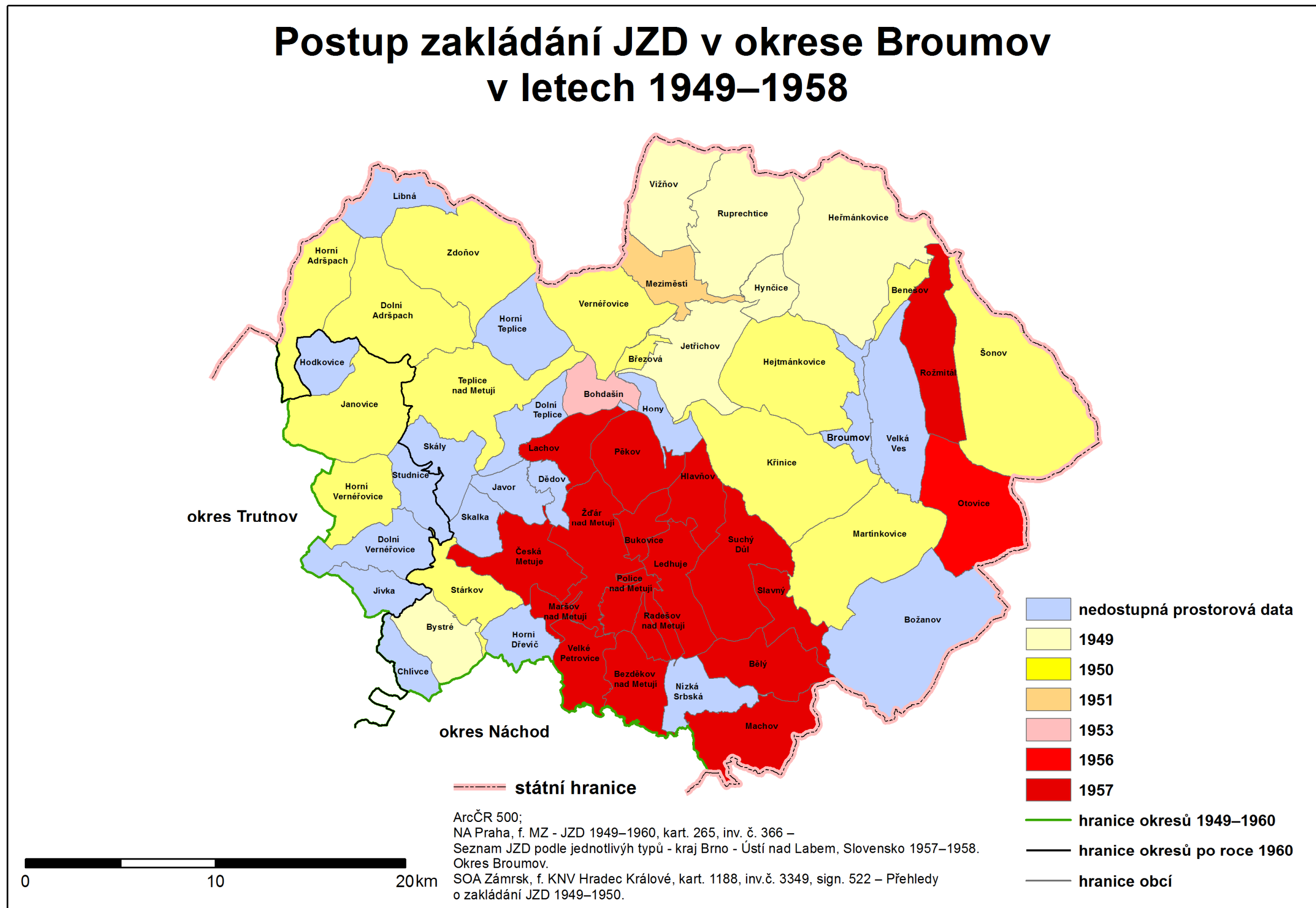
Mapa 1: Poloha sledovaných regionů v českých zemích	s. 232
Mapa 2: Postup zakládání JZD v okrese Broumov 1949–1958	s. 233
Mapa 3: Využití půdy v okrese Broumov v roce 1949	s. 234
Mapa 4: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov v roce 1953	s. 235
Mapa 5: Postup zakládání JZD v okrese Jihlava 1949–1958	s. 236
Mapa 6: Využití půdy v okrese Jihlava v roce 1949	s. 237
Mapa 7: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956	s. 238
Mapa 8: Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov 1949–1958	s. 239
Mapa 9: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1949	s. 240
Mapa 10: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956	s. 241
Mapa 11: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957	s. 242
Mapa 12: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959	s. 243
Mapa 13: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956	s. 244
Mapa 14: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957	s. 245
Mapa 15: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959	s. 246
Mapa 16: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (ortofoto)	s. 247
Mapa 16a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (ortofoto)	s. 248
Mapa 16b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (ortofoto)	s. 249
Mapa 17: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (vektor)	s. 250
Mapa 17a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (vektor)	s. 251
Mapa 17b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (vektor)	s. 252
Mapa 18a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (rastr)	s. 253
Mapa 18b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)	s. 254
Mapa 18c: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektor)	s. 255
Mapa 19: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959 (ortofoto)	s. 256
Mapa 19a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 (ortofoto)	s. 257
Mapa 19b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959 (ortofoto)	s. 258
Mapa 20: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959 (vektor)	s. 259
Mapa 20a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 (vektor)	s. 260
Mapa 20b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959 (vektor)	s. 261
Mapa 21: Ohraničení krajiny a hospodářského prostoru (Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory) v roce 1959	s. 262
Mapa 22a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)	s. 263
Mapa 22b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)	s. 264
Mapa 22c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)	s. 265
Mapa 23: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady – nárůst zástavby a lesa	s. 266
Mapa 24a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (rastr)	s. 267
Mapa 24b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)	s. 268
Mapa 24c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektor)	s. 269
Mapa 25a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)	s. 270

Mapa 25b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)	s. 271
Mapa 25c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)	s. 272
Mapa 26: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (ortofoto)	s. 273
Mapa 26a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (ortofoto)	s. 274
Mapa 26b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (ortofoto)	s. 275
Mapa 26c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (ortofoto)	s. 276
Mapa 27: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)	s. 277
Mapa 27a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)	s. 278
Mapa 27b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)	s. 279
Mapa 27c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)	s. 280
Mapa28a: Novobydžovsko 1951 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 281
Mapa28b: Novobydžovsko 1958 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 282
Mapa28c: Novobydžovsko 1961 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 283
Mapa29a: Novobydžovsko 1951 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 284
Mapa29b: Novobydžovsko 1958 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 285
Mapa29c: Novobydžovsko 1961 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou	s. 286
Mapa 30a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (rastr)	s. 287
Mapa 30b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)	s. 288
Mapa 30c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektor)	s. 289

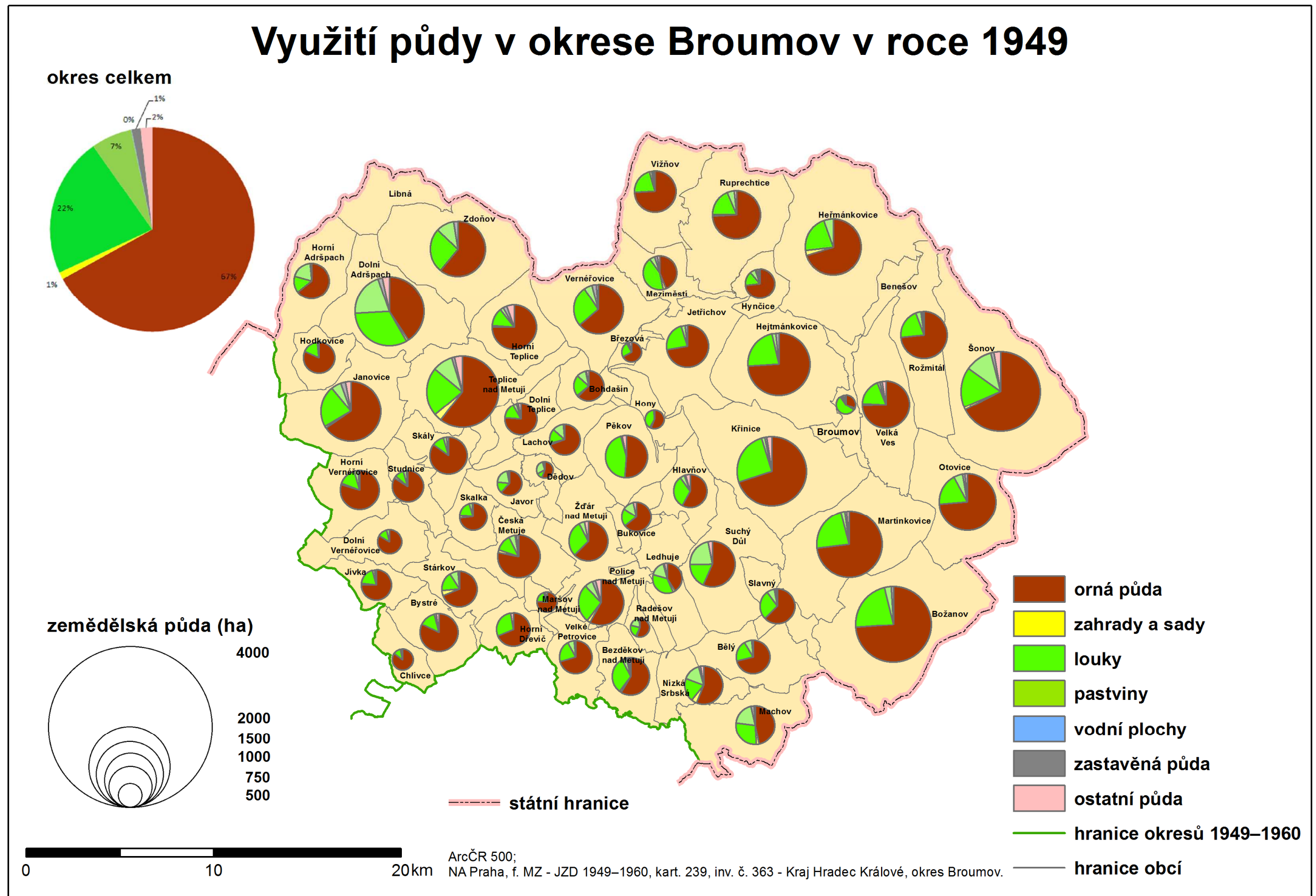
Mapa 1: Poloha sledovaných regionů v českých zemích

Postup zakládání JZD v okrese Broumov v letech 1949–1958

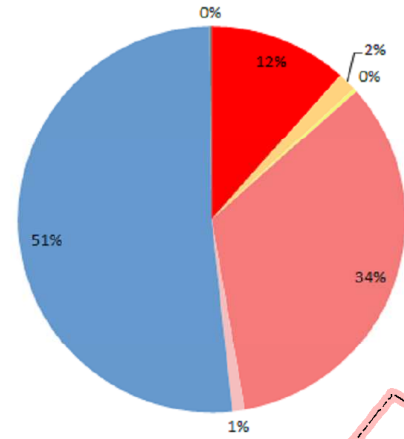
Mapa 3: Využití půdy v okrese Broumov v roce 1949

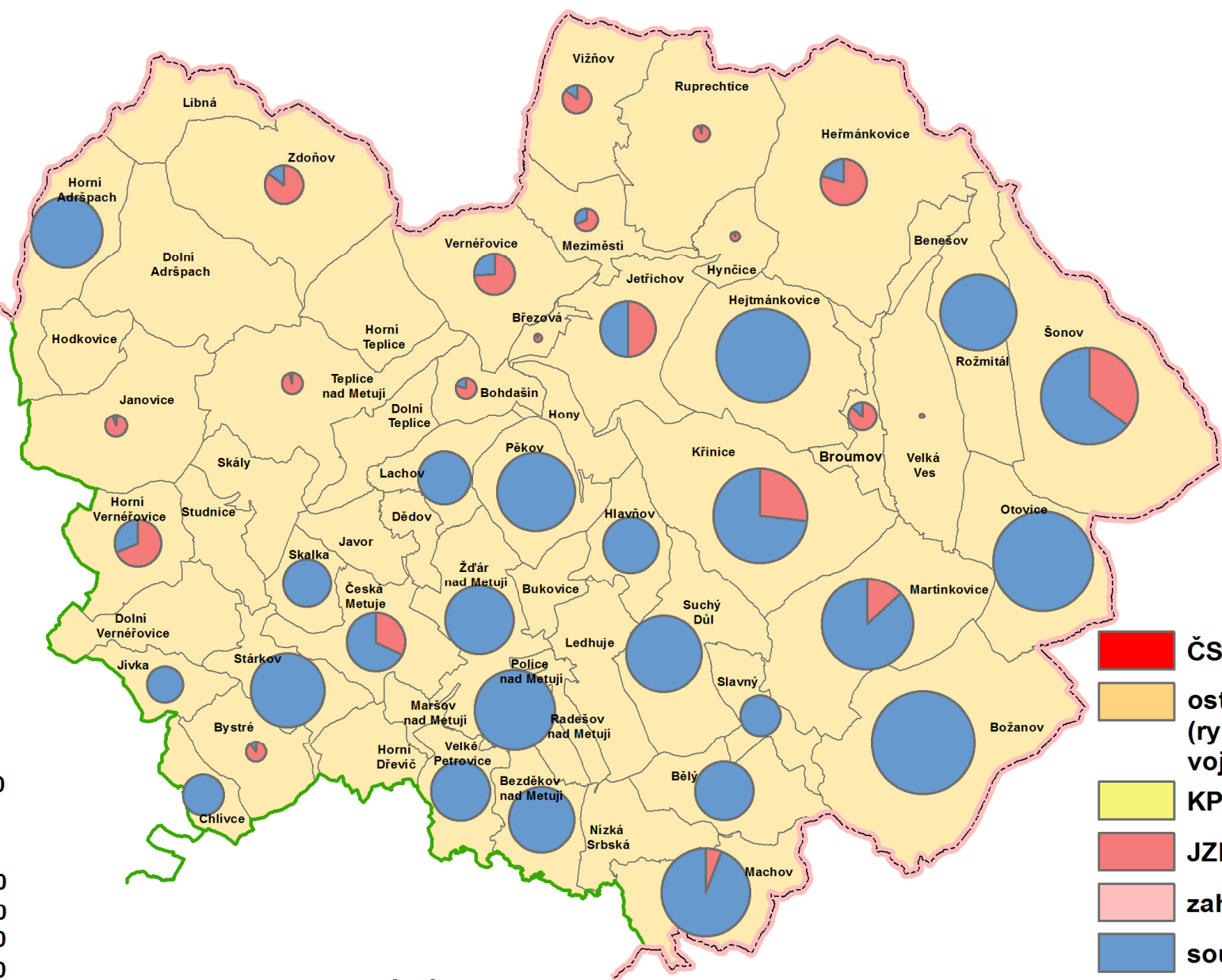
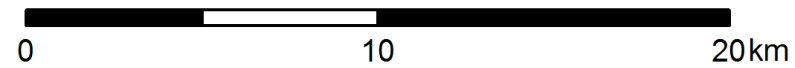
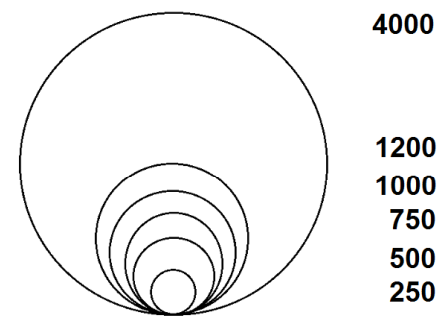
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Rozdělení zemědělské půdy mezi sektory na Broumovsku v roce 1953

okres celkem

zemědělská půda (ha)

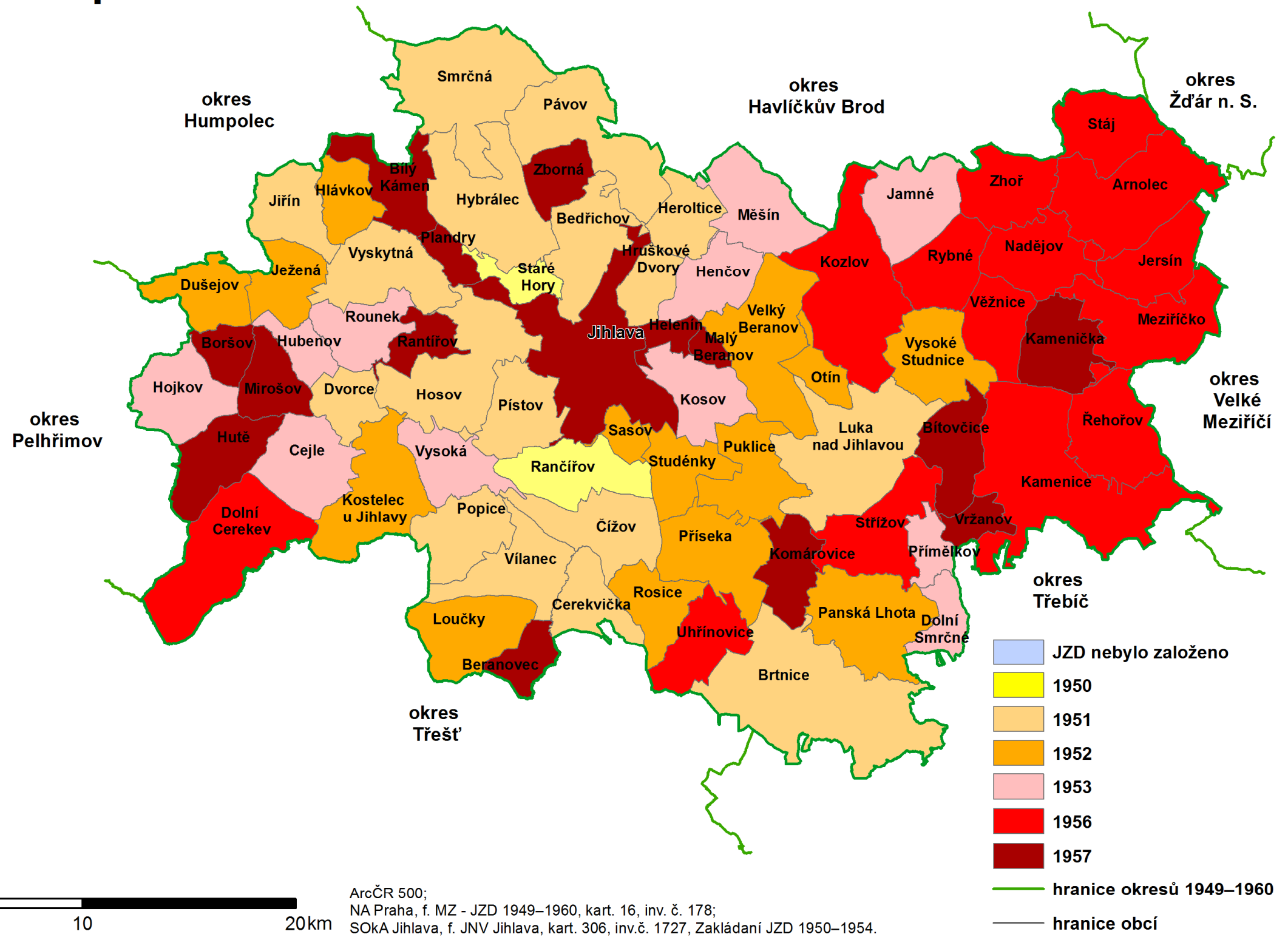

- ČSSS
- ostatní statky soc. sektoru (rybářství, školní, výzkumné, vojenské)
- KPZ (MNV, STS...)
- JZD
- zahumenky JZD
- soukromý sektor
- ostatní půda
- hranice okresů
- hranice obcí

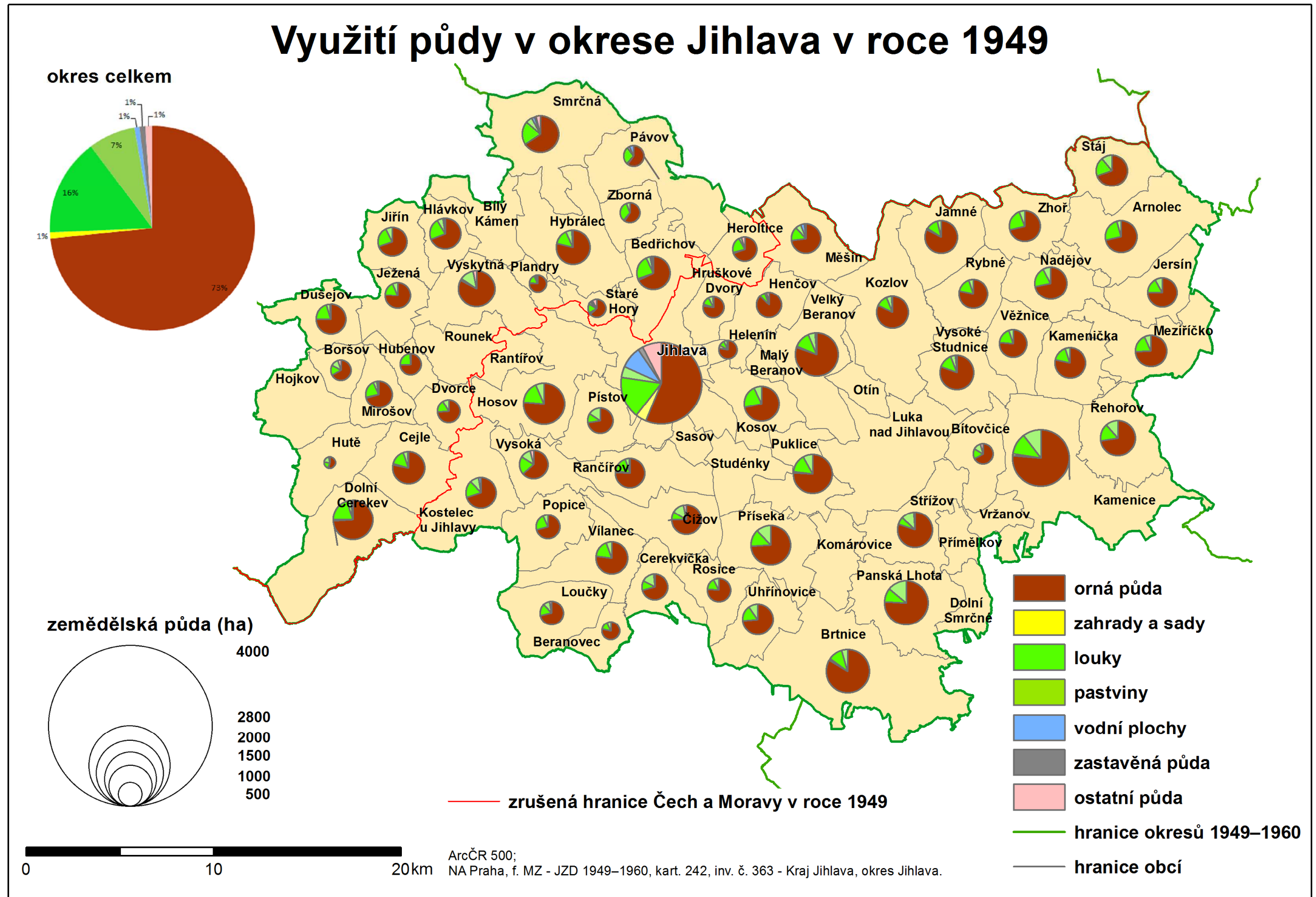
----- státní hranice

ArcČR 500;
SOKA Náchod, f. ONV Broumov, Zemědělství 1949–1954, kart. prum2, 570.3,
Okresní sumář zemědělské výroby 1951–1954;
SOA Zámorsk, f. KNV Hradec Králové, kart. 1230, inv.č. 3448, sign. 108,
Rozpisy plánu rozvoje zemědělské výroby - krajské sumáře 1953.

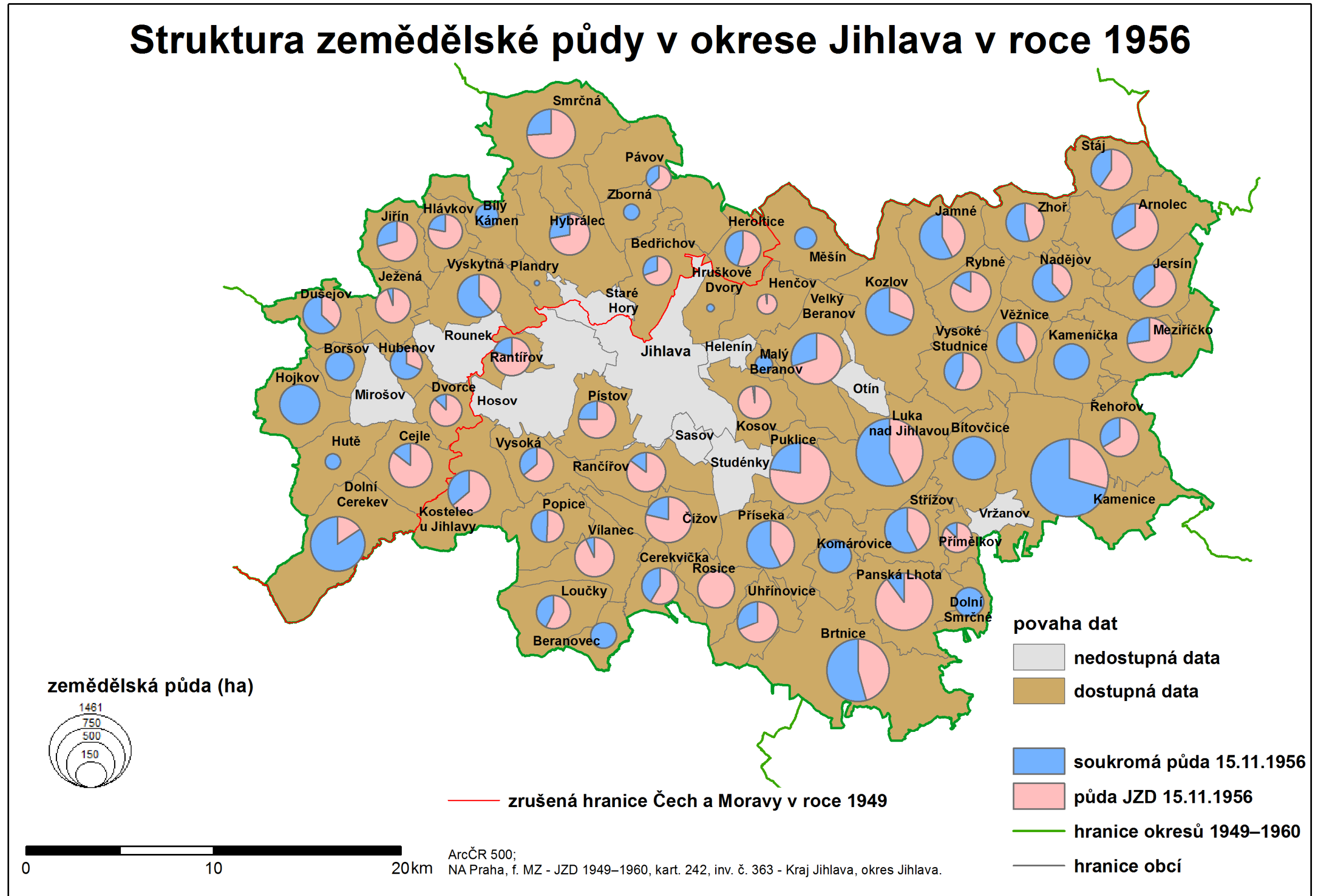
Postup zakládání JZD v okrese Jihlava v letech 1949–1958

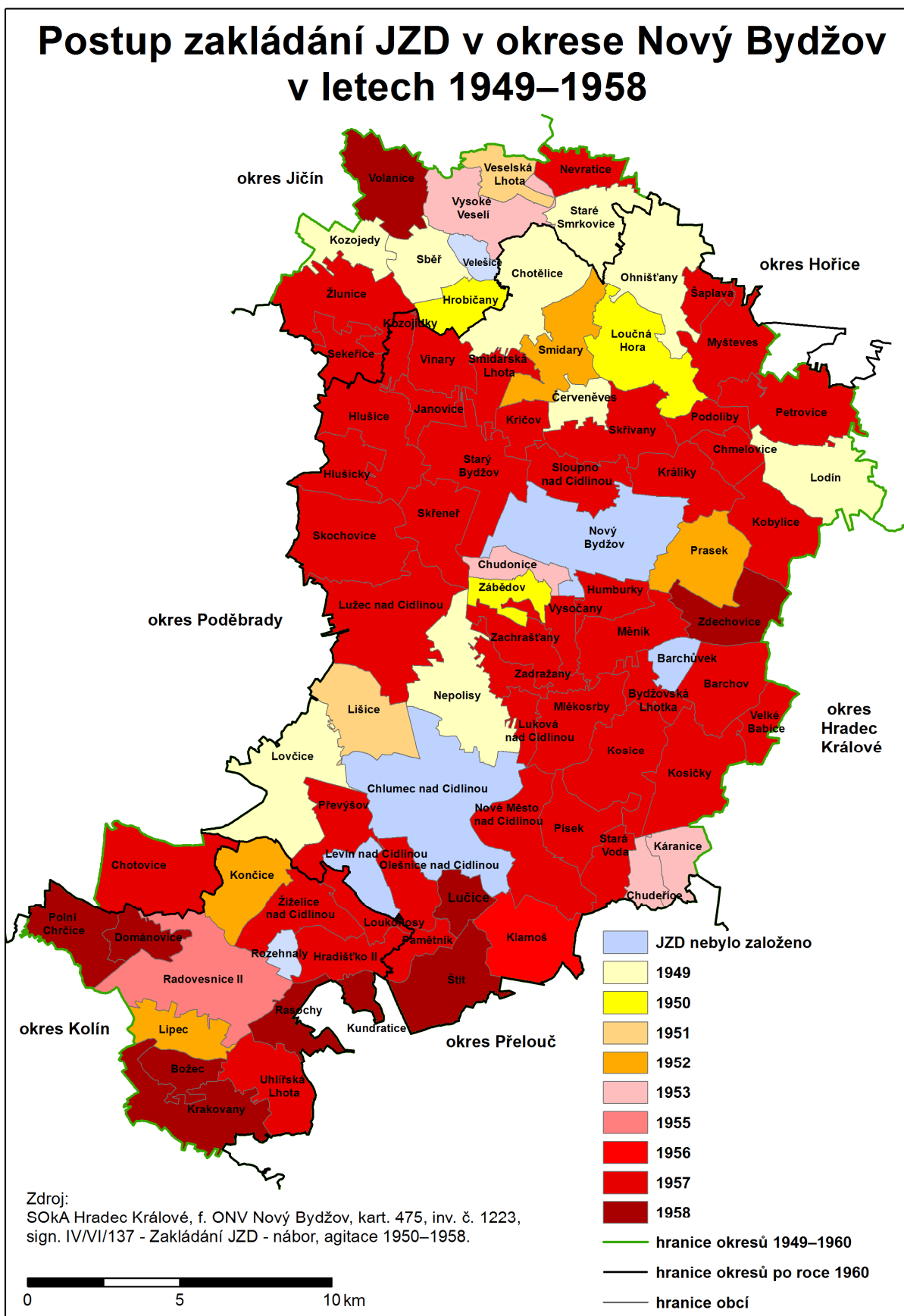
Mapa 6: Využití půdy v okrese Jihlava v roce 1949

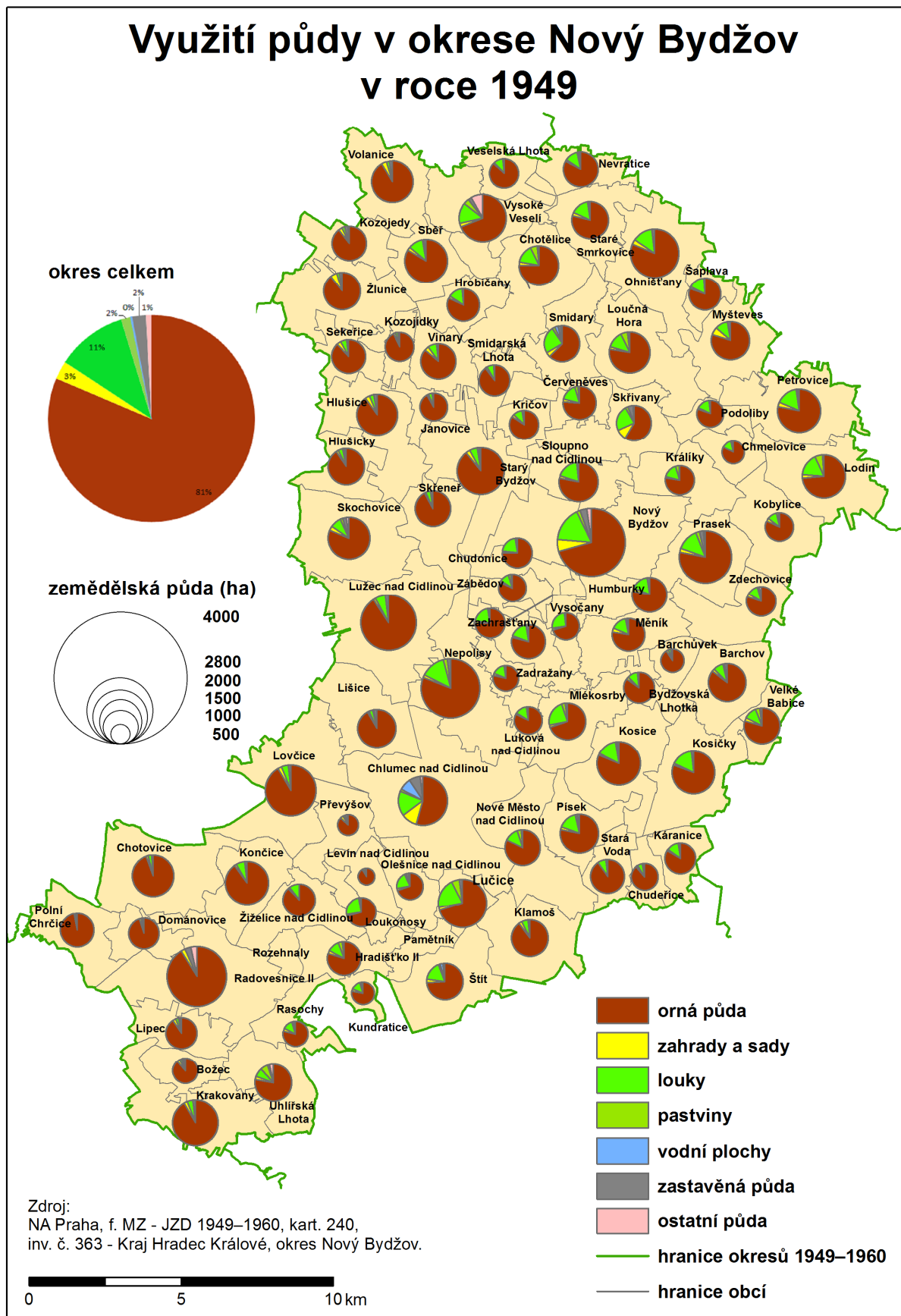
Struktura zemědělské půdy v okrese Jihlava v roce 1956

Mapa 8: Postup zakládání JZD v okrese Nový Bydžov 1949–1958

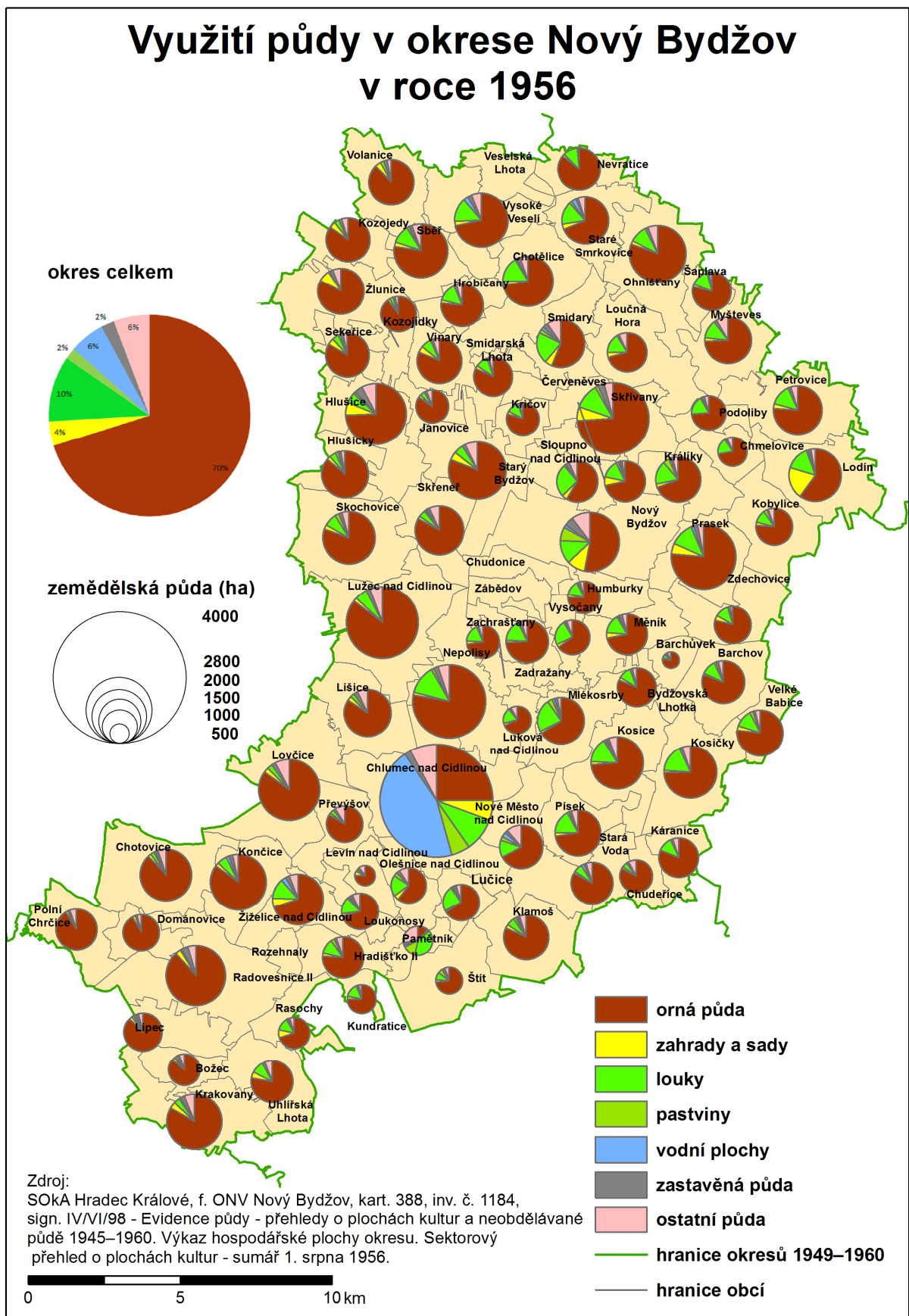

Mapa 9: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1949

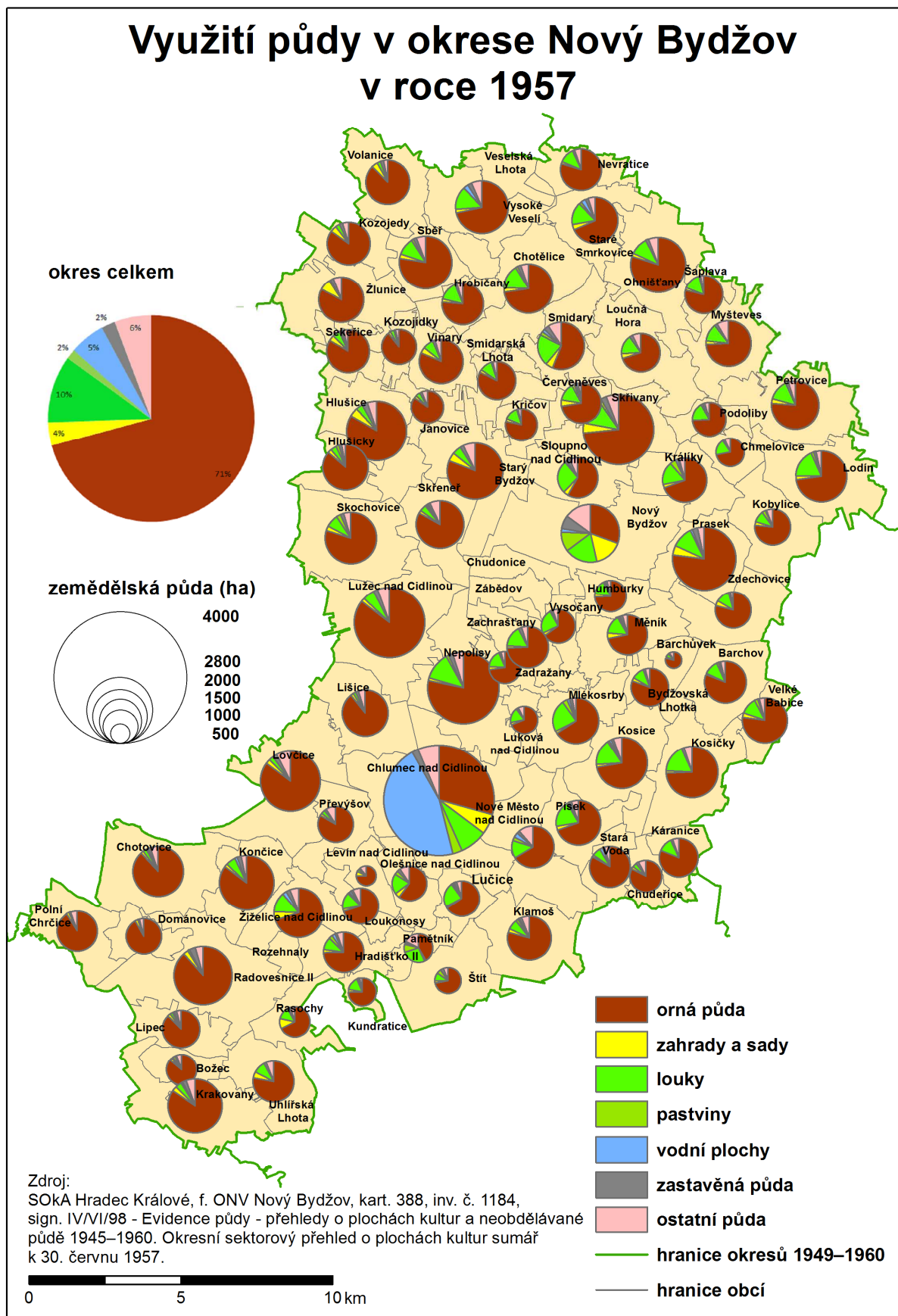

© V programu ArcGIS 10.2 Jaromír Karpíšek

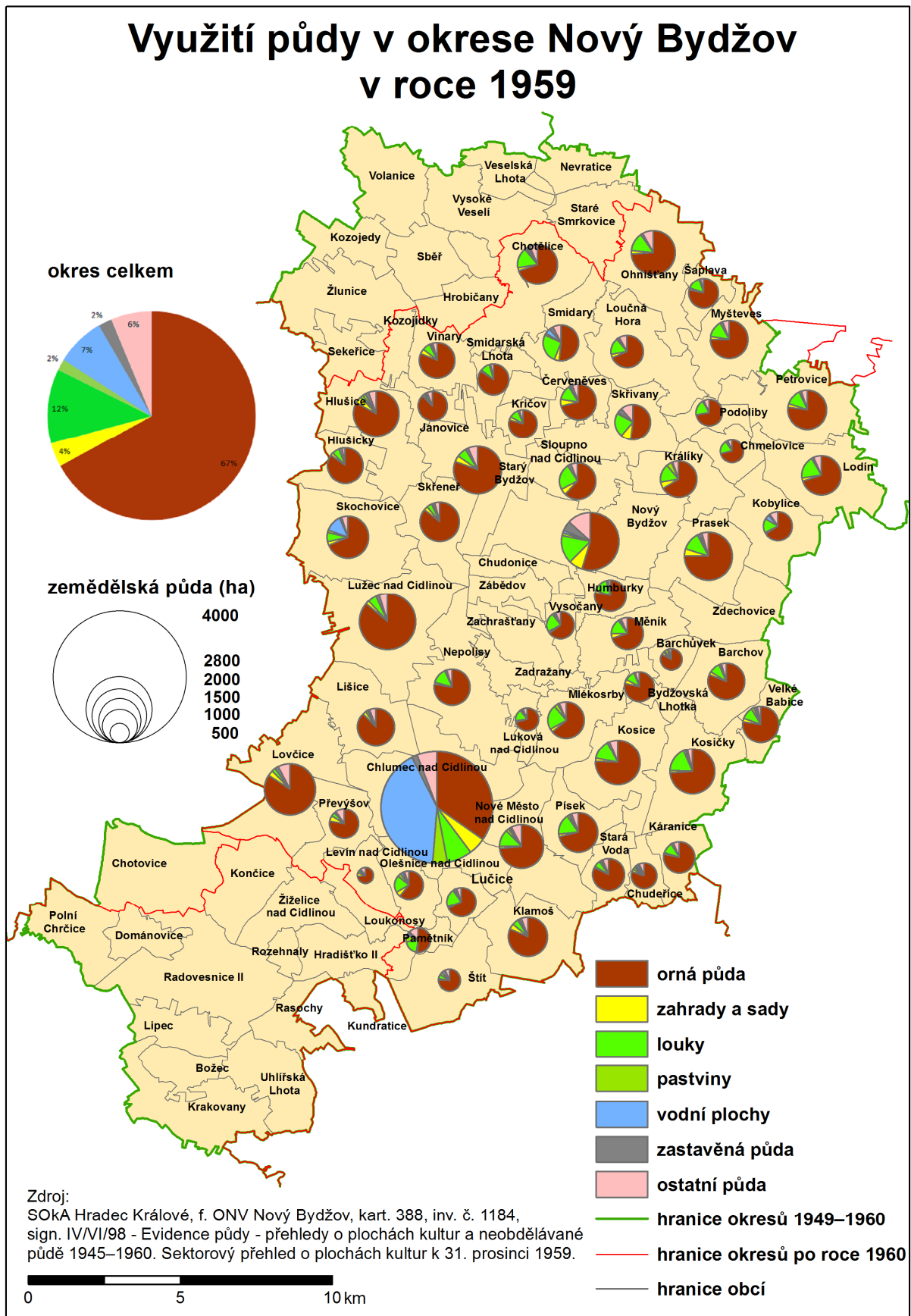
Mapa 10: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956

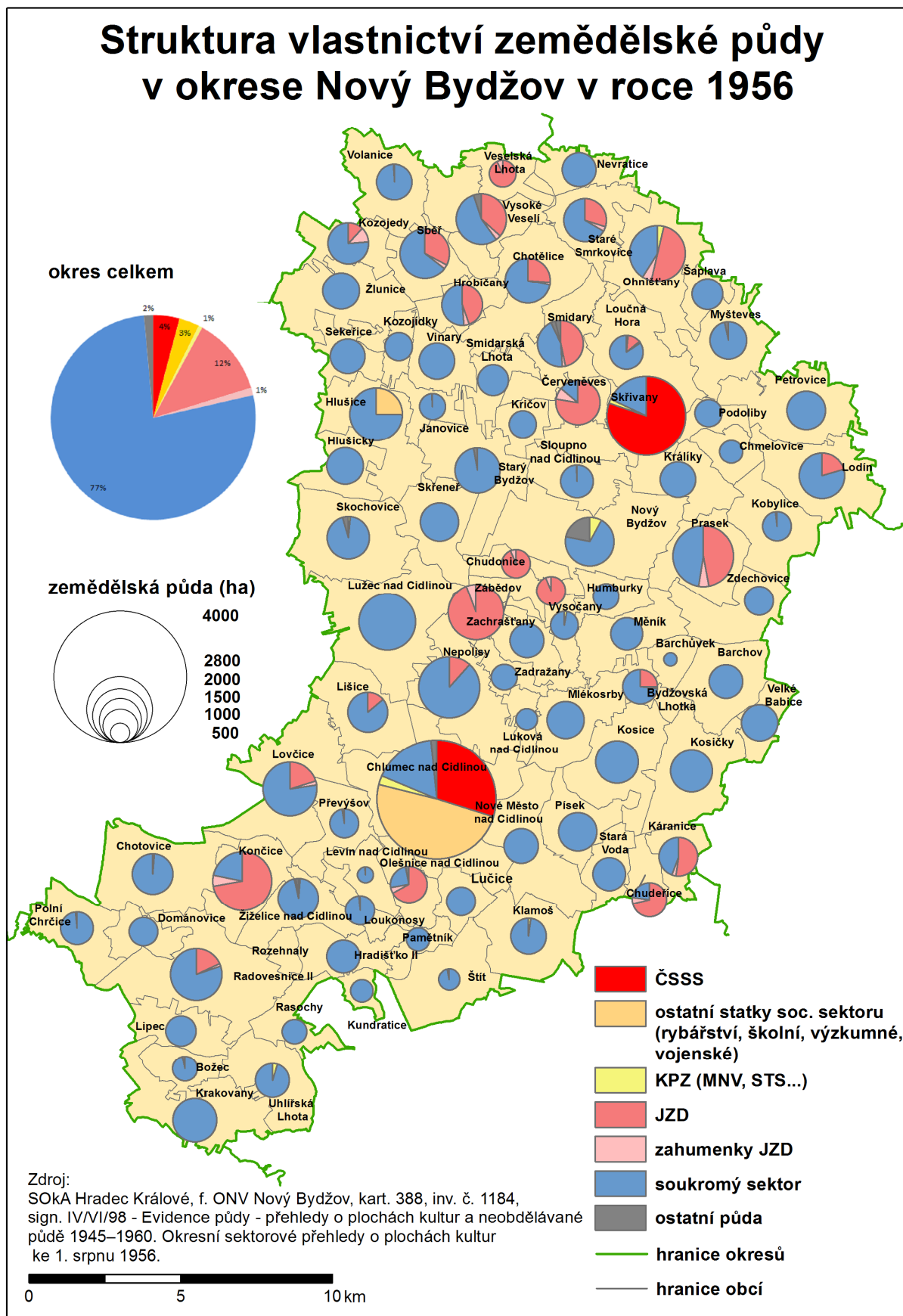
Mapa 11: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957

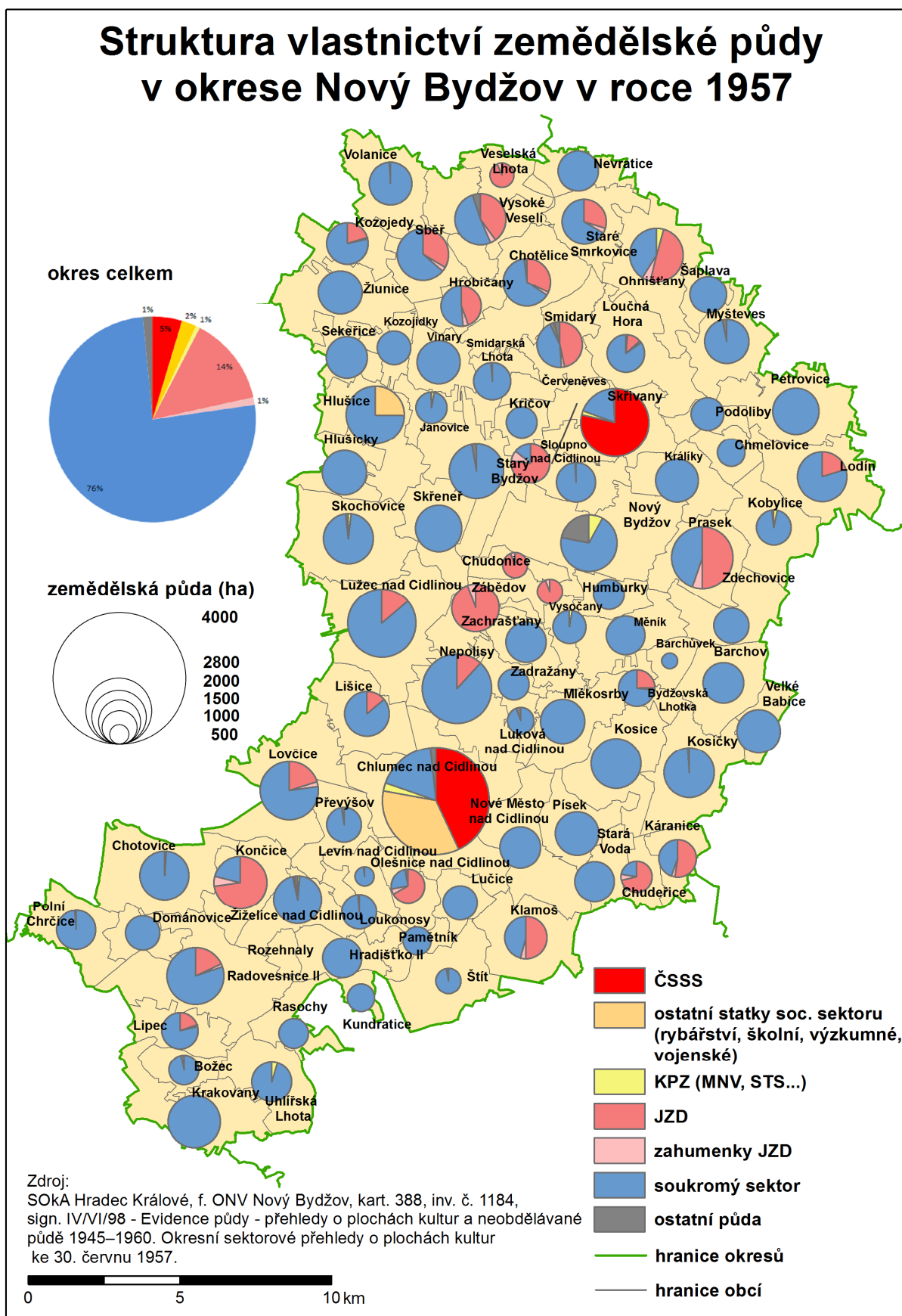
Mapa 12: Využití půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959

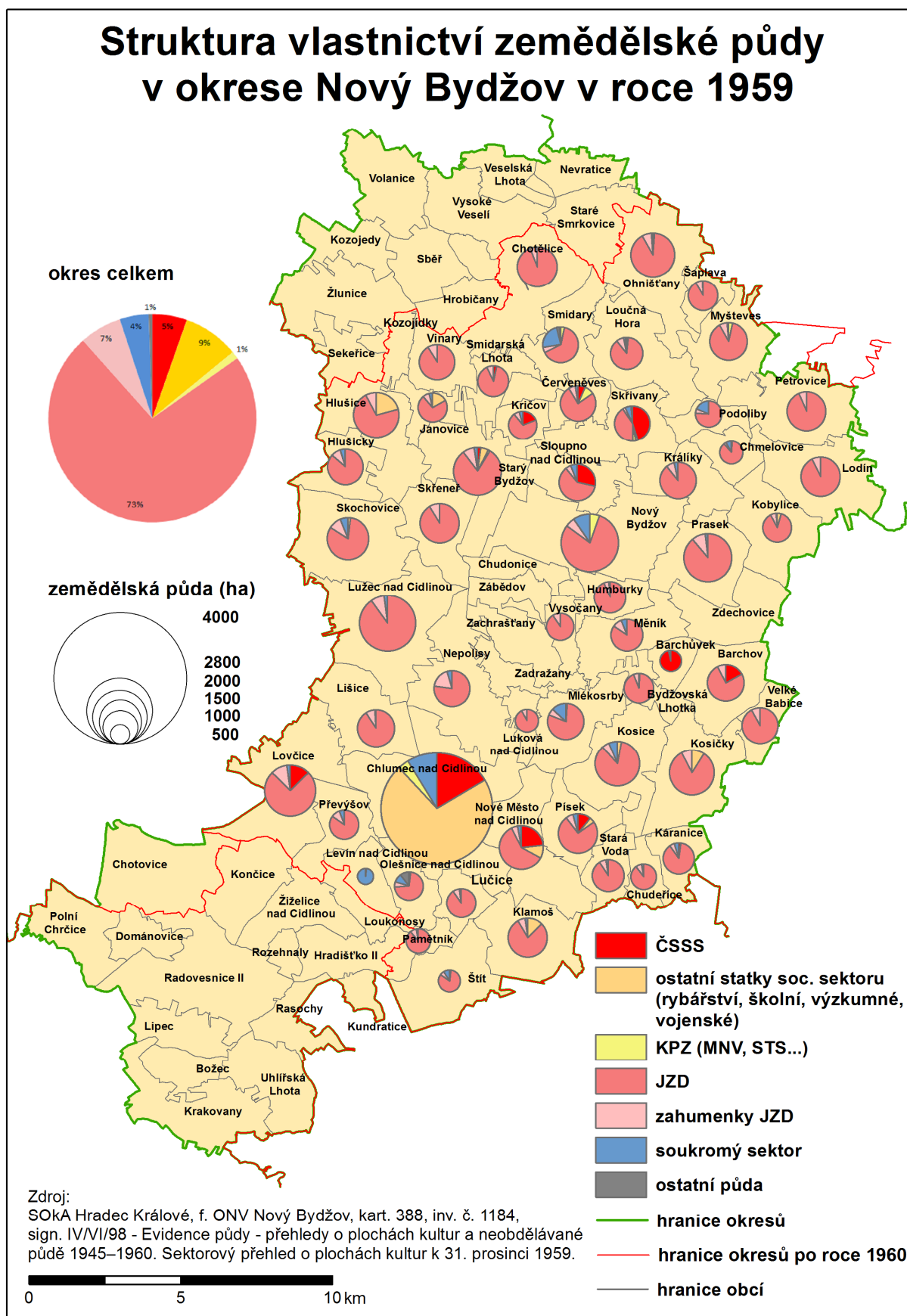
Mapa 13: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1956

Mapa 14: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1957

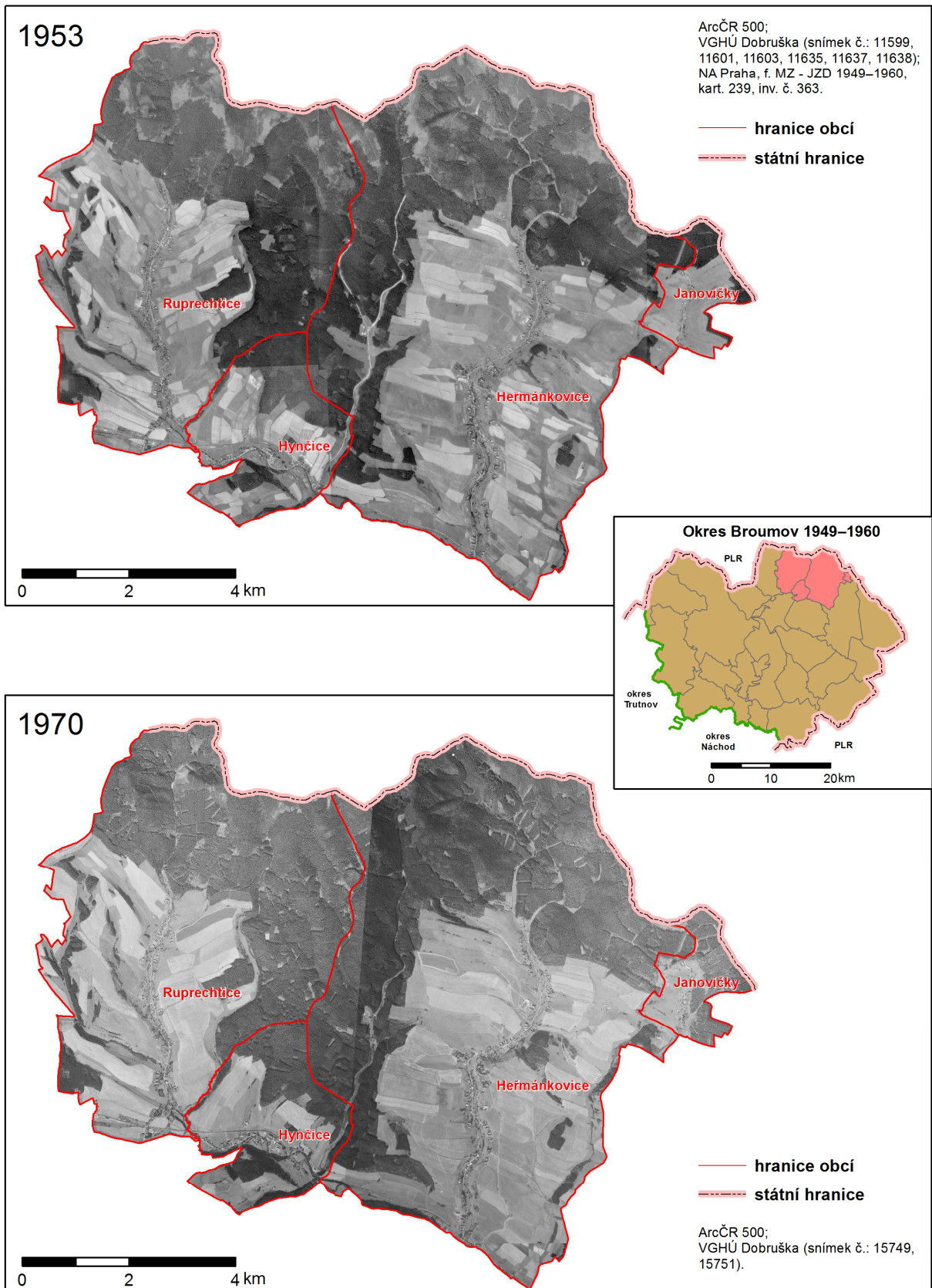

Mapa 15: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v roce 1959

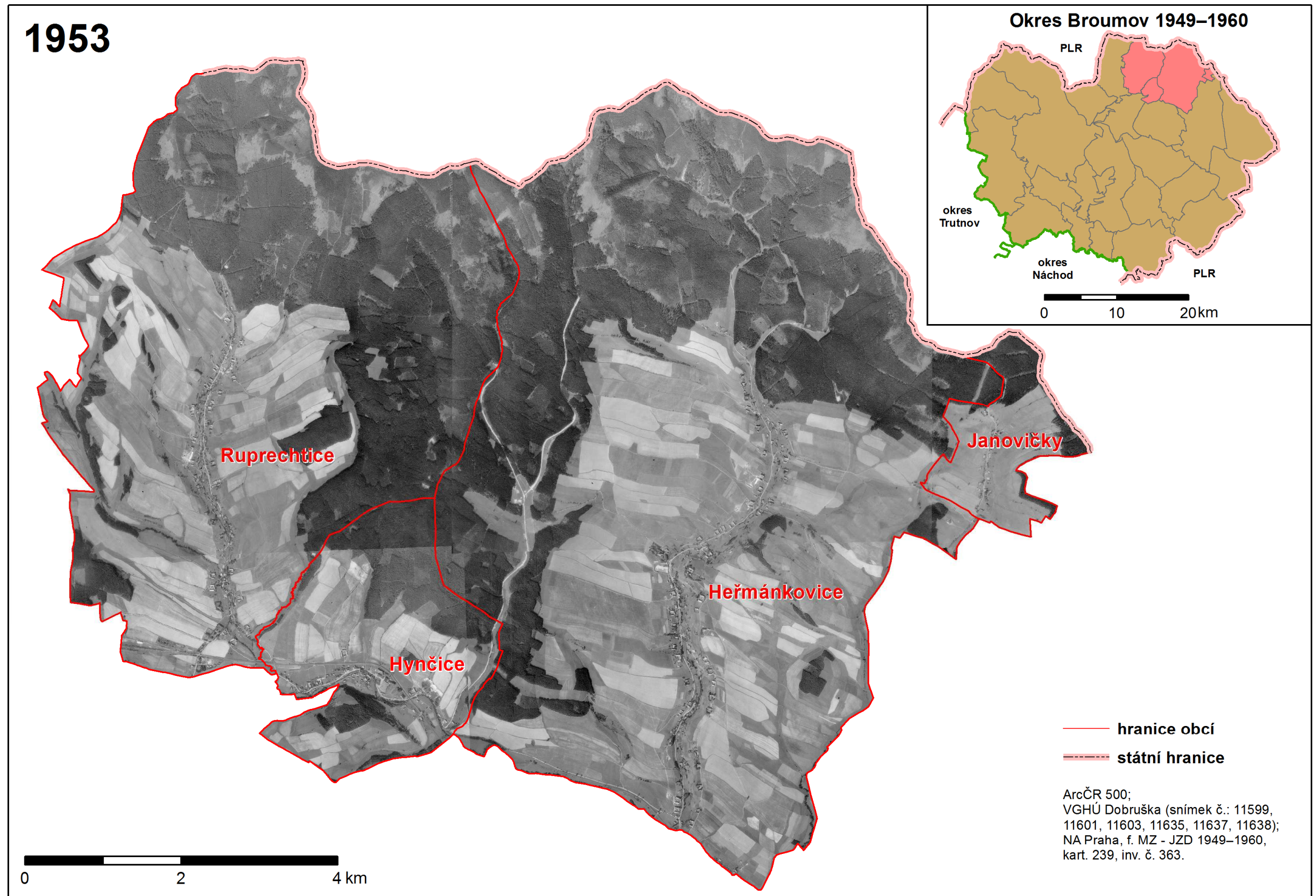
Mapa 16: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (ortofoto)

Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku

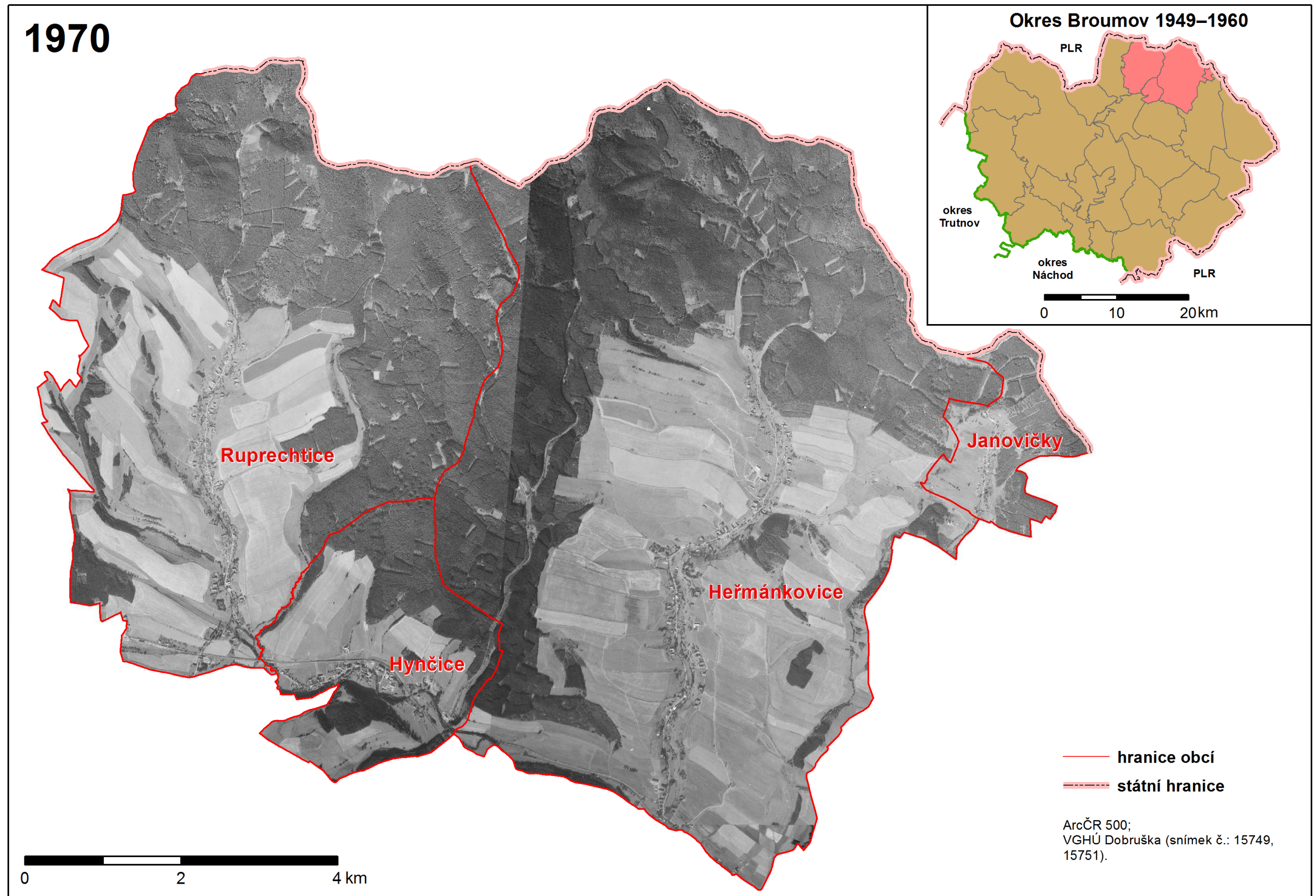
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 16a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

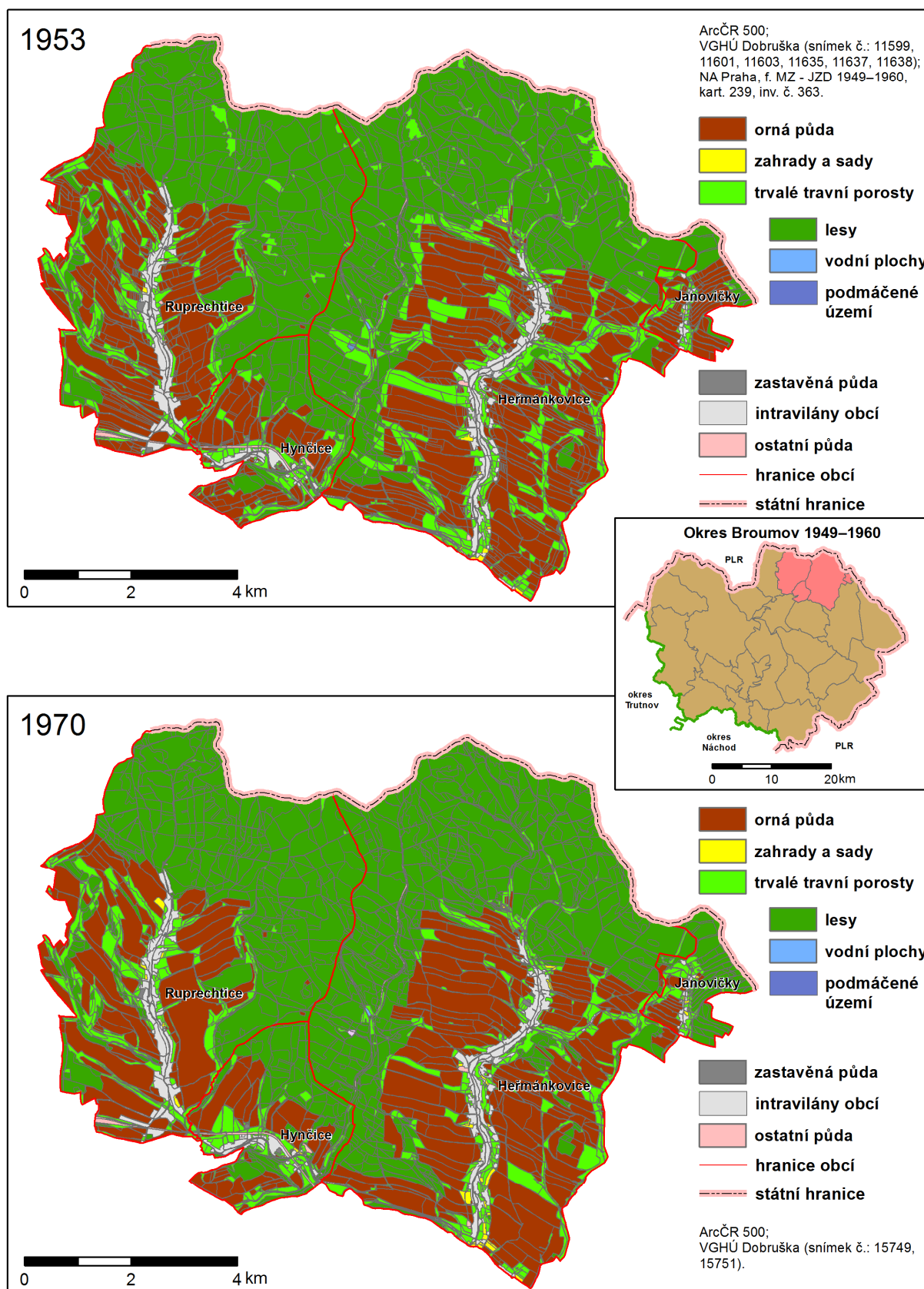
Mapa 16b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

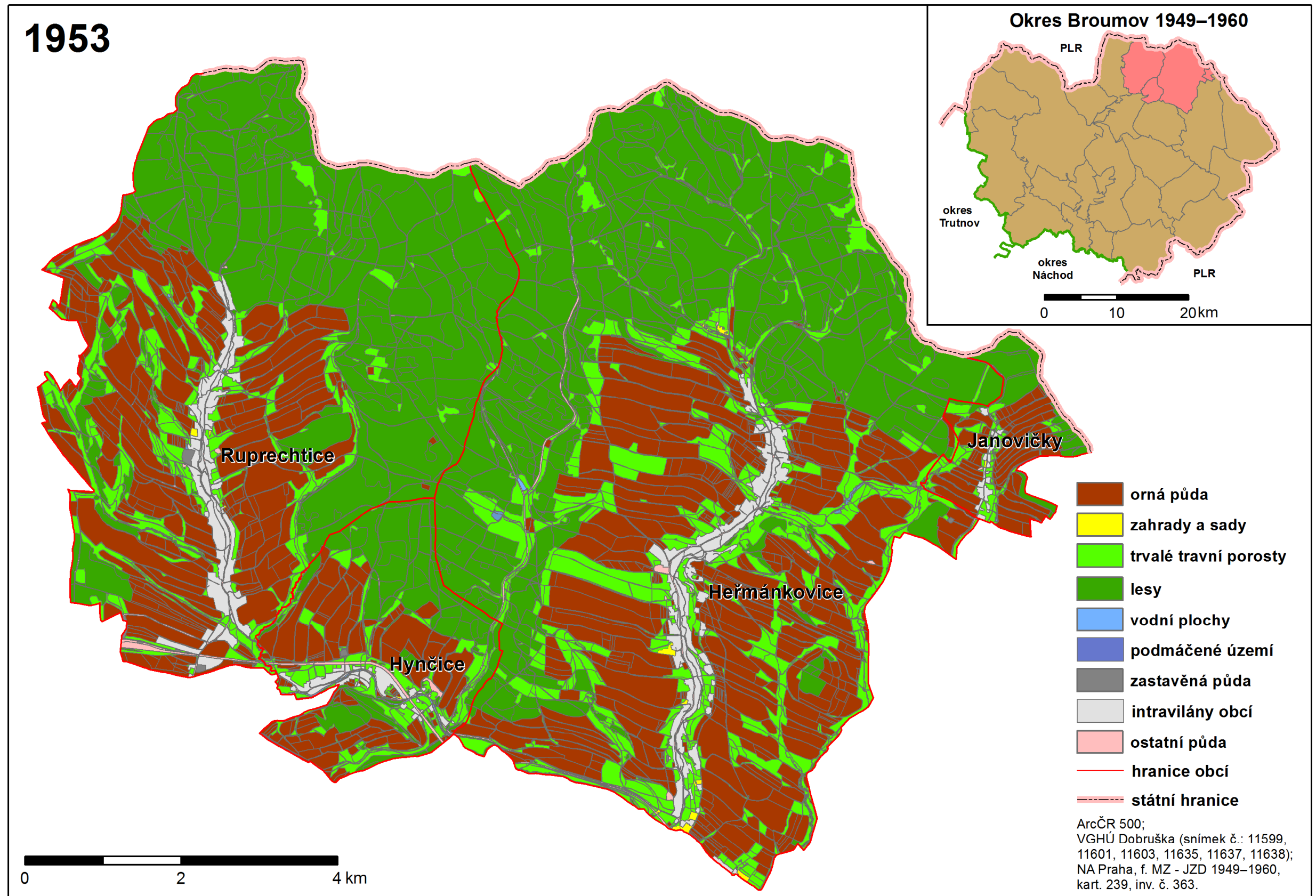
Mapa 17: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970 (vektor)

Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku

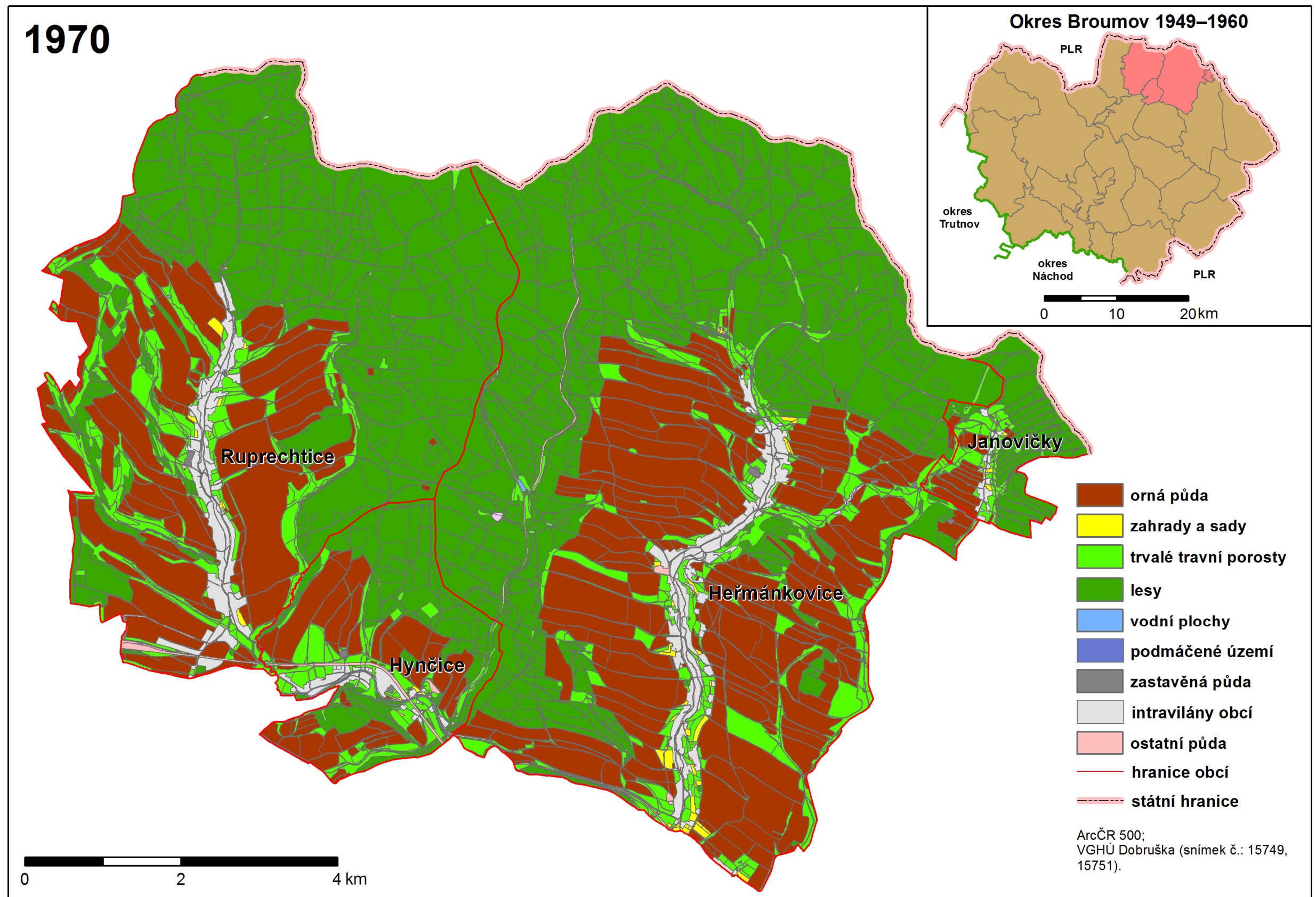
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

Mapa 17a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 (vektor)

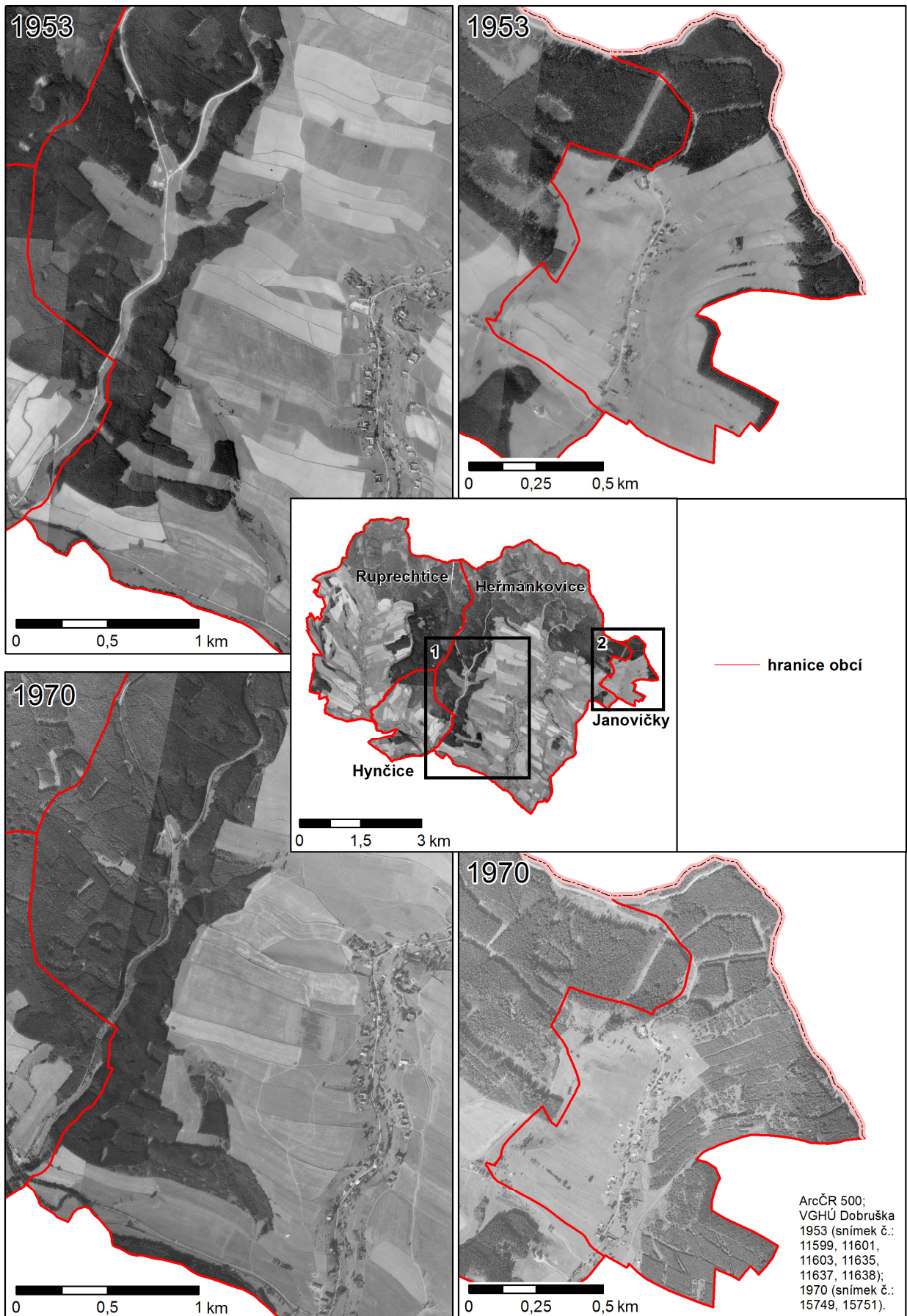
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 17b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1970 (vektor)

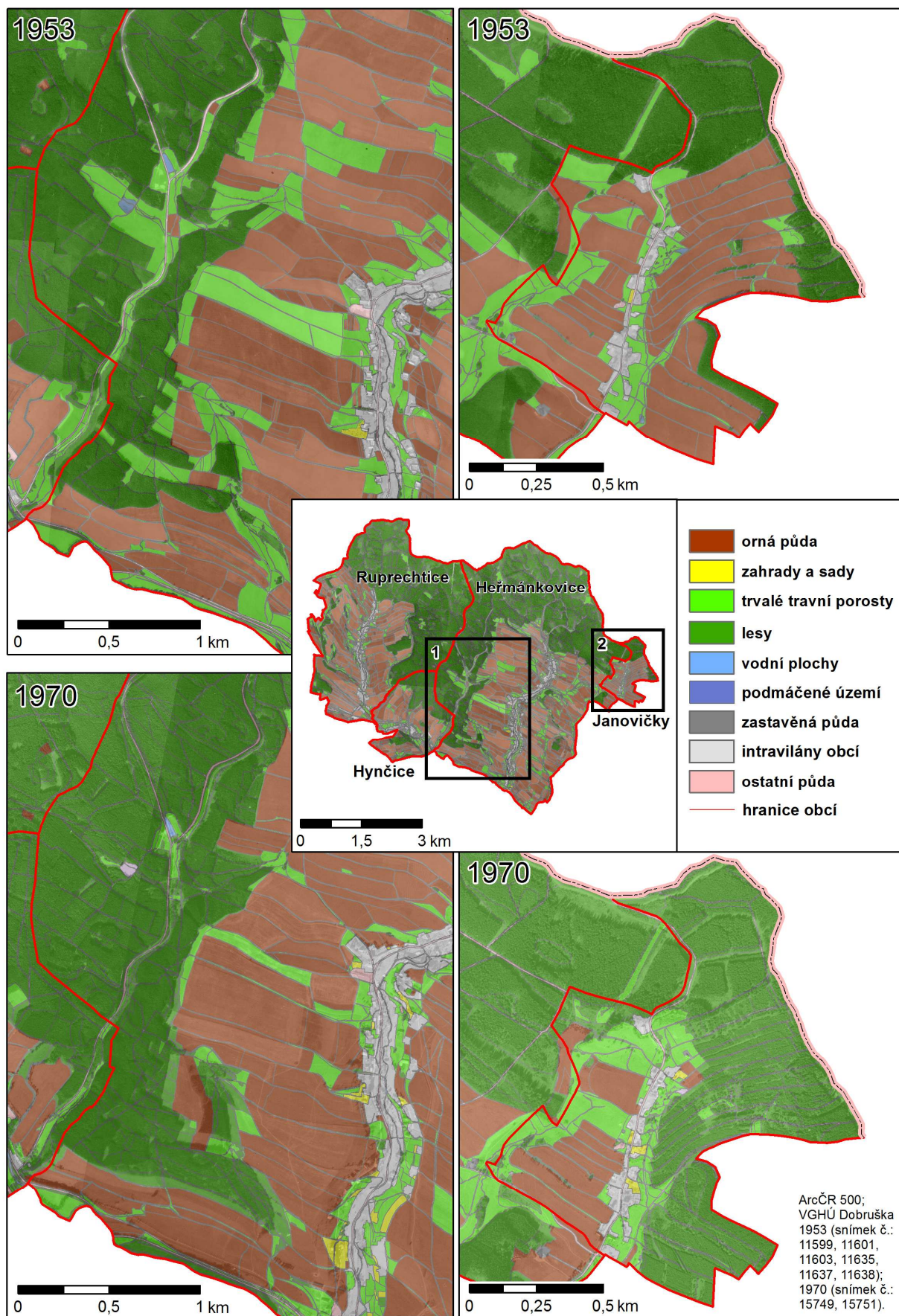

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

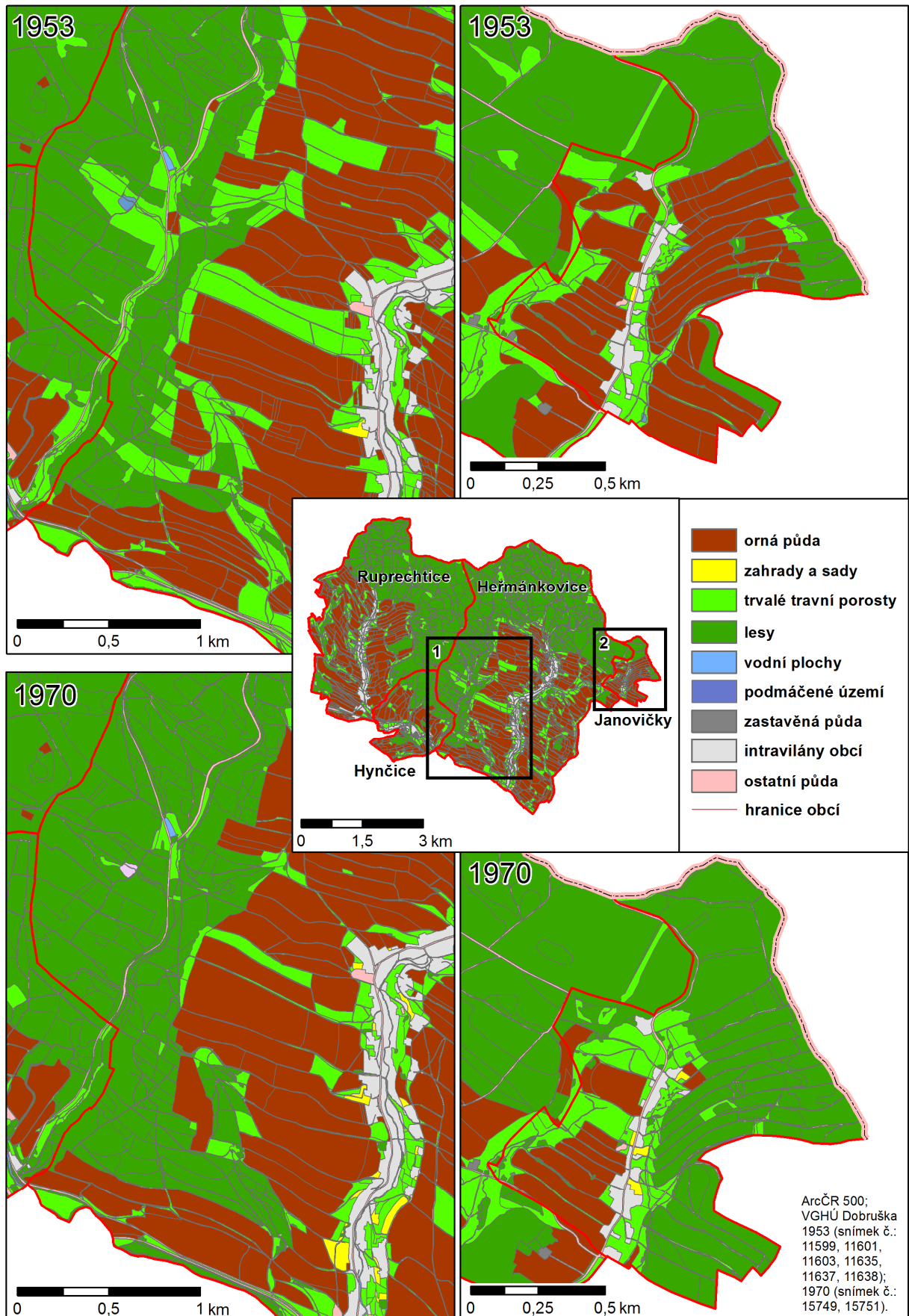
Mapa 18a: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (rastr)

Mapa 18b: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)

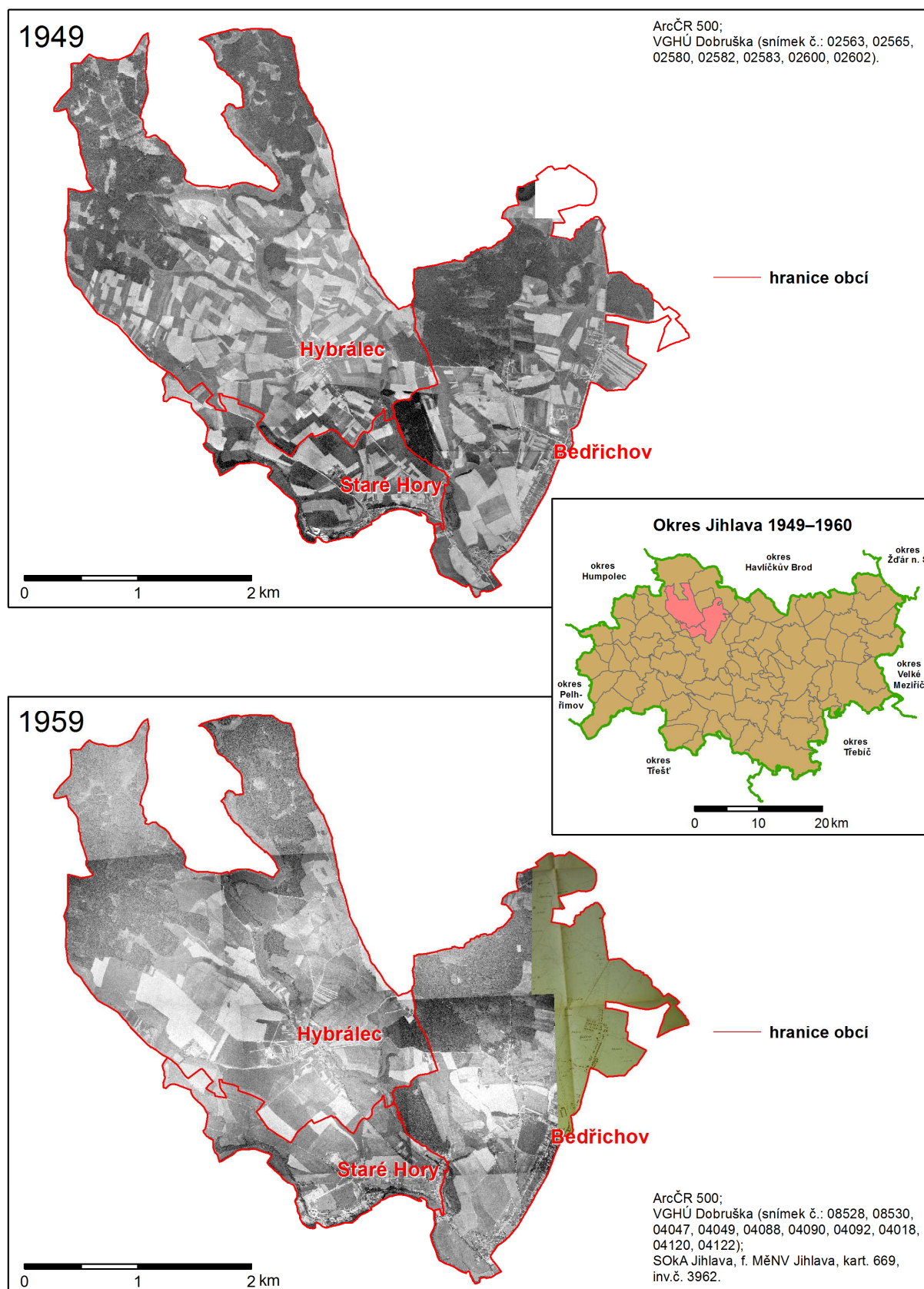

Mapa 18c: Zemědělská kulturní krajina na Broumovsku 1953 a 1970. Mikroregion modelové příklady (vektor)

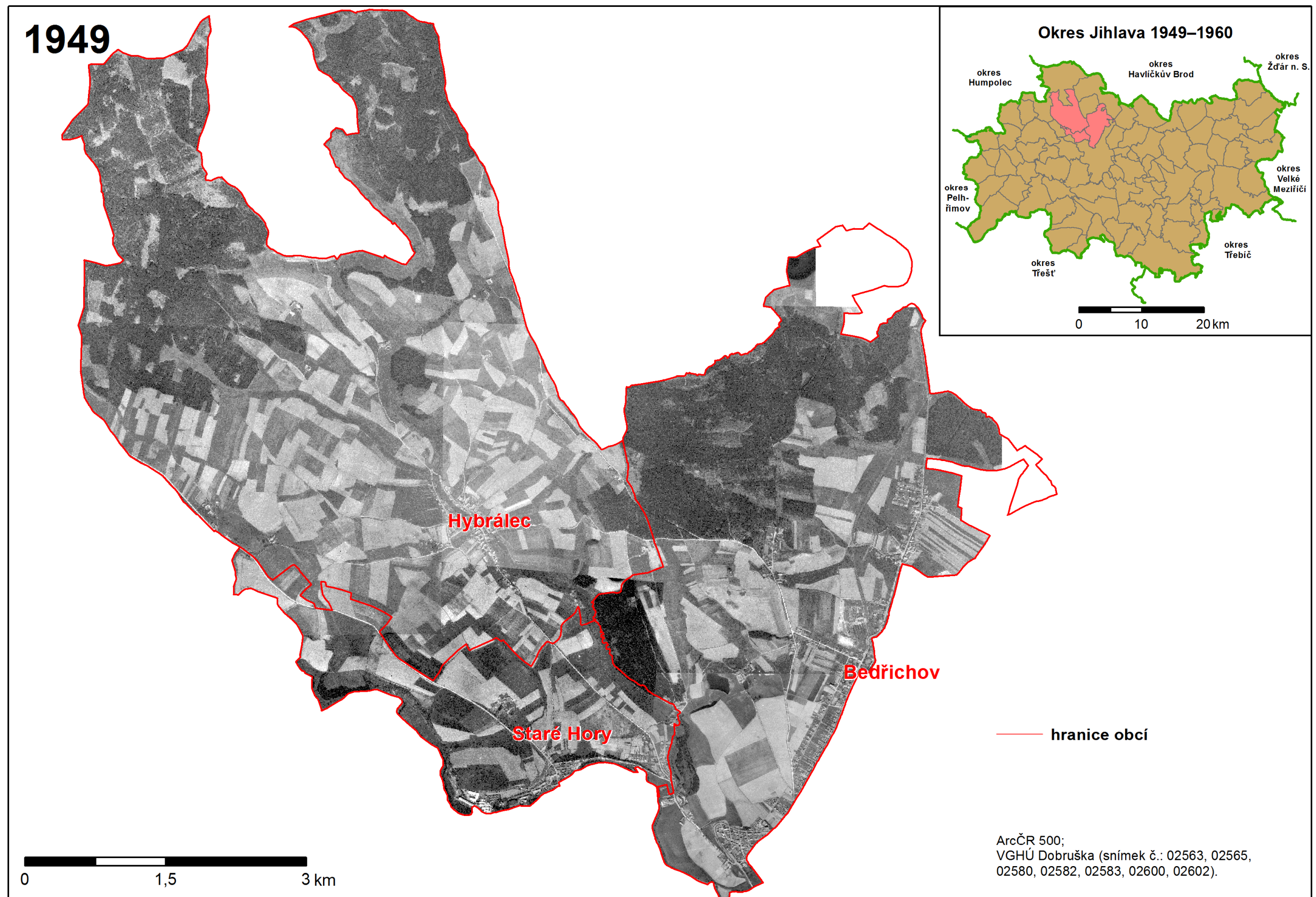
Mapa 19: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959 (ortofoto)

Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku

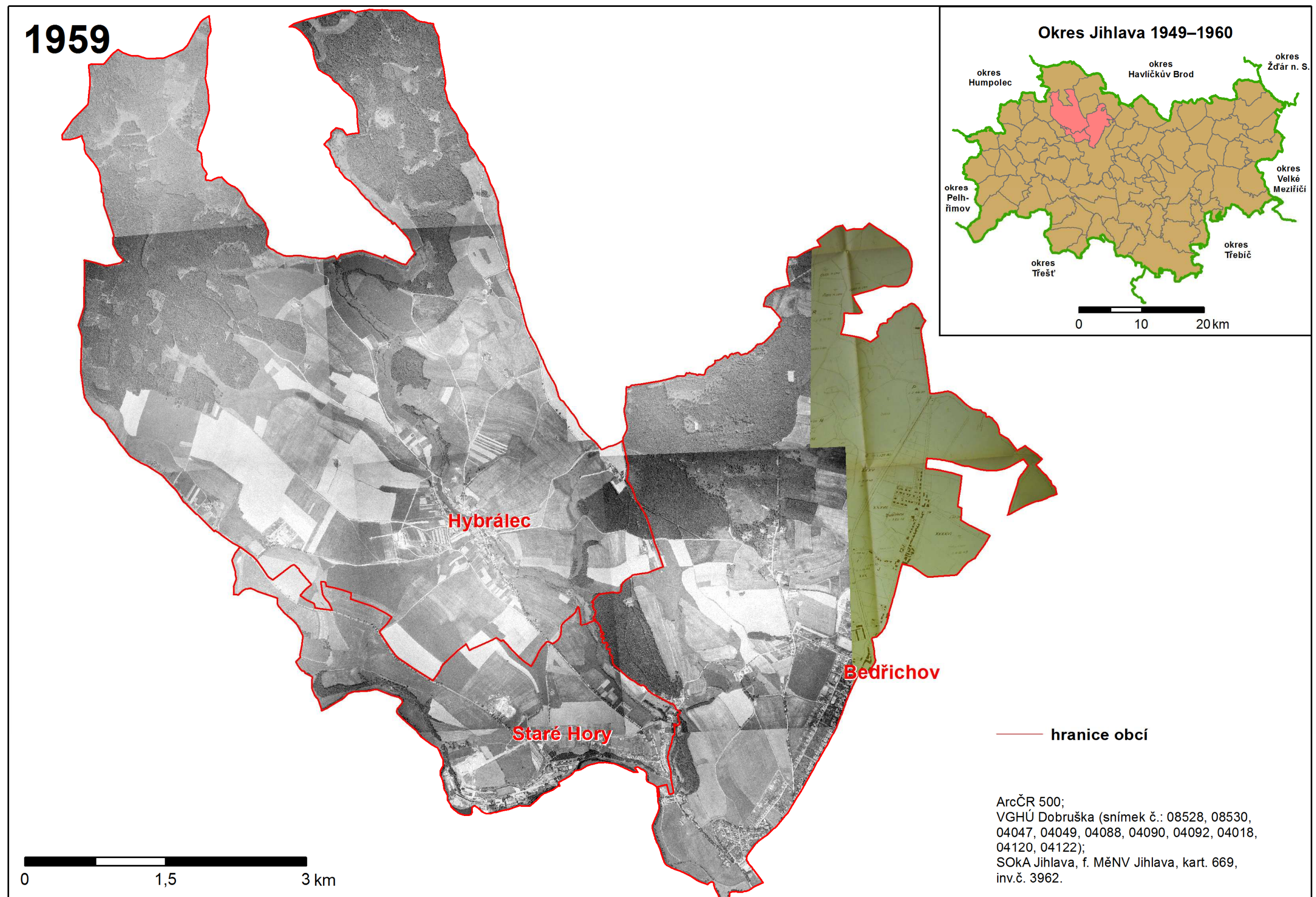
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

Mapa 19a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

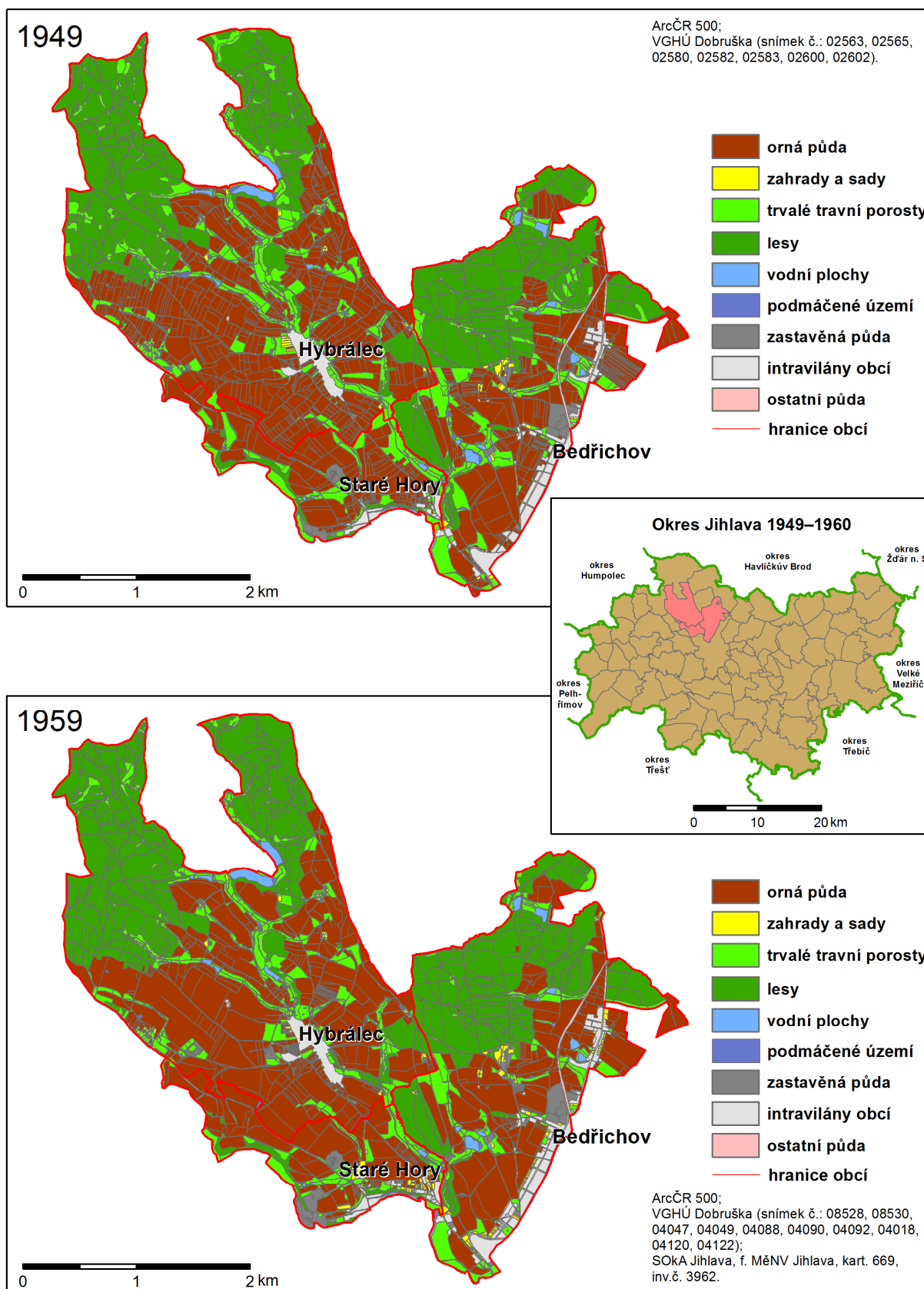
Mapa 19b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

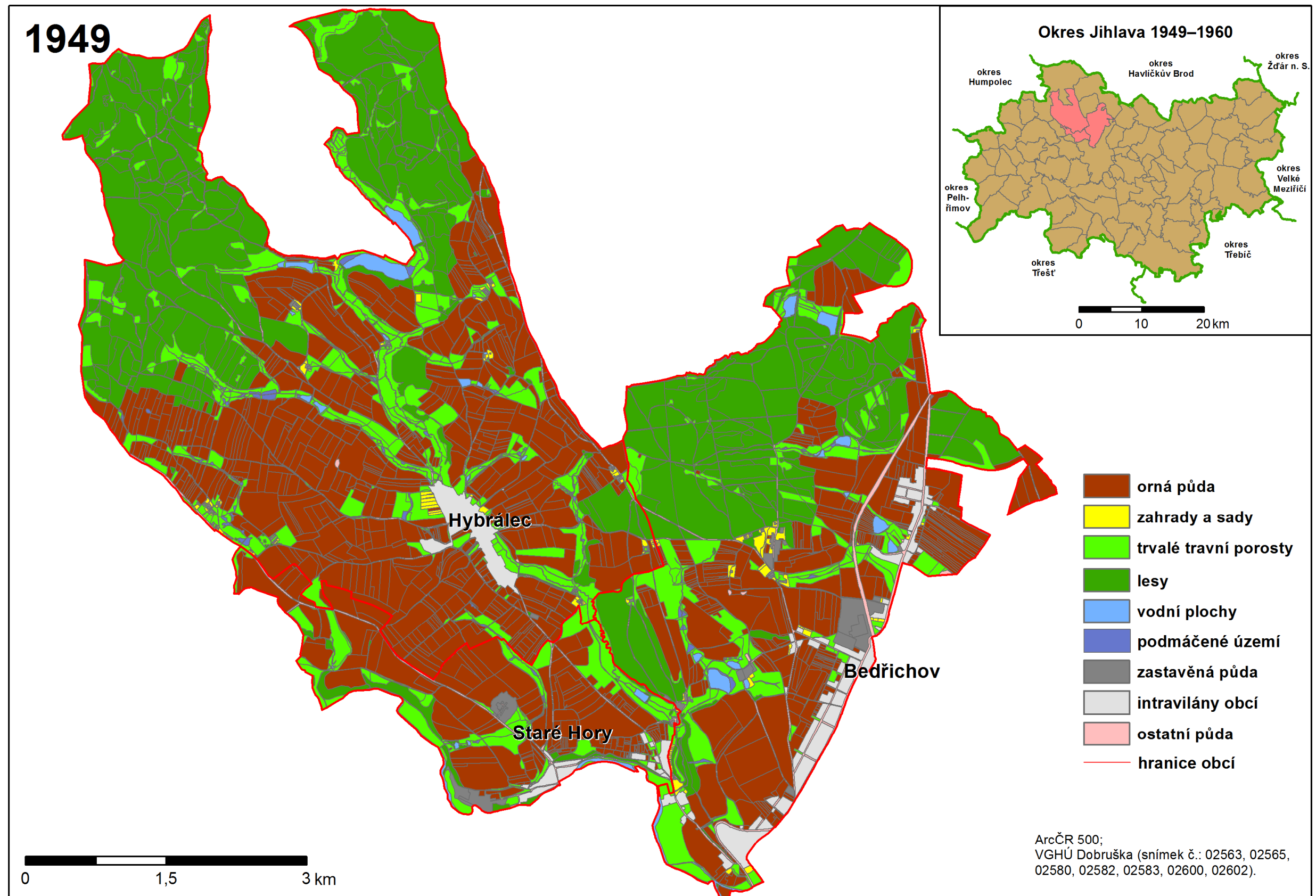
Mapa 20: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959 (vektor)

Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku

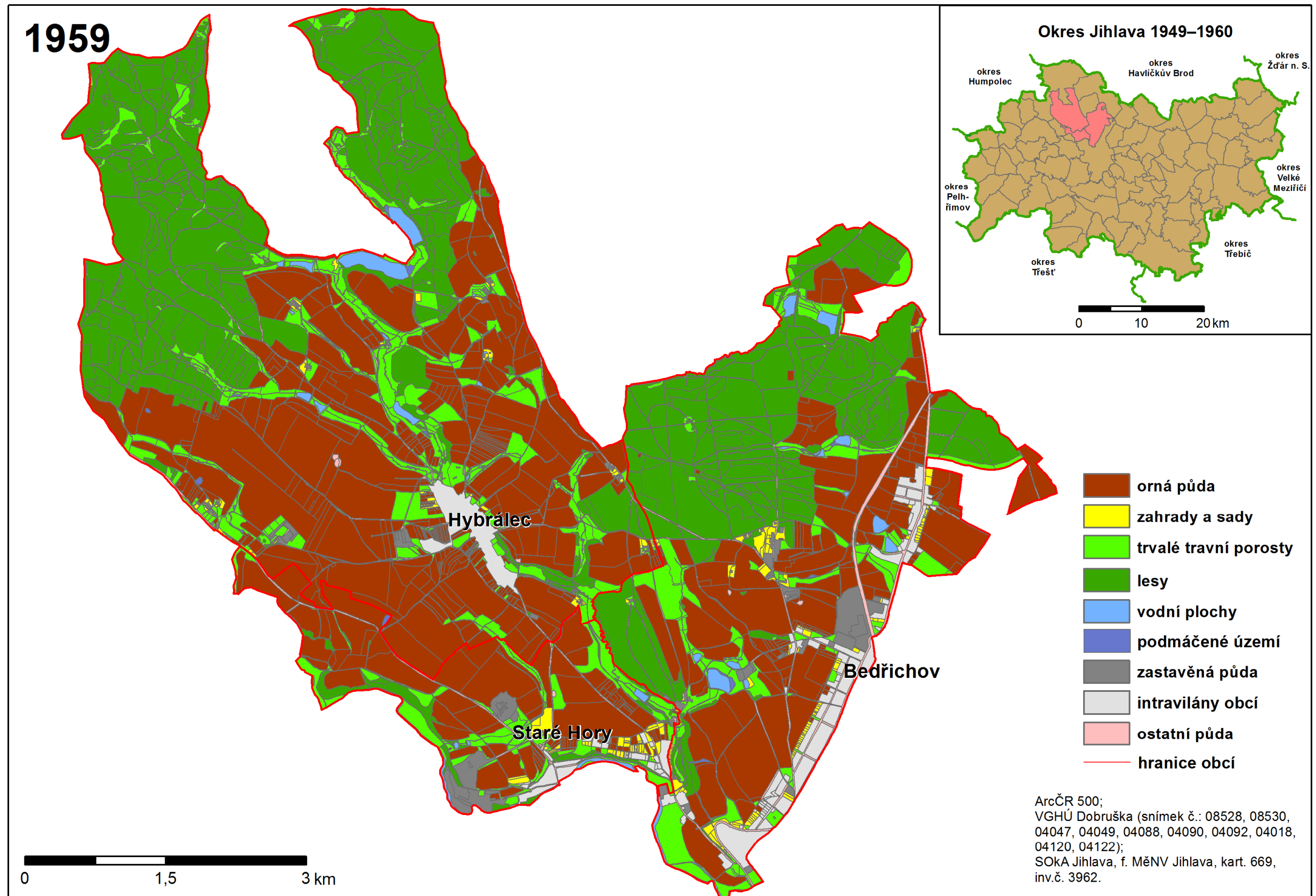
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

Mapa 20a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 (vektor)

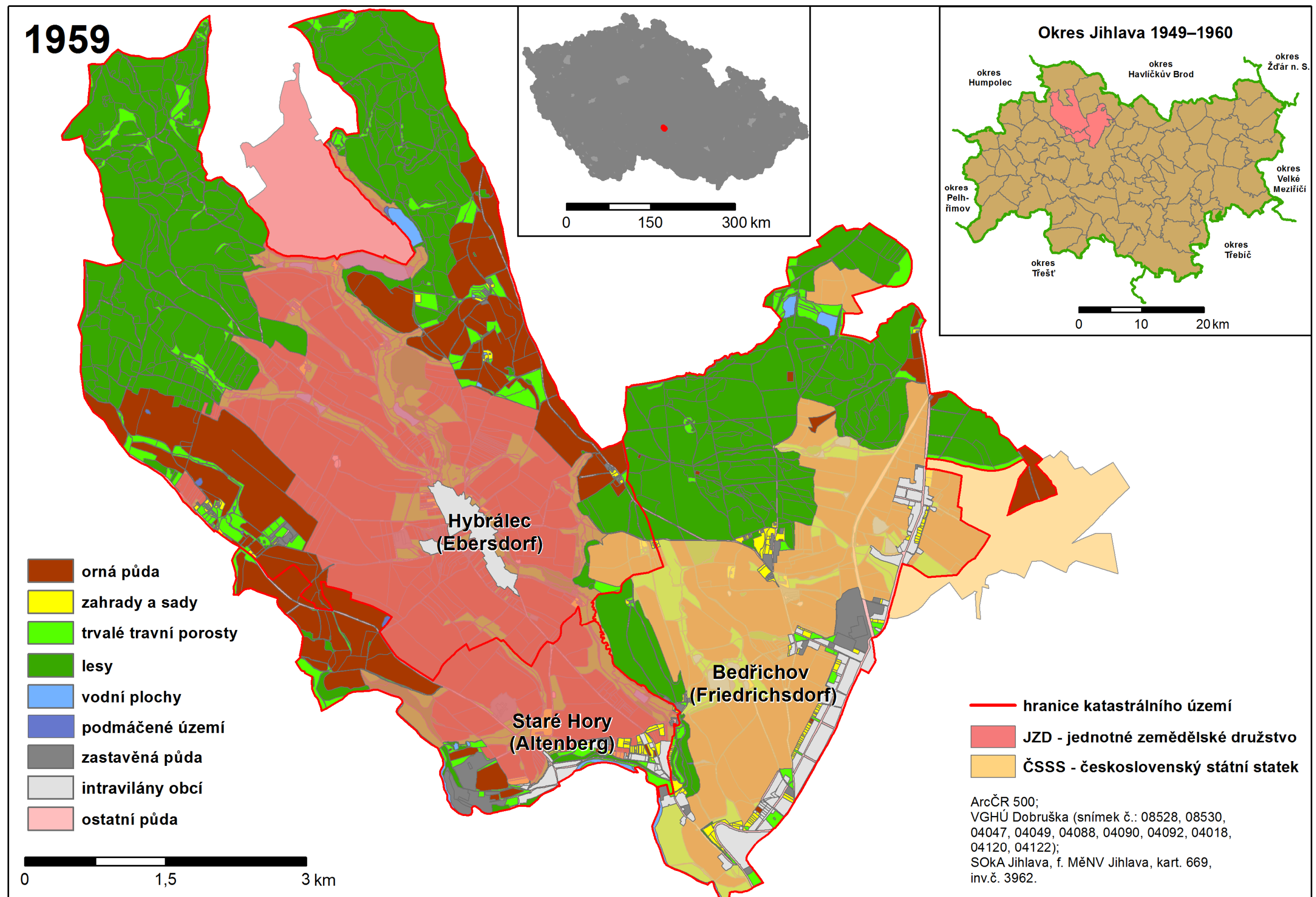
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 20b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959 (vektor)

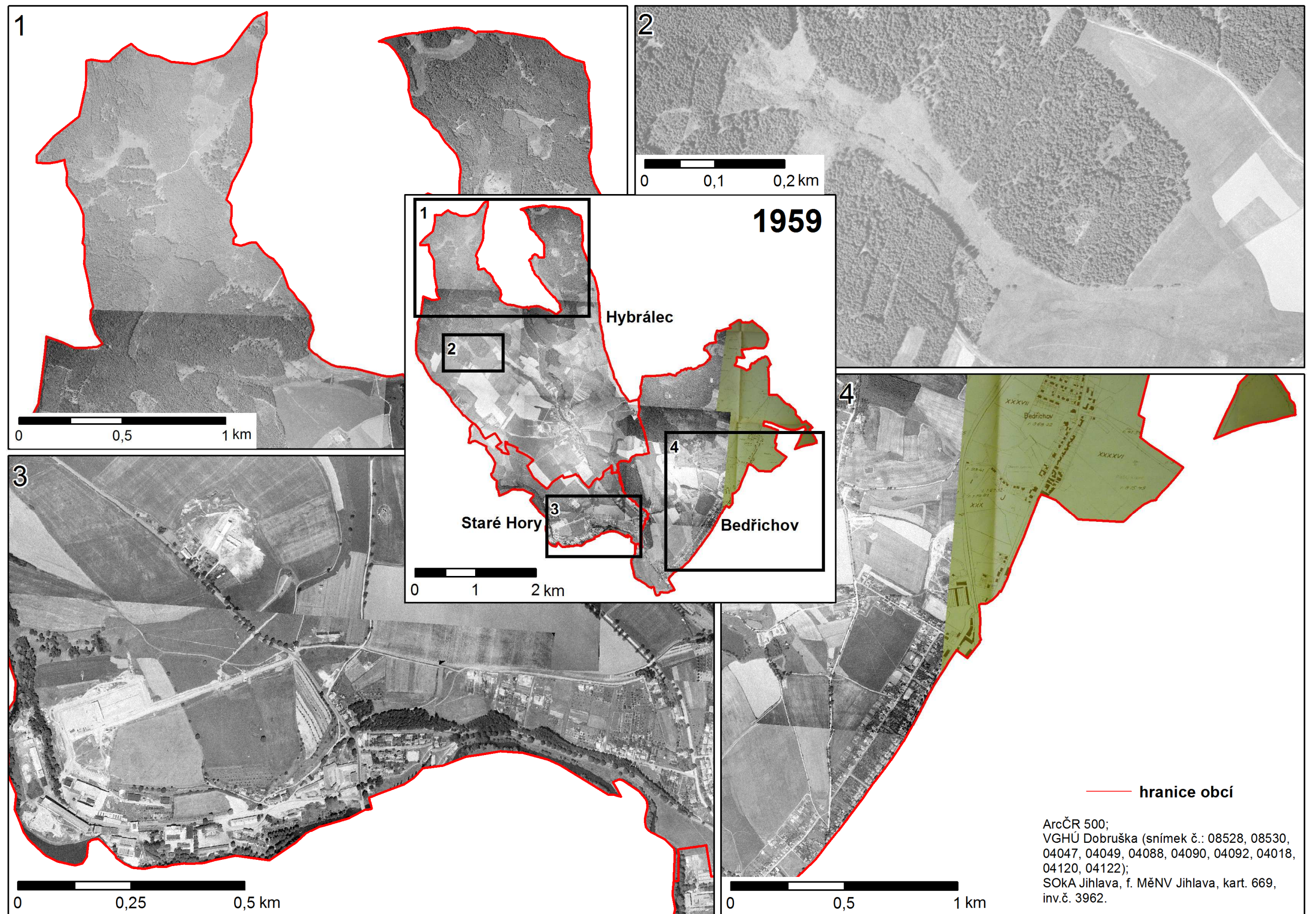
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 21: Ohraničení krajiny a hospodářského prostoru (Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory) v roce 1959

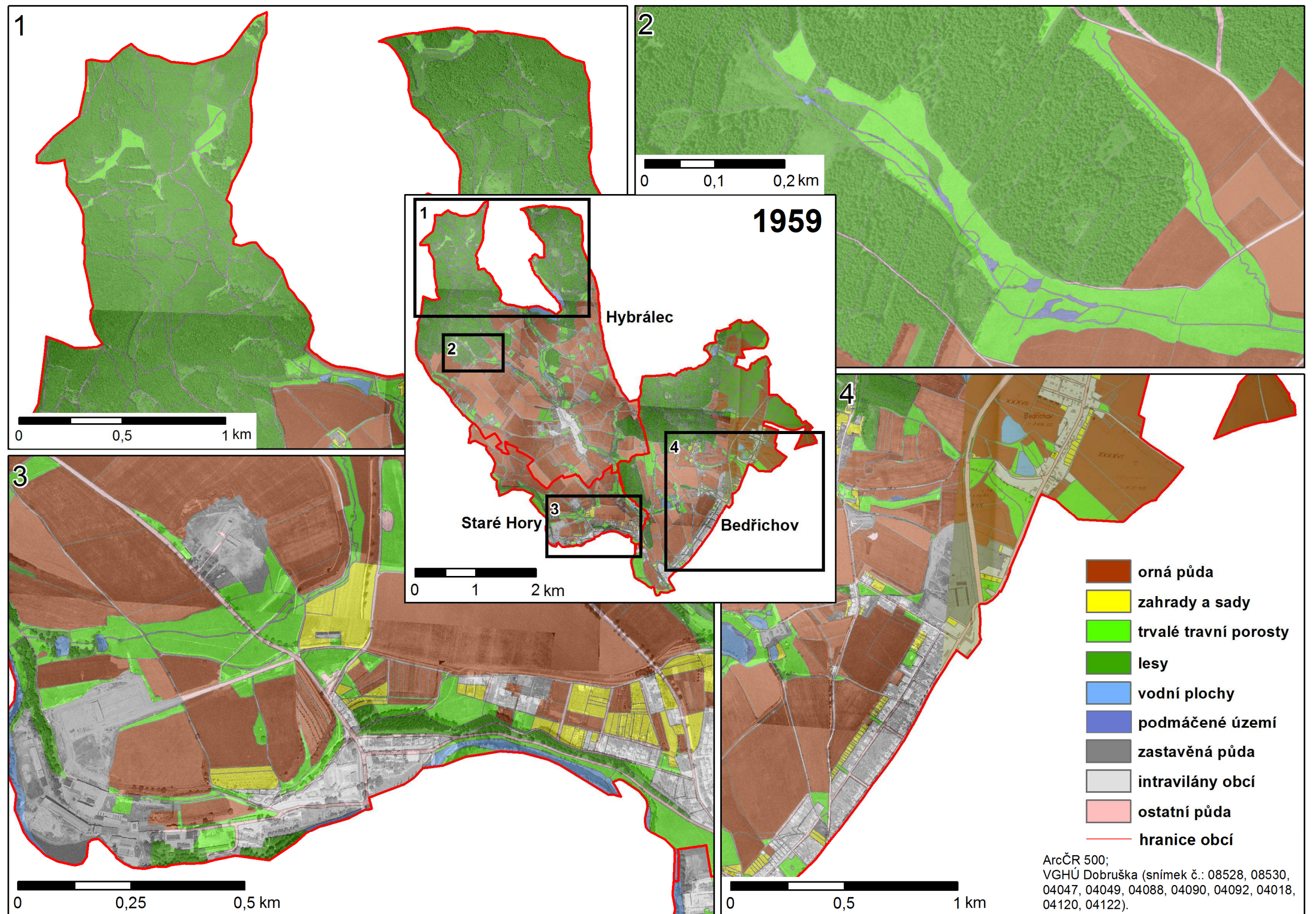

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

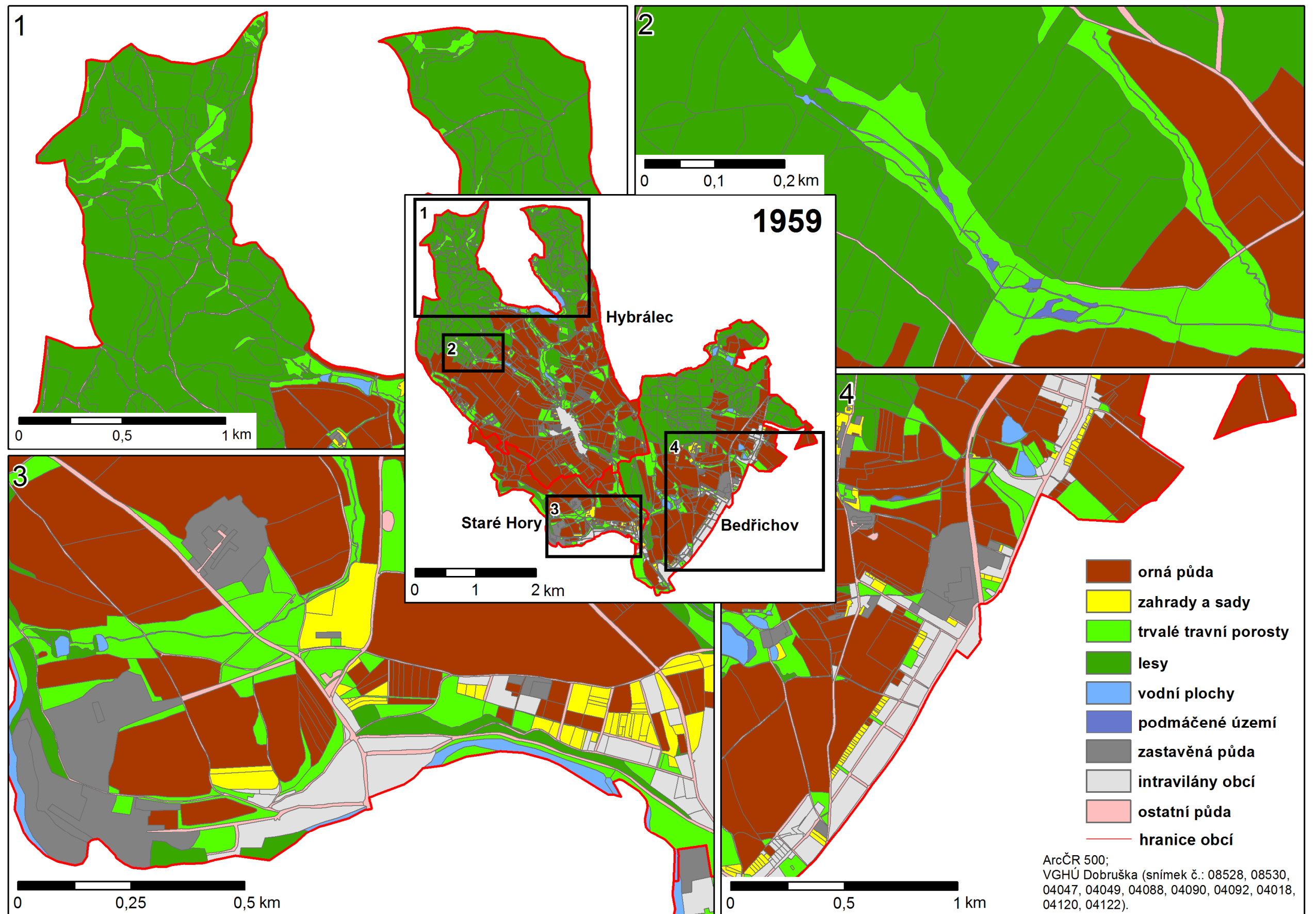
Mapa 22a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)

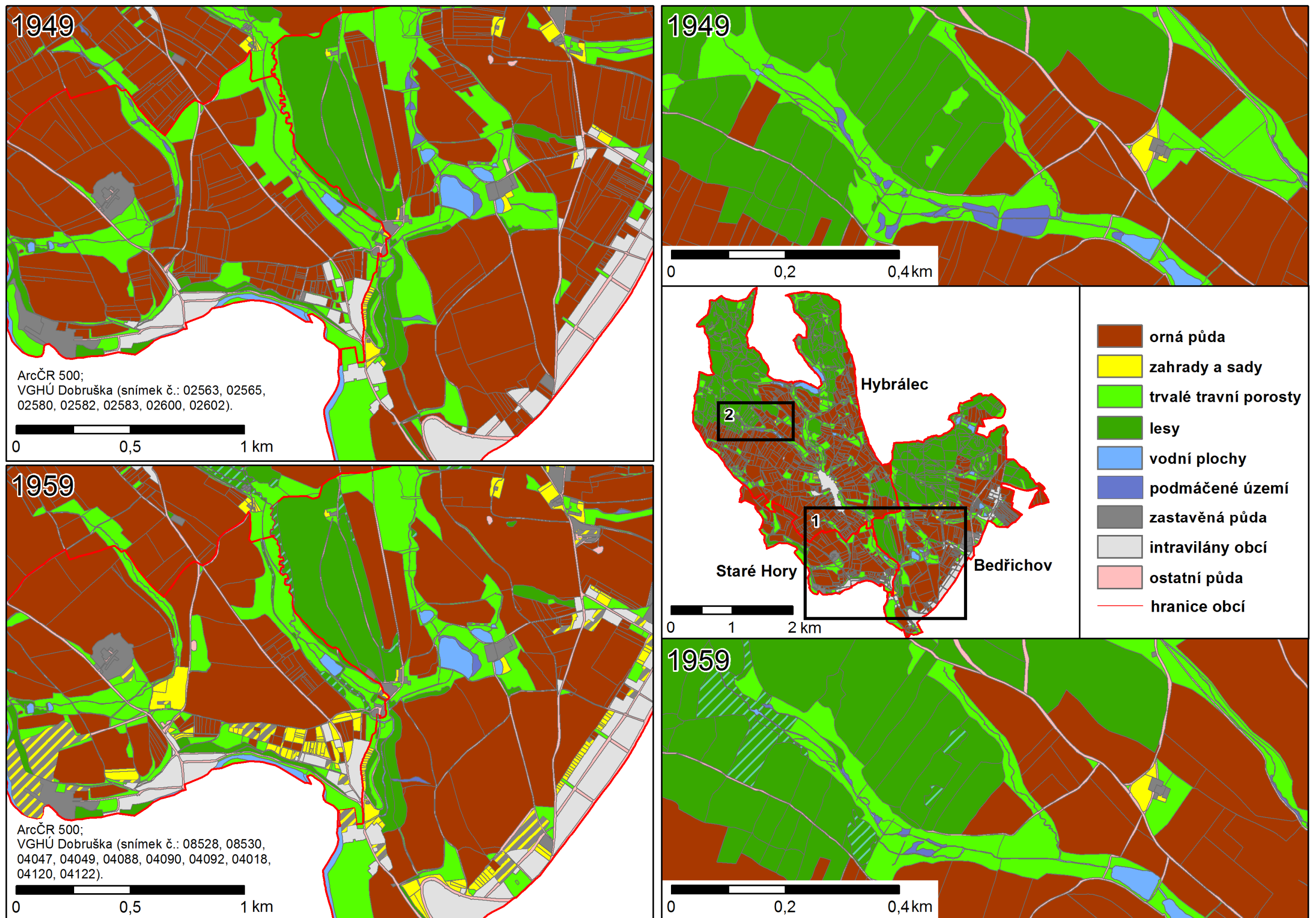
Mapa 22b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)

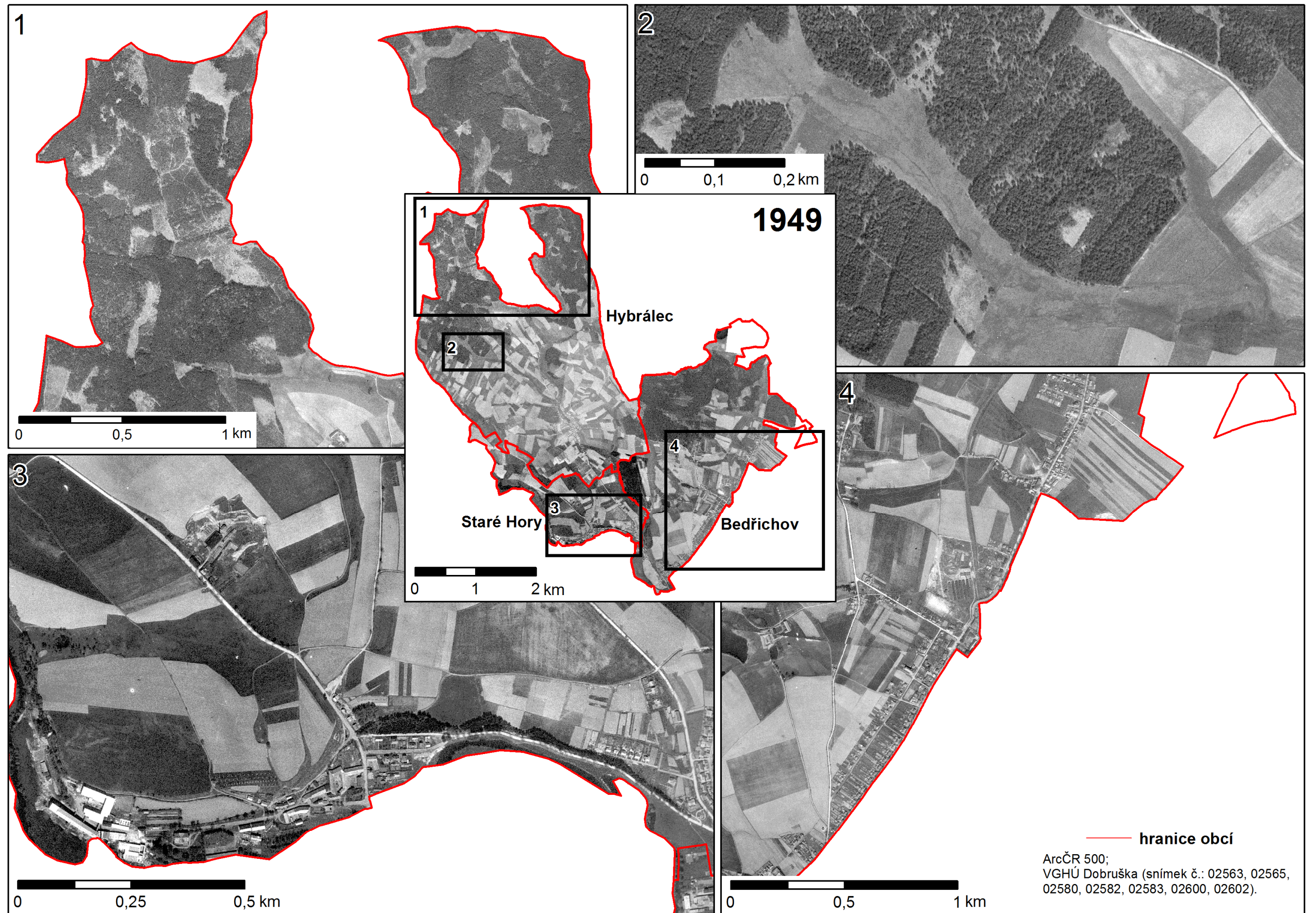
Mapa 22c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)

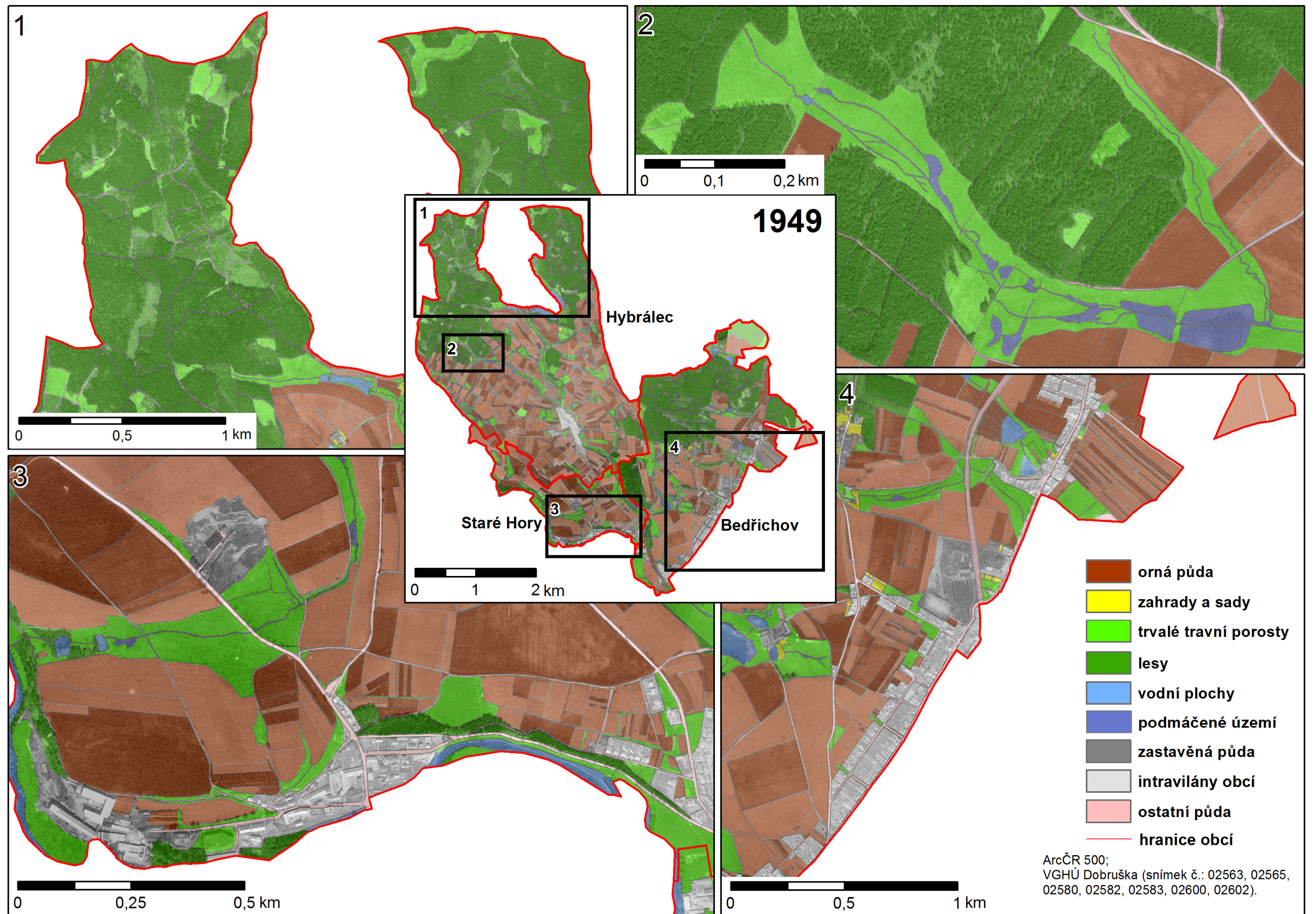
Mapa 23: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949 a 1959. Mikroregion modelové příklady – nárůst zástavby a lesa

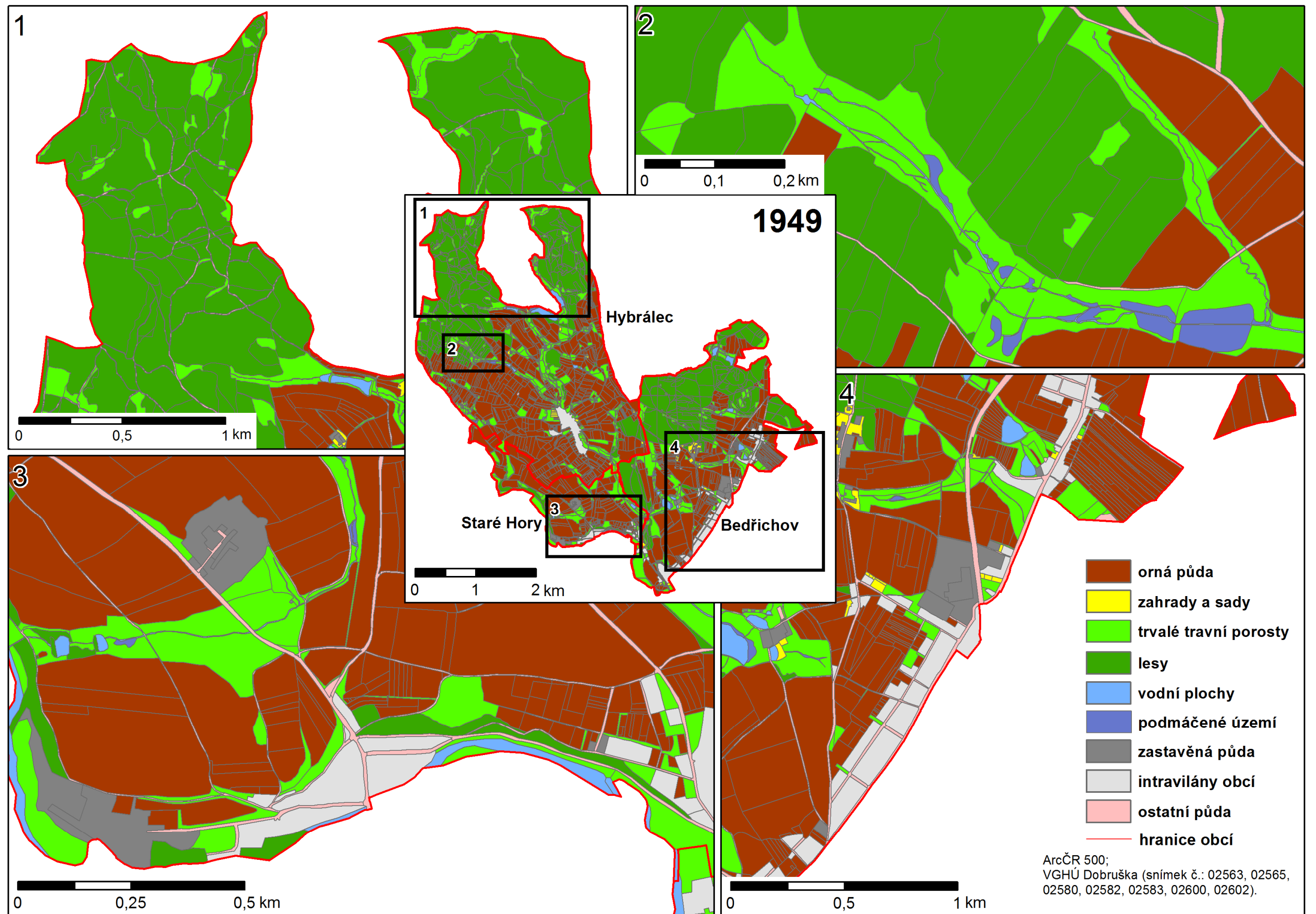
Mapa 24a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (rastr)

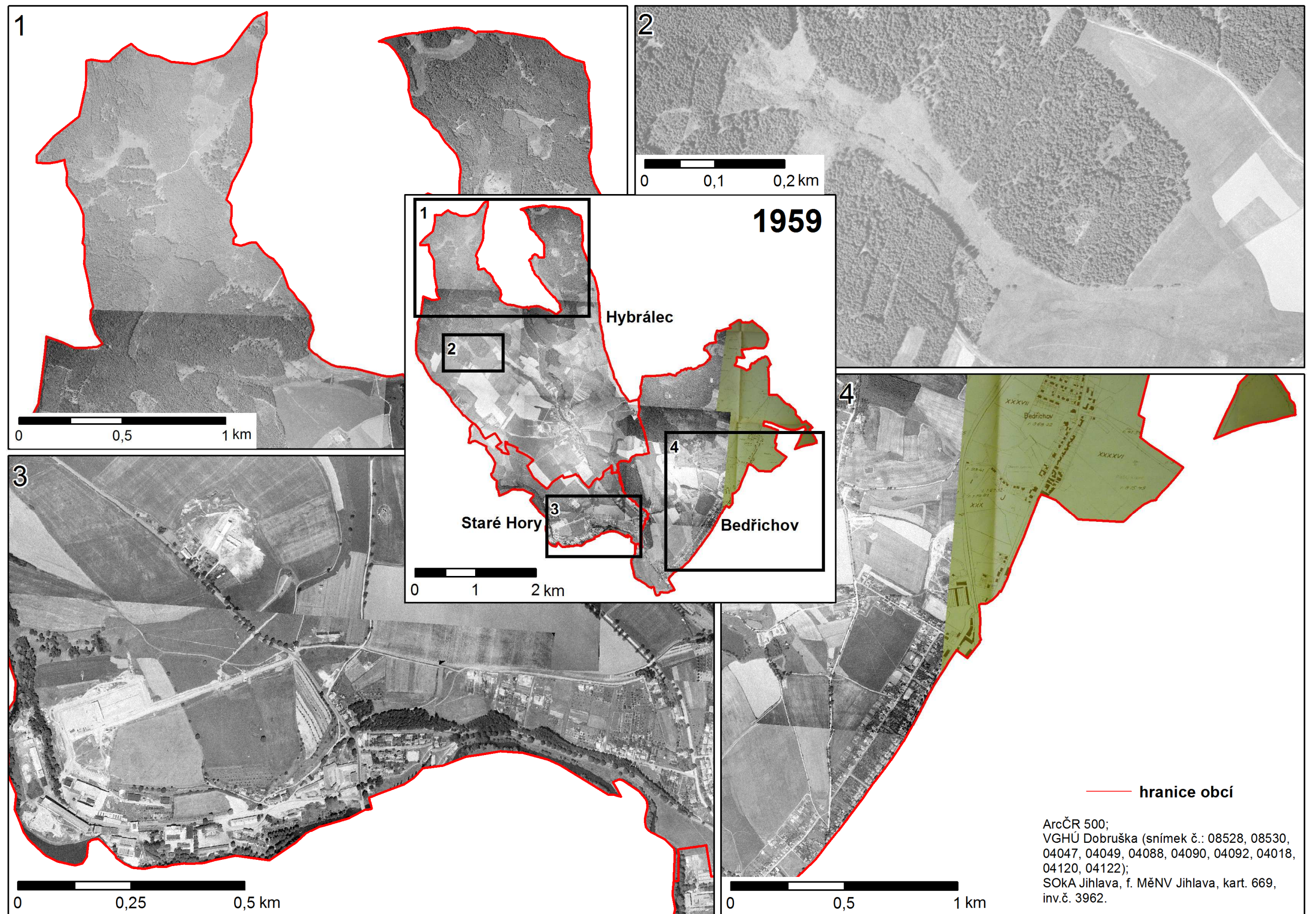
Mapa 24b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)

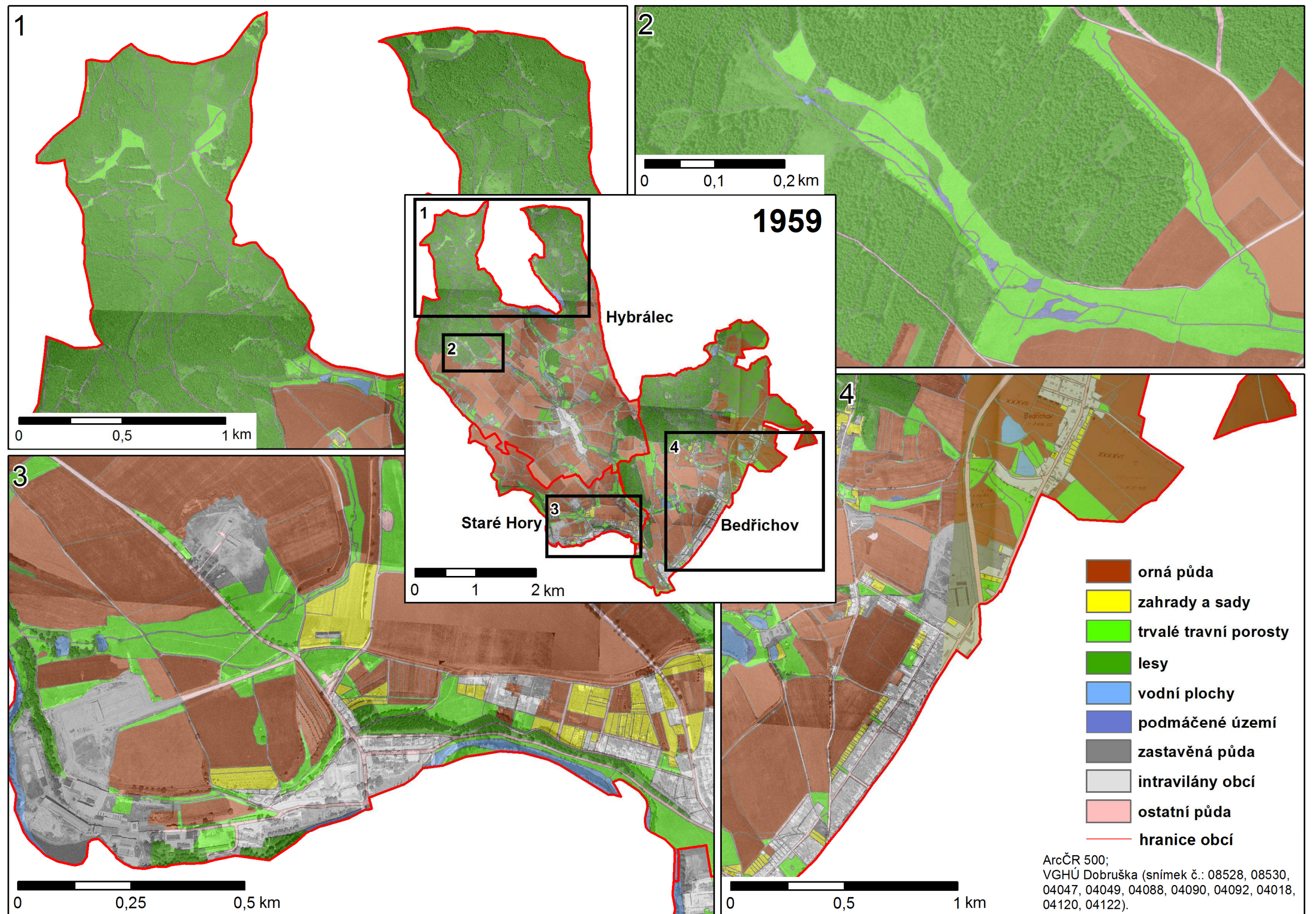
Mapa 24c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1949. Mikroregion modelové příklady (vektor)

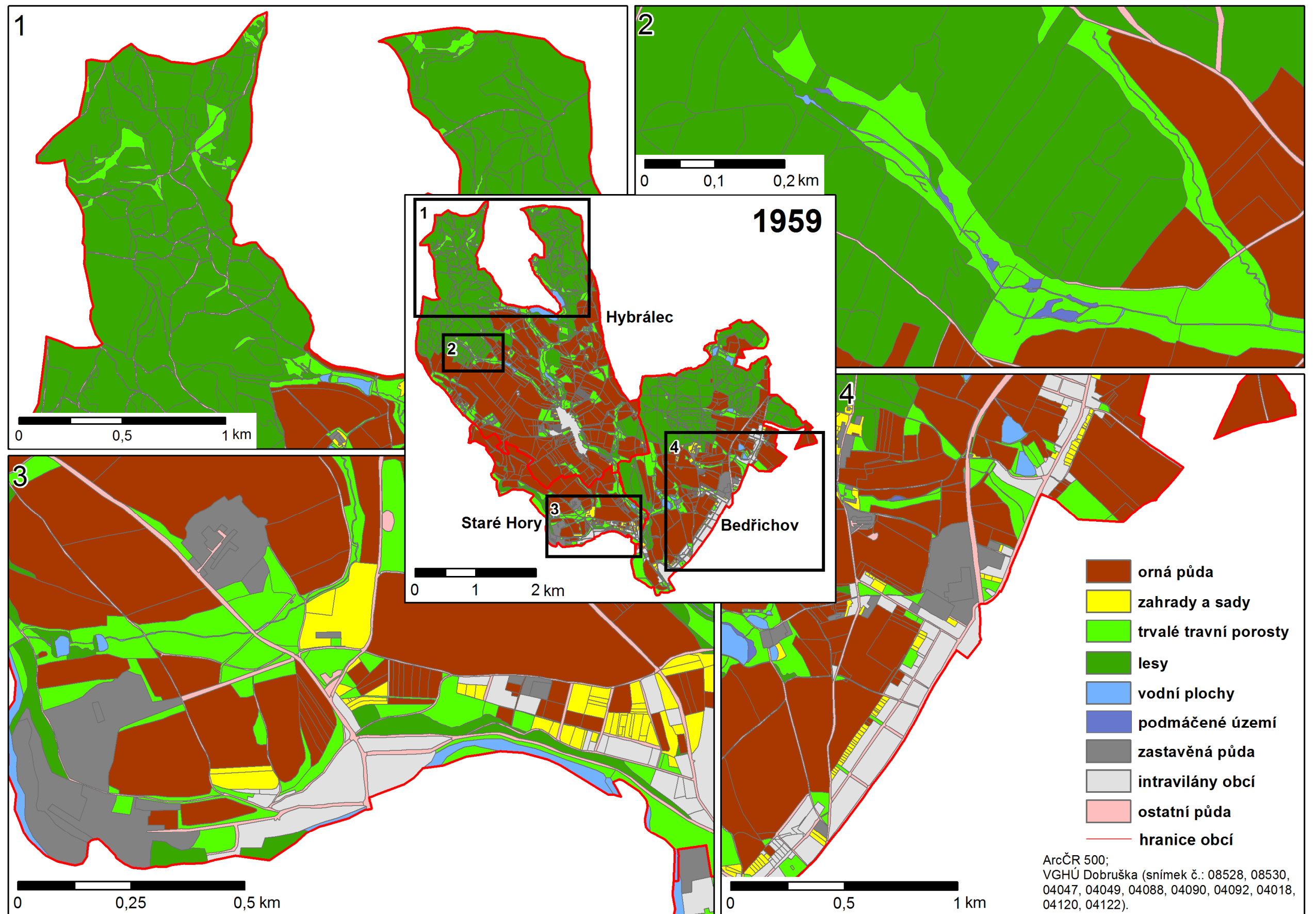
Mapa 25a: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (rastr)

Mapa 25b: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)

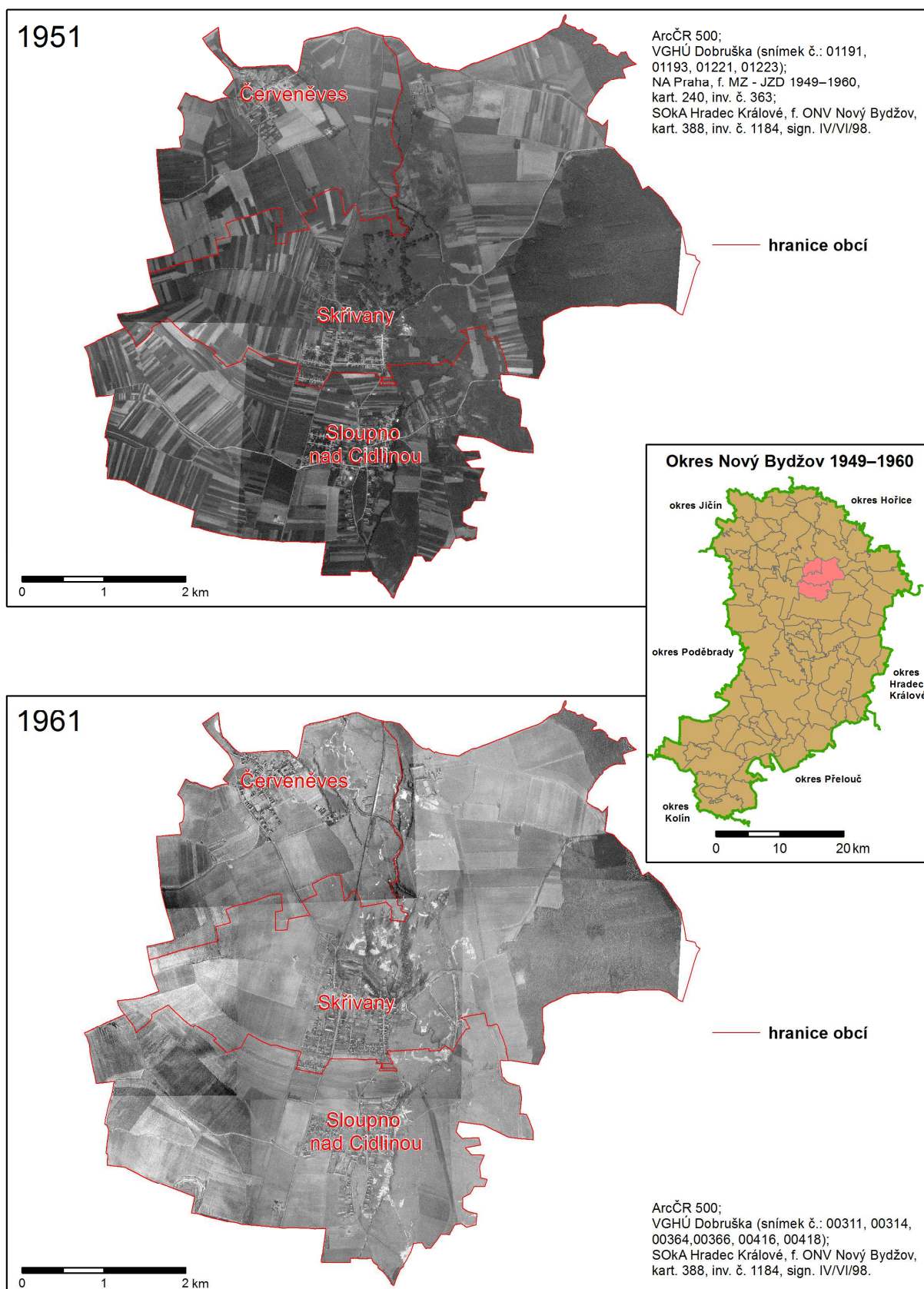

Mapa 25c: Zemědělská kulturní krajina na Jihlavsku 1959. Mikroregion modelové příklady (vektor)

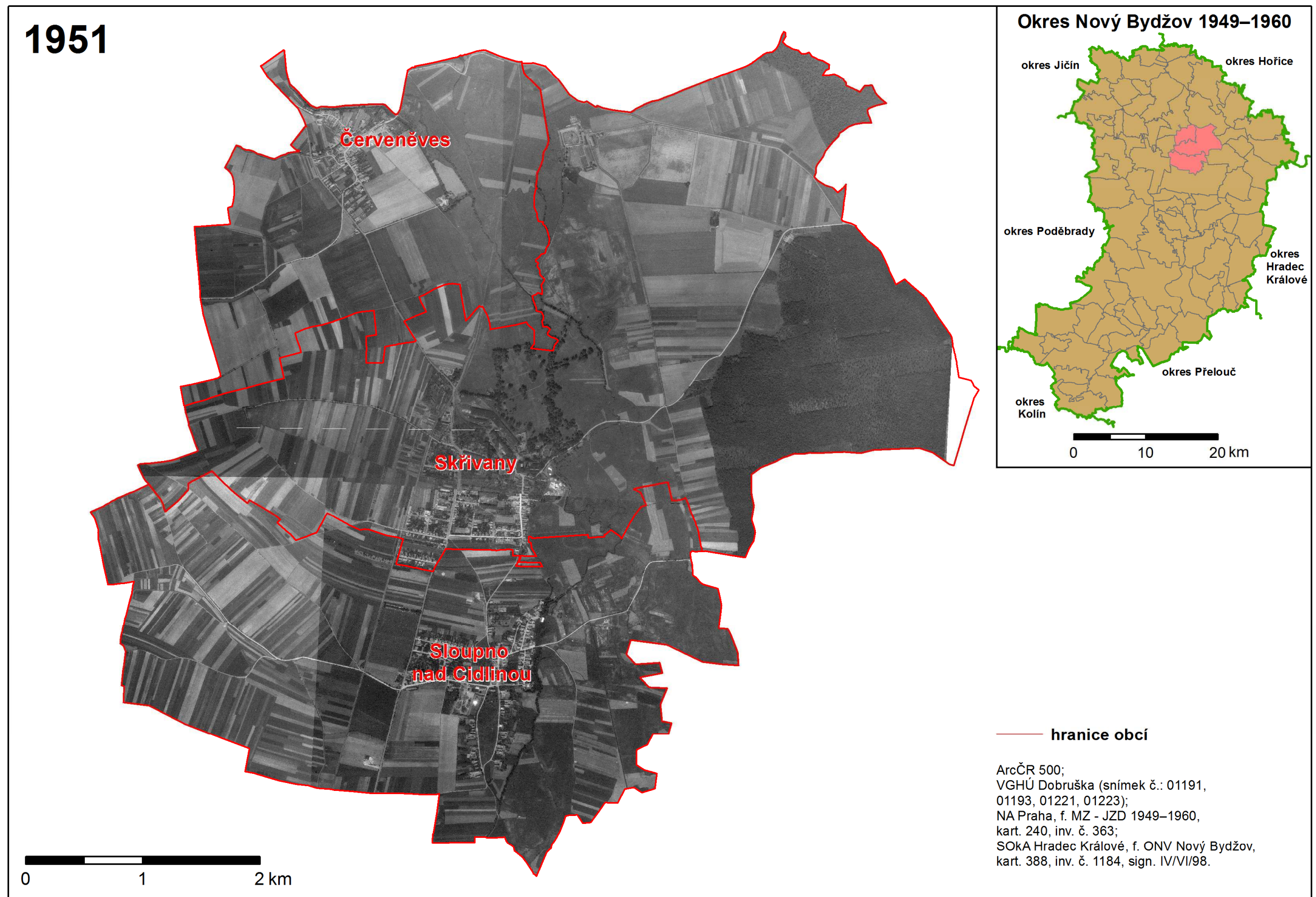

Mapa 26: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (ortofoto)

Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku

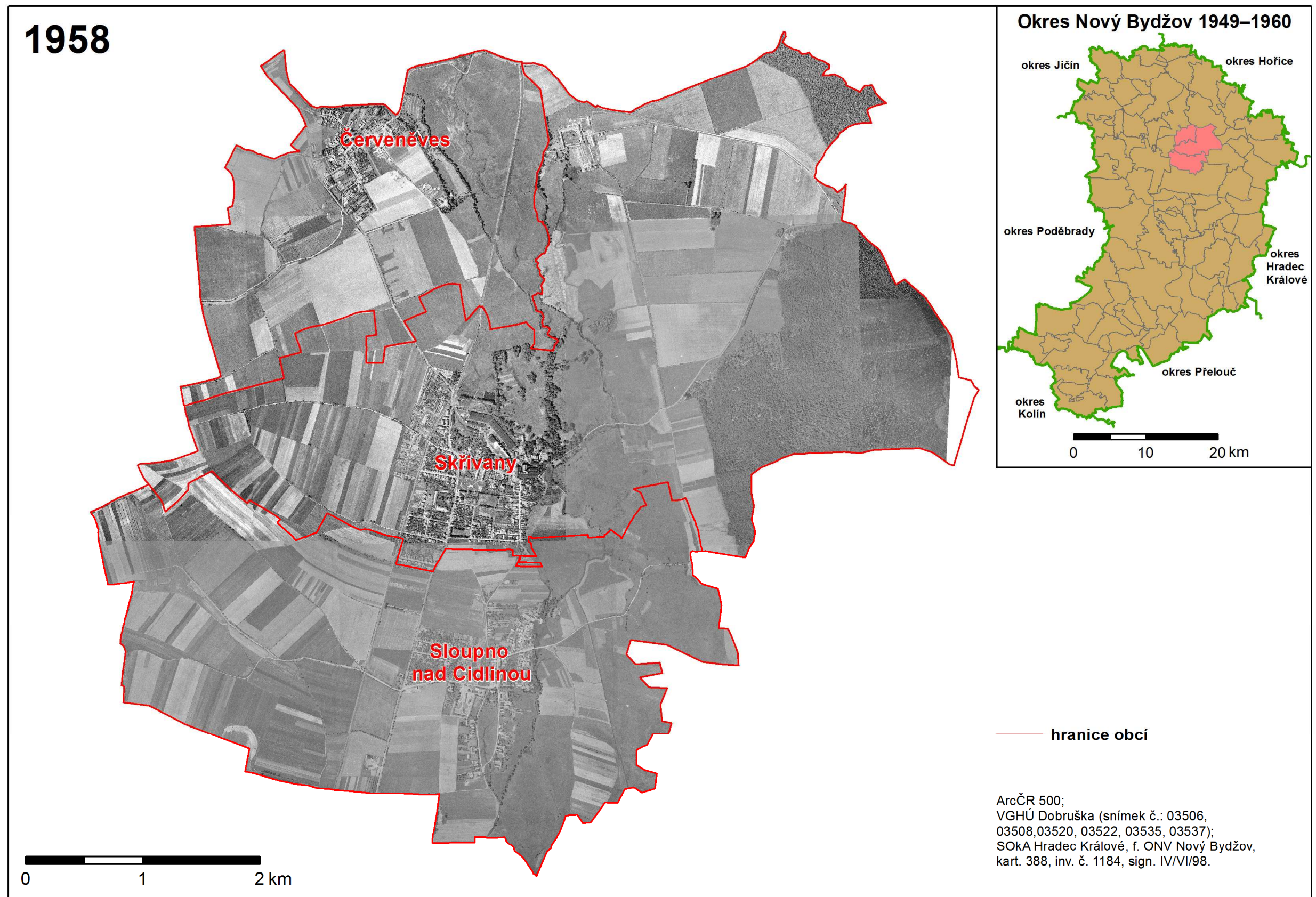

Mapa 26a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (ortofoto)

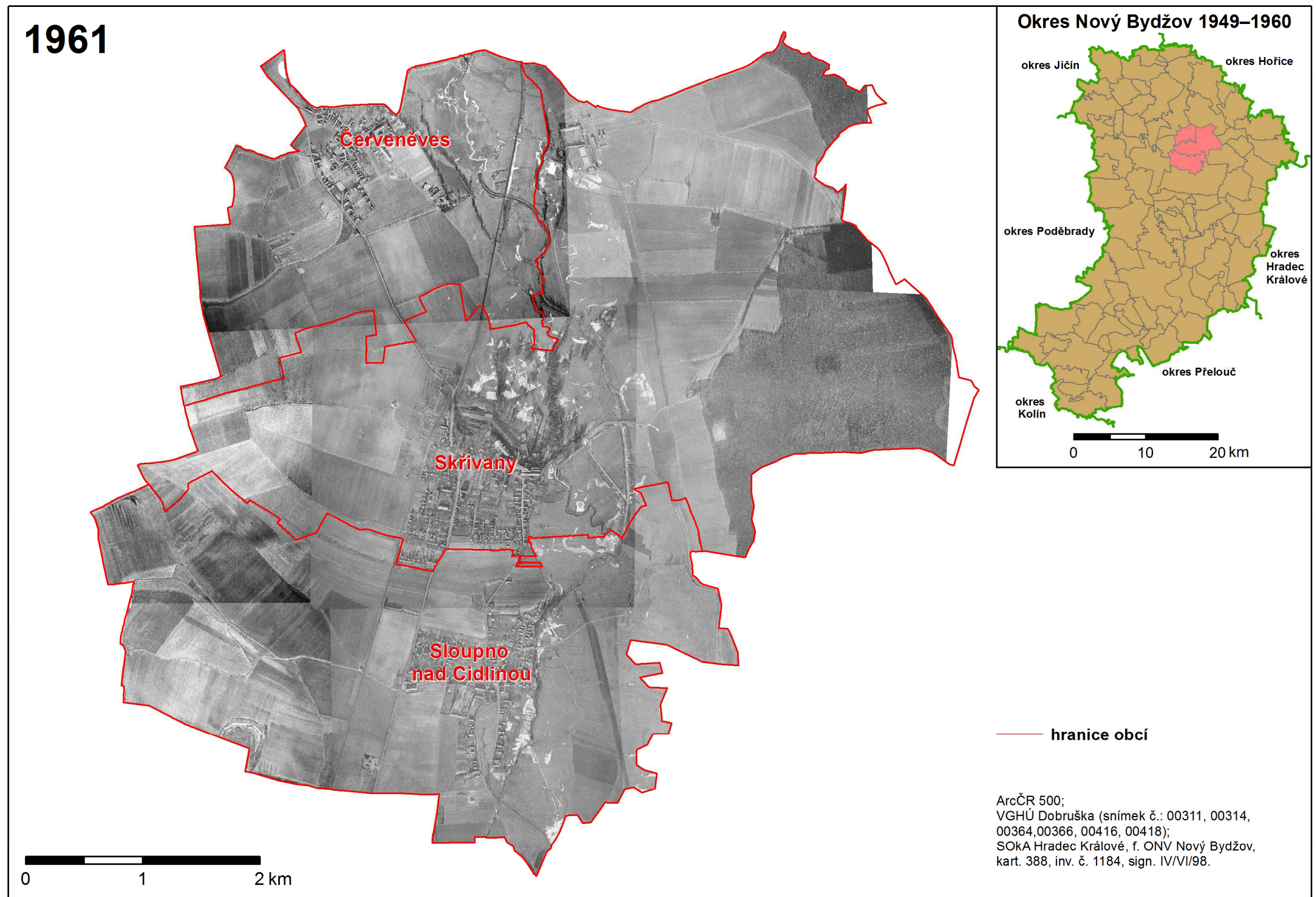
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 26b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

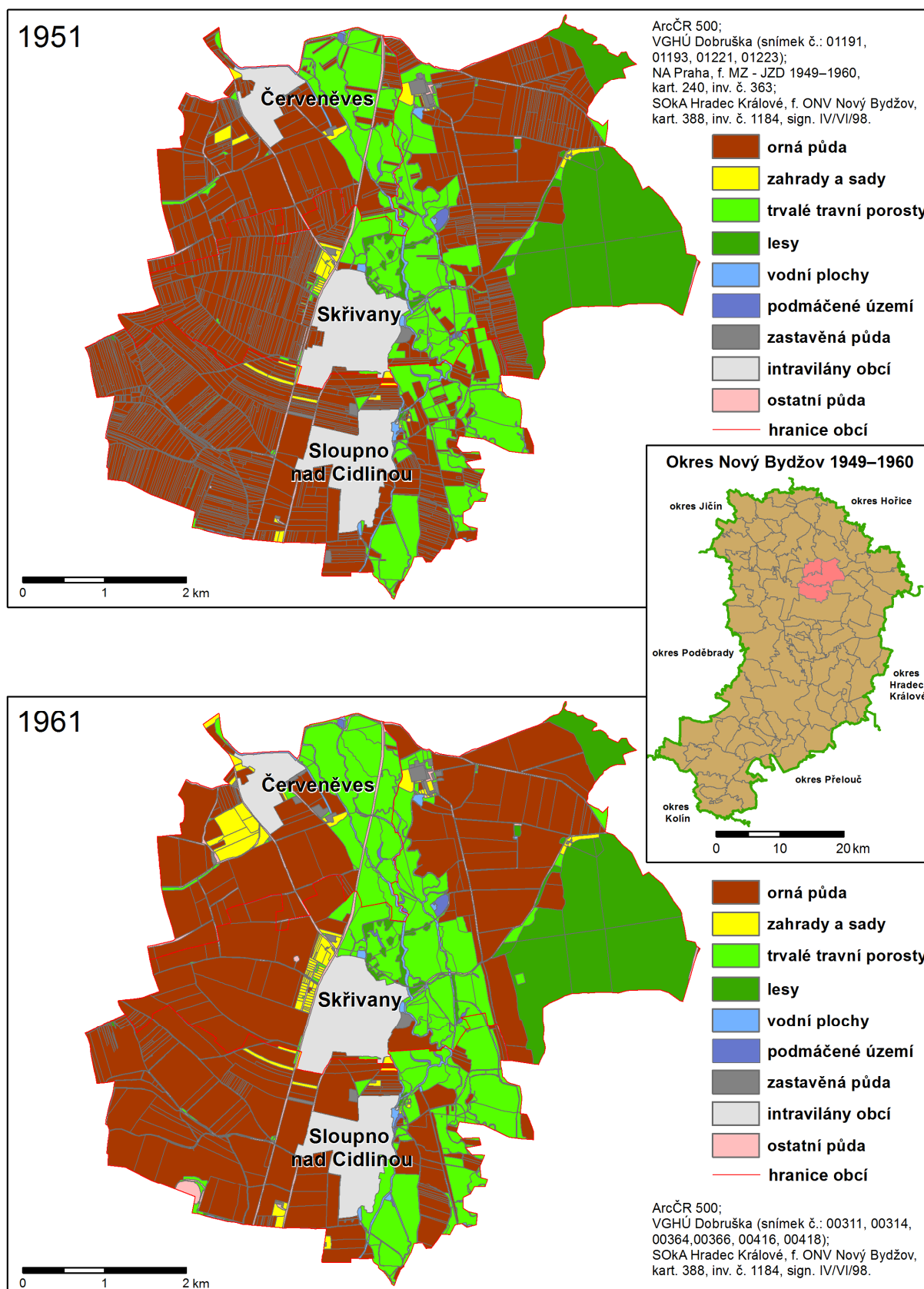
Mapa 26c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (ortofoto)

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

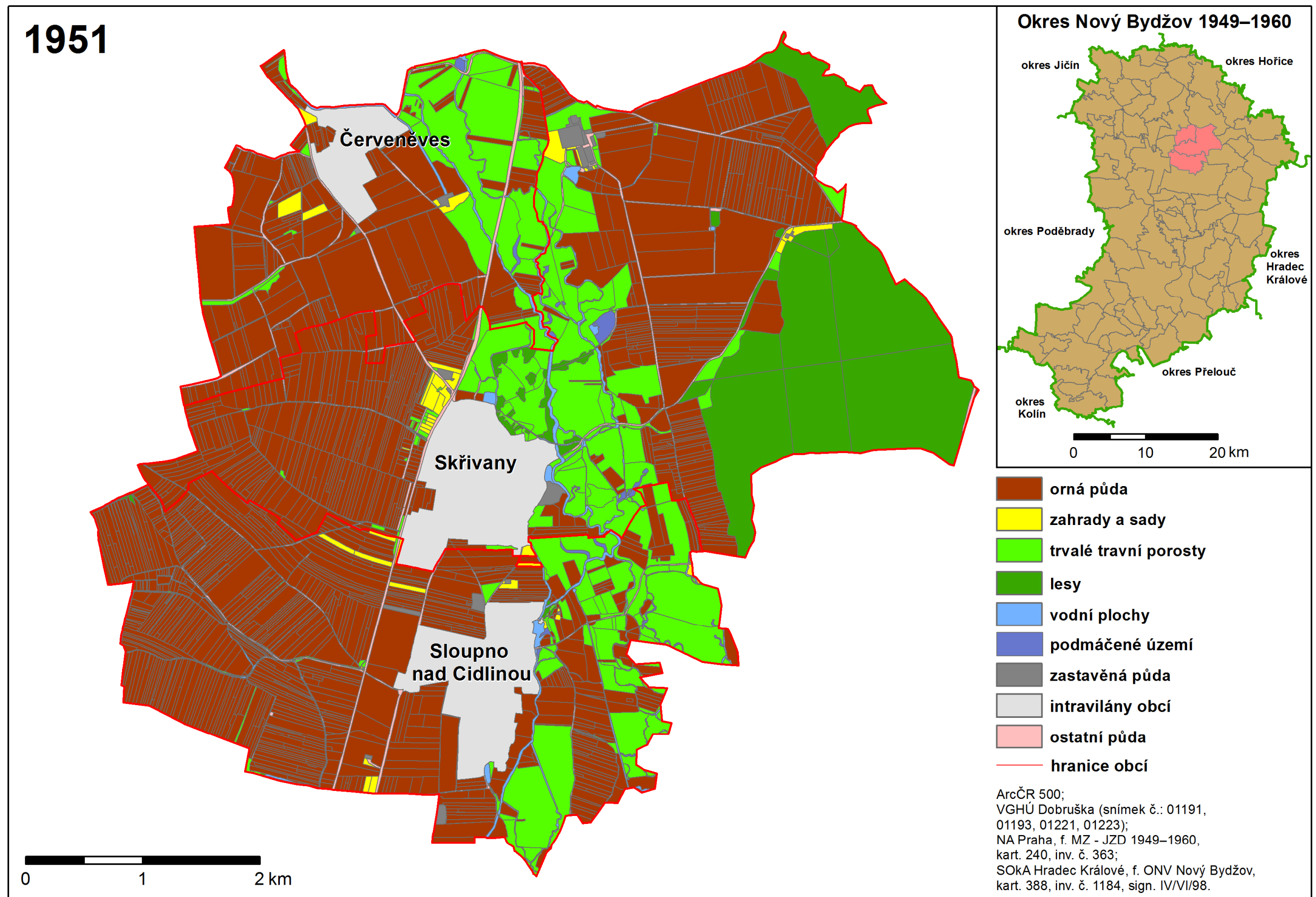
Mapa 27: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 a 1961 (vektor)

Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku

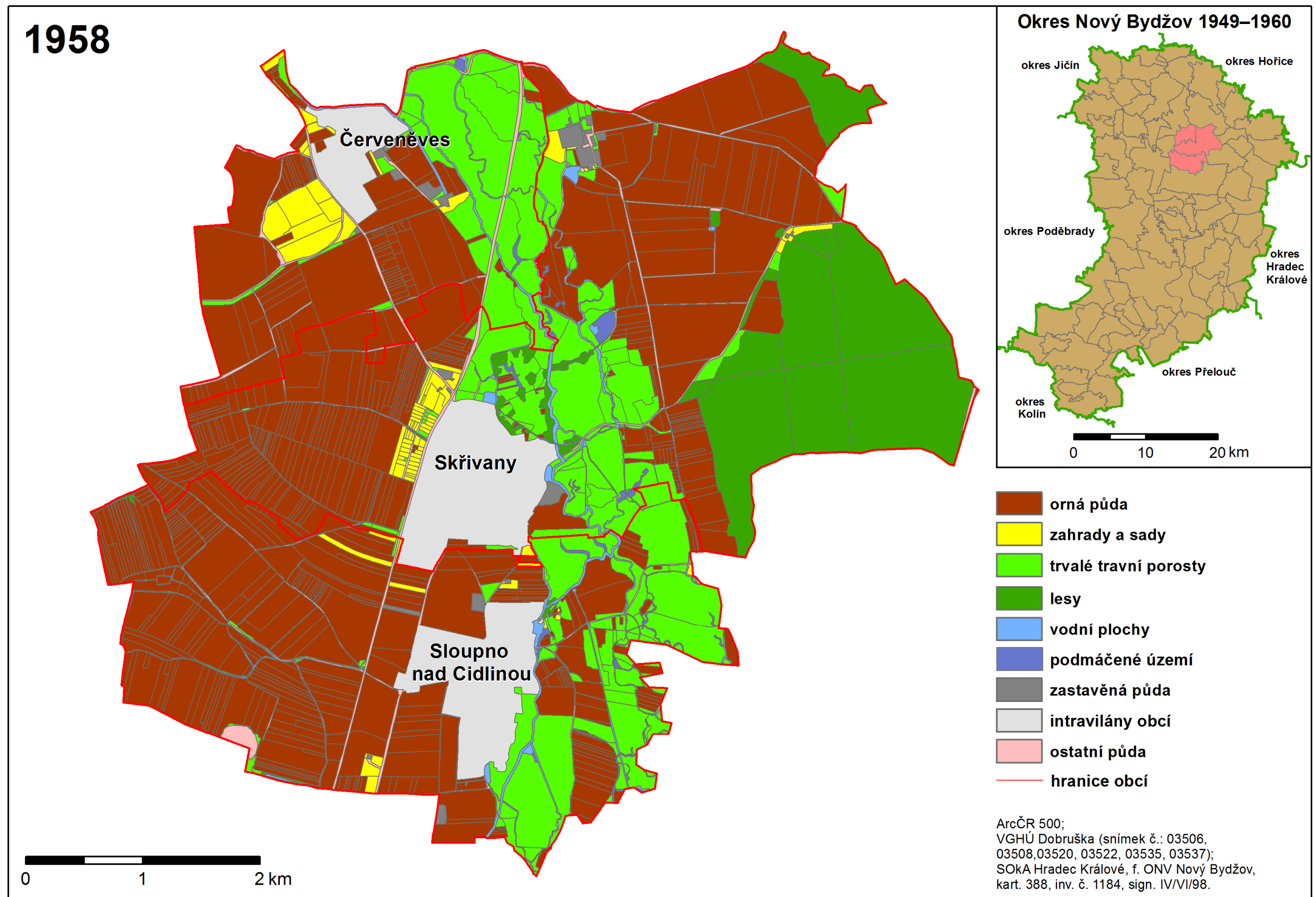
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

Mapa 27a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951 (vektor)

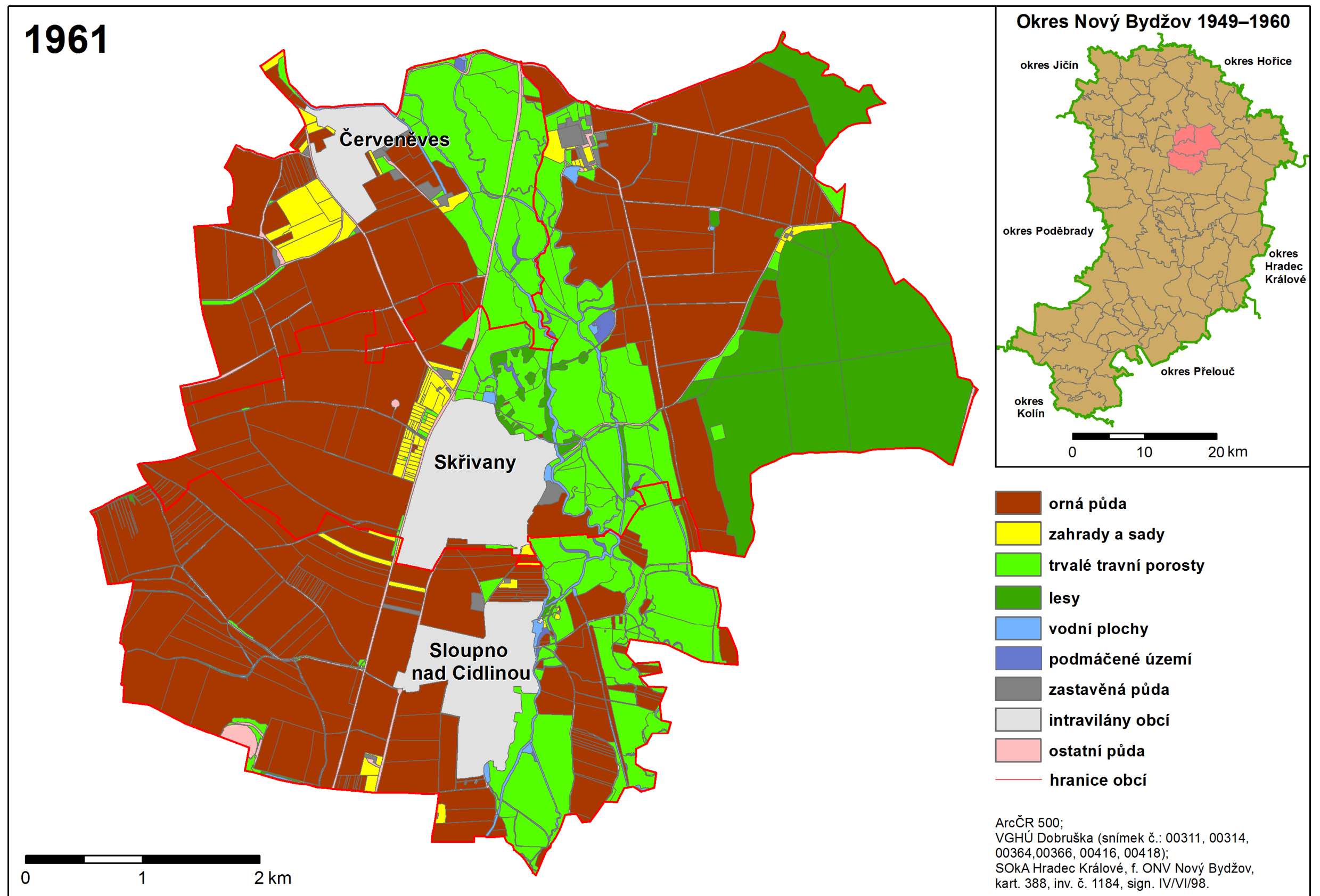
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 27b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1958 (vektor)

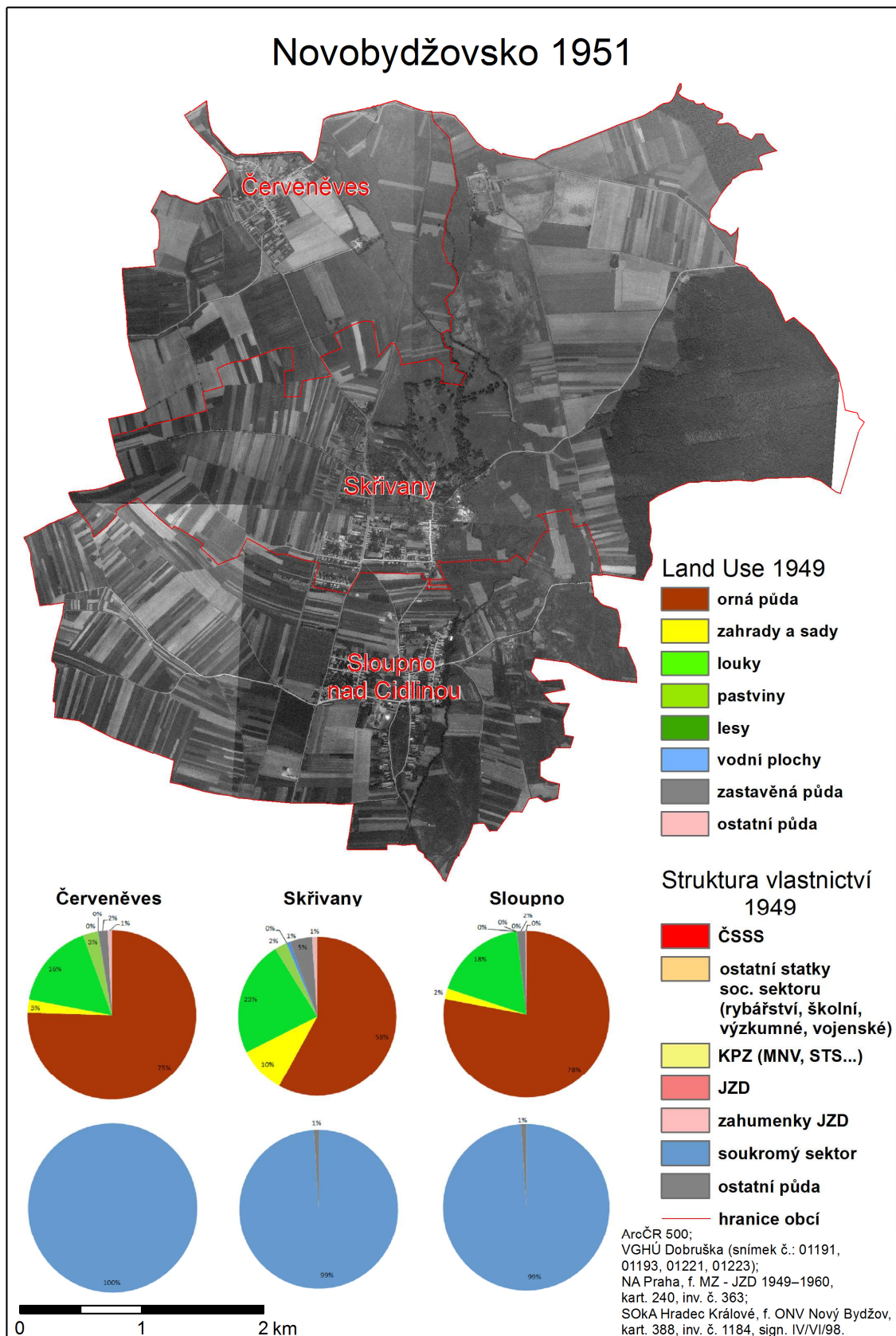
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa 27c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1961 (vektor)

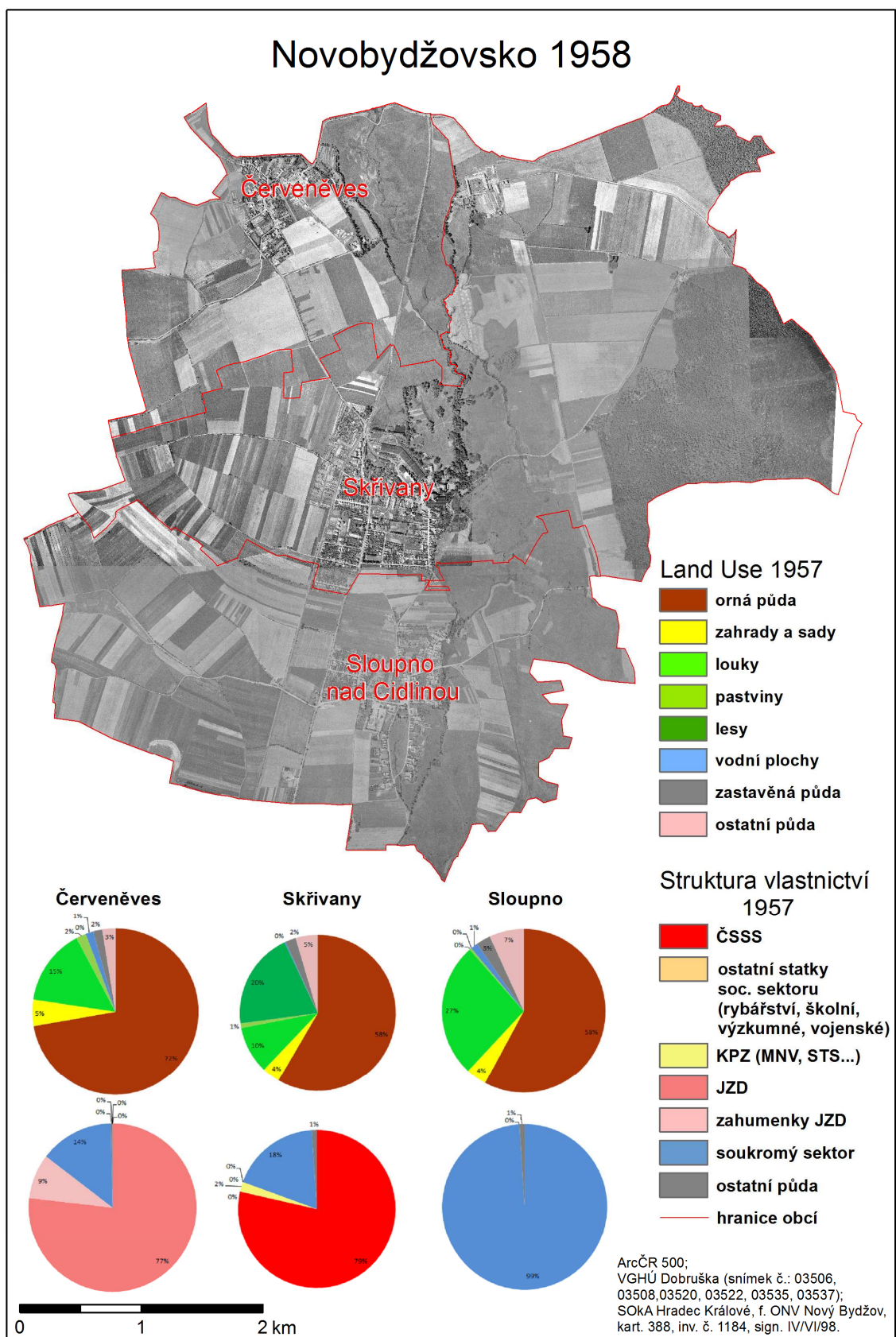
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa28a: Novobydžovsko 1951 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

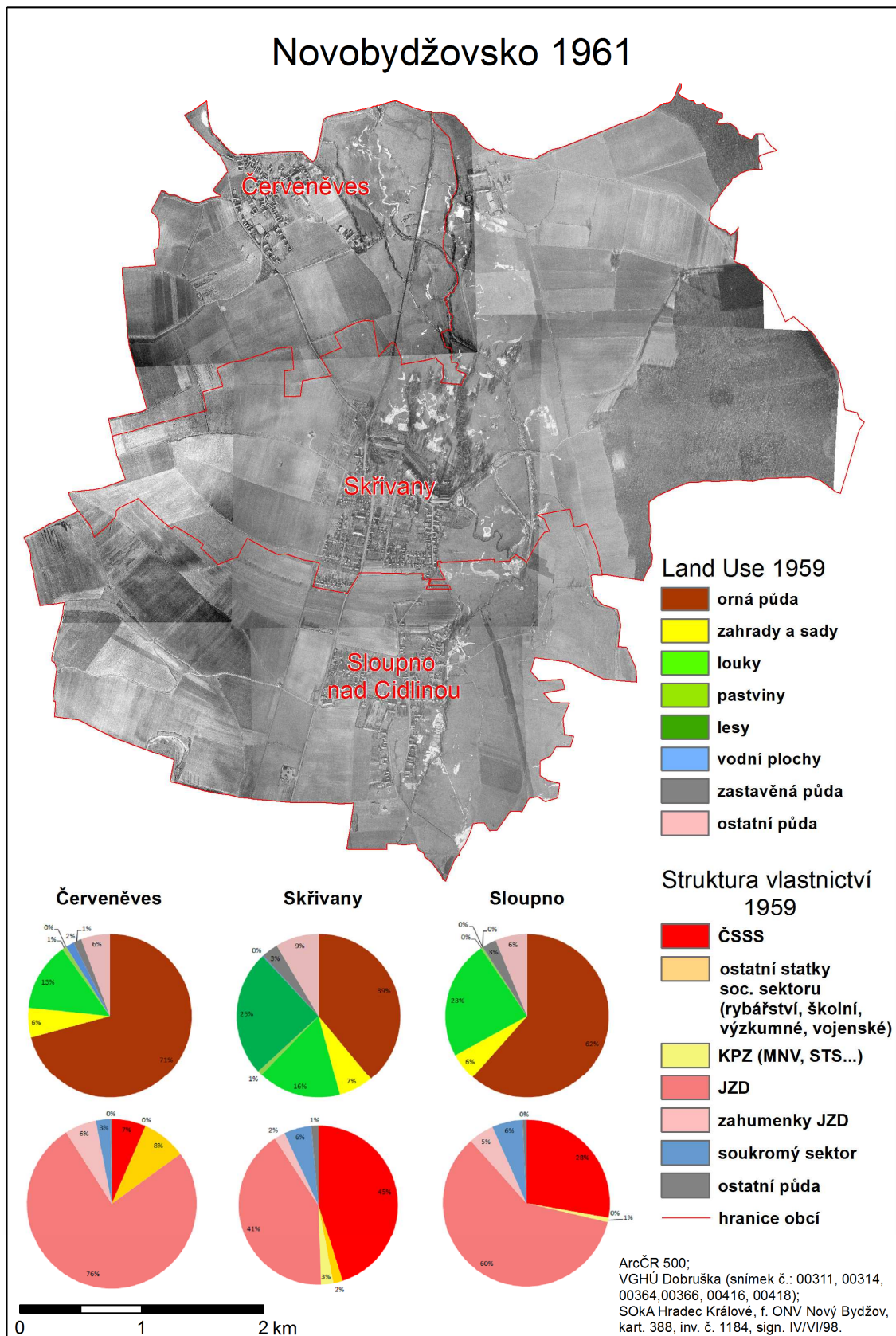
© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

Mapa28b: Novobydžovsko 1958 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

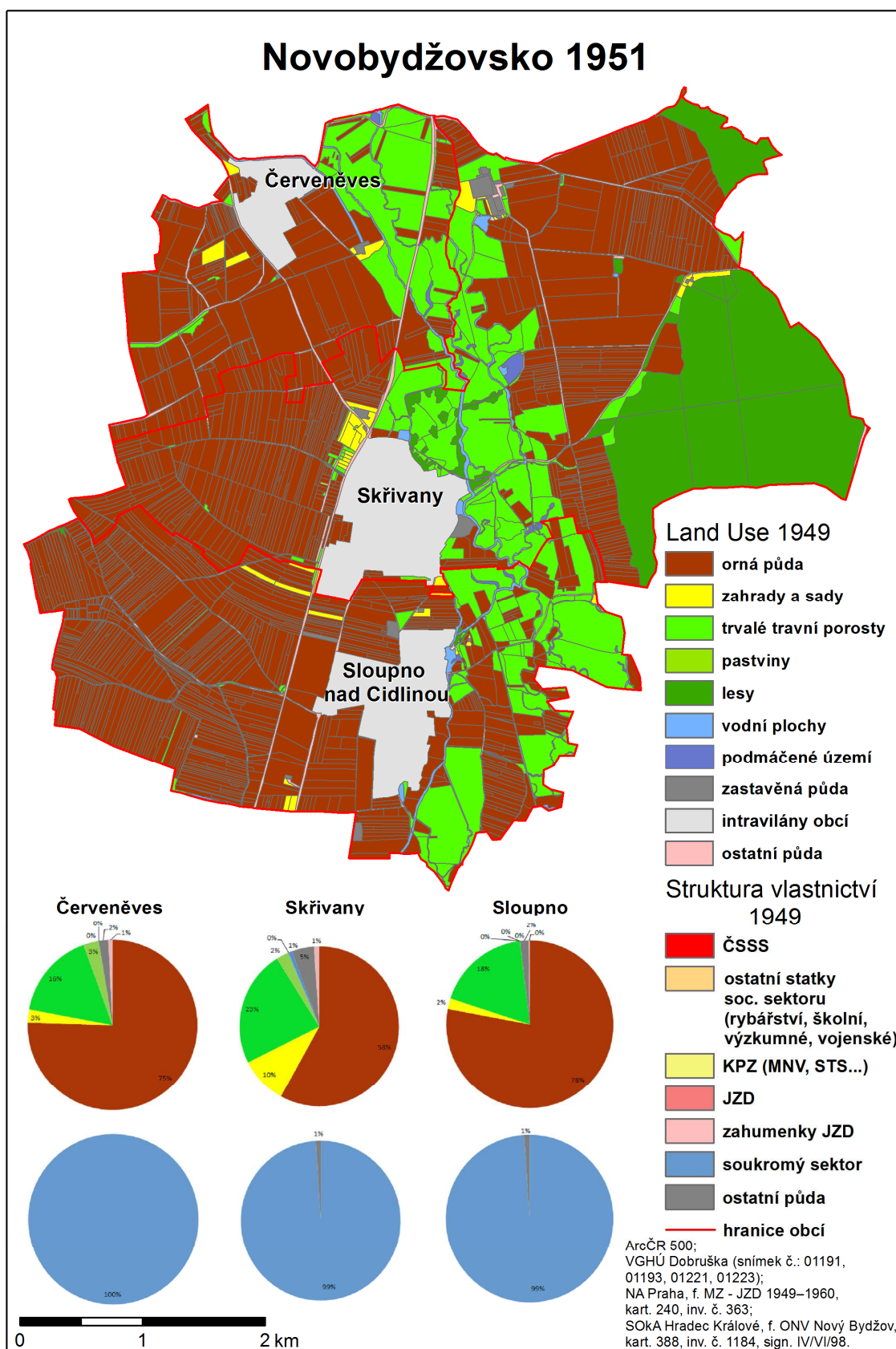

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpíšek

Mapa28c: Novobydžovsko 1961 (rastr). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

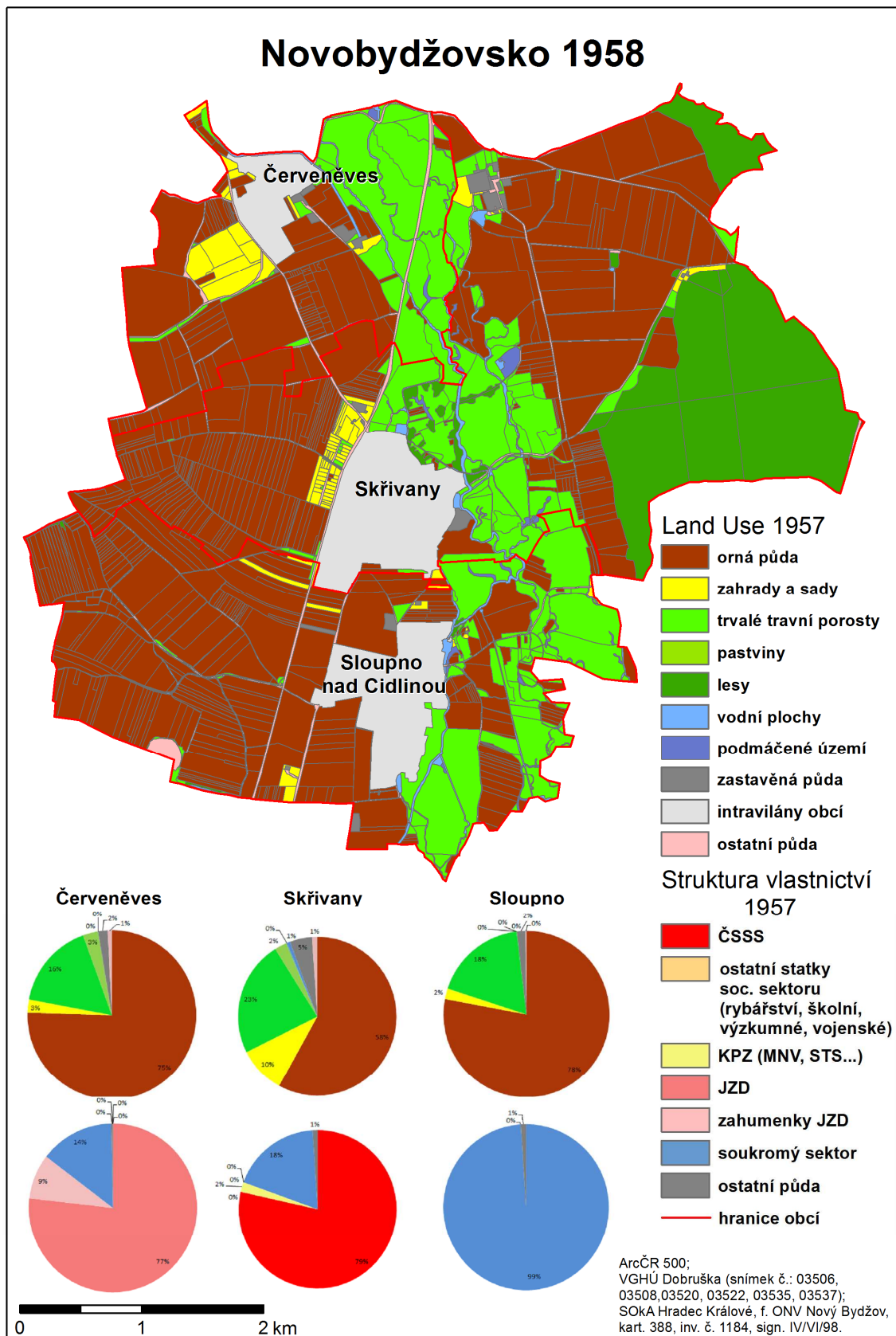

Mapa29a: Novobydžovsko 1951 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1949 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

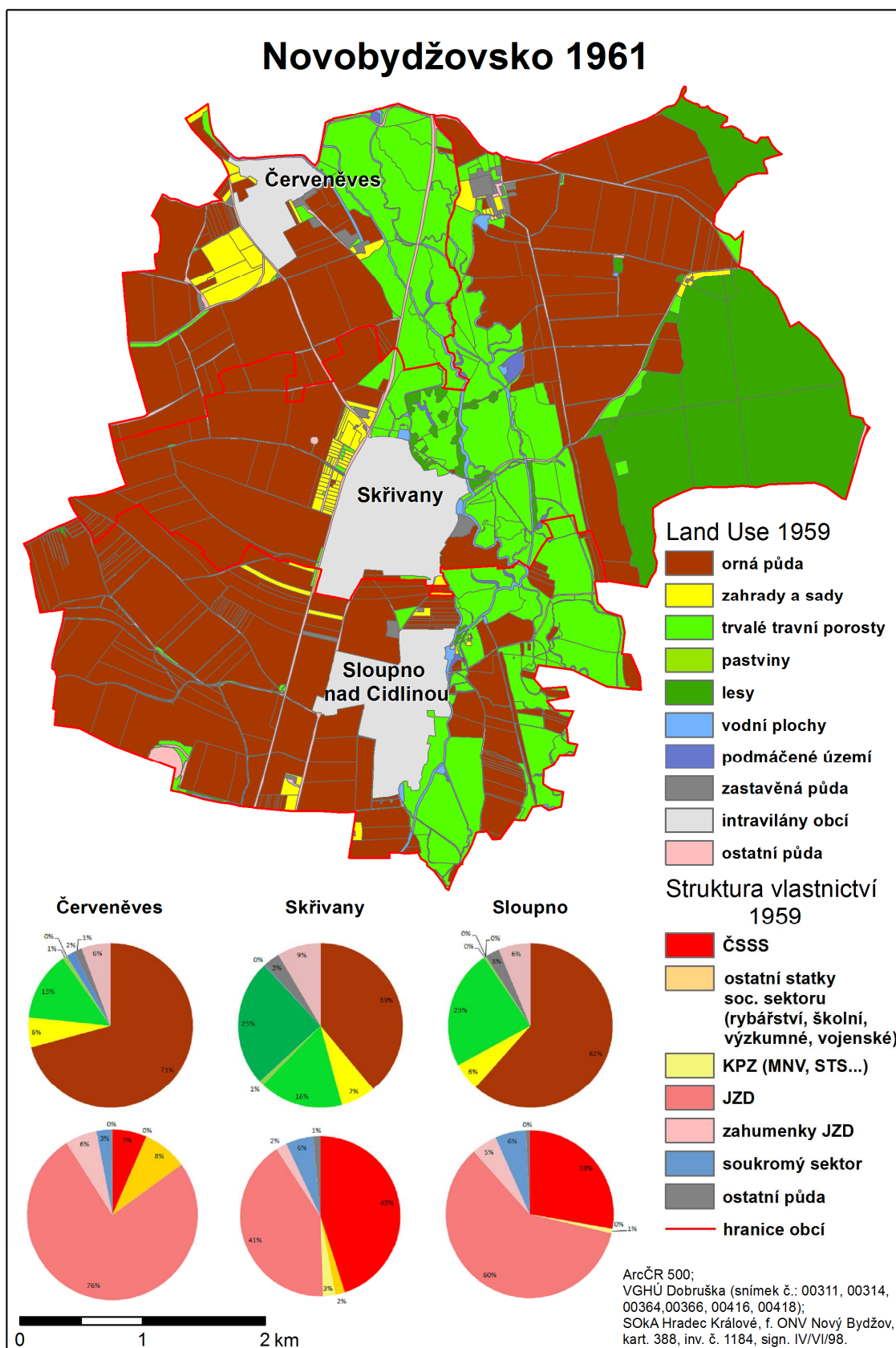

© V programu ArcGIS 10.2 vypracoval Jaromír Karpišek

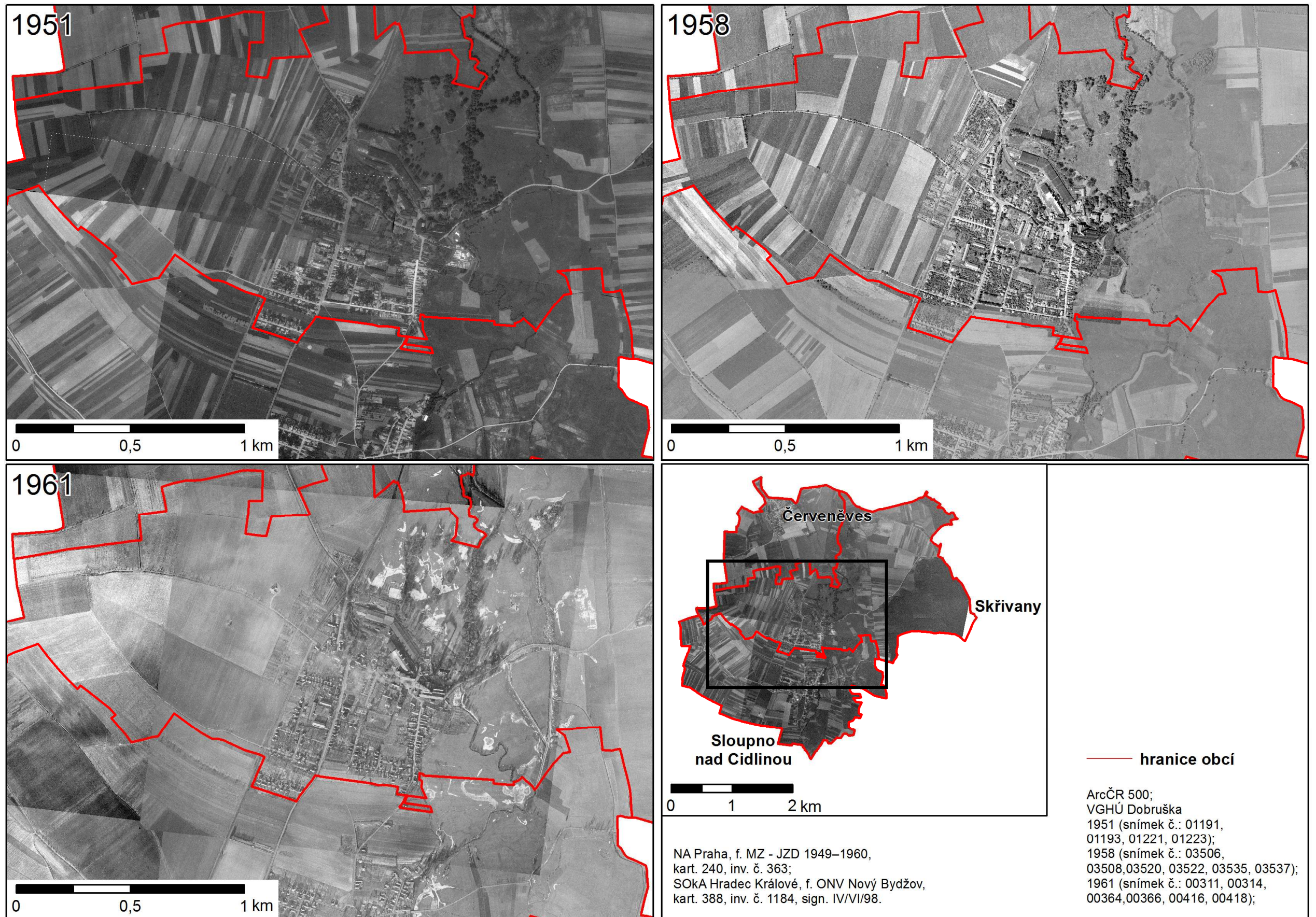
Mapa29b: Novobydžovsko 1958 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1957 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

Mapa29c: Novobydžovsko 1961 (vektor). V kontextu land use a vlastnické struktury z roku 1959 v obcích Červeněves, Skřivany a Sloupno nad Cidlinou

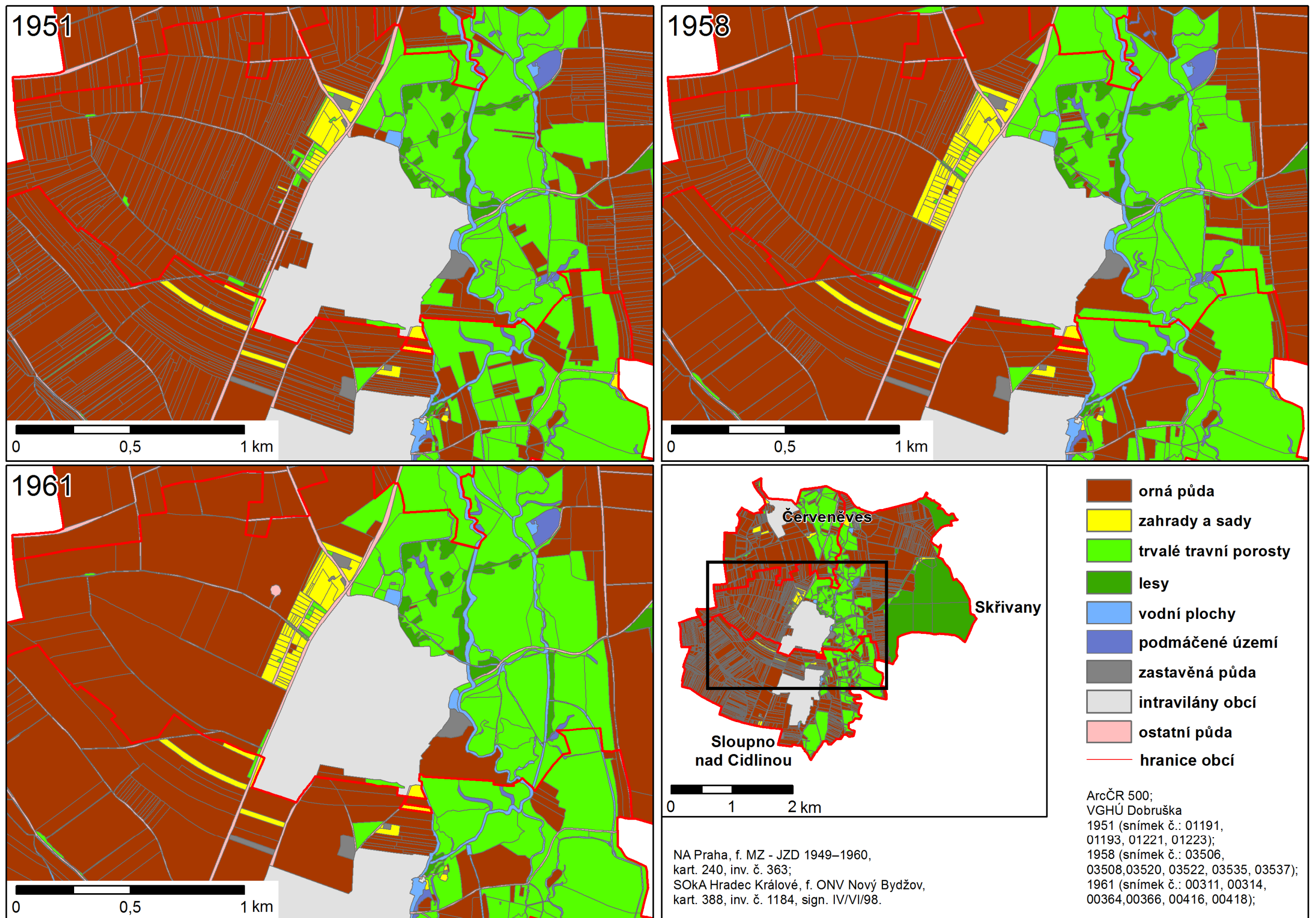
Mapa 30a: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (rastr)

Mapa 30b: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektorastr)

Mapa 30c: Zemědělská kulturní krajina na Novobydžovsku 1951, 1958 a 1961. Mikroregion modelové příklady (vektor)

IX. Seznam pramenů a literatury

Seznam použitých pramenů

- **Archivní prameny**

Národní archiv Praha

Fond Ministerstvo zemědělství – JZD 1949–1960

Fond Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 01 Zasedání ÚV KSČ 1945–1962

Fond Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 02-1 Předsednictvo ÚV KSČ 1945–1954

Fond Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 78 Oddělení zemědělské ÚV KSČ

Fond Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa, 100-1 Generální sekretariát 1945–1951

Moravský zemský archiv Brno

Fond B 126, Krajský národní výbor Jihlava, Odbor zemědělství a lesního hospodářství 1949–1960

Fond B 126, Krajský národní výbor Jihlava, Rady a pléna

Fond F 112, Trust st. statků Jihlava Rantířov 1949–1955

Fond F 395, Státní statek Rantířov 1949–1956

Fond F 470, Oseva, semenářský statek Jihlava 1956–1995

Státní oblastní archiv Zámorsk

Fond Krajský národní výbor Hradec Králové, Odbor zemědělství (referát zemědělský 1949–1954

Fond Krajský národní výbor Hradec Králové, Správa zemědělská 1954–1957

Fond Krajský národní výbor Hradec Králové, Správa zemědělství a lesního hospodářství 1957–1958

Fond Krajský národní výbor Hradec Králové, Odbor zemědělství a lesního hospodářství 1958–1959

Fond Krajský národní výbor Hradec Králové, Odbor zemědělství 1959–1960

Státní okresní archiv Jihlava

Fond Komunistická strana Československa–okresní výbor Jihlava.

Fond Jednotný národní výbor Jihlava, Referát zemědělský 1949–1954

Fond Okresní národní výbor Jihlava, 2.1. Zemědělství

Fond Městský národní výbor Jihlava

Fond Místní národní výbor Bedřichov

Fond Místní národní výbor Hybrálec

Fond Místní národní výbor Staré Hory

Fond Jednotné zemědělské družstvo Bedřichov

Fond Jednotné zemědělské družstvo Hybrálec

Fond Jednotné zemědělské družstvo Staré Hory

Státní okresní archiv Náchod

Fond Okresní výbor Komunistické strany Československa Broumov

Fond Okresní národní výbor Broumov, Zemědělství 1949–1954

Fond Okresní národní výbor Broumov, Zemědělství 1955–1958

Fond Místní národní výbor Heřmánkovice

Fond Místní národní výbor Hynčice

Fond Místní národní výbor Ruprechtice

Fond Jednotné zemědělské družstvo Heřmánkovice

Fond Jednotné zemědělské družstvo Hynčice

Fond Jednotné zemědělské družstvo Ruprechtice

Státní okresní archiv Hradec Králové

Fond Okresní výbor Komunistické strany Československa Nový Bydžov

Fond Okresní národní výbor Nový Bydžov, VI. Zemědělství a lesní hospodářství

Fond Místní národní výbor Červeněves

Fond Místní národní výbor Skřivany

Fond Místní národní výbor Sloupno nad Cidlinou

Fond Jednotné zemědělské družstvo Červeněves

Fond Jednotné zemědělské družstvo Skřivany

Fond Jednotné zemědělské družstvo Sloupno nad Cidlinou

Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška

Pro sledované obce na Jihlavsku Bedřichov, Hybrálec a Staré Hory bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1949 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1959 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Broumovsku Heřmánkovice, Hynčice, Janovičky a Ruprechtice bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1953 číslo: 11599, 11601, 11603, 11635, 11637 a 11638. Pro stav z roku 1970 číslo: 15749 a 15751.

Pro sledované obce na Novobydžovsku Červeněves, Skřivany a Sloupno bylo při tvorbě mapových listů využito leteckých snímků: Pro stav z roku 1951 číslo: 01191, 01193, 01221 a 01223. Pro stav z roku 1958 číslo: 03504, 03506, 03508, 03518, 03520, 03522, 03533, 03535 a 03537. Pro stav z roku 1961 číslo: 00311, 00313, 00362, 00364, 00366, 00414, 00416 a 00418.

• Tištěné

Sbírka zákonů republiky Československé, zákon č. 69/1949 Sb. o jednotných zemědělských družstvech ze dne 23. února 1949.

Kolektiv autorů, *Retrospektivní lexikon obcí ČSSR 1850–1970*, Praha 1978, 687 s.

Kolektiv autorů, *Mapový lexikon obcí ČSR*, Praha 1968.

Jaroslav ONDROUŠEK, *Zemský družstevní adresář*, Brno 1947, 227 s.

• Periodika

Vpřed v budování zemědělství

Družstevní vesnice

Vesnické noviny Jihlavska

Okresní noviny Jihlavska

Vesnické noviny Broumovska

Vesnické noviny Novobydžovska

Jiskra

Seznam literatury

• Literatura k problematice kolektivizace zemědělství před rokem 1989

- Julius BOLFÍK (ed.), *KSČ a riešenie roľníckej otázky za socializmu*, Bratislava 1985.
- Samuel CAMBEL (ed.), *Leninov družstevný plán v politke KSČ. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1983.
- Samuel CAMBEL (ed.), *Formovanie triedy družstevního roľníctva v Československu. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1984.
- Samuel CAMBEL (ed.), *Skúsenosti KSČ a KSSZ z riešenia roľníckej otázky za socializmu. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1985.
- Samuel CAMBEL (ed.), *Ku vzniku a začiatkom JRD v ČSSR. Kapitoly z dejín socialistického poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1985.
- Samuel CAMBEL (ed.), *Naše poľnohospodárstvo v období dobudovania základov socializmu*, Bratislava 1986.
- Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech od osvobození do Února (1945–1948)*, Hradec Králové 1975, 196 s.
- Miroslav HROCH a kol., *Úvod do studia dějepisu*, Praha 1985, s. 142–154.
- Jan DOLEŽAL – Josef KMONÍČEK – Jiří PEKÁREK, *Začiatky budovania štátných strojových staníc a ich úloha v prvých rokoch kolektivizácie poľnohospodárstva vo východných Čechách*, in: *Leninov družstevný plán v politike KSČ. Kapitoly z dejín poľnohospodárstva v Československu*, Bratislava 1983, 480 s.
- Jan DOLEŽAL – Josef KMONÍČEK – Jiří PEKÁREK, *Když mizely meze: kapitoly z kolektivizace východočeského zemědělství v letech 1949–1960*, Hradec Králové 1987, 136 s.
- Ivan DOSKOČIL, *Specializace a centralizace zemědělské výroby*, Praha 1962, 32 s.
- Karel JECH, *Probuzená vesnice: K dějinám revoluce na našem venkově v letech 1945–1948*, Praha 1963, 478 s.
- Otakar KÁŇA, *Historické proměny pohraničí*, Ostrava 1976.
- Josef KMONÍČEK, *Návrat domů. Proměny pohraničí severovýchodních Čech v letech 1945–1948*, Hradec Králové 1982; Srov. recenze Ondřeje FELCMANA, *Nová práce o osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, in: *ČsČH XXXII*, Praha 1984, s. 422–427.
- Josef KMONÍČEK, *Osídlování pohraničí severovýchodních Čech 1945–1952*, in: *Krkonoše, Podkrkonoší 3*, Trutnov 1967, s. 225–232.
- Drahomíra KOPEJTKOVÁ, *Počátky socialistického zemědělského družstevnictví v Československu (1948–1953)*, Studie ČSAV č. 6, Praha 1987, 137 s.
- Luboš MÍL – Zdeněk KOŠTÁL – Vratislav KEJDANA – Jiří, STEHLÍK, *Tak jsme začínali. Socialistické přeměny zemědělství na Náchodsku*, Náchod 1979.
- Lubomír SLEZÁK, *Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, Brno 1978; Srov. recenze Miloslava MARTÍNKA, *Lubomír SLEZÁK, Zemědělské osídlování pohraničí českých zemí po druhé světové válce*, in: *ČsČH XXVII*, Praha 1979, s. 742–745.
- Lubomír SLEZÁK, *Združstevnělá vesnice. K historii socialistické přestavby zemědělství Brněnského kraje v letech 1949–1959*, Brno 1981.
- Peter SLIMÁK, *Zákon o zemědělském družstevnictví a jeho výklad*, Praha 1989, s. 180.
- Socializace zemědělství ve východních Čechách 1949–1960: Výběrová bibliografie*, Hradec Králové 1983, 305 s.

Jaroslav SUCHÁNEK, *Vznik koncepce JZD: Vznik marxisticko-leninské koncepce socialistické přestavby československého zemědělství a její promítnutí do právní nadstavby*, Praha 1972, 114 s.

• **Literatura k problematice kolektivizace zemědělství po roce 1989**

Petr BLAŽEK – Michal KUBÁLEK (edd.), *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a střeoevropské souvislosti*, Praha 2008, 359 s.

Petr BLAŽEK – Karel JECH – Michal KUBÁLEK a kol., *Akce „K“: vyhnání sedláků a jejich rodin z usedlostí v padesátých letech*, Praha 2010, 632 s.

Marie BOČKOVÁ a kol., *Zemědělství a 50. léta*, Praha 2008.

Jan BOŠTÍK, *Kronika kolektivizace malé vesnice: zápisky mladočeského rolníka Jana Boštíka o životě v letech 1945–1959*, Praha 2008.

Pavel BOŠTÍK, *Kolektivizace venkova v okrese Litomyšl v letech 1948–1960, Diplomová práce*, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2012, 89 s.

Vladimír BŘEZINA – Jiří, PERNES (edd.), *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*, Praha 2009, 234 s.

Jana BUREŠOVÁ, *Kolektivizace zemědělství v české historiografii*, *Východočeské listy historické* 32, 2014, s. 97–108.

Jana BUREŠOVÁ, *K problematice výzkumu dějin československého zemědělství po druhé světové válce*, *Z Českého ráje a Podkrkonoší*, supplementum 4. Sborník referátů z konference “Podíl Františka Kutnara a agrárního dějepisectví na formování obrazu české minulosti”, konané ve dnech 24.–25. dubna 1998 v lázních Sedmihorkách, Semily 1998, s. 103–108.

Jana BUREŠOVÁ, *Osudy československého zemědělství po 2. světové válce*, *Historický obzor*, 1997, č. 7–8, s. 177–180.

Jana BUREŠOVÁ, *Představy zemědělských odborníků o další podobě zemědělských organizací v Československu (únor 1948 až únor 1949). 1957–1960*, Brno 2008.

Jana BUREŠOVÁ, *Združstevňování nebo kolektivizace zemědělství po roce 1948?*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám*, *Studie slováckého muzea* 7/2002, Uherské Hradiště 2002, s. 223–228.

Jana BUREŠOVÁ, *Zemědělská politika v Československu v letech 1948–1960 jako součást vývoje komunistických režimů v Evropě*, in: *Sborník prací moravských historiků*, Praha 1996, s. 87–128.

Jana BUREŠOVÁ, *Zemědělství Olomouckého kraje na přelomu 40. a 50. let 20. století*, *AUPO, Historica* 27, 1996, s. 103–115.

Samuel CAMBEL, *Päťdesiate roky na slovenskej dedine: najťažšie roky kolektivizácie*, Praha 2005.

Jiří CIHLÁŘ, *Vesnice severovýchodních Čech v období kolektivizace 1948–1960*, Praha 2016.

Michaela ČERNÁ, *Kolektivizace zemědělské malovýroby v okrese Pardubice v letech 1949–1958, Diplomová práce*, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta/Filozofická fakulta, Historický ústav, 2013, 81 s.

Andreas DIX, *„Freies Land“: Siedlungsplanung im ländlichen Raum der SBZ und frühen DDR 1945–1955*, Böhlau-Köln-Weimar-Wien 2002, s. 323–325.

Ladislav Karel, FEIERABEND, *Zemědělské družstevnictví v Československu do roku 1952 (ang. orig. vydání z r. 1952 Agricultural cooperatives in Czechoslovakia)*, Volary 2007, 161 s.

Viera HLAVOVÁ, *Kulak – triedny nepriateľ: „Dedinský boháč“ v kontexte kolektivizácie na Slovensku (1949–1960)*, Praha 2010.

Martina HIRŠOVÁ, *Vývoj pozemkových úprav na území ČR*, České Budějovice 2012, Bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Zemědělská fakulta, 67 s.

Pavel HORÁK, *Počátky jednotných zemědělských družstev na Novobydžovsku (1949–1959)*, in: Tomáš HRADECKÝ – Pavel HORÁK a kol., *České, slovenské a československé dějiny 20. století VII*, Hradec Králové 2012, s. 147–157.

Pavel HORÁK, *Zemědělská politika v okrese Nový Bydžov v letech 1949–1958*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2010, 90 s.

Zdeněk HRABA, *Kolektivizace a transformace československého zemědělství v letech 1945–2004. Právně normativní pohled*, Praha 2013, 312 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, in: VLH 32, 2014, s. 280–288.

Tomáš HRADECKÝ, „*Nejpokrokovější kraj v Československu*“ *Krajský národní výbor Ústeckého kraje v letech 1949–1960*, Praha 2017, s. 165–175.

Vít JANEČEK, *Kolektivizace obce Dobřejovice na Hlubocku*, České Budějovice 2012, Bakalářská práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 106 s.

Karel JECH, *Kolektivizace a vyhánění sedláků z půdy*, Praha 2008, 336 s.

Karel JECH, *Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha 2001, 252 s.; Srov. zpráva Jiřího KŘEŠTĀNA, *Karel JECH, Soumrak selského stavu 1945–1960*, Praha, *Ústav pro soudobé dějiny AV ČR 2001, Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 35, 253 s., ČČH 100, 2002, s. 970–971.*

Jiřina JUNĚCOVÁ – Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1948–1949*, Praha 1995, 211 s.

Jean LÉVENESQUE, *Exile and discipline: the june 1948 campaign against collective farm shirkers*, Praha 2006.

Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960)*, Praha 2007.

Karel KAPLAN, *Proměny české společnosti (1948–1960). Část druhá. Venkov*, Praha 2013, 467 s.

Karel KAPLAN, *Nekrvavá revoluce*, Praha 1993, 447 s.

Karel KAPLAN, *Československo v letech 1948–1953. 2. část*, Praha 1991, 146 s.

Karel KAPLAN, *Československo v letech 1953–1966. 3. část*, Praha 1992, 146 s.

Karel KAPLAN, *Kronika komunistického Československa: Doba tání 1953–1956. 1. vydání*, Brno 2005, 772 s.

Karel KAPLAN – Pavel PALEČEK, *Komunistický režim a politické procesy v Československu*, Brno 2003.

Václava KODADOVÁ, *Kolektivizace a zakládání jednotných zemědělských družstev v okrese Trhové Sviny 1949–1959*, České Budějovice 2009, Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Filozofická fakulta, 239 s.

Jan KOŠEK, *Zemědělská politika v okrese Hradec Králové v letech 1949–1958*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2009, 114 s.

Filip KREJČA, *Dopady zemědělské politiky v letech 1948 až 1960 na příkladu obce Výrava*, Diplomová práce, Univerzita Hradec Králové, Filozofická fakulta, Historický ústav, 2008, 97 s.

František LOULA, *K otázce oceňování živé práce družstevníků při zjišťování vlastních nákladů JZD*, in: G Sociologica 3/1959, s. 16–26;
https://digilib.phil.muni.cz/bitstream/handle/11222.digilib/111423/G_Sociologica_03-1959-1_3.pdf (online: 13. 6. 2018).

Jaromír, MRŇKA, *Svéhlavá periferie. Každodennost diktatury KSČ na příkladu Šumperska a Zábřezska v letech 1945–1960*, Praha 2015, 216 s.

- Pavel NOVÁK, *Výkonnost československého zemědělství v mezinárodním srovnání v 50. letech 20. století*, in: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a střeoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 136–155.
- Jan NOVOTNÝ, *Kolektivizace venkova v okrese Hlinsko v letech 1948–1960*, *Diplomová práce*, Univerzita Hradec Králové, Pedagogická fakulta/Filozofická fakulta, Historický ústav, 2011, 59 s.
- Lucie NOVOTNÁ, *Metody perzekuce selského stavu na Poličsku v letech 1949–1960*, in: Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu*, Praha 2013, s. 267–274.
- Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století. Sborník příspěvků z mezinárodní konference konané ve dnech 15.–16. května 2002 věnovaný Lubomíru Slezákovi k 70. narozeninám, *Studie slováckého muzea* 7/2002, Uherské Hradiště 2002.
- Jiří PERNES, *Krise komunistického režimu v Československu v 50. letech 20. století*, Brno 2008.
- Jiří PERNES, *Politické a sociální předpoklady kolektivizace zemědělství v Československu*, in: *Kolektivizace venkova v Československu 1948–1960 a střeoevropské souvislosti*, Praha 2008, s. 85.
- Václav PRŮCHA a kolektiv, *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918–1992*, 2. díl. Období 1945–1992, Brno 2009.
- Václav PRŮCHA, *Vývoj zemědělské výroby v Československu v období socializace vesnice*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 31–45.
- Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1950*, Praha 1998, 219 s.
- Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1951*, Praha 1999, 246 s.
- Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1952*, Praha 2000, 322 s.
- Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – vznik JZD 1953*, Praha 2002, 310 s.
- Jana PŠENIČKOVÁ (ed.), *Zemědělské družstevnictví: Kolektivizace zemědělství – Vznik JZD 1954*, Praha 2008, 259 s.
- Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), *Kolektivizace v Československu*, Praha 2013, 473 s., Srov. recenze Pavla BOŠTÍKA, *Jaroslav ROKOVSKÝ – Libor SVOBODA (edd.), Kolektivizace v Československu, Ústav pro studium totalitních režimů*, Praha 2013, 473 s., in: *VLH* 31, 2014, s. 213–215.
- Hana ROTTOVÁ – Petr SLINTÁK, *Venkov v českém filmu 1945–1969. Filmová tvář kolektivizace*, Praha 2013, 483 s.
- Miloslav RŮŽIČKA, *Vyhnaní: akce „Kulak“: zločin proti lidskosti*, Praha 2008.
- Jan RYCHLÍK, *Obecné a specifické rysy nucené kolektivizace ve východní Evropě*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 21–29.
- Marie SKOPALOVÁ, *Vysídlování selských rodin ve východních Čechách v padesátých letech 20. století*, *Sborník prací východočeských archivů* 11, 2007, Zámrsk 2007, s. 93–120.
- Lubomír SLEZÁK, *Úspěchy a prohry zemědělského družstevnictví*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, s. 9–19.
- Michal STEHLÍK, *Jihlavský kraj v procesu kolektivizace 1948–1960*, in: Vladimír BŘEZINA – Jiří PERNES (edd.), *Závěrečná fáze kolektivizace zemědělství v Československu 1957–1960*, Praha 2009, s. 181–197.

Jaroslav TARAS, *Kolektivizace zemědělství v obci Puklice na Jihlavsku 1949–1960*, České Budějovice 2013, Diplomová práce, Jihočeská univerzita v Českých Budějovicích, Pedagogická fakulta, 189 s.

Jiří TOPINKA, *Specifika kolektivizace v českém pohraničí 1949–1960*, in: *Osudy zemědělského družstevnictví ve 20. století*, Uherské Hradiště 2002, s. 229–234.

Jiří TOPINKA, *Zapomenutý kraj: české pohraničí 1948–1960 a takzvaná akce dosídlení*, *Soudobé dějiny* 12(3-4), 2005, s. 534–586.

Jiří URBAN, *Kolektivizace venkova v horním Polabí. Od fenoménů k aktérům a jejich motivacím*, Praha 2016.

Jiří URBAN, *Projevy odporu proti nastupující kolektivizaci na Novobydžovsku*, in: *Theatrum historiae* 8, 2011, s. 279–310.

Jiří URBAN, *Venkov pod kolektivizační knutou, okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, 304 s., Srov. recenze Pavla BOŠTÍKA, *Jiří URBAN, Venkov pod kolektivizační knutou, okolnosti exemplárního „kulackého“ procesu*, Praha 2010, 304 s., in: *VLH* 30, 2012, s. 199–200.

Antonín VÁCLAVŮ, *Ke sporům o zemědělské družstevnictví a kolektivizaci v Československu*, Praha 1999.

Vladimír VARINSKÝ, *Kapitoly z dejín kolektivizácie na Slovensku (1948–1960)*, Banská Bystrica 2014, 140 s.

Jindřich ŽÁK, *S plamenem kolektivizace v zádech - Padesátá léta ve Velké vsi na Broumovsku*, Hradec Králové 2013, 134 s.

• Literatura k problematice kulturní krajiny a land use

Jaroslav BÁRTA, *Český svět: kulisy let 1948–1989*, Praha 2008.

Stefan DORONDEL, *Disrupted landscapes: state, peasants and the politics of land in postsocialist Romania*, New York-Oxford 2016.

José Eduardo DOS SANTOS – Angela Terumi FUSHITA – Imyra Maíra Martins DE SOUZA – Lia Martucci AMORIM – Valéria Aparecida David ANDRADE, *Agriculture and Forest Transition: Understanding of Land Use Change in a Cultural Landscape*, in: *Open Journal of Applied Sciences* 05(12), 2015, s. 797–807.

Bradley B. WALTERS, *Explaining rural land use change and reforestation: A causal-historical approach*, in: *Land Use Policy* 67, 2017, s. 608–624.

Horst FÖRSTER, *Brüche in der Kulturlandschaftsentwicklung der Tschechischen Republik*, in: *Siedlungsforschung. Archäologie-Geschichte-Geographie* 13, 1995, s. 197–218.

Dongjie GUAN – Haifeng LI – Takuro INOHAE – Weici SU – Tadashi NAGAIE – Kazunori HOKAO, *Modeling urban land use change by the integration of cellular automaton and Markov model*, in: *Ecological Modelling* 222(20), 2011, s. 3761–3772.

Pavel HÁJEK, *Jde pevně kupředu naše zem: krajina českých zemí v období socialismu 1948–1989*, Praha 2008.

Eva CHODĚJOVSKÁ – Robert ŠIMŮNEK (edd.), *Krajina jako historické jeviště*, Praha 2012.

Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, *Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, 427 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, *Eva CHODĚJOVSKÁ – Eva SEMOTANOVÁ – Robert ŠIMŮNEK, Historické krajiny Čech. Třeboňsko – Broumovsko – Praha*, Praha 2015, 427 s., ISBN 978-80-7286-255-9., in: *ČČH* 114, 2016, s. 828–832.

Peter CHRASTINA, *Vývoj využívania krajina trenčianskej kotliny a jej horskej obruby*, Praha 2009.

- Pavel CHROMÝ, *Vývoj krajiny a formování identity území: příspěvek k enviromentálním dějinám na příkladu České Kanady*, in: Historická geografie 32, Praha 2003, s. 115–134.
- M. JONES, The elusive reality of landscape. Concepts and approaches in landscape research, in: Norsk Geografisk Tidsskrift 45, 1991, s. 229–244.
- Radan KVĚT, *Země, krajina a člověk: sjednocení historie Země, krajiny a člověka, čili systémové pojetí a přírodní zákonitosti v geologii, geografii a historiografii*, Praha 2006.
- Pavel KLVÁČ (ed.), *Člověk, krajina, krajinný ráz*, Praha 2009.
- Christian A. KULL, *Historical landscape repeat photography as a tool for land use change research*, in: Norsk Geografisk Tidsskrift - Norwegian Journal of Geography 59 (4), 2005, s. 253–268.
- M. LEH – S. BAJWA – I. CHAUBEY, *Impact of Land Use Change on Erosion Risk: An Integrated Remote Sensing, Geographic Information System and Modeling Methodology*, in: Land Degradation & Development 24(5), 2013, s. 409–421.
- Herbert LIEDTKE, *Die Landschaften Ostpreussens: Namen und Abgrenzungen naturgeographischer und historischer Landschaften in Ostpreussen und angrenzenden Gebieten*, Leipzig 2011.
- Eliška LORENCOVÁ – Jana FRÉLICOVÁ – Edward NELSON – David VAČKÁŘ, *Past and future impacts of land use and climate change on agricultural ecosystem services in the Czech Republic*, in: Land Use Policy 33, 2013, s. 183–194.
- Václav PETŘÍČEK (ed.), *Tvář naší země: krajina domova: 2008: (4. ročník konference o krajině...)*, Praha 2008.
- Stefania PINDOZZI – Elena CERVELLI – Alessandra CAPOLUPO – Collins OKELLO – Boccia – Lorenzo BOCCIA, *Using historical maps to analyze two hundred years of land cover changes: case study of Sorrento peninsula (south Italy)*, in: Cartography and Geographic Information Science, 2015, s. 1–16.
- Kerstin POTTHOFF, *Landscape Change as an Interface for Different Approaches in Landscape Research (Landschaftsveränderung als Interface für verschiedene Ansätze der Landschaftsforschung)*, in: Erdkunde 61 (1), 2007, s. 54–71.
- Qiao-Yu CUI – Marie-José GAILLARD – Geoffrey LEMDAHL – Li STENBERG – Shinya SUGITA – Ganna ZERNOVA, *Historical land-use and landscape change in southern Sweden and implications for present and future biodiversity*, in: Ecology and Evolution 4(18), 2014, s. 3555–3570.
- Jiří SÁDLO – Petr POKORNÝ – Pavel HÁJEK – Dagmar DRESLEROVÁ – Václav CÍLEK (edd.), *Krajina a evoluce: významné přelomy ve vývoji kulturní krajiny v českých zemích*, Praha 2008.
- Simon SCHAMA, *Krajina a paměť*, Praha 2007.
- J. SKALOŠ – M. NOVOTNÝ – J. WOITSCH – J. ZACHAROVÁ – K. BERCHOVÁ – M. SVOBODA – K. KŘOVÁKOVÁ – D. ROMPORTL – Z. KEKEN, *What are the transitions of woodlands at the landscape level? Change trajectories of forest, non-forest and reclamation woody vegetation elements in a mining landscape in North-western Czech Republic*, in: Applied Geography 58, 2015, s. 206–216.
- Jan SKALOŠ – Pavel RICHTER – Zdeněk KEKEN, *Changes and trajectories of wetlands in the lowland landscape of the Czech Republic*, in: Ecological Engineering, 2017, s. 435–445.
- Dina STATUTO – Guiseppa CILLIS – Pietro PICUNO, *A Analysis of the effects of agricultural land use change on rural environment and landscape through historical cartography and GIS tools*, in: Journal of Agricultural Engineering XLVII:468, 2016, s. 28–39.
- Markéta ŠANTRŮČKOVÁ – Katarína DEMKOVÁ – Martin WEBER – Zdeněk LIPSKÝ – Jiří DOSTÁLEK, *Long term changes in water areas and wetlands in an intensively*

farmed landscape: A case study from the Czech Republic, in: *European Countryside* 9 (1), 2017, s. 132–144.

Matěj SPURNÝ a kol., *Proměny sudetské krajiny*, Praha 2006.

Robert ŠIMŮNEK, *Historická krajina a mapové bohatství Česka*, Praha 2006.

Vilém ŠVEC a kol., *Krajina našeho domova – Haná: sborník tematických prací*, Praha 2008.

• Literatura k problematice regionů, land use a historické geografie

Alan R. H. BAKER, *Geography and History. Bridging the Divide*, Cambridge 2003.

Ivan BIČÍK a kol., *Vývoj využití ploch v Česku 1845–2000*, Praha 2012.

Ivan BIČÍK – Lucie KUPKOVÁ – Leoš JELEČEK – Jan KABRDA – Přemysl ŠTYCH – Zbyněk JANOUŠEK – Jana WINKLEROVÁ, *Land Use Changes in the Czech Republic 1845–2010. Socio-Economic Driving Forces*, Praha 2015.

Tomáš BURDA, *Význam změn správních hranic v procesu formování vnitřních periferií na území Česka od poloviny 19. století*, Disertační práce, Univerzita Karlova, Přírodovědecká fakulta, 2014, 318 s.

Robin A. BUTLIN, *Historical Geography. Through the Gates of Space and Time*, London 1993.

Andreas DIX – Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, in: Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Ulrich RADTKE – Paul REUBER (edd.), *Geographie – Physische Geographie und Humangeographie*, Heidelberg 2011, s. 1063–1075.

Jörg DÖRING – Tristan THIELMANN (edd.), *Spatial Turn. Das Raumparadigma in den Kultur- und Sozialwissenschaften*, Bielefeld 2008.

Jiří DVOŘÁK, *Jižní Čechy jako region*, in: *Historická geografie* 32, 2003, s. 135–181.

Klaus FEHN, *Historische Geographie*, in: H. J. GOERTZ (ed.), *Geschichte. Ein Grundkurs*, Reinbek bei Hamburg 2007, s. 447–460.

Hans GEBHARDT – Rüdiger GLASER – Sebastian LENTZ (edd.), *Europa – eine Geographie*, Berlin-Heidelberg 2013, 520 s.

Rüdiger GLASER – Hans GEBHARDT – Winfried SCHENK, *Geographie Deutschlands*, Darmstadt 2007.

Helmut JÄGER, *Historische Geographie*, Braunschweig 1969.

Jaromír KARPÍŠEK, *Vývoj hranic správního členění Českých zemí ve 20. století na základě geografických a kartografických metod a aplikací*, Rigorózní práce, Univerzita Hradec Králové, Hradec Králové 2012, s. 11–32.

Aleš NOVÁČEK, *Dualita Evropy: Historickogeografická analýza*, Praha 2012.

Eva SEMOTANOVÁ, *Historická geografie českých zemí*, 1. vyd., Praha 1998; 2. vyd., Praha 2006.

Eva SEMOTANOVÁ a kol., *Kladsko. Historickogeografický lexikon*, Praha 2015.

Winfried SCHENK, *Historische Geographie*, Darmstadt 2011, 134 s., Srov. recenze Jaromíra KARPÍŠKA, in: *VLH* 34, 2015, s. 90–95.

Winfried SCHENK, *Historische Geographie: Umweltgeschichtliches Brückenfach zwischen Geschichte und Geographie*, in: W. SIEMANN – N. FREYTAG (edd.), *Umweltgeschichte. Themen und Perspektiven*, München 2003, s. 129–146.

Winfried SCHENK, *Historische Geographie in Bonn seit 2001 zwischen Kontinuität und Umbrüchen*, in: Jürgen HAFKE – Klaus KLEEFELD – Winfried SCHENK (edd.), *Historische Geographie. Kozepte und Fragestellungen Gestern – Heute – Morgen. Festschrift für Klaus Fehn zum 75. Geburtstag*, Colloquium Geographicum, Band 33, Bonn 2011, s. 61–86.

Winfried SCHENK, *Homogenisierung oder Diversifizierung der Agrarlandschaften in Mitteleuropa unter dem Einfluss der Agrarpolitik der EU – eine Indikatoren- und Maßstabsfrage?*, in: *Siedlungsforschung. Archäologie – Geschichte – Geographie* 29, 2011, s. 345–355.

Winfried SCHENK, *Die Pflege des landschaftlichen Erbes des Zisterzienserordens als Auftrag an die Bürgergesellschaft*, in: J. MEIER (ed.), *Kloster und Landschaft. Das kulturräumliche Erbe der Orden.* (= Schriftenreihe des Westfälischen Heimatbundes), Münster 2009, s. 125–144.

Winfried SCHENK, *Aktuelle Verständnisse von Kulturlandschaft in der deutschen Raumplanung*, in: *Informationen zur Raumentwicklung* 5, 2008, s. 271–277.

Winfried SCHENK, *Historische Geographie als historische Regionalwissenschaft. Zur „Produktion“ von Regionen durch historisch-geographische Forschung*, in: M. GROTEN – A. RUTZ (edd.): *Rheinische Landesgeschichte an der Universität Bonn. Traditionen – Entwicklungen – Perspektiven*, Bonn 2007, s. 251–264.

Winfried SCHENK, *Aufgaben der genetischen Siedlungsforschung in Mitteleuropa aus der Sicht der Geographie*, in: *SF* 18, 2000, s. 29–50.

Winfried SCHENK – Klaus, FEHN – D. DENECKE (edd.), *Kulturlandschaftspflege. Beiträge der Geographie zur räumlichen Planung*, Stuttgart–Berlin 1997.

Robert ŠIMŮNEK a kol. (ed.), *Regiony - časoprostorové průsečíky*, Praha 2008.

Tim UNWIN, *The Place of Geography*, New York 1992.

Otto ZWETTLER, *Historická geografie světa I. Evropa (5.–17. století)*, Brno 1992.

• Atlasová tvorba

Historický atlas měst České republiky, Historický ústav AV ČR v Praze. Mezi lety 1996–2017 dosud vyšlo 29 svazků.

Ondřej FELCMAN – Eva SEMOTANOVÁ, *Kladsko. Proměny středoevropského regionu. Historický atlas*, Hradec Králové – Praha 2005.

Bohumil PTÁČEK, *Historický atlas obyvatelstva českých zemí*, Praha 2017.

Eva SEMOTANOVÁ – Jiří CAJTHAML a kol. (edd.), *Akademický atlas českých dějin*, Praha 2014.

Eva SEMOTANOVÁ, *Atlas zemí Koruny české*, Praha 2002.

Eva SEMOTANOVÁ, *Česko. Ottův historický atlas*, Praha 2007.

Internetové zdroje a digitální zdroje

<http://geoportal.cuzk.cz>

<http://geolab.cz>

ArcČR 500

X. Přílohy

Seznam tabulek

Tabulka 1: Struktura fondů dle okresů a mikroregionů podle metodologických kategorií	s. 19–20
Tabulka 2: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Jihlava v lednu 1949	s. 51
Tabulka 3: Struktura členění zemědělské půdy a členů JZD k 31. 8. 1950	s. 53
Tabulka 4: Složení členů dle výměry jejich zemědělské půdy k 31. 8. 1950	s. 53
Tabulka 5: Struktura členů JZD podle zemědělských závodů k 31. 12. 1951	s. 56
Tabulka 6: Struktura zemědělské a orné půdy VI – IX/1952	s. 58
Tabulka 7: Vlastnická struktura zemědělské a orné půdy 1951–1952	s. 59
Tabulka 8: Vlastnická struktura zemědělské půdy 15. 11. 1956	s. 67
Tabulka 9: Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 15. 12. 1956–31. 12. 1957	s. 70
Tabulka 10: Struktura zemědělských závodů v JZD 15. 12. 1956–31. 12. 1958	s. 71
Tabulka 11: Struktura zemědělské půdy okresu Jihlava 31. 3. 1958–31. 12. 1958	s. 72
Tabulka 12: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Jihlava v období 31. 12. 1951–31. 12. 1958	s. 73
Tabulka 13: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Broumov v lednu 1949	s. 77
Tabulka 14: Struktura členění zemědělské půdy JZD v okrese Broumov v dubnu 1951	s. 80
Tabulka 15: Struktura JZD v okrese Broumov 26. října 1952	s. 81
Tabulka 16: Struktura členění zemědělské půdy JZD v okrese Broumov v říjnu 1957	s. 86
Tabulka 17: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Broumov v období 16. 6. 1950–31. 12. 1959	s. 90–91
Tabulka 18: Struktura členění zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov v lednu 1949	s. 95
Tabulka 19: Vlastnická struktura zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 10. 7. 1957 – 14. 8. 1959	s. 98
Tabulka 20: Vývoj zemědělské půdy v JZD v okrese Nový Bydžov v období 31. 12. 1951–31. 12. 1959	s. 99–100
Tabulka 21: Periodizace období a jednotlivých fází kolektivizace v okresech Jihlava, Broumov a Nový Bydžov	s. 107
Tabulka 22: Periodizace období a jednotlivých fází kolektivizace v krajích Jihlava a Hradec Králové	s. 129
Tabulka 23: Přírůstky a úbytky zemědělské půdy ve vlastnictví JZD III. a IV. typu ve sledovaných okresech a jejich krajích v kolektivizačních fázích 1953–1959.	s. 130
Tabulka 24: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava 1952, 1956–1957	s. 153
Tabulka 25a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov 1951–1957	s. 154
Tabulka 25b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Broumov 1951–1957 (s podrobnějším rozbohem soukromého a ostatního socialistického sektoru)	s. 155
Tabulka 26a: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1951–1957	s. 156–157
Tabulka 26b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1951–1957 (s podrobnějším rozbohem soukromého a ostatního socialistického sektoru)	s. 158
Tabulka 27: Neobhospodařovaná půda ve sledovaných okresech Hradeckého kraje k 31. lednu 1955 (ha)	s. 164
Tabulka 28: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Broumov 1949–1955 (ha).	s. 171–172
Tabulka 29: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Jihlava podle kategorií mapových listů 1949 (ha).	s. 172

Tabulka 30: Rozdělení využití půdy v zemědělských závodech okrese Broumov, Jihlava a Nový Bydžov ve srovnání s vývojem ČSR podle kategorií mapových listů 1949 (tis. ha)	s. 173
Tabulka 31: Rozdělení využití půdy zemědělských závodů v ČSR 1949–1951 (tis. ha)	s. 174
Tabulka 32: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Nový Bydžov 1956–1959 podle kategorií mapových listů (ha)	s. 178
Tabulka 33: Rozdělení využití půdy v okrese Nový Bydžov podle kategorií mapových listů 1949–1959 (ha)	s. 180
Tabulka 34: Hospodaření JZD Červeněves dle ročních výkazů 1955–1960	s. 191
Tabulka 35: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Broumova 1949	s. 184
Tabulka 36: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Jihlavska 1949	s. 187
Tabulka 37: Velikostní struktura zemědělských závodů ve vybraných obcích Novobydžovska 1949	s. 190
Tabulka 38: Obyvatelstvo v zájmovém území obcí odsunem postižených okresů Broumov a Jihlava 1930–1950	s. 195
Tabulka 39: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Broumova v roce 1949–1950	s. 198
Tabulka 40: Proměny využití půdy obci Ruprechtice v návaznosti na uskutečnění HTÚP od podzimu 1950 do jara 1951	s. 201
Tabulka 41: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Jihlavska v roce 1949	s. 203
Tabulka 42: Rozdělení využití půdy ve vybraných obcích Jihlavska v roce 1959	s. 206
Tabulka 43: Rozdělení využití půdy v jednotlivých obcích Novobydžovska 1949–1959	s. 207–208
Tabulka 44: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v jednotlivých obcích Novobydžovska 1956–1959	s. 210
Tabulka 45: Rozdělení využití půdy a plán jeho proměny ve sloučených velkovýrobních závodech na Novobydžovsku 1960	s. 212

Seznam diagramů a grafů

Diagram 1: Tematická struktura práce	s. 14
Diagram 2: Kolektivizace zemědělství ve vztahu k vývoji zemědělské kulturní krajiny 1949–1959	s. 17
Graf 1: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Jihlava 1952–1958	s. 74
Graf 2: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Broumov 1952–1958	s. 91
Graf 3: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okrese Nový Bydžov 1952–1958	s. 102
Graf 4: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v okresech Broumov, Jihlava a Nový Bydžov 1952–1959	s. 108
Graf 5: Zemědělská půda ve vlastnictví JZD v krajích Jihlava a Hradec Králové 1953–1959	s. 132
Graf 6: Podíl zemědělské půdy ve vlastnictví JZD v okresech Broumov, Jihlava a Nový Bydžov 1952–1959	s. 139
Graf 7: Struktura vlastnictví zemědělské půdy v okrese Jihlava 1952, 1956–1957	s. 153
Graf 8b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy okresu Broumov 1951–1957	s. 156
Graf 9b: Struktura vlastnictví zemědělské půdy okresu Nový Bydžov 1952–1957	s. 159

Seznam zkratek

a.j.	archivní jednotka
AÚVKSC	Archiv Ústředního výboru Komunistické strany Československa
ČSD	Československé dráhy
ČSL	Československá strana lidová
ČSNS	Československá strana národně socialistická
ČSS	Československá strana socialistická
ČSSS	Československé státní statky
f.	fond
HG	Historická geografie
HTÚP	hospodářsko-technické úpravy pozemků
inv. č.	inventární číslo
JNV	jednotný národní výbor
JZD	jednotné zemědělské družstvo
k. ú.	katastrální území
kart.	karton
KNV	krajský národní výbor
KPZ	krajsky plánované závody
KSC	Komunistická strana Československa
KV KSC	Krajský výbor Komunistické strany Československa
MEN	mapa evidence nemovitostí
MěNV	městský národní výbor
MNV	místní národní výbor
MZ II-S	Ministerstvo zemědělství II – kabinet a sekretariát ministrů
MZA Brno	Moravský zemský archiv Brno
MZ-JZD	Ministerstvo zemědělství – JZD
NA Praha	Národní archiv Praha
NF	Národní fronta Čechů a Slováků
NPF	Národní půdní fond
ONV	okresní národní výbor
OV KSC	Okresní výbor Komunistické strany Československa
PJ	pracovní jednotka
sign.	signatura
SOA	státní oblastní archiv
SOkA	státní okresní archiv
SPZV	státní plán zemědělské výroby
STS	strojní traktorová stanice
sv.	svazek
ÚAZK	Ústřední archiv zeměměřičství a katastru
ÚV KSC	Ústřední výbor Komunistické strany Československa
VGHÚ Dobruška	Vojenský geografický a hydrometeorologický ústav gen. Josefa Churavého Dobruška
VLH	Východočeské listy historické
VÚV TGM	Výzkumný ústav vodohospodářský T. G. Masaryka

Seznam pojmů

krajsky plánované závody	s. 180
masový nástup	s. 103, 123, 131
pracovní jednotka	s. 85, 137, 185, 190, 192
periodizace K. Kaplana	s. 131
velký nástup	s. 123

Místní rejstřík

- Arnolec (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
- Babice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Barchov (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Barchůvek (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Bedřichov** (okres Jihlava) 47, 146, 163, 166, 186, 187, 188, 189, 196, 202, 204, 205, 206, 213, 215, 216, 222, mapa: 236, 237, 238, 256–272
- Bělídlo (Na Bělidle) (okres Jihlava – Jihlava) 166, 204, 206, 213
- Bělý (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Benešov (okres Broumov) 78, 87, 146, 147, 184, mapa: 233, 234, 235
- Beranovec (okres Jihlava) 65, 148, mapa: 236, 237, 238
- Bezděkov nad Metují (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
- Bílý Kámen (okres Jihlava) 65, 69, 189, mapa: 236, 237, 238
- Bítovčice (okres Jihlava) 65, 69, mapa: 236, 237, 238
- Bohdašín (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Boršov (okres Jihlava) 65, 69, mapa: 236, 237, 238
- Božanov (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Božec (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Broumov (okres Broumov) 140, 162, 163, mapa: 233, 234, 235
- Brtnice (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
- Březová (okres Broumov) 78, 146, mapa: 233, 234, 235
- Bukovice (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
- Bukovno (okres Jihlava – Bedřichov) 47
- Bydžovská Lhotka (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Bystré (okres Broumov) 77, 146, mapa: 233, 234, 235
- Cejle (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
- Cerekvička (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
- Červeněves** (okres Nový Bydžov) 95, 96, 165, 168, 181, 189, 192, 206, 208, 211, 212, 213, 215, 217, 223, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 273–289
- Česká Metuje (okres Broumov) 78, mapa: 233, 234, 235
- Čížov (okres Jihlava) 48, 52, 146, mapa: 236, 237, 238
- Dědov (Javor) (okres Broumov) 77, mapa: 233, 234, 235
- Dolní Adršpach (okres Broumov) 78, 136 mapa: 233, 234, 235
- Dolní Cerekev (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
- Dolní Smrčné (okres Jihlava) 69, mapa: 236, 237, 238
- Dolní Teplice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Dolní Verněřovice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Doly (Na Dolech) (okres Jihlava – Jihlava) 166, 204, 206, 213
- Domanovice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Dušejov (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
- Dvorce (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
- Hejtmánkovice (okres Broumov) 78, mapa: 233, 234, 235
- Helenín (okres Jihlava) 47, mapa: 236, 237, 238
- Henčov (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
- Heroltice (okres Jihlava) 52, 146, 163, mapa: 236, 237, 238
- Heřmánkovice** (okres Broumov) 77, 146, 184, 184, 195, 197, 198, 199, 200, 202, 215, 216, 220, mapa: 233, 234, 235, 233–255
- Hlávkov (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
- Hlavňov (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Hlušice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Hlušičky (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
- Hodkovice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
- Hojkov (okres Jihlava) 65, 69, mapa: 236, 237, 238

Hony (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Horní Adršpach (okres Broumov) 78, mapa: 233, 234, 235
 Horní Dřevíč (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Horní Teplice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Horní Verněřovice (okres Broumov) 78, 146, mapa: 233, 234, 235
 Hosov (okres Jihlava) 48, mapa: 236, 237, 238
 Hradištko (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Hrobičany (okres Nový Bydžov) 146, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Hruškovy Dvory (okres Jihlava) 47, 48, 52, 67, 146, mapa: 236, 237, 238
 Hubenov (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Humburky (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Hutě (okres Jihlava) 65, mapa: 236, 237, 238
Hybrálec (okres Jihlava) 52, 146, 186, 188, 204, 205, 215, 216, 219, mapa: 236, 237, 238, 256–272
Hynčice (okres Broumov) 77, 146, 184, 184, 186, 196, 197, 198, 200, 202, 215, 216, 218, 220, mapa: 233, 234, 235, 233–255
 Chlívce (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Chlumec nad Cidlinou (okres Nový Bydžov) 146, 165, 168, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Chmelovice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Chotělice (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Choťovice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Chudeřice (okres Nový Bydžov) 165, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Chudonice (okres Nový Bydžov) 147, 165, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Jamné (okres Jihlava) 48, mapa: 236, 237, 238
 Janovice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Janovice I. (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Janovice II. (okres Broumov) 78, 146, mapa: 233, 234, 235
 Janovičky (okres Broumov – Heřmánkovice) 186, 197, 215, 221, mapa: 233–255
 Javor (Dědov) (okres Broumov) 146, mapa: 233, 234, 235
 Jersín (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Jetřichov (okres Broumov) 77, mapa: 233, 234, 235
 Ježená (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Jihlava (okres Jihlava) 163, 186, 202, mapa: 236, 237, 238
 Jiřín (okres Jihlava) 48, 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Jívka (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Kamenice (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Kamenička (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Káranice (okres Nový Bydžov) 165, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Klamoš (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Kobylice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Komárovice (okres Jihlava) 65, 69, 148, mapa: 236, 237, 238
 Končice (okres Nový Bydžov) 165, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Kosice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Kosičky (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Kosov (okres Jihlava) 47, 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Kostelec (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Kozlov (okres Jihlava) 48, 68, 135, 147, mapa: 236, 237, 238
 Kozojedy (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Kozojídky (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Krakovany (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Králíky (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Křičov (okres Nový Bydžov) 192, 206, 212, 213, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Křinice (okres Broumov) 78, 162, mapa: 233, 234, 235

Kundratice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lachov (okres Broumov) 82, 87, 146, 147, mapa: 233, 234, 235
 Lesnov (okres Jihlava – k. ú. Bedřichov)
 Levín (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lhota u Police nad Metují (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Libná (okres Broumov – Horní Adršpach) mapa: 233, 234, 235
 Lípec (okres Nový Bydžov) 176 mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lišice (okres Nový Bydžov) 146 mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lodín (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Loučeň (okres Jihlava – Hybrálec) 189
 Loučky (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Loučná Hora (okres Nový Bydžov) 146, 147, 192, 206, 212, 213, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Loukonosy (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lovčice (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lučice (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Luka nad Jihlavou (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Luková (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Lužec nad Cidlinou (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Machov (okres Broumov) 77, mapa: 233, 234, 235
 Malé (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Malý Beranov (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Maršov (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
 Martínkovice (okres Broumov) 78, 146, 162, mapa: 233, 234, 235
 Měník (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Měšín (okres Jihlava) 48, 67, 148, mapa: 236, 237, 238
 Meziměstí (okres Broumov) 76, 146, mapa: 233, 234, 235
 Meziříčko (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Mírošov (okres Jihlava) 65, mapa: 236, 237, 238
 Mlékosrby (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Myštěves (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Nad Borovinkou (okres Jihlava – k. ú. Bedřichov)
 Nadějov (okres Jihlava) 148, mapa: 236, 237, 238
 Nepochy (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Nevratice (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Nížká Srbská (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Nová Skřeněň (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Nové Město (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Nový Bydžov (okres Nový Bydžov) 140, 165, 167, 168, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Ohnišťany (okres Nový Bydžov) 165, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Olešnice (okres Nový Bydžov) 146, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Otín (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Otovice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Pakov (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Pamětník (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Pančava (okres Jihlava – Jihlava) 47
 Panská Lhota (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Pávov (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, 189, mapa: 236, 237, 238
 Petrovice (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Petrovice (Velké Petrovice) (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Petrovičky (okres Broumov – Velké Petrovice) 87, 147
 Písek (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Pístov (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Plandry (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238

Podolíby (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Police nad Metují (okres Broumov) 87, 147, 162, mapa: 233, 234, 235
 Polní Chrčice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Popice (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Prasek (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Předboř (okres Jihlava) 68, 69, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Převýšov (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Přímělkov (okres Jihlava) 148, mapa: 236, 237, 238
 Přiseka (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Puklice (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Radešov (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
 Radovesnice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Rančířov (okres Jihlava) 52, 54, 146, mapa: 236, 237, 238
 Rasochy (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Reindlerov (okres Jihlava – Bedřichov) 166, 187, 204, 206, 213, 222
 Rosice (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Rounek (okres Jihlava) 67, 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Rozehnalý (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Rožmitál (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
Ruprechtice (okres Broumov) 146, 184, 184, 195, 196, 197, 198, 199, 200, 201, 202, 215, 216, 218, 220, mapa: 233, 234, 235, 233–255
 Rybné (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Řehořov (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Sasov (okres Jihlava) 166, 204, 206, 213, mapa: 236, 237, 238
 Sběř (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Sekeřice (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Skalka (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Skály (okres Broumov) 76, mapa: 233, 234, 235
 Skochovice (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Skřeneň (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
Skřivany (okres Nový Bydžov) 96, 165, 166, 181, 189, 192, 193, 206, 208, 215, 217, 222, 223, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 273–289
 Slavný (okres Broumov) 87, 147, mapa: 233, 234, 235
Sloupno (okres Nový Bydžov) 96, 165, 166, 181, 189, 193, 206, 208, 215, 217, 222, 223, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246, 273–289
 Smidarská Lhota (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Smidary (okres Nový Bydžov) 146, 168, 192, 206, 212, 213, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Smrčná (okres Jihlava) 48, 146, 189, mapa: 236, 237, 238
 Staj (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Stará Voda (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
Staré Hory (okres Jihlava) 47, 52, 146, 186, 188, 196, 202, 204, 205, 215, 216, 222, mapa: 236, 237, 238, 256–272
 Staré Smrkovice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Stárkov (okres Broumov) 76, 78, mapa: 233, 234, 235
 Starý Bydžov (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Střížov (okres Jihlava) 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Studénky (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Studnice (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Suchý Důl (okres Broumov) 87, mapa: 233, 234, 235
 Sv. Újezd (okres Nový Bydžov) 147
 Svatoslav (okres Jihlava – Luka nad Jihlavou) 69
 Šaplava (okres Nový Bydžov) 147 mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Šimanov (okres Humpolec) 188
 Šonov (okres Broumov) 78, mapa: 233, 234, 235

Štít (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Teplice nad Metují (okres Broumov) 78, 146, mapa: 233, 234, 235
 U Brablenců (okres Jihlava – k. ú. Hybrálec) 219
 U Haškova (okres Jihlava – k. ú. Hybrálec) 219
 Uhlířská Lhota (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Uhřínovice (okres Jihlava) 67, 148, mapa: 236, 237, 238
 V Pratýnkách (okres Jihlava – k. ú. Hybrálec) 219
 Velešice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Velká Ves (okres Broumov) 82, 146, mapa: 233, 234, 235
 Velký Beranov (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Verněřovice (okres Broumov) 78, 146, mapa: 233, 234, 235
 Veselská Lhota (okres Nový Bydžov) 165, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Věžnice (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Vílanec (okres Jihlava) 48, 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Vinary (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Vižnov (okres Broumov) 146, mapa: 233, 234, 235
 Volanice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Vržanov (okres Jihlava) mapa: 236, 237, 238
 Vyskytná (okres Jihlava) 48, 68, 135, 147, 148, mapa: 236, 237, 238
 Vysočany (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Vysoká (okres Jihlava) 52, 68, 135, 146, 147, mapa: 236, 237, 238
 Vysoké Studnice (okres Jihlava) 146, mapa: 236, 237, 238
 Vysoké Veselí (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Zábědov (okres Nový Bydžov) 95, 147, 165, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Zadražany (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Zachrašťany (okres Nový Bydžov) 147, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Zborná (okres Jihlava) 52, 146, 189, mapa: 236, 237, 238
 Zdechovice (okres Nový Bydžov) mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Zdoňov (okres Broumov) 78, 136, 146, mapa: 233, 234, 235
 Zhoř (okres Jihlava) 52, 146, mapa: 236, 237, 238
 Zlíčko (okres Nový Bydžov) 147
 Žďár (okres Broumov) mapa: 233, 234, 235
 Žiželice (okres Nový Bydžov) 147, 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246
 Žlunice (okres Nový Bydžov) 176, mapa: 239, 240, 241, 242, 243, 244, 245, 246